

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 2 (14) – квітень 2021

ISSN 2617-9660

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 2 (14) – квітень 2021

Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

Редакція

Головний редактор
Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
проректор Міжрегіональної Академії управління
персоналом, Президент Асамблеї докторів наук
з державного управління України, Академік
Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук
вищої школи та Української Технологічної
Академії, Почесний доктор Національного інсти-
туту економічних досліджень Грузії,
Заслужений юрист України. Заступники головного
редактора:

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України
Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор
Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол № 27 від 27.04.21)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію "Б"
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а, також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: вул. Фрометівська, 2,
м. Київ, 03039 E-mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief
Romanenko Yevgen Oleksandrovych,
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Vice-Rector of the Interregional
Academy of Personnel Management, President
of the Assembly of Doctors of Science in Public
Administration of Ukraine, Academician of
International Personnel Academy, Academy of
Higher Schools and Ukrainian Technological
Academy, Honorary Doctor of Economics and
National Studies of Ukraine
Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor Habilitated
Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine
Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Periodicity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 27 from 27.04.21)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board: street Frometov-
skaya, 2, Kiev, 03039 mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Address of the editorial:
«Publishing Lira-K»
Certificate number 3981, series DK.
03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник. – 2021. – № 2 (14) – квітень. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. – 279 с.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, Президент Асамблеї докторів наук з державного управління України, Академік Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук вищої школи та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії, Заслужений юрист України.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DgHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Жукова Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, заступник директора з навчально-виховної роботи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. **Акімова Людмила Миколаївна** – доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

2. **Воротін Валерій Євгенович** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

3. **Гурковський Володимир Ігорович** – доктор наук з державного управління, старший дослідник, професор кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентові України, перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

4. **Кіслов Денис Васильович** – доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української академії наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

5. **Кринична Ірина Петрівна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

6. **Міхальський Томаш** доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

7. **Мотренко Тимофій Валентинович** – доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри публічного ад-

міністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

8. **Новак-Каляєва Лариса Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

9. **Орлова Наталія Сергіївна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

10. **Рябцев Геннадій Леонідович** – доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

11. **Сурай Інна Геннадіївна** – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

12. **Тимошик Лілія Павлівна** – кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

13. Хаджирадева Світлана Костянтинівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президенті України.

14. Якимчук Аліна Юрїївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри дер-

жавного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

15. Яровой Тихон Сергійович – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Члени редакційної колегії з права:

16. Ануфрієв Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

17. Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

18. Вечорек Лешик – доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Відділення права та соціальних наук Університету Яна Кохановського в м. Кельце (Польща).

19. Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

20. Заросило Володимир Олексійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

21. Кайдашев Роман Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

22. Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

23. Коваленко Валентин Васильович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

24. Козаченко Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

25. Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом.

26. Муравйов Кирило Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

27. Нестерович Володимир Федорович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

28. Ніколас Шмітт – кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

29. Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

30. Титко Анна Василівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

31. Фатхутдінов Василь Гайнулович – доктор юридичних наук, начальник головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

32. Яблонская-Бонса Йоланта – професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Республіка Польща).

33. Янчук Артем Олександрович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, радник Першого заступника Голови Верховної Ради України.

34. Яскренія Єжи – професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Польща)

Editor in Chief:

Romanenko Yevgen Oleksandrovych – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Vice-Rector of the Interregional Academy of Personnel Management, President of the Assembly of Doctors of Science in Public Administration of Ukraine, Academician of International Personnel Academy, Academy of Higher Schools and Ukrainian Technological Academy, Honorary Doctor of Economics and National Studies of Ukraine.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatolii Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Zhukova Iryna Vitaliivna – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Deputy Director from the Educational Work of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the State Institution of Higher Education UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Akimova Liudmyla Nikolaevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

2. **Vorotin Valery Yevgenyovych** – Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

3. **Gurkovsky Volodymyr Igorevich** – Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Professor of the Department of Information Policy and Digital Technologies of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, First Deputy Director of the Center for Research on Public Administration Problems. vladimir.

4. **Khadzhyradieva Svitlana Kostiantynivna** Doctor of Science in Public Administration, Professor Head of the Department of Public Administration and Public Service of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

5. **Kislov Denis Vasilievich** – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Human Resources Management.

6. **Krynychna Iryna Petrivna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government of Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

7. **Michalski Tomasz** Doctor of Science, Associate Professor, Department of Geography, Regional Development, Gdansk University, Gdansk, Poland.

8. **Motrenko Tymofii Valentinovich** – Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

9. **Novak-Kalyaeva Larisa Nikolaevna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

10. **Orlova Nataliia Sergeevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, professor, professor of the Department of Public Administration and Management of Kyiv National Trade and Economics University.

11. **Riabtsev Gennadii Leonidovich** – Doctor of Science (Dr. Hab.) in Public Administration, Candidate of Sciences (PhD) in Chemical Engineering, Professor, Professor of the Kyiv-Mohyla School of Governance; Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies; Special Projects Director of Scientific and Technical Centre PSYCHEA; Member of the Expert Board of Ministry of Energy of Ukraine, Member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine; Expert of the National Agency for Higher Education Quality Assurance.

12. **Suray Inna Gennadyevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Public Service at the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

13. Timoschik Liliya Pavlivna – Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary, Scientific and Research Center for Shipboard Expertise, Power Supply and Telecommunications Ministry of Justice of Ukraine, Shipboard Expert.

14. Yakymchuk Alina Yurievna – Doctor of Economics, professor, professor of the Department of Public Administration, Documentation and In-

formation Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

15. Yarovoi Tikhon Sergeevich – Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

Members of the editorial board:

16. Anufriev Nikolai Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

17. Bernaziuk Ian Alexandrivich – Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the department V.I. Vernadsky Taurida National University.

18. Dorokhina Juliia Anatolievna – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

19. Fatkhutdinov Vasyl Hajnulovitch – Doctor of Law, Head of the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in the Kyiv region.

20. Jabłońska-Bonca Jolanta – Prof., dr hab., Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Republic of Poland).

21. Kaydashev Roman Petrovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

22. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

23. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

24. Kozachenko Oleksandr Ivanovich – Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

25. Kovalenko Valentin Vasilievich – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scien-

tific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

26. Muraviov Kyrylo Volodymyrovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

27. Nesterovych Volodymyr Fedorovych – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

28. Nicolas Schmitt – PhD, Senior Research Fellow of the Institute of Federalism of the University of Fribourg (Switzerland).

29. Skrypniuk Oleksandr Vasylovych – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

30. Tytko Anna Vasylivna – Candidate of Law, Leading Researcher at the National Academy of Internal Affairs.

31. Vychorek Lesik – doctor habilitated, Associate Professor, Head of The Department of Criminal Law, Criminology and Criminalistics, The Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University in Kielce (Poland).

32. Yaskrenia Jerzy – professor, doctor habilitated (Dr Hab), Decan of the Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kochanowski in Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians of the Council of Europe (FP-AP) in Paris (Poland).

33. Yanchuk Artem Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Adviser to the First Vice Speaker of The Verkhovna Rada of Ukraine.

34. Zarosylo Volodymyr Olexijovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Management of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Interregional Academy of Personnel Management.

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності

Федоренко Владислав Леонідович, Бутнік-Сіверський Олександр Борисович, Коваленко Валентин Васильович
Судово-правові та економічні механізми охорони права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: проблеми і перспективи 11

Тимощик Лілія Павлівна
Методичне забезпечення та практика оцінювання збитків у результаті порушення прав інтелектуальної власності 40

Андрощук Геннадій Олександрович
Штучний інтелект і інтелектуальна власність: проблеми регулювання 58

Криміналістика і судова експертиза

Архінов Віктор Віталійович
Судова товарознавча експертиза обладнання, яке завозиться в Україну та особливості визначення пошкоджень при транспортуванні 81

Віхляєв Олексій Костянтинович, Германюк Ірина Володимирівна
Судово-економічна експертиза та електронний обіг документів у кримінальному процесі 90

Питання публічного права

Анакіна Тетяна Миколаївна, Іванченко Елла Ігорівна, Журавель Неонілла Олександрівна
Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини та шляхи їх вирішення 99

Голоядова Тетяна Олексіївна
Правові аспекти визначення бюджетного контролю України згідно з міжнародними стандартами 108

Гунбіна Олена Володимирівна
Трансформація поняття «адміністративна послуга» в законодавстві України 116

Богославець Оксана Григорівна, Ілляшенко Інна Олегівна, Опанащук Юрій Якович, Царук Володимир Васильович, Юрченко Крістіна Михайлівна
Протекційні заходи держави для підтримки туристичного бізнесу в умовах пандемії: світовий досвід та українські реалії 130

Драган Марія Василівна, Шульга Тетяна Михайлівна
Усунення подвійного оподаткування: сутність та практика застосування 145

Литвиненко Дар'я Олександрівна, Шульга Тетяна Михайлівна
Взаємовідносини держави та платників податків у податкових правовідносинах 153

Луцков В'ячеслав Олегович
Практика застосування електронної
петиції як форми безпосередньої
участі територіальної громади
у здійсненні місцевого
самоврядування в Україні..... 160

Федоренко Максим Владиславович
Генезис системи управління
державною (публічною) службою
в Україні та Республіці Польща:
адміністративно-правові аспекти... 169

Процесуальне законодавство

**Чехівський Ярослав Олегович,
Починок Олександр Вікторович,
Чубейко Віктор Іванович**
Правові основи представництва
адвокатом кількох учасників
судового провадження..... 190

Міжнародне право

**Грекова Олександра Олександрівна,
Доценко Лілія Віталіївна**
Практика Європейського суду
з прав людини як джерело права
в Україні: проблемні питання 198

Неділько Богдан Ігорович
Правовий аналіз заборони
підготовки свідків до давання
показань в міжнародному
кримінальному суді..... 205

Теорія та історія державного управління

Бень Ярослав Віталійович
Методологія наукових досліджень
механізмів демократії участі
в сфері державного управління
в Україні: поняття, зміст,
сутнісні ознаки 213

Сучасні технології управління в державі

**Швидка Тетяна Ігорівна,
Бабійчук Валентина Сергіївна,
Садонцева Лідія Костянтинівна**
Корпоративне зелене відмивання
в практиці господарської діяльності:
актуальні проблеми та методи
протидії 224

**Орлова Наталія Сергіївна,
Бурик Зоряна Михайлівна**
Державна інформаційна політика
в Україні в сфері охорони
здоров'я..... 233

**Лесик Олена Василівна,
Тодорова Ольга Леонтіївна**
Створення інфраструктури
геопросторових даних як базис
просторового розвитку та
трансформації держгеокадастру
в Україні 243

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

Непомнящий Олександр Михайлович
Державне регулювання
інжинірингової діяльності:
міжнародний досвід 254

Регіональне управління та міське самоврядування

**Романенко Євген Олександрович,
Непомнящий Олександр Михайлович**
Ключові закони для запуску
ринку землі в Україні 264

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю із виходом № 2(14) фахового (категорія Б) журналу із права та державного управління «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління»!

Інноваційні та актуальні публікації авторів, компетентність редакційної колегії, професійне видавниче оформлення викликають повагу до видання. Журнал користується широкою популярністю як серед молодих фахівців, так і серед професіоналів із багаторічним досвідом науково-педагогічної діяльності. З особливим задоволенням хочу

Бажаю не зупинятися на досягнутому, досягати подальших творчих успіхів, розширювати коло нових цікавих тем і таланов.

**З повагою,
Головний редактор, доктор наук
із державного управління, професор,
Заслужений юрист України**

відзначити, що колектив журналу неухильно розширює тематику матеріалів і форму їх подачі. Все частіше на його сторінках з'являються статті студентів – майбутньої еліти нації. Все це стало можливим завдяки тому, що, з самого початку історії журналу, його авторами були видатні вчені. До складу редколегії журналу, впродовж усього часу, також, входили і входять лідери вітчизняної правничої та державно-управлінської наук.

У номері видання ви ознайомитеся із питаннями використання грінвошингу в побудові стратегій ведення господарської діяльності та використання його як засобу просування на ринку збуту; концептуальними проблемами визначення бюджетного контролю в Україні, у контексті світового досвіду; причинами заборони проведення сторонами процесу підготовки свідків до дачі показань, аналізом доцільності та ризиків такої заборони; ефективними напрямками реалізації державної інформаційної політики у сфері охорони здоров'я для розвитку цифровізації цієї галузі в Україні.

Бажаю подальшого розвитку і процвітання!

Є.О. Романенко

ШАНОВНІ ДРУЗІ ТА КОЛЕГИ!

26 квітня 2000 року Генеральна асамблея Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІС) запровадила Міжнародний день інтелектуальної власності, відзначення якого дозволяє підвести підсумки розвитку та охорони права на об'єкти інтелектуальної власності, а також визначити актуальні та перспективні теми, сконцентровані в гаслах, винесених під час відзначення цього дня кожного року. У 2000 році це було гасло «Творімо майбутнє сьогодні». Нині ж, через 21 рік, ВОІС справедливо визначив актуальною тему

**З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

сьогодення використання інтелектуальної власності для посилення ефективності і конкурентоздатності малого та середнього бізнесу, як основи формування креативної індустрії. То ж, прийміть вітання й щирі побажання нових перемог і звершень у сфері утвердження та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, успіхів у судово-експертній і науковій діяльності з питань інтелектуальної власності.

Також прийміть вітання із виходом чергового випуску фахового електронного журналу «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління», значна частина матеріалів якого присвячена проблемам теорії та практики судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності в Україні. Також автори нашого часопису презентують у цьому його числі результати нових актуальних наукових розвідок щодо проблем публічного права, державного управління, державної служби, процесуального законодавства та міжнародного права. Переконаний, що ці публікації покладуть початок жвавому науковому дискурсу з проблем правознавства та державного управління й сприятимуть удосконаленню правотворчої, правозастосовної та правосудної теорії та практики в Україні.

A handwritten signature in blue ink, consisting of stylized, overlapping loops and lines, representing the name V.L. Fedorenko.

В.Л. Федоренко

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 343.148 (477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-11-39](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-11-39)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Бутнік-Сіверський Олександр Борисович,

доктор економічних наук, професор, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, академік Академії технічних наук України, академік Української академії наук; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; busiv@ukr.net; +38 044 5921401; <https://orcid.org/0000-0003-2492-231X>

Коваленко Валентин Васильович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

СУДОВО-ПРАВОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ОХОРОНИ ПРАВА НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті висвітлені актуальні проблеми удосконалення судово-правових і економічних механізмів охорони права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та міжнародного законодавства у цій сфері. Аналізуються загрози для суспільства та держав від іллегальної діяльності в сфері інтелектуальної власності, яка призводить до перебування України в Топ-5 держав (щорічний «Спеціальний Звіт 301» USTR) із найбільшими обсягами тіньової економіки, значну частку якої становлять тіньові операції в сфері інтелектуальної власності. Тому, детінізація стає одним із основних пріоритетів державної політики в сфері інтелектуальної власності, що формує повагу до права на об'єкти інтелектуальної власності, забезпечує його утвердження в суспільстві та державі й ефективний захист добросовісних правласників. Наголошується, що кроки України зі створення Національного органу інтелектуальної власності (НОІВ) щодо удо-

сконалення в сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності є важливими, але недостатніми без подальшого посилення судово-правових і економічних механізмів захисту права на інтелектуальну власність.

Аналізуються передумови унормування спеціальних судів у Європі в контексті виокремлення та конституювання судової влади, як самостійної гілки публічної влади, у контексті реалізації доктрини Ш.-Л. Монтеск'є XVIII-XIX ст. Виявлено, що перші спеціальні суди із питань інтелектуальної власності в Європі були встановлені в Конституції Пруссії 1850 р., яка в ст. 91 встановила, що «Законодавчим шляхом мають бути засновані суди для особливих категорій справ, особливо торговельні та промислові суди у таких місцях, де вони є необхідними». Після цього в Німеччині, Великій Британії, США і інших державах Західної демократії були утворені патентні та інші суди, які розглядають спори щодо об'єктів права інтелектуальної власності. В Україні, як і в деяких інших пострадянських республік, спеціалізовані суди з інтелектуальної власності з'являються в XXI ст. При цьому, очікування успіхів від їх діяльності виявились не завжди виправдане. Зокрема, Вищий суду з питань інтелектуальної власності (ВСПІВ), створення якого передбачалось судовою реформою 2016 року, до сьогодні не розпочав свою роботу.

Виявляються та аналізуються ключові проблеми, пов'язані з судово-правовою охороною прав на інтелектуальну власність в Україні, зокрема, проблема функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Серед них, наступні проблеми: відсутність чіткої державно-правової позиції щодо виокремлення спорів, які розглядаються в порядку цивільного, господарського, кримінального та адміністративного судочинства, виключно за об'єктом спору, а саме – об'єктами права інтелектуальної власності, і віднесення їх до виключної компетенції єдиного спеціалізованого суду ВСПІВ; оптимізація строків розгляду спорів щодо права на об'єкти інтелектуальної власності в загальних, господарських, адміністративних судах і, в перспективі, ВСПІВ і ін. Обґрунтовуються пропозиції щодо розв'язання цих проблем.

Ключові слова: інтелектуальна власність, право на об'єкт інтелектуальної власності, державна політика в сфері охорони інтелектуальної власності, порушення права на об'єкт інтелектуальної власності, іллегальна діяльність в сфері інтелектуальної власності, судовий захист права на інтелектуальну власність, спеціалізований суд з питань інтелектуальної власності, Вищий суду з питань інтелектуальної власності, відповідальність за порушення права на об'єкт інтелектуальної власності.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Butnik-Siverskiy Oleksandr Borysovych,

Doctor of Economics, Professor, Senior Researcher of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Academician of the Academy of Technological Sciences of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; busiv@ukr.net; +38 044 5921401.

Kovalenko Valentin Vasilievich,

Doctor of Law, Professor, Doctor of Laws, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific

JUDICIAL AND ECONOMIC MECHANISMS OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Annotation. The article highlights the current problems of improving judicial and economic mechanisms for the protection of intellectual property rights in Ukraine, taking into account the positive foreign experience and international law in this area. Threats to society and states from illegal activities in the field of intellectual property, which leads to Ukraine in the Top 5 countries (annual “Special Report 301” USTR) with the largest shadow economy, a significant share of which are shadow transactions in the field of intellectual property. Therefore, de-shadowing becomes one of the main priorities of state policy in the field of intellectual property, which forms respect for the right to intellectual property, ensures its establishment in society and the state and effective protection of bona fide rights holders. It is emphasized that the steps of Ukraine to establish the National Intellectual Property Authority (NIPO) and to improve the protection of intellectual property rights are important, but insufficient without further strengthening of judicial and economic mechanisms for the protection of intellectual property rights.

The preconditions for the normalization of special courts in Europe in the context of the separation and constitution of the judiciary as an independent branch of public power in the context of the implementation of the doctrine of Sh.-L. Montesquieu XVIII-XIX centuries. It was found that the first special courts on intellectual property in Europe were established in the Constitution of Prussia in 1850, which in Art. 91 established that “Courts should be established by law for special categories of cases, especially commercial and industrial courts in such places where they are necessary.” Subsequently, patent and other courts have been established in Germany, the United Kingdom, the United States, and other Western democracies to hear disputes over intellectual property rights. In Ukraine, as in some other post-Soviet republics, specialized intellectual property courts appear in the 21st century. At the same time, expectations of success from their activities were not always justified. In particular, the Supreme Court of Intellectual Property (SCIP), which was envisaged by the judicial reform of 2016, has not yet started its work.

The key issues related to the judicial protection of intellectual property rights in Ukraine are identified and analyzed, in particular, the problem of the functioning of the Supreme Court of Intellectual Property. Among them, the following problems:

- the lack of a clear state and legal position on the separation of disputes about civil, commercial, criminal and administrative proceedings, exclusively on the object of dispute, namely – the objects of intellectual property rights, and their classification exclusive competence of the single specialized court of SCIP;

- optimization of terms of consideration of disputes concerning the right to intellectual property objects in general, economic, administrative courts and, in the long run, SCIP, etc. Suggestions for solving these problems are substantiated.

Keywords: intellectual property, intellectual property rights, state policy in the field of intellectual property protection, infringement of intellectual property rights, illegal activities in the field of intellectual property, judicial protection of intellectual property rights, specialized court on intellectual property, the Supreme Court of Intellectual Property, liability for infringement of the right but the object of intellectual property.

Постановка проблеми. Економіко-правова діяльність у сфері інтелектуальної власності постійно стискається з іллегальною (нелегальною) діяльністю в сфері інтелектуальною власністю, яка здійснюється поза законом та унеможливує сталий розвиток економіки держави і недержавного сектору, а також набуває особливої актуальності в боротьбі за незалежність країни.

Найбільш поширеними формами іллегальної діяльності у сфері інтелектуальної власності в Україні та за кордоном у XXI ст. залишається: а) піратство; б) плагіат; в) несумлінна реєстрація об'єктів інтелектуальної власності; г) недобросовісна конкуренція; г) підроблення та зміна інформації про об'єкти інтелектуальної власності; д) «розмивання» торговельної марки тощо. Усі зазначені вияви протиправної діяльності в сфері інтелектуальної власності на сьогодні не зникли, й навіть збільшились, при загальній тенденції щодо зниження кількості відповідних судових справ під час протидії пандемії коронавірусу COVID-19, що опосередковано засвідчує майже двократне зниження кількості судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності в системі науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) і, зокрема, в науково-дослідному центрі судової експертизи з питань інтелектуальної власності [1, с. 26-31].

Україна продовжує входити у некомфортний рейтинг топ-5 країн

з найбільшою тіньовою економікою (*Black economy, Ghost economy, Shadow economy, Non-observed economy*). Про це, зокрема, свідчить дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (ACCA), присвячене оцінюванню та прогнозу розвитку глобальної тіньової економіки. Згідно з дослідженням, в якому зазначено 28 держав світу, обсяг тіньової економіки в Україні у 2016 р. становив 1 трлн 95,3 млрд грн, або 45,96% від ВВП країни, що загалом складає 2,38 трлн грн [2].

У подальшому, четверту частину від офіційного ВВП України, або 846 млрд гривень або 23,8% за 2018 рік, за оцінками експертів, складала тіньові операції. Такими стали перші результати дослідження стану тіньової економіки в Україні, що провела відома міжнародна компанія *Ernst&Young*, за підтримки *Mastercard*, у рамках укладеного Меморандуму про співробітництво з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Національним банком України та Державною службою статистики України [3]. Значну частку у зазначених тіньових операціях становить іллегальна діяльність у сфері інтелектуальної власності. Це зумовлює об'єктивну потребу в актуалізації досліджень за напрямком економіко-правової протидії іллегальній інтелектуальній власності.

Слід зазначити, що 25 квітня 2019 року Торговельний представник

Сполучених Штатів (*USTR*) опублікував свій щорічний «Спеціальний Звіт 301» щодо ефективності захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності торговельних партнерів і висновків стосовно списку т.з. «піратських ринків», в якому проаналізовані он-лайн та фактичні (фізичні) ринки, котрі беруть участь та сприяють розвитку піратства у сфері авторських прав і контрафактної продукції [4].

Україна була визначена у «Спеціальному Звіті 301» за 2013 рік Найбільш Пріоритетною Іноземною Країною (НПК) через три причини, які зберігають свою актуальність донині. Це, зокрема: 1) несправедливе, непрозоре управління системою організацій колективного управління (ОКУ), які відповідають за збір і розподіл роялті на користь правовласників; 2) повсюдне використання неліцензійного програмного забезпечення установами українського уряду; 3) невиконання введення ефективних засобів для боротьби з широко розповсюдженим в Україні порушенням авторського права в глобальній мережі Інтернет [4].

На наш погляд, пункт 2 «Спеціального Звіту 301» у 2019-2021 роках почав втрачати свою актуальність через системне забезпечення державних органів ліцензійним програмним забезпеченням, а пункт 3 став предметом серйозної уваги новоствореного Національного органу інтелектуальної власності (НОІС), органів досудового розслідування та судів. Хоча, ситуація у сфері захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні все іще залишається далекою від ідеальної. Про це свідчить і результати подальшого моніторингу ситуації з правової

охороною інтелектуальної власності в Україні.

Так, у грудні 2017 року США оголосили про часткове призупинення переваг України, в якості країни-бенефіціара в рамках Загальної системи преференцій (ЗСП), через нездатність України забезпечити належний та ефективний захист прав інтелектуальної власності. Оголошення про часткове призупинення пільг України в рамках системи ЗСП особливо позначилась на важливість вдосконалення її режиму організації колективного управління (ОКУ). Хоча Україна досягла певного прогресу у вирішенні вищезазначених питань, значні проблеми досі залишаються. США також продовжуватимуть відстежувати останні законодавчі та операційні зусилля, спрямовані на покращення охорони та захисту інтелектуальної власності в Україні.

У Спеціальному Звіті 301 вказані торговельні партнери, які не забезпечують належний або ефективний захист прав інтелектуальної власності, або іншим чином відмовляють у доступі на ринок американським новаторам і творцям (авторам), які покладаються на захист своїх прав інтелектуальної власності. Торговельні партнери, які на даний час викликають найбільшу стурбованість щодо прав інтелектуальної власності, знаходяться у Списку пріоритетного спостереження або у Списку спостереження. *USTR* визначив у своєму Звіті 36 таких країн. Україна у 2019 році залишилась у Списку пріоритетного спостереження, разом із такими країнами як Алжир, Аргентина, Чилі, Китай, Індія, Індонезія, Кувейт, Росія, Саудівська Аравія та Венесуела.

У 2019-2021 роках Україна зробила низку важливих кроків щодо посилення охорони права на об'єкти інтелектуальної власності та протидію іллегальній діяльності в сфері авторського права, права промислової власності та права на інші об'єкти інтелектуальної власності. Зокрема, у 2020 році було створено Національний орган інтелектуальної власності (НОІС), функції якого того ж року було покладено на Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» («Укрпатент»), внесено зміни до чинного законодавства про правову охорону винаходів, промислових зразків і торгівельних марок [5, 6] тощо. Водночас, до сьогодні невіршеним залишається питання про запуск повноцінної роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності та ін.

Зазначене свідчить про потребу пошуку ефективних і легітимних шляхів протидії іллегальній діяльності в сфері інтелектуальної власності, яка має деструктивні наслідки на економічний розвиток України в цілому, з використанням позитивного зарубіжного та міжнародного досвіду судового та позасудового права на об'єкти інтелектуальної власності.

Метою статті є: виявлення проблемних питань щодо удосконалення судово-правових і економічних механізмів охорони права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та міжнародного законодавства у цій сфері, а також обґрунтування пропозицій щодо розв'язання цих проблем, зокрема, проблеми запуску роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Аналіз дослідження і публікацій. Зростання та поширення масштабів тіньової економіки, зокрема в сфері інтелектуальної власності, спонукало до низки цікавих досліджень, пов'язаних з проблемами теорії та практики протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності. У цій публікації здобули аналіз ґрунтовні наукові розвідки уже проведені в монографії за редакцією З. Варналія [7], науковій монографії І. Мазура [8], у практичному посібнику Д. Лонге, П. Рейя, В. Жаров, Т. Шевельової та ін. [9], в підручнику за редакцією О. Світличного [10], а також у низці наукових статей таких дослідників, як А. Білецька [11], В. Нонік [12], Т. Тишук і О. Іванов [13], Ю. Ерке і О. Бетлій та ін. [14], А. Волощук, Х. П. Ярмакі та О. Чернишова [15], О. Савич [16], М. Головова [17] та ін., у тому числі й авторами цієї публікації [18].

Окремо слід відзначити аналітичні публікації адвокатів і представників адвокатських об'єднань (А. Комаха [19], І. Коваль [20] і ін.) з проблем протидії іллегальній діяльності в сфері інтелектуальної власності та аналітичні матеріали у цій сфері. Зокрема, Інформаційна довідка «Кримінально-правова охорона та захист прав інтелектуальної власності (досвід Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччини та Швейцарської Конфедерації)», підготовлена аналітиком Європейського інформаційно-дослідницького центру А. Паршиковою [21] й ін.

Разом із тим, проблематика удосконалення існуючих і формування нових механізмів протидії іллегальній діяльності в сфері інтелектуальної

власності в Україні, на основі позитивного зарубіжного та міжнародного досвіду судового та позасудового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, зберігає свою актуальність і на сьогодні та потребує уваги дослідчених і молодих науковців, експертів і фахівців-практиків. Це зумовлює потребу в ґрунтовному науково-експертному дискурсі з зазначених питань, включаючи питання про запуск роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності, чи ж перезавантаження цього проекту.

Виклад основного матеріалу. Тіньова економіка, як слушно зазначає В. Нонік, утворюється за умов, коли виникає потреба, вмотивованість та можливість вигідно приховувати свою економічну діяльність від широкого кола осіб. Масштаб приховування може бути різним – від приховування самого існування фірми до приховування окремих угод або певних активів [12]. Очевидно, що подібна ілєгалізація має на меті для суб'єктів-делівертів отримання нелегальних доходів, які стають частиною тіньової економіки. При цьому, держава втрачає не лише доходи до бюджету, а й свій авторитет на міжнародній арені, зокрема, потрапляючи до попередньо згаданого «Списку 301» тощо.

Тому, детінізація стає однією з основних державної політики в сфері інтелектуальної власності, ключовим важелем якої є створення правового та економічного поля протидії негативним явищам в інтелектуальній економіці держави. Разом з тим, науковці відмічають, високий рівень тінізації, який об'єктивно призводить до руйнування важелів управління економікою. За попередніми розрахунками

Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки) рівень тіньової економіки у січні-березні 2020 року склав 31% від обсягу офіційного ВВП*. За оцінками Мінекономіки, рівень тіньової економіки у 2019 році склав 28% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше за показник 2018 року**, тобто тенденція до зростання рівня тіньової економіки залишається, хоча і відмічається деяке зниження за оцінками Мінекономіки. Визначено, що розміри тіньової економіки в країнах з найбільш розвиненою економікою знаходяться в діапазоні від 8 до 15% ВВП, а в країнах, що розвиваються – від 32 до 35% ВВП [16].

За оцінками Ф. Шнайдера, обсяги тіньового сектору економіки України оцінюються в 45%, що є критично високим показником [22, с. 56-66]. Наведені оцінки, зазначає О. Савич, дозволяють зробити висновок: через високий рівень тінізації економіки український бюджет недоотримує мільярди гривень, які так потрібні в даному економічному становищі [16].

Ілєгална (нелегална) інтелектуальна економіка, зокрема в сфері інтелектуальної власності, тобто незаконне виробництво та продаж легальних товарів, які розглядаються як інноваційна продукція без їх документального оформлення та/або реєстрації інноваційних підприємств з нехтуванням прав промислової інтелектуальної власності та авторських прав, примушує до пошуку дієвих правових важелів її протидії в Україні.

У сфері ілєгалній інтелектуальній власності правопорушників приваблює цінність об'єктів права інтелектуальної власності. З наукової точки зору,

зазначає М. Котенко, інтелектуальна власність – явище складне, багатогранне і неоднозначне в науковому плані, однак аксіоматично воно є соціально цінним, належить до системи соціально цінних явищ, оскільки забезпечує реалізацію громадянами своїх прав та інтересів в сфері інтелектуальної діяльності та закріплення прав на результати такої діяльності. Аксіологічний підхід, відмічає М. Котенко, що функціонально може бути застосований до вивчення інтелектуальної власності в цілому, стосується дослідження інтелектуальної власності як особливої соціальної цінності. Це дозволяє не лише охарактеризувати значення інтелектуальної власності, але і визначити її приналежність до системи понятійно-категоріального апарату юридичної науки, охарактеризувати її як самостійне поняття у ціннісному значенні (вимірі) та удосконалити саме визначення поняття «інтелектуальна власність» як правового явища [23]. Тим самим інтелектуальна власність в цілому стає ціннісно-правовим явищем, забезпечуючи таке акумулювання та закріплення прав суб'єктів інтелектуальної власності.

Саме тому цінності об'єктів права інтелектуальної власності проявляється в двох формах: абсолютній та відносній або комерційній та маркетинговій, яка має суб'єктивний та відносний попит по відношенню до ринку цінностей. Абсолютна форма (комерційна цінність, суб'єктивна цінність) виражена в тому, що збільшення цінності збільшує ринкову вартість об'єкта права інтелектуальної власності. Відносна цінність (маркетингова привабливість, відносний попит) об'єктів права інтелектуальної влас-

ності проявляється в тенденції темпів приросту продажу об'єктів права інтелектуальної власності відносно інших об'єктів на ринку цінностей.

Так, світова торгівля правами на використання об'єктів промислової власності має приріст 12% в рік, а приріст світового промислового виробництва не перевищує 2,5-3% у рік. Назви брендів (торгових марок) стали цінним нематеріальним активом, їх вартість часто перевищує вартість активів в матеріальній формі. Це тенденція, і тенденція загальна. Прикладів цьому немало. Так, у складі 146 млн. дол. вартості компанії *DODGE* 74 млн. дол. – це вартість торгової марки. Компанія «*Phillip Morris*» придбала компанію «*Kraft*» за 13 млрд дол., що на 600% перевищувало вартість її матеріальних активів. Це було зроблено з розрахунку отримати лояльних клієнтів компанії «*Kraft*» [24].

Збільшення абсолютної цінності має прояв і у формі збитків від незаконного використання об'єктів права інтелектуальної власності. Компанії – виробники програмного забезпечення втрачають близько 13-15 млрд. дол., у результаті нелегального використання їх продуктів. За даними торгово-промислової палати Німеччини, щорічні збитки правовласників відомих марок складають близько 100 млрд. дол. в результаті використання їх торгових марок на фальсифікаті [24].

Ці та інші приклади масштабують негативний ефект іллегальної діяльності в сфері інтелектуальної власності як в Україні, так і за кордоном в умовах сьогодення. Але діагностика проблеми – це важливий, але лише перший крок до розв'язання. Розглянемо окремі аспекти економіко-пра-

вової протидії іллегальній діяльності в сфері інтелектуальній власності та судового захисту об'єктів права інтелектуальної власності в контексті запровадження спеціального (спеціалізованого) суду з питань інтелектуальної власності в Україні.

Як відомо, суди були однією з найдавніших інституцій і, одночасно, форм здійснення публічної влади з найдавніших часів. Щодо цього відомий антрополог Ю. Ліпперт писав:

«Коли біблійний патріарх, чи єврейський «батько-родоначальник» сідає біля воріт своєї оселі щоб судити і рядити про справи, винесені на його розгляд членами сім'ї, він виконує суддівський обов'язок на засадах своєї батьківської влади. ... Застосування каральної влади формується лише поступово» [25, с. 282-283].

Судова влада в давньому та ранньофеодальному суспільстві, що проіснувала тривалий час і яка, за свідченням М. Філіпова, *«... полягає в тім, що вона охороняє право у суспільстві»* [26, с. 39], була далекою від судів у їх сучасному значенні. До прикладу, у «варварських правдах» рішення народних зборів поєднували в собі як політичні, так і публічно-правові, в тому числі кримінальні санкції. Водночас, у Салічній правді (*Pactus legis Salicae* або *Lex Salica*), перша редакція якої датується 424 р., навіть смертна кара згадується вкрай рідко. Натомість, часто застосовувався інститут композицій (з лат. *compositio* – «примирення»). Він передбачав примирення через виплату викупу за скоєний злочин. Дослідник історії судів Ф. Дмитрієв писав щодо цього феномену *«приватноправового переслідування»* за кримінальні злочини наступне: *«У найдавнішому*

суді послідовно простежуються початки приватного договору. Цей характер суду у всіх європейських народів до появи державної влади» [27, с. 2-3]

До XVIII ст., навіть при виокремленні початків цивільного та кримінального судочинства, межа між ними була крихкою. Як писав дослідник судової влади М. Філіпов, *«У давні часи у нас право цивільне не відділялось різко від права кримінального ...»* [26, с. 563]. Судова влада не відокремлювалась від публічно-управлінської влади, за відсутності закріплення поділу влади на самостійні гілки.

Відділення судів від органів управління, найбільш рельєфно обґрунтоване Ш.-Л. Монтеस्क'є та закріплення у перших конституціях Європи і Америки кін. XVIII – XIX ст., сприяло розбудові доктрини і практики конституційної держави, для якої характерним був не лише поділ влад на законодавчу, виконавчу та судову, а механізм правових балансів між ними [28, с. 23]. Хоча, за свідченням Ю. Гачека, *«... майже за 100 років до Монтеस्क'є відомий юрист Мевіус (1609-1670 рр.) стверджував: «Виголошення судових рішень є справою суду, публічне управління тим, що відноситься до всієї держави, є справою уряду»»* [29, с. 167].

Лише в 1831 у Конституції Бельгії у ст. 94 уперше було закріплено гарантії незалежності судів від інших органів державної влади: *«Ні один суд, ні одна юрисдикція по спірним справам не можуть бути встановлені інакше, як в силу закону. Не можуть створюватися, під будь-якою назвою, надзвичайні комісії та суди»* [30, с. 132-133]. Подібне положення містила й стаття 49 і 51 Конституції Берна 1831 р. Пізніше схожі конституційні положення з'явилися

і в багатьох інших країнах. До прикладу, в Конституції Женеви 1847 р.(ст. 94), в Конституції Пруссії 1850 р.(ст. 89), в Конституції Греції 1864 р.(ст.ст. 87, 91), в Конституції Данії 1866 р.(ст. ст. 70-71), в Конституції Румунії 1866 р. (ст. 104), в Основному державному законі про судову владу Австрії 1867 р. (ст.ст. 2, 14), в Конституції Нідерландів 1887 р.(ст. 150) і ін.

Після кодифікації процесуального законодавства у XVIII-XIX ст. у більшості держав Європи, включаючи судові статути 1864 року в Російській імперії, до складу якої на той час входили і Українські землі, з'являється розмежування кримінального та цивільного судочинства. На межі XIX-XX століть утверджуються й нові види права – адміністративного (поліцейського) та господарського. Це сприяло появі в минулому столітті відповідних видів судочинства – адміністративного та господарського (торговельного).

Але, ще раніше, конституції окремих європейських держав передбачили створення спеціальних судів для захисту права на об'єкти інтелектуальної власності. Так у ст. 91 Конституції Пруссії 1850 р.встановлювала наступне:

«Законодавчим шляхом мають бути засновані суди для особливих категорій справ, особливо торговельні та промислові суди у таких місцях, де вони є необхідними.

Організація і компетенція таких судів, порядок судочинства в них, призначення їх членів, особливий статус останніх і тривалість їх служби встановлюються законом» [31, с. 404].

Вище наведене положення Конституції Пруссії отримало свій розвиток у кін. XIX ст. – XX ст. як у Німеччині, так і Великій Британії, США та бага-

тьох інших державах. Йдеться, *по-перше*, унормування в конституціях положень про обов'язкове законодавче регулювання охорони права на інтелектуальну власність, а також їх розвиток у спеціальних законах; *по-друге*, створення спеціальних торговельних, промислових, патентних судів, а також судів з інтелектуальної власності. Щодо першого положення, то уже Конституція Німецької Імперії 1871 р.у ст. 4 закріпила, що *«нагляду з боку Імперії і її законодавству належать: ... 5) патенти і винаходи; 6) захист авторських прав»* [31, с. 11-12].

З проголошенням незалежності України в 1993-1994 роках була прийнята низка спеціальних законів про охорону авторського права та суміжних прав, права на винаходи, промислові зразки, торговельні марки і інші об'єкти інтелектуальної власності, а також Господарський і Цивільний кодекси. Прийнята в 1996 році Конституція України закріпила і гарантувала громадянам право на об'єкти інтелектуальної власності та визначила засади системи судоустрою та судочинства України. Під час останньої судової реформи, започаткованої в червні 2016 року, було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Ст. 31 цього Закону передбачила утворення в системі спеціалізованих судів Вищого суду з питань інтелектуальної власності [32].

Реалізація названих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», здійснення курсу України на євроінтеграцію, а також заходів щодо протидії тінізації в сфері інтелектуальної власності та посилення судового механізму захисту права на об'єкти інтелектуальної власності стали передумовою для видання Президентом

України 29 вересня 2017 р. Указу «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» № 299/2017 [33], який запровадив у оновлену судову систему України спеціальний суд, до завдань, функцій і повноважень якого віднесено розгляд спорів у сфері інтелектуальної власності.

Уже 3 жовтня 2017 р. Верховна Рада підтримала у другому читанні законопроект № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» з внесеними доповненнями та змінами [34], яким врегульовуються питання діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності (далі – ВСПІВ).

Так, у новій редакції Господарського процесуального кодексу України (п. 2 ст. 20, § 1 Гл.2) було встановлено, що ВСПІВ розглядатиме:

«1) справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування;

2) справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

3) справи про визнання торговельної марки добре відомою;

4) справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, в тому числі спорах щодо колективного управління майно-

вими правами автора та суміжними правами;

5) справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;

6) справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань» [35].

Вище наведені повноваження ВСПІВ відкрили широкі перспективи для посилення судового механізму правової охорони інтелектуальної діяльності та упередження й припинення іллегальної діяльності в цій сфері. У 2018 році було проведено конкурс на посади суддів відповідного суду й у 2019 році т.з. ІР-суд мав почати свою роботу. Але, на жаль, цього не сталося донині. Хоча, 13 лютого 2020 року, відповідно до статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [32], було здійснено державну реєстрацію новоутвореної юридичної особи – ВСПІВ, про що внесений запис до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Зазначимо, що подібна ситуація не є унікальною для колишніх радянських республік. Так, в Білорусі (2000 р.) та Росії (2013 р.) запровадили патентні суди, але ефективності, на яку там розраховували ініціатори відповідних реформ, на сьогодні ще не досягнуто [19].

Щодо правового статусу та діяльності Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності (ВСПІВ) в Україні, то досі в науковому та експертному середовищі триває дискусія, результати якої свідчать про незавершеність формування позиції щодо майбутнього цього спеціалізованого суду, зокрема, щодо запуску його діяльності. Відзначимо, що ініціатива створення ВСПІВ у контексті реалізації судової реформи 2016 року в Україні була загалом позитивно зустрита науковцями, експертами, адвокатами, патентними повіреними і громадськістю. Хоча, ними ж підіймалися і гострі проблеми, пов'язані з особливостями діяльності ВСПІВ і його взаємодії з іншими судами. Наведемо окремі правові позиції щодо утворення ВСПІВ та його призначення в суспільстві та державі.

До прикладу, А. Комаха вбачала, що ВСПІВ розглядатиме патентні спори і спори щодо захисту авторських прав та суміжних прав, як суд першої інстанції. При ВСПІВ створюється апеляційна палата, яка буде переглядати судові рішення як суд апеляційної інстанції. Господарська палата при Верховному Суді буде виконувати повноваження касаційної інстанції [19].

Остання пропозиція вбачається обґрунтованою з огляду на нормативний зміст частини 6 ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка встановила, що «У Касаційному господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо (про): ... 2) захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством» [32].

Власне, на сьогодні ця палата успішно діє в Україні.

На думку А. Білецької, створення в Україні ВСПІВ мало б уніфікувати судову практику у справах у сфері інтелектуальної власності і зменшити випадки застосування різної правозастосованої практики, що було й залишається можливим внаслідок того, що зазначені справи розглядаються судами трьох юрисдикцій (загальної, господарської, адміністративної), а також відбувається різноманітне за змістом застосування одних і тих самих норм законодавства, яке регулює інтелектуальну власність, що створює різну судову практику, а в деяких випадках – цілком протилежну [11, с. 5]. Таким чином, А. Білецька акцентує увагу на такий позитивний аспект впровадження ВСПІВ, як формування єдиним спеціалізованим судом єдиної юрисдикційної (правосудної) практики розгляду спорів, предметом яких є право на об'єкти інтелектуальної власності.

У свою чергу, досліджуючи особливості правового статусу та діяльності ВСПІВ, І. Коваль акцентує увагу на зарубіжному досвіді, який свідчить про те, що кожна окремо взята держава обирає власний шлях до утвердження судової спеціалізації у сфері захисту прав інтелектуальної власності [20, с. 40]. Можемо погодитися з ученою, що вибір моделі спеціального суду з питань інтелектуальної власності залежить від державної політики у сфері охорони ІР, системи національного судоустрою та судочинства, системи законодавства, а також від національної правової системи в цілому.

І. Коваль також відзначає, що на сьогодні існують різні моделі спеціалі-

зації судових органів в зазначеній сфері, а саме: наявність спеціалізованих судів, які розглядають спори виключно у сфері інтелектуальної власності (Великобританія, Туреччина, Таїланд); у складі судів загальної юрисдикції діють спеціалізовані відділення з розгляду справ про інтелектуальну власність або судді зі спеціальною підготовкою (Австралія, Австрія, Китай); функціонують апеляційні суди, що мають виключну юрисдикцію, але розглядають й інші спори (Франція, Індія, США та ін.); наявність спеціальних відділів у нижчих і вищих судах, що розглядають господарські спори (Іспанія, Швейцарія); наявність спеціальних трибуналів, що слухають ці справи (Нова Зеландія, Південна Корея, Сінгапур); питання про створення спеціалізованих судів перебуває на стадії розгляду (Індія, В'єтнам) [20, с. 40].

Слід зазначити, що більшість держав-учасниць *TRIPS* (Угода Про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності) заснували у себе спеціалізовані суди щодо розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності. При цьому, існують різні традиції щодо семантики назв таких судів. У одних випадках, їх називають патентними судами, а в інших – суди з питань інтелектуальної власності. Останнє поняття, очевидно, ширше за предмет судової юрисдикції. Такі суди вирішують спори з питань і на такі об'єкти інтелектуальної власності, на які не видаються патенти. Йдеться про спори з питань авторського права і суміжного права.

Для прикладу, І. Беззуб пише, що у США є суди двох рівнів: суди першої інстанції та апеляційні суди. Усі 94 федеральних судових райони США зведені в 12 регіональних округів, у кожному

з яких діє Апеляційний суд Сполучених Штатів Америки. Апеляційний суд розглядає апеляції на рішення районних судів, розташованих на території даного округу, а також апеляції на рішення федеральних адміністративних органів. Апеляції у справах про порушення прав на винаходи передаються в особливий окружний суд – Апеляційний суд федерального округу. Цей же суд розглядає апеляції на адміністративні рішення Відомства США з питань винаходів і торговельних марок стосовно реєстрації прав на винаходи і торговельні марки і здійснення цих прав в США. [38].

Разом із тим, до дискусійних питань І. Коваль відносить і незвичність назви вказаного суду в частині застосування словосполучення «Вищий суд». Адже остання створює у громадян ілюзію приналежності такого суду до системи судів касаційної інстанції, тоді як цей суд діятиме лише як суд першої інстанції, а касаційний розгляд спорів у сфері інтелектуальної власності здійснюватиметься, зокрема, Касаційним господарським судом. Отже, при обранні назви цього суду було застосовано принцип спеціалізації судів, а принцип інстанційності не враховано [20, 41].

Проблемним питанням є й характер юрисдикції судів з інтелектуальної власності. Так, І. Коваль і інші відзначають, що Вищий господарський суд України вважає, що спори, пов'язані з визнанням недійсними документів, які встановлюють право на об'єкти інтелектуальної власності (свідцтва, патенти), стосуються питань права власності на відповідні об'єкти і за своїм характером є цивільно-правовими чи господарсько-правовими й не нале-

жать до публічно-правових спорів, а тому мають вирішуватися у порядку здійснення господарського судочинства [20, с. 42]. Хоча ця правова позиція, на наш погляд, не може вважатися доконаним твердженням, догмою.

На практиці спори щодо охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності відносять не лише до цивільних і господарських проваджень, а й до адміністративної юрисдикції. У класифікаторі категорій адміністративних справ, побудованому на підставі юридичного змісту спірних відносин, ці спори віднесено до спорів із приводу реалізації державою своїх конституційних обов'язків у сфері економіки [39]. Очевидно, що йдеться про реакцію держави на порушення конституційного права «... володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (ст. 41 Конституції України [40]) та права на «... на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» (ст. 54 Конституції України [40]) тощо.

Хоча утвердження ВСПІВ, на нашу думку, є відповідальним і важливим кроком для судової системи України, усе ж експерти і науковці називають ряд недоліків, які потребують свого обговорення та вирішення:

по-перше, недоліком є територіальна віддаленість. Згідно з Указом Президента «Про утворення Вишого суду з питань інтелектуальної власності» № 299/2017, ВСПІВ буде знаходитися в м. Києві, а це одразу породить проблеми з доступом для багатьох громадян;

по-друге, ВСПІВ займатиметься, зокрема, вирішенням справ щодо визнання торговельної марки добре відомою. Проблема криється в тому, що для цього немає чіткого процесуального механізму;

по-третє, основною вимогою до суддів є трирічний стаж, але ніде не вказано, що стаж має бути у сфері інтелектуальної власності. І наостанок, ніде не передбачена потреба у спеціалісті, який володів би спеціальними знаннями з практики застосування права інтелектуальної власності [41].

Щодо останньої тези, то проблема є ще глибшою. Відповідно до нормативного змісту ст. 33 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», то суддею Вишого суду з питань інтелектуальної власності може бути особа, яка має досвід професійної діяльності: а) на посаді судді не менше трьох років; б) представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного) щонайменше п'ять років; в) адвоката щодо здійснення представництва в суді у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності щонайменше п'ять років, або ж г) має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності), щонайменше п'ять років [32].

Не складно помітити, що законодавець, із незрозумілих причин, позбавив права стати суддею ВСПІВ науковців, хоча наділив у ст. 28 вище згаданого Закону України «Про судоустрій і статус суддів» таким правом кандидатів на вакантні посади суддів апеляційних судів та в ст. 38 кандидатів на вакантні посади суддів Верховного Суду [32]. На наш погляд, кандидатами в судді ВСПІВ могли б бути учені, що мають науковий ступінь у сфері права

та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше десять років. При цьому, доречним було б унормувати вимогу щодо наявності публікацій у сфері інтелектуальної власності.

Ще однією «забутою» законодавцем категорією осіб, які мають спеціальні знання до досвід захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в судах є судові експерти, атестовані за видом експертизи «Експертиза об'єктів інтелектуальної власності», спеціальності: 13.1.1-13.9. Вбачається, що право на участь у конкурсі до формування складу ВСПВ слід було б унормувати для судових експертів, які є атестованими і внесеними до Реєстру атестованих судових експертів, який ведеться Мін'юстом, і мають досвід роботи не менше трьох років.

При цьому, слід було б визначити і наявність певної кількості проведених експертиз об'єктів права інтелектуальної власності за цей час. Адже на сьогодні відомим і дослідженим нами попередньо [42, с. 39-44] є феномен «сплячих» (у професійному сенсі) судових експертів, які будучи атестованими за однією й більше судово-експертними спеціальностями, за рік і більше не провели жодної, або одну судову експертизу.

Не менш важливим питанням, яке постає нині, після утворення ВСПВ де-юре, залишається питання про перспективи його завантаженості спорами у сфері інтелектуальної власності в Україні. Власне, йдеться про перспективи запуску роботи та функціонування цього спеціалізованого суду в Україні.

Як уже зазначалось попередньо, утворення спеціальних судів не є чимось новим для теорії та практики

судоустрою та судочинства. Можемо згадати ще роботу Є. Бентама «Про судоустрій», в якій він виокремлював чотири роди необхідних спеціальних судів: «1) військові суди; 2) суди на торговельних кораблях; 3) духовні суди і 4) судова влада в представницьких зборах» [43, с. 13]. Серед них ми ще не зустрічаємо, зі зрозумілих причин, судів з інтелектуальної власності. Хоча Є. Бентам пише в своїй роботі про комерційні суди, які очевидно, могли розглядати й окремі спори, пов'язані з інтелектуальною власністю.

Що ж до утворення та функціонування спеціалізованих судів, заслуговує на увагу позиція Є. Бентама щодо утворення спеціальних судів. У ній мислитель, на нашу думку, виявив основні проблеми, пов'язані з їх створенням. Так Є. Бентам писав: «1) *Перша незручність – надмірна кількість судів.* ... Ваші спеціалізовані суди можуть бути зайняті лише у тому випадку, коли ви покладете на них частину справ, які розглядаються звичайними судами. 2) *Нестача в спеціальних судах.* На перший погляд здається, що це суперечить попередньому, але ця суперечність тільки вдавана. Створюючи спеціальні суди як необхідні, ви маєте установити їх в достатній кількості для надання кожному можливості користуватися ними; якщо їх мало, сторони піддаються незручності віддалених подорожей. 3) У багатьох випадках *невизначеність підвідомчості справ ...*» [42, с. 14].

Інтерпретуючи положення роботи Є. Бентама «Про судоустрій», відзначимо збереження визначених ним проблем щодо спеціалізованих судів і під час створення та спроб запуснути роботу ВСПВ в Україні в ХХІ ст. Такими проблемами, на наш погляд, є:

а) відсутність чіткої державно-правової позиції щодо виокремлення спорів, які розглядаються в порядку цивільного, господарського, кримінального та адміністративного судочинства, виключно за об'єктом спору, а саме – об'єктами права інтелектуальною власності, і віднесення їх до виключної компетенції єдиного спеціалізованого суду ВСПІВ. Очевидно, що розгляд відповідних спорів ВСПІВ передбачає принаймні два підходи щодо розподілу судових проваджень з питань інтелектуальної власності: а) формування «монополії» ВСПІВ на розгляд всіх проваджень щодо права на об'єкти інтелектуальної власності, без огляду на вид судочинства; б) конкуренція щодо розгляду справ з питань інтелектуальної власності з загальними, господарськими і адміністративними судами.

На сьогодні в Україні значна частина спорів щодо прав на комп'ютерні програми і бази даних, винаходи, промислові зразки і торговельні марки (знаків для товарів і послуг) розглядаються господарськими судами. Загальні суди (цивільні та кримінальні) й адміністративні суди розглядають такі спори менше. Найчастіше предметом розгляду цих судів стають порушення авторських і суміжних прав, прав на комп'ютерні програми і бази даних, на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), на комерційну таємницю (ноу-хау) і ін. При цьому, в 2020-2021 роках кількість таких спорів на фоні економічної кризи і протидії пандемії коронавірусу *COVID-19* значно зменшилась. Про це опосередковано свідчить і помітне падіння (біля 70%) призначуваних судами експер-

тиз об'єктів інтелектуальної власності в 2020 році [44, с. 24-29].

Отже, формування «монополії» ВСПІВ на розгляд всіх проваджень щодо права на об'єкти інтелектуальної власності, без огляду на вид судочинства, *по-перше*, не можливе без істотних змін до Закону України «Про судоустрій України» і всіх процесуальних кодексів, *по-друге*, істотно зменшить навантаження на господарські суди, що, в свою чергу, рано чи пізно поставить питання про скорочення господарських судів;

б) конкуренція компетенцій ВСПІВ із загальними, господарськими і адміністративними судами в частині розгляду спорів стосовно права на об'єкти інтелектуальної власності в цілому сприятиме розвитку судочинства у цій сфері. Але ж, чи зможе у цьому випадку ВСПІВ швидко і впевнено стати найбільш професійною та авторитетною судовою інстанцією в сфері інтелектуальної власності в Україні? Це питання не риторичне, а доволі складне, залежне від багатьох чинників, включаючи професіоналізм, неупередженість і лідерські якості керівників і суддів ВСПІВ.

Разом із тим, конкуренція ВСПІВ із іншими судами загальної юрисдикції щодо розгляду спорів з питань інтелектуальної власності не вичерпує на сьогодні всю глибину щодо «конкуренції компетенцій». На наш погляд, тенденція щодо зменшення судових спорів з питань інтелектуальної власності буде посилюватися і з огляду на новели законодавства про правовий захист таких об'єктів інтелектуальної власності, як винаходи, промислові зразки і торговельні марки в адміністративному (позасудовому порядку). Йдеться

про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування патентного законодавства» [6] та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» [5], якими повноваженнями щодо розгляду спорів стосовно винаходів, промислових зразків, знаків для товарів і послуг віднесені до компетенції Апеляційної палати. Остання, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», є колегіальним органом Національного офісу інтелектуальної власності (НОІВ) «для розгляду заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні та розгляду інших питань, що належать до його компетенції відповідно до цього Закону, інших законів та нормативно-правових актів України» [45].

Очевидно, що Апеляційна палата НОІВ, виходячи з аналізу новел вище згаданого законодавства про правову охорону права інтелектуальної власності, буде спроможна запропонувати для сторін спору важливу перевагу – швидкий, порівняно з судами в цілому, розгляд заяв і інших питань, які по-суті стосуються питань, що в судовому порядку вирішуються господарськими судами і мали б також вирішуватись ВСППВ. Безперечно, органи, які здійснюють адміністративний арбітраж не можуть замінювати чи підмінювати собою суди. Не всі сторони

будуть задоволені відносно швидким, але не на їх користь рішенням. Тому, певний відсоток рішень, прийнятих Апеляційною палатою НОІВ, все ж таки стане надалі предметом розгляду (перегляду) господарськими судами і ВСППВ. Але, цей відсоток, на наш погляд, не буде значним;

в) обмеження інстанцій, які розглядають спори з питань інтелектуальної власності виключно ВСППВ призведе до ускладнень із поданням позовів та участю в судових засіданнях фізичних і юридичних осіб та їх представників за місцем розташування цього суду в м. Києві. Очевидно, що в сенсі суб'єктів судового розгляду спорів з питань інтелектуальної власності ВСППВ програє розгалуженій мережі загальних і господарських судів, які нині розглядають такі спори і є територіально доступними для більшої кількості фізичних і юридичних осіб, які мають намір захищати свої права на об'єкти інтелектуальної власності в судовому порядку.

Наведені проблеми не вичерпують всі існуючі, пов'язані з удосконаленням механізму судового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні. Але, без їх вирішення запуск роботи ВСППВ, прихильниками утвердження й діяльності якого є автори цієї статті, буде складним завданням з непередбачуваними наслідками. До того ж, вирішення цієї проблематики спроможне реанімувати «проект ВСППВ», який на сьогодні залишається невинуватим підзабутим;

г) оптимізація строків розгляду спорів щодо права на об'єкти інтелектуальної власності в загальних, господарських, адміністративних судах і, в перспективі, ВСППВ залишається

однією з актуальних, але до сьогодні не розв'язаних проблем. Адже час, витрачений на вирішення такого спору є пропорційним до збитків, понесених однією чи й обома сторонами справи. У цьому сенсі вітчизняні судові практики розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності істотно відрізняються від закордонних.

Щодо цього Т. Пашковська зазначала наступне:

«Хоча в судах різних юрисдикцій була введена спеціалізація суддів у справах з інтелектуальної власності, ті судді, як і раніше, перевантажені розглядом інших справ і не мають можливості глибоко вникати у досить специфічні питання. Це призводить до затяжного розгляду справ з ІВ – від 2 до 5 років. Для порівняння, строки розгляду справ патентними судами іноземних держав складають в середньому рік. Так, Патентний суд Великобританії, як правило, розглядає подібні справи за 12–14 місяців, Федеральний патентний суд Швейцарії та Суд з інтелектуальних прав Російської Федерації – за 12 місяців, Федеральний патентний суд Німеччини – максимум за 18 місяців» [46].

У свою чергу, А. Комаха, аналізуючи цю ж проблему, зазначає, що судова статистика щодо строків розгляду спорів, які виникають у сфері захисту прав інтелектуальної власності в Україні, свідчить, що така категорія справ слухається від 2-х років, і це без урахування строків, на які розгляд зупиняється у зв'язку із проведенням судової експертизи. Так, у середньому судовий розгляд відповідних справ займає 3–4 роки. Проте патентні суди в країнах Європи подібні спори вирішують приблизно за 1,5–2 роки. Для прикладу, Федеральний патентний

суд Швейцарії слухає їх за 12 місяців, Федеральний патентний суд Німеччини – максимально за 18 місяців [19].

На наш погляд, унормування оптимальних у часі процедур розгляду ВСПІВ спорів щодо права об'єктів інтелектуальної власності в Україні створить переваги для цього суду, порівняно не лише із загальними, господарськими і адміністративними судами, а й із Апеляційною палатою НОІС, яка на сьогодні, як ВСПІВ, не запустила свою роботу в очікуванні відповідних підзаконних нормативно-правових актів;

г) набуття суддями ВСПІВ компетенцій щодо використання та комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності. В умовах, коли суддівський корпус ВСПІВ сформовано через проведення відповідних конкурсів в 2018 році, а робота цього суду не запущена й у 2021 році, важливою вбачається потенційна спроможність суддівського корпусу ВСПІВ професійно, об'єктивно та оперативно розглядати справи, підвідомчі цьому суду.

Слід враховувати складність вирішення в судовому порядку спірних питань порушення прав інтелектуальної власності в Україні, про що свідчить низка роз'яснень вищих державних судових інстанцій, до яких відноситься: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 5 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав»; Постанова Пленуму Вищого господарського суду України (ВГСУ) від 17.10.2012 № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» (з подальшими змінами і доповненнями);

оглядові листи Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про інтелектуальну власність» (за матеріалами Вищого господарського суду України): від 14.01.2002 № 01-8/31, від 14.12.2007 № 01-8/974, від 27.06.2008 № 01-8/383/1, від 23.12.2008 № 01-8/73, від 30.06.2009 № 01-08/411/1, від 04.04.2012 № 01-06/417/2012, від 19.11.2013 № 01-06/1658/2013; оглядові листи Вищого господарського суду України «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти авторського права і суміжних прав» (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України): від 06.05.2005 № 01-8/784, від 17.04.2006 № 01-8/846, від 22.01.2007 № 01-8/25, від 31.05.2010 № 01-08/322 та ін. [47].

У практичній діяльності судів щодо вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності, судді, зокрема, на роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду України (ВГСУ), до якого відноситься вже згадана постанов ВГСУ № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» [48], у який пленум ВГСУ роз'яснив своє бачення окремих, в тому числі, проблемних питань.

До прикладу, пунктом 6.1. Пленум ВГСУ надав роз'яснення щодо реалізації такого способу захисту як вилучення товарів виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів. Зокрема, Пленум ВГСУ визначив наступне: «Якщо господарським судом приймається такого

роду рішення, то у резолютивній частині рішення, а відповідно – і у видачному на його виконання наказі мають зазначатися як найменування такого роду товарів (матеріалів, знарядь), так і ті притаманні їм ознаки, (в тому числі за необхідності – індивідуальні), які дають можливість виокремити їх з числа інших однорідних виробів (товарів, предметів)» [48].

Безперечно, джерелом спеціальних знань для суддів, які розглядають справи з питань інтелектуальної власності, є відповідна освіта. Серед вимог до кандидатів у судді ВСПІВ, сформованих у ст. 33 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» немає вимоги про спеціальну освіту. Передбачається, що кандидати, які на час проходження конкурсу вже обіймають/обіймали посаду судді, патентного повіреного чи адвоката мають вищу юридичну освіту рівня «магістр».

Можна висловити припущення, що для суддів, які розглядають справи про порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, не завадила б і спеціальна освіта в сфері інтелектуальної власності. Але, на сьогодні, після прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [49], надання вищої освіти за спеціальністю «Інтелектуальна власність» з 2017 року (після завершення навчання попередньо набраних у 2015 році магістрів) в Україні не здійснюється.

Відсутність в Україні вищої освіти у сфері інтелектуальної власності створює проблеми і в частині набуття відповідної освіти судовими експер-

тами, патентними повіреними і іншими категоріями фахівців, чия професійна діяльність пов'язана з правовою охороною інтелектуальної власності. Її вирішення, на наш погляд, можливе через унормування можливості підвищувати кваліфікацію та здійснювати спеціалізацію у сфері інтелектуальної власності на базі суб'єктів, які матимуть відповідні ліцензії на надання освітніх послуг.

д) модернізація державної політики щодо правової охорони інтелектуальної власності, механізмів юридичної відповідальності та санкцій за порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності й іллегальну діяльність у цій сфері. На сьогодні відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності передбачена в Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Кодексі України про адміністративні порушення, Кримінальному кодексі України. Як відомо, за своїм характером, відповідальність за делікти у сфері інтелектуальної власності поділяється на: а) цивільну; б) адміністративну; в) кримінальну. Але, чи є пострадянська ідеологія та архаїчні механізми юридичної відповідальності за порушення права на об'єкти інтелектуальної власності достатніми щоб наблизити Україну до кращих практик охорони права на інтелектуальну власність? Місце України у Топ-5 держав (щорічний «Спеціальний Звіт 301» USTR) із найбільшими обсягами тіньової економіки робить відповідь на це питання риторичною.

Але, чи означає це безвихідь? Ні. Чи є посилення санкцій за відповідні делікти єдиним шляхом посилення правового захисту інтелектуальної

власності в Україні? Теж, ні. На наш погляд, необхідно продовжити, вслід за створенням Національного офісу інтелектуальної власності (НОІС) та Апеляційної палати НОІС, трансформацію державної політики у сфері юридичної відповідальності за порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Згадуваний нами попередньо Є. Бентам у своїй роботі «Вступ до основ моральності і законодавства» помістив Главу XVI «Про пропорції між покаранням і злочином». У ній він, вслід за Ч. Беккарія, сформулював універсальний принцип щодо співвідношення делікту та відповідальності за нього: *«Ціна покарання має бути найменше, чим скільки достатньо для того, щоб перевищити цінність прибутку від злочину»* [50, с. 175]. При цьому, під «прибутком» Є. Бентам пропонував розуміти не лише грошовий прибуток, а й те задоволення чи вигоду, яку людина отримує, чи очікує отримати від задоволення, що врешті й призводить її до скоєння злочину [50, с. 175]. Очевидно, це твердження буде справедливим і щодо юридичної відповідальності за порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності та іллегальну діяльність у цій сфері.

Щодо цієї проблеми можна зробити щонайменше два висновки: *по-перше*, слід переглянути множину санкцій, встановлених за делікти у сфері інтелектуальної власності у Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Кодексі України про адміністративні порушення та Кримінальному кодексі України, наблизивши їх до міжнародних зобов'язань України у сфері ІР, а також змінити суворість санкцій на невідворотність

юридичної відповідальності. Метою такої відповідальності, на наш погляд, має стати формування в суспільстві нульової толерантності до порушників права на об'єкти інтелектуальної власності, а іллегальну діяльність у сфері ІР зробити економічно збитковою. По-друге, слід ширше використовувати потенціал позасудового розгляду адміністративних деліктів у сфері інтелектуальної власності, забезпечивши тим самим повсюдність виявлення таких правопорушень.

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, можна зробити висновок, що забезпечення належного правового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні передбачає утвердження ефективних нормативно-правових, інституційних (судових і позасудових) та економічних механізмів, функціонування яких здійснюється відповідно до міжнародних зобов'язань нашої держави і з урахуванням кращих зарубіжних практик у ІР-сфері. При цьому, беручи до уваги значущість принципу верховенства права, визначальним у сфері правової охорони інтелектуальної власності є ефективний судоустрій і судочинство.

У цьому сенсі можна згадати слова М. Філіппова, який півтора століття тому написав: «... за гарного судочинства, дайте будь-які недосконалі закони і *судова практика* чи, краще сказати, саме життя напрацює з них розумні звичаї, грамотне розуміння закону та тлумачення закону. ... Але, дайте *недосконалий* закон, чи недосконале зведення законів *недосконалому* судоустрою, і він перетворюється в джерело зловживань» [26, с. 15]. Зазначене твердження, на наш погляд,

поширюється й на вітчизняний судоустрій і судочинство.

Водночас, судова практика у сфері охорони права на інтелектуальну власність буде ефективною за умови завершення судової реформи і запуску роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності з одночасним вирішенням низки проблем, проаналізованих у цій статті (встановлення «монополії» ВСПІВ щодо всіх спорів у сфері ІР, чи включення його до системи діючих в Україні судів загальної юрисдикції, насамперед, господарських, які розглядають на сьогодні такі спори; забезпечення повсюдного доступу до судочинства у сфері інтелектуальної власності; оптимізація строків при розгляді спорів щодо об'єктів права інтелектуальної власності; перегляд державної політики і чинного законодавства в частині цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності та характеру санкцій за делікти в сфері ІР, з метою забезпечення невідворотності відповідальності та формування в суспільстві нульової толерантності до деліктів у сфері інтелектуальної власності; використання потенціалу Апеляційної палати НОІВ та інших державних органів для вирішення спорів з питань інтелектуальної власності в адміністративно-правовій площині *etc*).

Підняті нами у цій публікації проблемні питання щодо удосконалення судово-правових і економічних механізмів охорони права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та міжнародного законодавства у цій сфері, не вичерпані. Їх слід вважати запрошенням до відповідно-

го фахового наукового-експертного діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федоренко В.Л. Стратегічні пріоритети розвитку Науководослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України у 2021–2023 роках. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 1(13). С. 11–34.

2. Україна потрапила в топ-5 країн з найбільшою тіньовою економікою / *Офіційний веб-сайт Інформаційного видання “РБК-Україна”*/ URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-popala-top-5-strankrupneyshey-tenevoy-1498836744.html>

3. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. / *Офіційний веб-сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaє-v-tini>.

4. Спеціальний Звіт 301 Торговельного представника США за 2019 рік. URL: [events/news/257.html](https://www.usa.gov/events/news/257.html).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями: Закон України від 21 липня 2020 р.// *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 51. Ст. 481.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування патентного законодавства: Закон України від 21 липня 2020 р.// *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 52. Ст. 496.

7. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. За ред. З.С. Варналія. Київ: НІСД, 2006. 576 с.

8. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монограф. Київ:

Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 239 с.

9. Лонг Д., Рей П., Жаров В.О., Шевелева Т.М., Василенко І.Е., Дроб'язко В.С. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування. Практичний посібник. Київ: «К.І.С.», 2007. 448 с.

10. Право інтелектуальної власності: підручн. Вид. 2, змін. і доп. За ред. О. П. Світличний. Київ: НУБіП України, 2016. 355 с.

11. Білецька А.М. Запровадження в Україні судової спеціалізації з питань інтелектуальної власності // *Право і сіцильність*. 2018. № 1-2. С.3–8.

12. Нонік В. В. Основні чинники та шляхи детінізації економіки України: державно-управлінський аспект // *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 2 (17). С. 91–101. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2934/1/16.pdf>.

13. Тишук Т.А., Іванов О. В. Тінізація економіки України у контексті кризових тенденцій // *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 2. С. 286–298.

14. Ерке Ю., Бетлій О. та ін. Пропозиції щодо детінізації економіки України. Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2011. 23 с.

15. Волошук А.М. Діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності: моногр / А. М. Волошук, Х. П. Ярмачі, О. О. Чернишова. Одеса : ОДУВС, 2013. 176 с.

16. Савич О.В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України // *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>.

17. Головова О.М. Роль адміністративного примусу в боротьбі з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності // *Держава і право: Зб. наук. праць*. Юридичні і політичні науки; НАН України, Ін-т

держави і права ім. В.М. Корецького. 2007. № 37. С. 294–298.

18. Федоренко В.Л., Бутнік-Сіверський О.Б., Тимошик Л.П. Визначення матеріальної шкоди при порушенні авторського права та суміжних прав в Україні з позиції економічно-правової природи кримінальної відповідальності: проблеми теорії та практики // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 4(10). С. 11–45.

19. Комаха А. Яким буде порядок розгляду «інтелектуальних» спорів спеціалізованим судом / *Офіційний веб-сайт «Закон і Бізнес»*. URL: https://zib.com.ua/ua/128705-yakim_bude_poryadok_rozglyadu_intelektualnih_sporiv_speciali.html

20. Коваль І. Щодо правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 5. 2016. С. 39 – 44.

21. Паршикова А. Кримінально-правова охорона та захист прав інтелектуальної власності (досвід Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччини та Швейцарської Конфедерації). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29443.pdf>

22. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості // *Банківська справа*. 2007. № 2. С. 56–66.

23. Котенко М.В. Ааксіолого-правовий вимір інтелектуальної власності як елементу понятійно-категоріального апарату юридичної науки // *Право і громадянське суспільство*. Електронне наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2017. № 3(4). С. 51–59. URL: <http://lclslaw.knu.ua/index.php/item/289-aksioloho-pravovyy-vymir-intelektualnoyi-vlasnosti-yak-elementu-ponyatiyno-katehorialnoho-aparaturyudychnoyi-nauky-kotenko-m-v>

24. Абсолютна та відносна цінність інтелектуальної власності / веб-сайт «Незалежна судова експертиза та оцінка». URL: <https://sudexpert.vn.ua/a401200-absolyutna-vidnosna-tsinnist.html>

25. Липперт Ю. История культуры. В отдельных очерках. Пер. с нем. П.И. Гибермана-Лурье и С.А. Ратнера. Под ред. и с пред. Д.А. Коропчевского. С 120 рис. в тексте. С.-Петербург: С.-Петербургская Электропечатня», 1902. 451 с.

26. Филиппов М.А. Судебная реформа в России. Санктпетербург: Типограф. В. Тушнова, 1871. Том I. Судоустройство. Часть первая. IV с. 662 с.

27. Дмитриев Ф. История судебных инстанций и гражданского судопроизводства от Судебника до Учреждения о губерниях. Москва: В Университ. Типографии, 1859. 581 с., 4 с.

28. Федоренко В.Л. Конституція та конституційна держава: питання теорії та практики // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3(9). С. 13–29.

29. Гачек Ю. Общее государственное право на основе сравнительного правоведения. Часть I. Право современной монархии. Под ред. и с пред. М.А. Рейснера. Авториз. пер. с нем. М.Я. Лазерсона. Рига: Изд-е «Наука и Жизнь», 1913. 213 с.

30. Современные Конституции. Сборник действующих конституционных актов. Том I-ый. Конституционные монархии. Перевод под ред. и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. С-Петербург: Изд-во «Право», 1905. 596 с.

31. Конституция Германской Империи и главнейшие из относящихся до общегосударственного законодательства статей конституционных актов других иностранных государств. С.-Петербург: Государственная типография, 1910. 123 с.

32. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

33. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: Указ Президента України від 29 вересня 2017 р. № 299 // *Офіційний вісник Президента України*. 2017. № 22. Ст. 437.

34. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

35. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

36. Реформування судочинства у сфері інтелектуальної власності в Україні / веб-сайт Адвокатського об'єднання Бачинський і партнери. URL: <https://legalaid.ua/ru/article/reformuvannya-sudochynstva-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-v-ukrayini/>

37. Бочарова Н. Специализированные суды по вопросам интеллектуальной собственности: аргументы «PRO» и «CONTRA» в современных международных дискуссиях // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2007. № 6. С. 19–34.

38. Беззуб І. Спеціалізований суд із розгляду справ у сфері інтелектуальної власності / Офіційний сайт Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3182:spetsializovaniy-sud-iz-rozglyadu-sprav-u-sferi-intelektualnoji-vlasnosti-2&catid=71&Itemid=382

39. Методичні роз'яснення щодо застосування Класифікатора категорій адміністративних справ, затверджені Рішенням Ради суддів адміністративних судів України від 26.11.2010 № 93 URL: http://www.vasu.gov.ua/ua/judicial_council.html?_m=publications&t=rec&id=164

40. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28

червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

41. Реформування судочинства у сфері інтелектуальної власності в Україні / *Офіційний веб-сайт Адвокатського об'єднання Бачинський та партнери*. URL: – <https://legalaid.ua/ua/article/reformuvannya-sudochynstva-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-v-ukrayini/>

42. Федоренко В.Л., Тимошик Л.П. Судова експертиза з питань інтелектуальної власності: генезис, поняття, класифікація та система // *Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління*. 2019. № 1(3). С. 11–52.

43. Бентам И. О судоустройстве. По франц. изд-е Дюмона. Изл. А. Книрем. С. Петербург: В типографии Правит. Сената, 1860. 222 с.

44. Федоренко В.Л. Стратегічні пріоритети розвитку Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України у 2021–2023 роках. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 1(13). С. 11–34.

45. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 47. Ст. 36

46. Пашковська Т. Вищий «інтелектуальний» суд: на фінішній прямій / *Юридична Газета. Online*. 2017. № 15 (565) URL: <https://jur-gazeta.com/publications/actual/vishchiy-intelektualniy-sud-na-finishniy-pryamiy.html>

47. Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бенедисюк І. М. та ін. Київ : К.І.С., 2018. 424 с.

48. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012. № 12 // *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. Ст. 57.

49. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти:

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 // *Офіційний вісник України*. 2015. № 38. Ст. 1147.

50. Бентам И. Избранные сочинения. Том первый. Введение а основания нравственности и законодательства. Основные начала Гражданского кодекса. Основные начала Уголовного кодекса. Перевод по англ. изданию Воурингу и франц. Дюмона А.Н. Пыпина и А.Н. Неведоского. С предисл. Ю.Г. Жуковского. Изл. А. Книрем. С.-Петербург: Типограф. и Литограф. Н. Тиблана и Комп., 1867. LXII с., 678 с.

REFERENCES:

1. Fedorenko, V.L. (2021). Stratehichni priorytety rozvytku Naukovodoslidnoho tsentru sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti Ministerstva yustytisii Ukrainy u 2021–2023 rokakh [Strategic priorities for the development of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine in 2021–2023]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(13), 11–34 [in Ukrainian].
2. Ukraina potrapyla v top-5 krain z naibilshoiu tinovoiu ekonomikoiu [Ukraine is in the top 5 countries with the largest shadow economy]. (2017). *www.rbc.ua*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-popala-top-5-stran-krupneysheytenevoy-1498836744.html> [in Ukrainian].
3. Doslidzhennia tinovoi ekonomiky v Ukraini: maizhe chvert VVP – abo 846 mlrd hryven – perebuvaie v tini [Study of the shadow economy in Ukraine: almost a quarter of GDP – or 846 billion hryvnia – is in the shadows]. (2020). *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaie-v-tini> [in Ukrainian].
4. Spetsialnyi Zvit 301 Torhovelnogo predstavnyka SSHa za 2019 rik [Special Report 301 of the US Trade Representative for 2019]. (2019). *www.uami.org.ua*. Retrieved from <https://www.uami.org.ua/ua/events/news/257.html> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia okhorony i zakhystu prav na torhovelni marky i promyslovi zrazky ta borotby z patentnymy zlovzhvanniamy” : vid 21 lypnia 2020 r. [Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Abuse” from July 21, 2020]. (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 51. Art. 481 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia patentnoho zakonodavstva” : vid 21 lypnia 2020 r. [Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Reform of Patent Legislation” from July 21, 2020]. (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 52. Art. 496 [in Ukrainian].
7. Varnaliy, Z.S. (Eds.). (2006). *Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: essence, features and ways of legalization]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
8. Mazur, I. (2006). *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka [De-shadowing of the economy of Ukraine: theory and practice]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
9. Lonh, D., Rei, P., Zharov, V.O., Sheveleva, T.M., Vasylenko, I.E., Drobiazko, V.S. (2007). *Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti: normy mizhnarodnoho i natsionalnoho zakonodavstva ta yikh pravozastosuvannia [Protection of intellectual property rights: norms of international and national legislation and their law enforcement]*. Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].
10. Svitlychnyi, O.P. (Eds.). (2016). *Pravo intelektualnoi vlasnosti [Intellectual property*

law]. (2nd ed., rew.). Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].

11. Biletska, A.M. (2018). Zaprovadzhennia v Ukraini sudovoi spetsializatsii z pytan intelektualnoi vlasnosti [Introduction of judicial specialization in intellectual property in Ukraine]. *Pravo i sispilstvo – Law and Society*, 1-2, 3-8 [in Ukrainian].

12. Nonik, V.V. (2017). Osnovni chynnyky ta shliakhy detinizatsii ekonomiky Ukrainy: derzhavno-upravlinskyi aspekt [The main factors and ways of de-shadowing the economy of Ukraine: public administration aspect]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public administration and customs administration*, 2(17), 91-101. Retrieved from <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2934/1/16.pdf> [in Ukrainian].

13. Tyshchuk, T.A., Ivanov, O.V. (2011). Tinizatsiia ekonomiky Ukrainy u knteksti kryzovykh tendentsii [Shading of the economy of Ukraine in the context of crisis trends]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoï sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National University of State Tax Service of Ukraine*, 2, 286-298 [in Ukrainian].

14. Erke, Yu., Betlii, O., et al. (2011). *Propozytsii shchodo detinizatsii ekonomiky Ukrainy [Proposals for de-shadowing the economy of Ukraine]*. Kyiv: Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii [in Ukrainian].

15. Voloshchuk, A.M., Yarmaki, Kh.P., Chernyshova, O.O. (2013). *Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo protydii pravoporushenniam u sferi intelektualnoi vlasnosti [The activity of internal affairs bodies in counteracting offenses in the field of intellectual property]*. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

16. Savych, O.V. (2015). Osnovni chynnyky ta shliakhy protydii tinizatsii ekonomiky Ukrainy [The main factors and ways to counteract the shadowing of the economy of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, 2. Retrieved from [http://](http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827)

www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827 [in Ukrainian].

17. Holovkova, O.M. (2007). Rol administratyvnoho prymusu v borotbi z pravoporushenniamy u sferi intelektualnoi vlasnosti [The role of administrative coercion in the fight against offenses in the field of intellectual property]. *Derzhava i pravo – State and Law*, 37, 294-298 [in Ukrainian].

18. Fedorenko, V.L., Butnik-Siverskyi, O.B., Tymoshchuk, L.P. (2020). Vyznachennia materialnoi shkody pry porushenni avtorskoho prava ta sumizhnykh prav v Ukraini z pozytsii ekonomichno-pravovoi pryrody kryminalnoi vidpovidalnosti: problemy teorii ta praktyky [Determination of material damage in violation of copyright and related rights in Ukraine from the standpoint of the economic and legal nature of criminal liability: problems of theory and practice]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(10), 11-45 [in Ukrainian].

19. Komakha, A. (2017). Yakym bude poriadok rozghliadu «intelektualnykh» sporiv spetsializovanykh sudom [What will be the procedure for consideration of “intellectual” disputes by a specialized court]. *zib.com.ua*. Retrieved from https://zib.com.ua/ua/128705-yakim_bude_poryadok_rozglyadu_intelektualnih_sporiv_speciali.html [in Ukrainian].

20. Koval, I. (2016). Shchodo pravovoho statusu Vyshchoho sudu z pytan intelektualnoivlasnosti [On the legal status of the Supreme Court on intellectual property]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property*, 5, 39-44 [in Ukrainian].

21. Parshykova, A. (n.d.). Kryminalno-pravova okhrona ta zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti (dosvid Spoluchenykh Shtativ Ameryky, Spoluchenoï Korolivstva Velykoi Brytanii, Federatyvnoi Respubliky Nimechchyny ta Shveitsarskoi Konfederatsii) [Criminal protection and protection of intellectual property rights (the experience

of the United States, the United Kingdom, the Federal Republic of Germany and the Swiss Confederation)]. *euinfocenter.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29443.pdf> [in Ukrainian].

22. Varnalii, Z. (2007). Shliakhy detinizatsii ekonomiky Ukrainy ta yii osoblyvosti [Ways of de-shadowing the economy of Ukraine and its features]. *Bankivska sprava – Banking*, 2, 56-66 [in Ukrainian].

23. Kotenko, M.V. (2017). Aaksioloho-pravovyi vymir intelektualnoi vlasnosti yak elementu poniatiino-katehorialnoho aparatu yurydychnoi nauky [Axiological and legal dimension of intellectual property as an element of the conceptual and categorical apparatus of legal science]. *Pravo i hromadianske suspilstvo – Law and civil society*, 3(4), 51-59. Retrieved from <http://lclaw.knu.ua/index.php/item/289-aksioloho-pravovyy-vymir-intelektualnoyi-vlasnosti-yak-elementu-ponyatiyno-katehorialnoho-aparatu-yurydychnoyi-nauky-kotenko-m-v> [in Ukrainian].

24. Absolutna ta vidnosna tsinnist intelektualnoi vlasnosti [Absolute and relative value of intellectual property]. (2019). *sudexpert.vn.ua*. Retrieved from <https://sudexpert.vn.ua/a401200-absolyutna-vidnosna-tsinnist.html> [in Ukrainian].

25. Lippert, Yu. (1902). *Istoriya kultury. V otdelnykh ocherkakh [History of culture. In separate essays]*. D.A. Koropchevskiy (Eds.). (P.I. Giberman-Lurye, S.A. Ratner, Trans). Saint-Petersburg: S.-Peterburgskaya Elektropechatnya [in Russian].

26. Filippov, M.A. (1871). *Sudebnaya reforma v Rossii. Tom I. Sudoustroystvo. Chast pervaya [Judicial reform in Russia. Volume I. Judicial system. Part one]*. Saint-Petersburg: Tipograf. V. Tushnova [in Russian].

27. Dmitriev, F. (1859). *Istoriya sudebnykh instantsiy i grazhdanskogo sudoproizvodstva ot Sudebnika do Uchrezhdeniya o guberniyakh [History of courts and civil proceedings from the Code of Law to the Office of the Provinces]*. Moscow: V Universit. Tipografii [in Russian].

28. Fedorenko, V.L. (2020). Konstytutsiia ta konstytutsiina derzhava: pytannia teorii ta praktyky [The Constitution and the constitutional state: Theory and Practice]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigm of legal science and public administration*, 3(9), 13-29 [in Ukrainian].

29. Gachek, Yu. (1913). *Obshchee gosudarstvennoe pravo na osnove sravnitel'nogo pravovedeniya. Chast I. Pravo sovremennoy monarkhii [General state law on the basis of comparative jurisprudence. Part I. The right of the modern monarchy]*. M.A. Reysner (Eds.). (M.Ya. Lazerson, Trans). Riga: Izd-e «Nauka i Zhizn» [in Russian].

30. Gessen, V.M., Nolde, B.E. (Eds.). (1905). *Sovremennye Konstitutsii. Sbornik deystvuyushchikh konstitutsionnykh aktov. Tom I-yy. Konstitutsionnye monarkhii [Modern Constitutions. Collection of current constitutional acts. Volume I. Constitutional monarchies]*. Saint-Petersburg: Izd-vo «Pravo» [in Russian].

31. *Konstitutsiya Germanskoy Imperii i glavneyshie iz otnosyashchikhsya do obshchegosudarstvennogo zakonodatelstva statey konstitutsionnykh aktov drugikh inostrannykh gosudarstv [The Constitution of the German Empire and the most important articles of constitutional acts of other foreign states relating to national legislation]*. (1910). Saint-Petersburg: Gosudarstvennaya tipografiya [in Russian].

32. Zakon Ukrainy “Pro sudoustrii i status suddiv” : vid 02 chervnia 2016 r. [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016]. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 31. Art. 545 [in Ukrainian].

33. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro utvorennia Vyshchoho sudu z pytan intelektualnoi vlasnosti” : vid 29 veresnia 2017 r., № 299 [Decree of the President of Ukraine “On the establishment of the Supreme Court of Intellectual Property” from September 29 2017, № 299]. (2017). *Ofitsiinyi*

visnyk Prezidenta Ukrainy – Official Bulletin of the President of Ukraine, 22. Art. 437 [in Ukrainian].

34. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnogo sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv” : vid 3 zhovtnia 2017 r. [Law of Ukraine “On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts” from October 3, 2017]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 48. Art. 436 [in Ukrainian].

35. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06 lystopada 1991 r. [Commercial Procedural Code of Ukraine from November 6, 1991]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 6. Art. 56 [in Ukrainian].

36. Reformuvannia sudochynstva u sferi intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Reform of the intellectual property judiciary in Ukraine]. (2018). *legalaid.ua*. Retrieved from <https://legalaid.ua/ru/article/reformuvannya-sudochynstva-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

37. Bocharova, N. (2007). Spetsializirovannye sudy po voprosam intellektualnoy sobstvennosti: argumenty «PRO» i «CONTRA» v sovremennykh mezhdunarodnykh diskussiyakh [Specialized courts on intellectual property: arguments “PRO” and “CONTRA” in modern international discussions]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – Theory and practice of intellectual power*, 6, 19-34 [in Russian].

38. Bezzub, I. (n.d.). Spetsializovanyi sud iz rozghliadu sprav u sferi intelektualnoi vlasnosti [Specialized court for intellectual property cases]. *nbuviap.gov.ua*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3182:spetsializovaniy-sud-iz-rozglyadu-

[sprav-u-sferi-intelektualnoji-vlasnosti-2&catid=71&Itemid=382](#) [in Ukrainian].

39. Rishennia Rady suddiv administratyvnykh sudiv “Ukrainy Metodychni roziasnennia shchodo zastosuvannia Klasyfikatora katehorii administratyvnykh sprav, zatverdzeni” : vid 26.11.2010, № 93 [Decision of the Council of Judges of Administrative Courts of Ukraine “Methodical explanations on the application of the Classifier of categories of administrative cases” from 26.11.2010, № 93]. *www.vasu.gov.ua*. Retrieved from http://www.vasu.gov.ua/ua/judicial_council.html?_m=publications&_t=rec&id=164 [in Ukrainian].

40. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28 chervnia, 1996 [Constitution of Ukraine from June 28, 1996]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30 [in Ukrainian].

41. Reformuvannia sudochynstva u sferi intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Intellectual Property Judicial Reform in Ukraine]. (n.d.). *legalaid.ua*. Retrieved from <https://legalaid.ua/ua/article/reformuvannya-sudochynstva-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

42. Fedorenko, V.L., Tymoshchuk, L.P. (2019). Sudova ekspertyza z pytan intelektualnoi vlasnosti: henezys, poniattia, klasyfikatsiia ta systema [Forensic examination of intellectual property: genesis, concepts, classification and system]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk ta derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(3), 11-52 [in Ukrainian].

43. Bentam, I. (1860). O sudoustroystve [On judicial system]. Saint-Petersburg: V tipografii Praviti. Senata [in Russian].

44. Fedorenko, V.L. (2021). Stratehichni priorityety rozvytku Naukovo-doslidnoho tsentru sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti Ministerstva yustytysii Ukrainy u 2021–2023 rokakh [Strategic priorities for the development of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine in 2021-

2023]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk ta derzhavnogo upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(13), 11-34 [in Ukrainian].

45. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh” : vid 15 hrudnia 1993 r. [Law of Ukraine “On the protection of rights to marks for goods and services” from December 15, 1993]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 47. Art. 36 [in Ukrainian].

46. Pashkovska, T. (2017). Vyshchyi «intelektualnyi» sud: na finishnii priamii [Higher “intellectual” court: at the finish line]. *Yurydychna Hazeta. Online – Legal Gazette. Online*, 15(565). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/actual/vishchyi-intelektualniy-sud-na-finishniy-priamii.html> [in Ukrainian].

47. Benedysiuk, I.M., et al. (2018). *Posibnyk dlia suddiv z intelektualnoi vlasnosti [Handbook for judges of intellectual property]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

48. Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy “Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanykh iz zakhystom prav intelektualnoi vlasnosti” : vid 17.10.2012, № 12 [Resolution of the Plenum of the Supreme Economic

Court of Ukraine “On some issues of dispute resolution practice related to the protection of intellectual property rights” from 17.10.2012, № 12]. (2012). *Visnyk hospodarskoho sudochynstva – Bulletin of commercial litigation*, 6. Art. 57. [in Ukrainian].

49. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity” : vid 29 kvitnia 2015 r., № 266 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the list of branches of knowledge and specialties in which the training of applicants for higher education is carried out” from April 29 2015, № 266]. (2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 38. Art. 1147 [in Ukrainian].

50. Bentam, I. (1867). *Izbrannye sochineniya. Tom pervyy. Vvedenie a osnovaniya npravstvennosti i zakonodatelstva. Osnovnye nachala Grazhdanskogo kodeksa. Osnovnye nachala Ugolovnogo kodeksa* [Selected Works. Volume one. Introduction to the foundations of morality and legislation. Basic principles of the Civil Code. Basic principles of the Criminal Code]. (A.N. Pypin, A.N., Nevedoskiy, Trans). Saint-Petersburg: Tipograf. i Litograf. N. Tiplana i Komp. [in Russian].

Тимощик Лілія Павлівна,

кандидат економічних наук, учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; torof@ukr.net; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2169>

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРАКТИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗБИТКІВ У РЕЗУЛЬТАТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано специфіку оцінювання розміру матеріальної шкоди у результаті неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності як специфічного об'єкту оцінки. Наведено причини порушення виключних прав. Розглянуто нормативно-правове та методичне забезпечення оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, визначення упущеної вигоди і матеріального збитку від порушення прав інтелектуальної власності. Проведено порівняльний аналіз правових засад у сферах професійної оцінки майна та майнових прав та судово-експертної діяльності з визначення матеріальної шкоди від порушення виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності. Доведено, що існуючі методичні нормативно-правові документи не адаптовані для специфіки проведення судових експертиз з економічних досліджень у сфері інтелектуальної власності.

Досліджено основні оціночні підходи відповідно до українського законодавства з оцінювання майна та майнових прав. Визначено доходний підхід як оцінювання майбутніх економічних вигод або розрахунку чистого річного доходу від використання того чи іншого об'єкта. Витратний підхід дозволяє оцінити витрати на створення та використання об'єктів інтелектуальної власності. Порівняльний підхід передбачає оцінку вартості об'єктів інтелектуальної власності на основі оцінки аналогічних угод з аналогічними об'єктами. Доведено, що не всі підходи можна застосувати для розрахунку матеріальної шкоди через порушення виключних прав.

Представлено практичну ілюстрацію застосування методів доходного підходу відповідно до Національного стандарту №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», а саме: метод переваги у прибутку і розподілу прибутків, метод додаткового прибутку, метод роялті. Показано розрахунок розміру матеріальної шкоди, завданої правовласнику у результаті порушення виключних прав.

Визначено, що на державному рівні доцільно розробити методичні рекомендації з визначення матеріальної шкоди у результаті неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності для специфіки судово-експертної діяльності на основі методів доходного оціночного підходу.

Ключові слова: матеріальна шкода, судово-експертна діяльність, інтелектуальна власність, об'єкти інтелектуальної власності, порушення виключних прав.

Tymoshchyk Liliia Pavlivna,

Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Boulevard, Office 501, Kyiv, 01133; mopof@ukr.net; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2169>

METHODICAL SUPPORT AND PRACTICE OF ASSESSMENT OF LOSSES AS A RESULT OF VIOLATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Abstract. The article substantiates the specifics of assessing the amount of material losses as a result of improper use of intellectual property as a specific object of assessment. The reasons for the violation of exclusive rights are presented. The normative, legal and methodological support of valuation of intellectual property objects, determination of lost profits and material losses from infringement of intellectual property rights are considered. A comparative analysis of the legal framework in the areas of professional valuation of property and property rights and forensic activities to determine the material losses from the violation of exclusive rights to intellectual property is provided. It is proved that the existing methodical normative and legal documents are not adapted for the specifics of conducting forensic examinations on economic research in the field of intellectual property.

The main valuation approaches in accordance with the Ukrainian legislation on property valuation and property rights are studied. The income approach is defined as the estimation of future economic benefits or the calculation of net annual income from the use of an intellectual property object. The cost approach allows experts to estimate the cost of creating and using intellectual property. The comparative approach involves estimating the value of intellectual property based on the valuation of similar transactions with similar intellectual property objects. It is proved that not all approaches can be used to calculate material losses due to violation of exclusive rights.

A practical illustration of the application of methods of income approach in accordance with the National Standard №4 «Valuation of intellectual property rights», such as: the method of profit advantage and distribution of profits, the method of additional income, the royalty method. The calculation of the amount of material losses caused to the right holder as a result of violation of exclusive rights is shown.

It is determined that at the state level it is advisable to develop guidelines for determining material losses as a result of misuse of intellectual property for the specifics of forensic science based on the methods of income valuation approach.

Key words: determination of losses, material losses, forensic expert activity, intellectual property, intellectual property objects, violation of exclusive rights

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Оцінювання об'єктів інтелектуальної власності (далі – ОІВ) проводиться з різних причин. Однією з таких причин є визначення і розрахунок заподіяної матеріальної шкоди при порушенні виняткових прав на ОІВ, що належить до компетенції судових експертів у сфері інтелектуальної власності [1-9].

Основними обставинами, які призводить до неправомірного використання ОІВ, є: низька купівельна спроможність споживачів; висока прибутковість торгівлі контрафактною продукцією; високе податкове навантаження на господарських суб'єктів у торгівлі легальною продукцією; правова недосвідченість більшості вітчизняних підприємців; незацікавленість окремих правовласників у протидії виробництву і збуту контрафакту через негативний вплив публічної інформації про порушення виключних прав на власні фінансові показники та ділову репутацію; нестача коштів у багатьох правовласників для протидії незаконному використанню ОІВ; наявність корупції у органах влади. Основними негативними наслідками порушень виключних прав для правовласників є: зниження довіри споживачів до товарів і послуг, вироблених з використанням зареєстрованих ОІВ; зниження частки ринку правовласника і ліцензіата ОІВ та недоотримання ним ліцензійних платежів; зростання витрат на рекламу товарів і послуг, що реалізуються з використанням ОІВ.

Зважаючи на викладене, об'єктивний підхід до оцінки вартості ін-

телектуальної власності допоможе спростити роботу судових експертів та підвищити прозорість результатів оцінювання матеріальної шкоди, оскільки заявлений розмір завданих збитків буде повністю обґрунтований. При актуальності і важливості практики визначення матеріальної шкоди в результаті порушення прав інтелектуальної власності, методичне забезпечення судово-експертної діяльності в межах цього питання є неоднозначним і складним. Це пов'язано з тим, що інтелектуальна власність є багатоаспектним об'єктом правої охорони та оцінки, і існуючі правові акти не завжди враховують специфіку кожного окремого ОІВ. Погляди експертів щодо вибору ціноутворюючих факторів та обґрунтування ринкової вартості майнових прав на ОІВ можуть відрізнятися. Сьогодні відсутній об'єктивний комплексний підхід до врахування низки економічних, у тому числі бухгалтерських, та юридичних питань при використанні та оцінюванні цього нематеріального активу. З огляду на це, актуальними є методичні та практичні аспекти визначення матеріальних збитків, заподіяних у результаті неправомірного використання ОІВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблеми методичного забезпечення оцінювання ОІВ, визначення упущеної вигоди і матеріального збитку від порушення прав інтелектуальної власності розкрито у наукових працях О.Б. Бутнік-Сіверського, Т.О. Гусаковської, С.Й.

Максимова, І.Ю. Поліщук, та інших українських авторів. В Україні у ході формування правової бази для оцінювання інтелектуальної власності та визначення матеріальної шкоди у результаті порушення виключних прав прийнято основні методичні документи: Методичні рекомендації з визначення прибутку від використання об'єктів промислової власності [2], Національний стандарт №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» [3] (далі – Національний стандарт №4), Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності [4]. При цьому в Україні на сьогодні не створено чіткого та універсального методичного забезпечення визначення матеріальної шкоди правовласників унаслідок неправомірного використання ОІВ. Також потребують підвищення прозорості правила, стандарти і методики оцінювання матеріальної шкоди правовласників від незаконного використання ОІВ, в тому числі для забезпечення судово-експертної діяльності.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження методичного забезпечення та практика оцінювання матеріальної шкоди правовласнику в результаті неправомірного використання ОІВ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Судово-експертна діяльність у сфері інтелектуальної власності пов'язана з оцінюванням матеріальної шкоди у результаті порушення виключних прав на ОІВ. Правові засади оціночної діяльності, оцінки майна та майнових прав в Україні визначені у Законі України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціноч-

ну діяльність» (далі – Закон України «Про оцінку») [5]. Відповідно до ст. 9 «Методичне регулювання оцінки майна» Закону України «Про оцінку», було прийнято Національний стандарт №4 з метою визначення матеріальної шкоди (збитків) у результаті неправомірного використання ОІВ.

Таким чином, взаємозв'язок професійної оцінки майна та майнових прав та судово-експертної діяльності з визначення матеріальної шкоди від порушення виключних прав на ОІВ зафіксовано у відповідних нормативно-правових актах, зокрема, ст. 4 Закону України «Про оцінку» [5] та п. 1.5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція) [6]. Між аналізованими документами, що регулюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, суттєвих протиріч не виявлено. Однак, глибокий порівняльний аналіз інститутів оцінки та судової експертизи, зокрема, методичного забезпечення питання визначення матеріальної шкоди внаслідок неправомірного використання ОІВ, дозволяє зробити висновок про те, що вони не є взаємозамінними і тотожними. За своєю сутністю та призначенням вони створювалися з різною метою та направлені на вирішення різних завдань.

Матеріальна шкода через неправомірне використання ОІВ визначається закономірно на вимогу правовласника з метою юрисдикційної форми захисту виключних прав, які було порушено. Остання, в свою чергу, передбачає два порядки правового захисту: загальний (судовий) та спеціальний (адміністративний). Розмір матеріальної шкоди є кваліфікуючою ознакою

складу злочину, передбаченого ст. 229 Кримінального кодексу України. Отже, компетенція суб'єкта, уповноваженого вирішувати такі питання, узгоджена з метою, зазначеною у преамбулі Закону України «Про судову експертизу», а саме: забезпечення правосуддя України кваліфікованою, незалежною і об'єктивною експертизою. Окрім цього, різний процесуальний статус мають результативні документи: у судово-експертній діяльності – Висновок експерта, у професійній оціночній діяльності – Висновок про вартість майна та Звіт про оцінку. Це обумовлено різними статусами суб'єктів цієї діяльності – експерта та оцінювача, а також принципами, гарантіями та обмеженнями, що висуваються до судово-експертної діяльності, на відміну від професійної оціночної діяльності. Тому при розрахунку матеріальної шкоди в результаті порушення виключних прав має призначатись судова експертиза у сфері інтелектуальної власності, а не виконуватись оцінка.

Варто акцентувати увагу на тому, що методичною основою незалежної оцінки майнових прав на ОІВ є Національний стандарт №4, та Методика оцінки майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності. При цьому названі методичні нормативно-правові документи не адаптовані для специфіки проведення судових експертиз з економічних досліджень у сфері інтелектуальної власності. Вони не враховують низки вимог, які висуваються до висновків експерта при проведенні судових експертиз, а в деяких випадках прямо суперечать Інструкції [6]. Наприклад, це стосується заборони самотійного збору матеріалів, що підлягають дослідженню. Також ці мето-

дичні джерела не враховують того, що при роботі експерта над висновком він при визначенні матеріальної шкоди обмежений матеріалами справи та наданими об'єктами дослідження.

Враховуючи викладене вище, необхідна розробка методичних рекомендацій з визначення матеріальної шкоди у результаті неправомірного використання ОІВ для специфіки судово-експертної діяльності. Базисом для створення цих документів мають бути відповідні нормативно-правові акти з оцінки майна та майнових прав, зокрема, Національний стандарт №4 та Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності. Основною відмінністю новостворених документів від існуючих сьогодні буде їх адаптація до потреб судово-експертної діяльності, а не оціночної, що дозволить створити в подальшому методики розслідування правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

Українське законодавство визначає наступні оціночні підходи для ОІВ: доходний, який базується на оцінюванні майбутніх економічних вигод або розрахунку чистого річного доходу від використання того чи іншого об'єкта; витратний, згідно з яким оцінюються кошти, витрачені на створення та використання ОІВ; порівняльний, за яким оцінка вартості ОІВ проводиться шляхом оцінки аналогічних угод з аналогічними ОІВ (найчастіше цей підхід використовується при укладанні спеціалізованих договорів у сфері інтелектуальної власності, наприклад, ліцензійних). Не всі підходи можна застосовувати для розрахунку матеріальної шкоди через неправомірне використання ОІВ [9].

Для деяких ОІВ існують фактори, що впливають на їх економічну цінність. Наприклад, для визначення вартості товарного знака головним критерієм є його впізнаваність в очах споживача. І судові експерти враховують при розрахунку матеріальної шкоди в першу чергу те, наскільки впізнаваний товарний знак, скільки міг би отримати доходу правовласник у разі укладення ліцензійного договору з особою, що імовірно порушила виключне право на товарний знак, і відповідно оцінюють прямі збитки від неукладення такого договору. Ця оцінка проводиться на основі порівняння аналогічних угод правовласників з іншими особами [8].

Подібні унікальні підходи до оцінки матеріальної шкоди застосовуються для багатьох засобів індивідуалізації. Досить специфічним у цьому сенсі є комерційне (фірмове) найменування. Законодавством не допускається розпорядження виключним правом на фірмове найменування, оскільки воно індивідуалізує саму компанію як учасника цивільного обороту. Його цінність як активу компанії дуже тісно пов'язана з діловою репутацією юридичної особи, якій належить виключне право на фірмове найменування. Тобто, по суті, оцінка вартості фірмового найменування безпосередньо залежить від того, скільки коштує репутація компанії на ринку.

Для фірмового найменування допускається розпорядження виключним правом, але тільки в складі того підприємства, для індивідуалізації якого воно використовується. Зазвичай оцінка матеріальної шкоди від неправомірного використання фірмового найменування проводиться за

допомогою витратного методу, з підрахунком приблизної первісної вартості. Враховуються витрати на послуги наймінгу, оплату праці та інші матеріальні витрати, іноді навіть витрати на монтаж вивіски.

Щодо назви місця походження товару, то відповідно до законодавства України, пряме розпорядження нею не допускається. Вона реєструється як ОІВ і може бути включена у вартість нематеріальних активів компанії. Таким чином, первісна вартість назви місця походження товару формується на підставі витрат на реєстрацію і витрат на підтримку. Впізнаваність також впливає на підвищення вартості назви місця походження товару як засобу індивідуалізації.

Нарешті, найпоширенішим і найбільш ліквідним засобом індивідуалізації є товарний знак. Його вкладають в статутний капітал, виняткові права на нього відчужуються і передаються, товарний знак навіть стає предметом застави. В оцінюванні матеріальної шкоди від неправомірного використання товарних знаків враховуються багато аспектів: прогнозовані грошові потоки, визначення доходів, що залежать безпосередньо від впізнаваності, ставка дисконтування грошових потоків від використання товарного знака з урахуванням тих ризиків, які можуть бути у компанії-правовласника в разі невдалого виходу на ринок. Оцінюються також ризики, пов'язані з управлінням (наприклад, невдалий ребрендинг) і з порушенням виняткових прав на товарний знак (випадок контрафакту, перепродаж об'єктів, маркованих товарним знаком, без дозволу правовласника) [7].

Методичні рекомендації з оцінювання матеріальної шкоди в результаті неправомірного використання ОІВ мають включати адаптовані до судово-експертної діяльності універсальні алгоритми, засновані на методах дохідного оціночного підходу. Згідно з п. 10 Національного стандарту №4, для даних задач на практиці застосовується метод непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) та метод прямої капіталізації доходу. Методи непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) та прямої капіталізації доходу, згідно з п. 11 Національного стандарту №4, дозволяють оцінити розмір частини доходу, отриманої завдяки наявності у суб'єкта господарських відносин майнових прав інтелектуальної власності. Грошовим потоком чи доходом може бути:

- для методів переваги у прибутку і розподілу прибутків – різниця між прибутком власника виключних прав, отриманого завдяки використанню ОІВ, та прибутком, отриманим без використання ОІВ;
- для методу додаткового прибутку – додатковий прибуток, отриманий правовласником у результаті використання ОІВ;
- для методу роялті – ліцензійний платіж за надання виключних прав на використання ОІВ іншим господарським суб'єктам у своїй діяльності.

Отриманий вище названими методами грошовий потік не підлягає дисконтуванню або капіталізації на певну дату, оскільки це не оцінка майнових прав, а розрахунок матеріальної шкоди. Виначення розміру матеріальної шкоди базується на оцінюванні обсягу прибутку, який міг би отримати правовласник ОІВ, але не отримав внаслідок появи на ринку споріднених

товарів, маркованих знаком, ідентичним або схожим з його знаком з подальшим виокремленням частини, що приходить на ОІВ. За таким принципом проводиться оцінка методами переваги у прибутку і розподілу прибутків та методом додаткового прибутку. Матеріальна шкода за методом роялті визначається як розмір ліцензійної винагороди, яку міг би отримати правовласник ОІВ, якби порушник придбав ліцензію. Побудова грошових потоків базується на показниках кількості фальсифікованої продукції та ціни одиниці оригінальної продукції, інформація щодо яких має міститись у матеріалах справи. Вибір оціночного методу для визначення матеріальної шкоди залежить від специфіки конкретної справи, враховуючи диспозитивність та договірні відносини, існуючі на ринку розглядуваного ОІВ. Власник майнових прав на ОІВ на свій розсуд вирішує використовувати цей об'єкт самостійно чи надавати його у користування, отримуючи від цього додатковий дохід. Тому в залежності від специфіки використання ОІВ власником виключних прав і від наявності документів щодо розпорядження майновими правами на ОІВ у експерта, обирається оціночний метод.

При наявності в матеріалах справи ліцензійної угоди, яка містить ставку та базу роялті, за яким ОІВ надавався у користування правовласником, на практиці використовується метод роялті для оцінювання матеріальної шкоди [9]. У випадку, коли правовласник самостійно використовує ОІВ, не надаючи його у користування, потрібно виокремлювати частку у загальному прибутку, яка приходить на ОІВ, за допомогою методу розподілу прибутків.

Окрім цього, методика з оцінювання матеріальної шкоди в результаті неправомірного використання ОІВ повинна включати діапазони так званих стандартних ставок роялті, які застосовуються. Це дозволить обчислити розмір матеріальної шкоди при мінімальному комплекті необхідних документів (кількість фальсифікованої продукції та ціна оригінальної продукції), що, як правило, характерно для кримінальних справ.

Таким чином, необхідна розробка методичного нормативно-правового документа з оцінювання розміру матеріальної шкоди в результаті незаконного використання ОІВ, що має включати адаптовані до судово-експертної діяльності універсальні алгоритми розрахунків на основі методів дохідного оціночного підходу.

Розглянемо **приклад 1**, де визначено розмір матеріальної шкоди, яку завдано підприємству ААА внаслідок використання без дозволу знаку для товарів і послуг ВВВ, захищених свідоцтвом про реєстрацію. При цьому агентська винагорода за договором №ССС складає 1% від вартості товару станом на 31.12.2020 року.

Етап I. Встановлення бази нарахування роялті

Відповідно до абзацу третього п. 15 Національного стандарту №4 за базу роялті може прийматись виручка від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг), обсяг виробленої чи реалізованої ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) в натуральному виразі, величина доходу (прибутку) від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) та інші показники господарської діяльності.

У процесі визначення матеріальної шкоди, яка дорівнює недоотриманій сумі грошових потоків роялті, проміжною розрахунковою величиною є чистий дохід від реалізації продукції. Ця величина розраховується на підставі наступних показників: кількості одиниць фальсифікованого товару та ціни продажу правовласника. Вказані показники не є розрахунковими, а містяться у матеріалах справи.

Ознайомившись з матеріалами кримінального провадження і документами, що були надані у відповідь на клопотання, визначено наступне.

В протоколі обшуку виявлено та вилучено 10 агентських договорів на поставку товару із специфікаціями до них.

В матеріалах справи містяться квитанції по виплаті агентської винагороди.

В агентських договорах вказано, що агент отримує 1 % від суми реалізації.

Прогнозну суму реалізації визначаємо як суму агентської винагороди поділену на процент агентської винагороди.

Етап II. Визначення ставки роялті

Відповідно до пункту 3 Ліцензійного договору ставка роялті, встановлена на рівні 5 % від суми реалізації продукції.

Етап III. Розрахунок матеріальної шкоди

Відповідно до п. 26 Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185, *розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності визначається станом на дату оцінки із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав*

суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, виходячи з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції.

Визначаємо рівень прибутку, який не отримав правовласник.

Враховуючи те, що діяльність правовласників відносяться до групи виду

діяльності J «Інформація та телекомунікації», рівень прибутку визначаємо на підставі офіційно оприлюдненої інформації Державної служби статистики України відповідно до Рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) (рис. 1).

	Код за МКД 2019	Рівень рентабельності (Міжквартальні) операційної діяльності підприємств	Рівень рентабельності (Міжквартальні) всієї діяльності підприємств
Україна*		15,4	2,7
виробництво та будівництво	A	15,4	2,7
роздрядна торгівля	B-C-D-E	3,0	1,1
Ресторани	F	4,2	3,4
готельно-туристична діяльність, розміщення туристів та ресторанна діяльність	G	15,4	15,4
транспорт, інформаційні комунікації, фінанси та страхування	H	15,4	15,4
технічне обслуговування й ремонтні роботи	I	15,4	15,4
інформація та комунікації	J	15,4	15,4
Фінанси та страхування	K	3,0	1,1
готельно-туристична діяльність	L	15,4	15,4
діяльність в сфері інформації та комунікацій	M	15,4	15,4
виробництво та будівництво	N	15,4	15,4
роздрядна торгівля та ресторанна діяльність	O	15,4	15,4
готельно-туристична діяльність	P	15,4	15,4
транспорт, інформаційні комунікації, фінанси та страхування	Q	15,4	15,4
технічне обслуговування й ремонтні роботи	R	15,4	15,4

Рис. 1 – Статистичні дані щодо рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік

Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік за групою виду діяльності J «Інформація та телекомунікації» становить 15,4 %, і відповідно за календарний день 0,042192%.

Процедура накопичення прибутку буде розрахована за такою формулою.

$$Z = B \times (1 + (D \times P \div 100)), \quad (1)$$

де

Z – сума збитків, грн.;

B – сума винагороди за користування об'єктом інтелектуальної власності, грн.;

D – кількість днів, протягом яких встановлені порушення, шт.;

P – щоденна рентабельність, разів.

Розрахунок матеріальної шкоди правовласника внаслідок порушення його виключних прав на ОІВ показано у таблиці 1.

Розглянемо **приклад 2**, де визначено розмір матеріальної шкоди, завданої підприємству ААА (потерпілий) як правовласнику промислового зразка ВВВ внаслідок дій обвинуваченого ССС в період часу з вересня 2016 року по лютий 2017 року.

Таблиця 1

Розрахунок розміру матеріальної шкоди, завданої підприємству ААА, внаслідок використання без дозволу знаку для товарів і послуг ВВВ, захищених свідоцтвом про реєстрацію, в тому числі за умови, що агентська винагорода за договором №ССС складає 1% від вартості товару

№ агентського договору	№ квитанції	Дата квитанції	Сума, вказана у квитанції, грн.	Прогнозна сума обсягу реалізації, грн	Ставка роялті, %	Дохід ліцензіара, грн	Дата, станом на яку визначається збиток, грн	Загальна кількість діб	Коефіцієнт накопичення прибутку, разів	Розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності, грн
1	1	19.01.2020	59 400,00	3 940 000,00	5,00	197 000,00	31.12.2020	348	1,15765387	228 057,81
2	2	20.01.2020	57 500,00	3 750 000,00	5,00	187 500,00	31.12.2020	347	1,15716698	216 968,81
3	3	21.01.2020	41 600,00	4 160 000,00	5,00	208 000,00	31.12.2020	346	1,15668029	240 589,50
4	4	22.01.2020	58 900,00	5 890 000,00	5,00	294 500,00	31.12.2020	345	1,15619380	340 499,07
5	5	23.01.2020	58 700,00	3 870 000,00	5,00	193 500,00	31.12.2020	344	1,15570752	223 629,40
6	6	24.01.2020	56 200,00	3 620 000,00	5,00	181 000,00	31.12.2020	343	1,15522144	209 095,08
7	7	25.01.2020	59 800,00	3 980 000,00	5,00	199 000,00	31.12.2020	342	1,15473557	229 792,38
8	8	26.01.2020	40 500,00	4 050 000,00	5,00	202 500,00	31.12.2020	341	1,15424990	233 735,61
9	9	27.01.2020	42 300,00	4 230 000,00	5,00	211 500,00	31.12.2020	340	1,15376444	244 021,18
10	10	28.01.2020	43 100,00	4 310 000,00	5,00	215 500,00	31.12.2020	339	1,15327918	248 531,66
		Разом				2 090 000,00				2 414 920,50

В матеріалах кримінальної справи міститься висновок судової експертизи у сфері інтелектуальної власності згідно з яким визнано доведеним той факт, що на придбаному/вилученому в ході контрольних закупівель та обшуку продукція з позначенням BBB використано всі ознаки промислового зразка BBB.

В матеріалах кримінальної справи міститься висновок судово-економічної експертизи згідно з яким встановлено, що за період з 01 вересня 2016 року по 01 березня 2017 року реалізація продукції з використанням об'єкту інтелектуальної власності BBB підприємством AAA зменшилась в порівнянні із аналогічними місяцями попередніх років (2015-2016) на кількість 831 120 шт.

В матеріалах кримінальної справи міститься висновок судової товарознавчої експертизи згідно з яким встановлено, що станом на 01.03.2017 ринкова вартість 1 шт. продукції становить 3,05 грн без ПДВ.

Отже, ознайомившись з всіма наданими на дослідження матеріалами кримінального провадження, враховуючи методичні рекомендації, які містяться у Національному стандарт № 4, для розрахунку розміру матеріальної шкоди як складової матеріальної шкоди, використовується *метод додаткового прибутку*.

Отже, розмір матеріальної шкоди, що завдано підприємству AAA, внаслідок використання без дозволу знаку для товарів і послуг BBB, захищених свідоцтвом про реєстрацію, в тому числі за умови, що агентська винагорода за договором №ССС складає 1% від вартості товару станом на 31.12.2020, становить 2 414 920,50 грн.

Відповідно до пункту 14. Національного стандарту № 4 застосування методу додаткового прибутку передбачає пряму капіталізацію додаткового прибутку, який може отримувати суб'єкт права інтелектуальної власності в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності понад середній прибуток, який отримують подібні суб'єкти, що не мають переваги володіння такими майновими правами.

Еман I. Встановлення кількості продукції, які недоотримані підприємством AAA. внаслідок порушення прав праволодільця.

Відповідно до висновку судово-економічної експертизи встановлено, що за період з 01.09.2016 по 01.03.2017 обсяг реалізації підприємства AAA зменшився в кількості 831 120 шт.

Еман II. Встановлення ринкової ціни на одиницю продукції, станом на 01.03.2017 року.

Відповідно до висновку судової товарознавчої експертизи встановлено, що станом на 01.03.2017 ринкова вартість 1 шт. продукції становить 3,05 грн без ПДВ.

Еман III. Встановлення загальної суми прибутку суб'єкта права інтелектуальної власності на продукцію.

Відповідно до довідок підприємства AAA плановий рівень рентабельності становить 25 % від ціни на продукцію.

Еман IV. Встановлення середнього прибутку, який отримують подібні суб'єкти, що не мають переваги володіння такими майновими правами.

Відповідно до статистичної інформації, що розміщена на офіційному сайті Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>):

рентабельність операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності у 2017 році у галузі виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність становить 7,8 %.

Етап V. Встановлення додаткового прибутку, який може отримувати суб'єкт права інтелектуальної власності в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності понад середній прибуток, який отримують подібні суб'єкти, що не мають переваги володіння такими майновими правами.

Визначимо собівартість продукції одиниці продукції:

$$3,05 \div 1,25 = 2,44 \text{ грн.}$$

Визначимо ціну одиниці продукції у разі, якщо приймається середньогалузева рентабельність.

$$2,44 \cdot 1,078 = 2,63 \text{ грн.}$$

Визначимо додатковий прибуток на одиницю продукції, який може отримувати суб'єкт права інтелектуальної власності в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності понад середній прибуток, який отримують подібні суб'єкти, що не мають переваги володіння такими майновими правами:

$$3,05 - 2,63 = 0,42 \text{ грн.}$$

Етап VI. Визначення розміру матеріальної шкоди, які зазнало підприємство ААА.

Розмір матеріальної шкоди визначається як добуток кількості одиниць продукції, які недоотримані підприємством ААА внаслідок порушення прав правоволодільця та додаткового прибутку підприємством ААА, що припадає на одиницю продукції:

$$831\,120 \text{ шт.} \cdot 0,42 \text{ грн} = 349\,070,40 \text{ грн.}$$

Таким чином, розмір матеріальної шкоди, що завдано підприємству ААА (потерпілий) як правовласнику промислового зразка ВВВ внаслідок дій обвинуваченого ССС в період часу з вересня 2016 року по лютий 2017 року становить 349 070,40 грн.

Розглянемо **приклад 3** нашого дослідження, який визначає розмір матеріальної шкоди, завданої телерадіокомпанії ААА внаслідок незаконного розповсюдження програм мовлення телеканалу ВВВ порушниками Телерадіокомпаніями ССС, ДДД, ЕЕЕ у період часу з 01.01.2017 по 01.12.2019.

Визначення матеріальної шкоди проводиться за таким алгоритмом.

Етап 1. Визначення суми винагороди за користування об'єктом інтелектуальної власності. Приймається відповідно до договорів.

Етап 2. Визначення строку, протягом якого відбувалось порушення.

Приймається відповідно до завдання експертизи – з 01.01.2017 по 01.12.2019 року (січня 2017 року до листопада 2019 року включно).

Етап 3. Відповідно до п. 26 Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185, *розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності визначається станом на дату оцінки із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, виходячи*

з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції.

Визначаємо рівень прибутку, який не отримав правовласник.

Враховуючи те, що діяльність правовласників відноситься до групи виду діяльності J «Інформація та телекомунікації», рівень прибутку визначаємо на підставі офіційно оприлюдненої інформації Державної служби статистики України відповідно до Рентабельності операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) (рис. 1). Згідно зі статистичними даними, рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2019 рік за групою виду діяльності J «Інформація та телекомунікації» становить 15,4 %, і відповідно за місяць 1,28333 %. Процедура накопичення прибутку буде розрахована за такою формулою:

$$З = В \times (1 + (Д \times Р \div 100)), \quad (2)$$

де

З – сума збитків, грн.;

В – сума винагороди за користування об'єктом інтелектуальної власності, грн.;

М – кількість місяців, протягом яких встановлені порушення, шт.;

Р – щомісячна рентабельність, разів.

Збитки рахуються по кожному договору та підсумовуються для кожного питання загальною сумою.

Враховуючи, що розмір збитку має бути розрахований для телерадіокомпанії ААА, він складатиметься з сум коштів, які б такий суб'єкт реально одержав від особи, яка порушила його право (права) на дані об'єкти інтелектуальної власності, у разі використання або надання ліцензії на використання такого права (прав) в порядку, передбаченому законодавством, тобто із суми неотриманої (неодержаної) винагороди (компенсації) за використання або надання ліцензії на використання прав на такі об'єкти інтелектуальної власності (упущена вигода) (табл. 2).

Таблиця 2

Винагорода за надання виключної ліцензії (роялті) за Договором

№ з/п	Реквізити Ліцензійного договору		Ліцензіар/ Ліцензіат	Винагорода за надання виключної ліцензії (роялті) за Договором
	Номер	Дата/ Термін дії		
1	2017/1CCC	31.12.2016, протягом 2017 року	Телерадіокомпанія ААА / Порушник Телерадіокомпанія ССС	(4) Щомісячна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті), щодо Програм, грн без ПДВ 5 225,00 грн.
2	2018/1CCC	31.12.2017, протягом 2018 року	Телерадіокомпанія ААА / Порушник Телерадіокомпанія ССС	(4) Щомісячна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті), щодо Програм, грн без ПДВ 14 600,00 грн.
3	2019/1CCC	31.12.2018, протягом 2019 року	Телерадіокомпанія ААА / Порушник Телерадіокомпанія ССС	(6) Загальна річна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті) щодо Програм, грн, без ПДВ 288 000,00 грн.

№ з/п	Реквізити Ліцензійного договору		Ліцензіар/ Ліцензіат	Винагорода за надання виключної ліцензії (роялті) за Договором
	Номер	Дата/ Термін дії		
4	2017/1DDD	31.12.2016, протягом 2017 року	Телерадіокомпанія AAA / Порушник Телерадіокомпанія DDD	(4) Щомісячна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті), щодо Програм, грн без ПДВ 5 250,00 грн.
5	2018/1DDD	31.12.2017, протягом 2018 року	Телерадіокомпанія AAA / Порушник Телерадіокомпанія DDD	(4) Щомісячна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті), щодо Програм, грн без ПДВ 15850,00 грн.
6	2019/1DDD	31.12.2018, протягом 2019 року	Телерадіокомпанія AAA / Порушник Телерадіокомпанія DDD	(6) Загальна річна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті) щодо Програм, грн, без ПДВ 336 000,00 грн.
7	2019/1EEE	31.12.2018, протягом 2019 року	Телерадіокомпанія AAA / Порушник Телерадіокомпанія EEE	(6) Загальна річна сума винагороди за надання Невиключної ліцензії (роялті) щодо Програм, грн, без ПДВ 282 000,00 грн.

Розрахунок розміру матеріальної шкоди, завданої підприємству в результаті порушення прав на ОІВ показано у табл. 3.

Таблиця 3

Розрахунок розміру матеріальної шкоди, завданої підприємству в результаті порушення прав на ОІВ

№ з/п	Номер Ліцензійного договору	Сума винагороди за рік, грн	Сума винагороди (поточна вартість доходу) за місяць, грн	Коефіцієнт накопичення прибутку за місяць, разів	Кількість місяців, прийнятих до розрахунку, шт.	Коефіцієнт накопичення прибутку за період, разів	Розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності, грн
1	2017/1CCC	62 700,00	5 225,00	0,01283	12	1,154000	72 355,80
2	2018/1CCC	175 200,00	14 600,00	0,01283	12	1,154000	202 180,80
3	2019/1CCC	288 000,00	24 000,00	0,01283	11	1,141167	301 268,00
4	2017/1DDD	63 000,00	5 250,00	0,01283	12	1,154000	72 702,00
5	2018/1DDD	190 200,00	15 850,00	0,01283	12	1,154000	219 490,80
6	2019/1DDD	336 000,00	28 000,00	0,01283	11	1,141167	351 479,33
7	2019/1EEE	282 000,00	23 500,00	0,01283	11	1,141167	294 991,58
	Разом	1 397 100,00					1 514 468,32

Можна зробити висновок про те, що розмір матеріальної шкоди, завданої телерадіокомпанії AAA внаслідок незаконного розповсюдження програм мовлення телеканалу BBB порушниками Телерадіокомпаніями CCC,

DDD, EEE у період часу з 01.01.2017 по 01.12.2019 становить 1 514 468,32 грн.

Відповідно до **прикладу 4**, визначено суму матеріальної шкоди, завданої підприємству AAA в результаті незаконного збирання та розголошення

відомостей громадянином ВВВ, що становлять комерційну таємницю підприємства ААА за 2 повних роки починаючи з дати створення підприємства DDD.

Вивчивши матеріали кримінальної справи було з'ясовано наступне.

Громадянин ВВВ працював на підприємстві ААА. Під час трудових відносин з підприємством ААА громадянин ВВВ підписав Зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації, до складу якої входила база даних клієнтів. Строк нерозголошення згідно з наказом підприємства ААА становила – протягом роботи працівника та 5 років після його звільнення. Після свого звільнення громадянин ВВВ став власником підприємства DDD, яке займається аналогічним видом діяльності. Клієнти, які працювали з підприємством ААА до цього підприємства вже не звертаються.

Зазначене також підтверджується інформацією, наявною у кримінальному провадженні, а саме листи – відповіді підприємств – контрагентів підприємства ААА, які підтверджують наявність договірних відносин щодо реалізації продукції з підприємства DDD за період з дати його створення, як наслідок чого спостерігається вплив підприємства ААА та недоотримання доходу за цей період.

Згідно класифікації об'єктів інтелектуальної власності, що визначена у Цивільному кодексі України, комерційна таємниця відноситься до нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності.

В матеріалах кримінальної справи міститься висновок судової експертизи у сфері інтелектуальної власності згідно з яким встановлено, що

інформація, яка була виявлена у громадянина ВВВ на об'єктах дослідження, містить ознаки комерційної таємниці, яка належить підприємству ААА та являє собою об'єкт інтелектуальної власності – базу даних клієнтів підприємства ААА.

В матеріалах кримінальної справи міститься висновок судово-економічної експертизи згідно з яким встановлено, що за 2 повних роки починаючи з дати створення підприємства DDD реалізація продукції підприємством ААА зменшилась на 15 826 740 грн.

Еман I. Встановлення обсягу реалізації продукції, що недоотримало підприємство ААА внаслідок порушення прав праволодільця.

В матеріалах кримінальної справи міститься висновок судово-економічної експертизи згідно з яким встановлено, що за 2 повних роки починаючи з дати створення підприємства DDD реалізація продукції підприємством ААА зменшилась на 15 826 740 грн.

Еман II. Визначення ставки авторської винагороди

Як вже вказувалось вище, відомості, що становлять комерційну таємницю підприємство ААА належать до виробничої, технічної, господарської, наукової, довідникової інформації, яка у своїй сукупності складає базу даних підприємства.

Згідно постанови Кабінету Міністрів України від 18.01.03 №72 «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав», вищевказані об'єкти інтелектуальної власності відносяться до пункту 6 «Науково-освітня (в тому числі краєзнавча, туристська і спортивна), виробничо-технічна література з усіх

галузей знань і господарської діяльності (в тому числі з питань обміну передовим досвідом), науково-технічні та інші довідники, статистичні збірники, календарі-довідники, довідники-каталоги на обладнання, путівники» розділу Б «Оригінальні твори політичної, наукової, виробничо-технічної, навчальної та іншої літератури» додатку 5 «Мінімальні ставки авторської винагороди (роялті) за відтворення і (або) опублікування примірників творів наукової, художньої, публіцистичної та іншої літератури і музичного мистецтва, зафіксованих поліграфічним способом» зазначеної постанови, де мінімальна ставка винагороди (роялті) становить 0,75%.

Таким чином, для розрахунку матеріальної шкоди, що була завдана підприємству ААА за ставку авторської винагороди буде братись – 0,75 % від недоотриманого обсягу реалізації продукції.

Еман III. Розрахунок розміру збитків

Розмір збитків визначається як добуток обсягу реалізації продукції, що недоотримало підприємство ААА внаслідок порушення прав правоволодільця та ставки авторської винагороди:

$$15\ 826\ 740 \cdot 0,0075 = 118\ 700,55 \text{ грн.}$$

Таким чином, сума матеріальної шкоди, що завдана підприємству ААА в результаті незаконного збирання та розголошення відомостей громадянином ВВВ, що становлять комерційну таємницю підприємства ААА за 2 повних роки починаючи з дати створення підприємства DDD становить 118 700,55 грн.

Висновки. Система методичного забезпечення оцінювання матеріальної шкоди правовласнику в результа-

ті неправомірного використання ОІВ представлена нормативно-правовими актами, що відображають взаємозв'язок професійної оцінки майна та майнових прав та судово-експертної діяльності з визначення матеріальної шкоди від порушення виключних прав на ОІВ.

У практиці судово-експертної діяльності для визначення розміру матеріальної шкоди, завданої правовласнику в результаті порушення прав на використання ОІВ, відповідно до українського законодавства та методичних документів з оцінки інтелектуальної власності, застосовуються оціночні методи переваги у прибутку і розподілу прибутків, метод додаткового прибутку, метод роялті. Вибір методу для оцінювання матеріальної шкоди залежить від специфіки конкретної справи, використання конкретного ОІВ правовласником та наявності документів щодо розпорядження майновими правами на ОІВ у експерта, а також зібраної доказової бази.

Проведене дослідження показало, що на державному рівні необхідно розробити методичні рекомендації з визначення матеріальної шкоди у результаті неправомірного використання ОІВ для специфіки судово-експертної діяльності на основі методів доходного оціночного підходу. Ці рекомендації мають базуватися на прийнятих в Україні нормативно-правових актах з оцінки майна та майнових прав, зокрема, Національному стандарті №4 та Методиці оцінки майнових прав інтелектуальної власності. Розроблені методичні документи мають бути адаптовані до потреб судово-експертної діяльності, а не оціночної, що дозволить створити в подальшому методичний інструмен-

тарій розслідування правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ «Про авторське право і суміжні права» (Редакція від 14.10.2020)

2. Методичні рекомендації з визначення прибутку від використання об'єктів промислової власності, що затверджено наказом Держпатенту України від 26 серпня 1998 р. № 80 та схвалено методичною комісією Державного патентного відомства України 7 серпня 1997 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.10333.0>

3. Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. № 1185 // Офіційний вісник України. 2007. № 75 (15.10.2007). Ст. 2792.

4. Наказ Фонду державного майна України від 25 червня 2008 р. № 740 «Про затвердження Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності» // Офіційний вісник України. 2008. № 60 (22.08.2008). Ст. 2042.

5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р., № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 47 (23.11.2001). Ст. 251, зі змінами та доповненнями внесеними Законами України.

6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 02 січня 2013 р. № 1/22533) // Офіційний вісник України. – 2013. – №3 (22.01.2013). – Ст. 91.

7. Бутнік–Сіверський, О.Б. Теоретичні передумови визначення розміру збитків від порушення майнових прав інтелектуальної власності. *Інтелектуальна власність в Україні*. 2013. № 6. С. 32–42.

8. Гусаковська, Т.О. Підходи до визначення розміру збитків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2014. № 3. С. 86–91.

9. Максимов, С.Й., Поліщук І.Ю. Підходи та методи визначення розміру збитків внаслідок порушення авторських прав на комп'ютерні програми. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вип. 58(1). С. 391–399.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» : vid 23.12.1993 № 3792-XII [Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» from 23.12.1993, № 3792-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].

2. Nakaz Derzhpatentu Ukrainy “Metodychni rekomendatsii z vyznachennia prybutku vid vykorystannia ob'ektiv promyslovoi vlasnosti” : vid 26 serpnia 1998 r., № 80 [Order of the State Patent of Ukraine “Methodical recommendations for determining the profit from the use of industrial property” from August 26, 1998 №80]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.10333.0> [in Ukrainian].

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Natsionalnyi standart № 4 «Otsinka mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti»” : vid 03.10.2007 r., № 1185 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “National standard № 4 “Valuation of intellectual property rights” from 03.10.2007, № 1185]. (2007). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 75. Art. 2792 [in Ukrainian].

4. Nakaz Fondu derzhavnoho maina Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodyky otsinky mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti» : vid 25 chervnia 2008 r., № 740 [Order of the State Property Fund of Ukraine “On approval of the Methodology for assessing intellectual property rights” from June 25, 2008 № 740]. (2008). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 60. Art. 2042 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy “Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini” : vid 12.07.2001 r., № 2658-Sh [Law of Ukraine “On the valuation of property, property rights and professional valuation activities in Ukraine” from 12.07.2001, № 2658-Sh]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 47. Art. 251 [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva yustytsii “Ukrainy Instruksiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen” : vid 8 zhovtnia 1998 r., № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine “Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research” from October 8 1998,

№ 53/5]. (2013). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 3. Art. 91 [in Ukrainian].

7. Butnik–Siverskyi, O.B. (2013). Teoretychni peredumovy vyznachennia rozmiru zbytkiv vid porushennia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti [Theoretical preconditions for determining the amount of damages from infringement of intellectual property rights]. *Intelektualna vlasnist v Ukraini – Intellectual property in Ukraine*, 6, 32-42 [in Ukrainian].

8. Husakovska, T.O. (2014). Pidkhody do vyznachennia rozmiru zbytkiv vid nepravomirnoho vykorystannia obektiv intelektualnoi vlasnosti [Approaches to determining the amount of damages from the misuse of intellectual property]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences*, 3, 86-91 [in Ukrainian].

9. Maksymov, C.Y., Polishchuk, I.Yu. (2013). Pidkhody ta metody vyznachennia rozmiru zbytkiv vnaslidok porushennia avtorskykh prav na kompiuterni prohramy [Approaches and methods for determining the amount of damages due to copyright infringement on computer programs]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza – Criminalistics and Forensic science*, 58(1), 391-399 [in Ukrainian].

Андрощук Геннадій Олександрович,

кандидат економічних наук, доцент, судовий експерт лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, головний науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; genandro1@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0003-0781-9740>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Досліджено економіко-правові аспекти регулювання технологій штучного інтелекту (ШІ), їх вплив на наукову та винахідницьку активність. Показано роль охорони інтелектуальної власності (ІВ) – (патентного і авторського права) у забезпеченні балансу конкуруючих інтересів, виявлено наявні проблеми та визначено шляхи їх вирішення. ШІ розглядається як одна з найважливіших технологій подвійного призначення, новий виклик для економіки та правової системи, нове явище, що має мультиплікаційний ефект, правовий феномен в структурі правовідносин, новий об'єкт для правового регулювання. ШІ здатний генерувати та створювати різні твори – науки, літератури і мистецтва. Ці обставини висувають проблеми визнання авторства, можливості розпорядження авторами своїми правами і використання ними механізмів правової охорони об'єктів ІВ. Проаналізовано основні положення Резолюції Європейського парламенту від 20 жовтня 2020 р. про права інтелектуальної власності в області розробки технологій штучного інтелекту (2020/2015 (INI)), Резолюцію Міжнародної асоціації з охорони інтелектуальної власності (AIPPI) 2020 р. щодо інвентаризації винаходів, створених із використанням ШІ. Викладений аналіз законодавчої та правозастосовної практики Європейського патентного відомства (ЄПВ), відомства з патентів і торгових марок США (USPTO) і Відомства інтелектуальної власності Великобританії (UKIPO), регіональних та міжнародних документів щодо регулювання питань ШІ і ІВ, покликаний сформулювати єдиний уніфікований підхід до тлумачення критеріїв охороноздатності результатів діяльності ШІ в різних юрисдикціях, використання механізмів правової охорони об'єктів ІВ, підкреслити важливість політики в сфері ІВ для національної безпеки.

Ключові слова: інтелектуальна власність, штучний інтелект, винахідник, правове регулювання, цифрова економіка

Androshchuk Gennady Alexandrovich,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Forensic Expert laboratories of copyright and information technology of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Chief Researcher of the Research Institute of Intellectual Property of the National Academy of Sciences of Ukraine ; L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133; genandro1@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0003-0781-9740>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND INTELLECTUAL PROPERTY: PROBLEMS OF REGULATION

The economic and legal aspects of the regulation of artificial intelligence (AI) technologies, their influence on scientific and inventive activity are studied. The role of protection of intellectual property (IP) – (patent and copyright) in ensuring the balance of competing interests, identified problems and identified ways to solve them. AI is seen as one of the most important dual-use technologies, a new challenge for the economy and the legal system, a new phenomenon that has a multiplier effect, a legal phenomenon in the structure of legal relations, a new object for legal regulation. AI is able to generate and create various works – science, literature and art. These circumstances raise problems of recognition of authorship, the possibility of authors to dispose of their rights and their use of mechanisms for legal protection of IP objects. The main provisions of the Resolution of the European Parliament of October 20, 2020 on intellectual property rights in the field of artificial intelligence technologies (2020/2015 (INI)), the Resolution of the International Association for the Protection of Intellectual Property (AIPPI) 2020 on the inventory of inventions using AI. An analysis of the legislative and law enforcement practices of the European Patent Office (EPO), the US Patent and Trademark Office (USPTO) and the UK Intellectual Property Office (UKIPO), regional and international documents on the regulation of AI and IP, designed to form a unified approach to interpretation criteria for the protection of the results of AI activities in different jurisdictions, the use of mechanisms for the legal protection of IP objects, to emphasize the importance of IP policy for national security.

Keywords: intellectual property, artificial intelligence, inventor, legal regulation, digital economy.

«Це передчуття майбутнього, і це лише тінь того, що станеться»,

Алан Тюрінг

(з інтерв'ю газети Times 11 червня 1949 р.)

Постановка проблеми. Генеральний директор Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) Дарен Танг в ключовій доповіді ВОІВ «Світові показники діяльності в галузі інтелектуальної власності» (World Intellectual Property Indicators 2020) зазначає *«Активне використання інструментів інтелектуальної власності свідчить про високий рівень інновацій і творчості в кінці 2019 р. якраз на початку пандемії COVID-19. Пандемія зміцнила тенденції, що давно зароджувалися, шляхом стимулювання використання нових технологій і прискорення цифровізації у повсякденному житті. Оскільки інтелектуальна власність настільки тісно пов'язана з технологіями, інноваціями і процесом цифровізації в світі, після закінчення пандемії вона стане ще важливішою для більшої кількості країн»* [1]. Згідно визначення за стандартом ISO/IECTR 24028:2020 [2], штучний інтелект (ШІ) – це здатність сконструйованих систем набувати, обробляти та застосовувати знання та навички. Водночас Європейська Комісія визначає ШІ як системи, які демонструють розумну поведінку завдяки аналізу їхнього оточуючого середовища та вжиття дій – з певним рівнем автономності – для досягнення визначених цілей [3].

Штучний інтелект (ШІ) в правовому регулюванні розглядається як новий виклик для економіки та правової системи, нове явище, що має мультиплікаційний ефект, правовий феномен в структурі правовідносин, новий об'єкт для правового регулювання.

Сучасний науково-технологічний розвиток привів до того, що ШІ став здатний генерувати та створювати різні твори – науки, літератури і мистецтва. Створення творів ШІ є невід'ємною сферою діяльності в сучасній цифровій економіці. Ці обставини висувають на передній план проблеми визнання авторства при створенні творів ШІ, можливості розпорядження авторами своїми правами і використання ними механізмів правової охорони об'єктів інтелектуальної власності (ІВ). Результатом правового регулювання в Україні питань, пов'язаних з наявністю або відсутністю правосуб'єктності у ШІ, буде формування чіткого розуміння права в сфері використання результатів діяльності ШІ. У зв'язку з тим, що в національному законодавстві у сфері ІВ питання щодо самостійної правосуб'єктності ШІ не вирішене, доцільно звернутися до аналізу зарубіжного законодавства та доктринальних позицій з цієї проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблемам розвитку ШІ приділяється значна увага тих, хто формує технологічну складову розвитку світу – Ілон Маск, Стівен Хокінг, Марк Цукерберг, Джозеф Безос, не кажучи вже про фахівців, які займаються нині в провідних лабораторіях та інститутах світу розробкою ШІ. Вагомий внесок у дослідження феномену ШІ здійснили іноземні науковці: А.Тюрінг (Alan Turing), Д. Баррат (James Barrat), Е. Хорвіц (Eric Horvitz), Н. Бостром (Niklas Boström), І. Маск (Elon Musk), Д. Дайсон (George Dyson), К. Келлі (Kevin Kelly), Р. Кало

(Ryan Calo), П. Асаро (Peter M. Asaro), В. Віндже (Vernor Steffen Vinge), К.Шваб (K.Schwab), П. Н. Бирюков, О.А. Войніканіс, П.М.Морхат, А.Г.Серго, О.А. Ястребов, активно займаються цією проблематикою українські вчені – Г.О.Андрощук, О.А.Баранов, В.М. Брижко, І.Б.Жиляєв, О.С. Вишне-вський, О.М.Вінник, М.В.Карчевський, А.О. Козинець, В.І.Ляшенко, В.А.Мисливий, О.А.Музика-Стефанчук, В.Г. Пилипчук, О.Е. Радутний, Н.А. Савінова, М.О. Стефанчук, В.М. Фурашев, Є.О. Харитонов, О.І.Харитонова, А.І.Шевченко, І.Г.Яненко та інші. Водночас, комплексний і міждисциплінарний характер цієї проблематики, динамічність змін у зазначеній сфері потребує подальших економіко-правових досліджень, зокрема щодо державного регулювання та економічного впливу ШІ, ролі інтелектуальної власності у його створенні та впливу на національну безпеку.

Метою статті є економіко-правовий аналіз регулювання технологій ШІ у світі, вплив на наукову та винахідницьку активність, аналіз ролі охорони інтелектуальної власності (патентного і авторського права), забезпечення балансу конкуруючих інтересів, виявлення наявних проблем та визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі звітом Відомства інтелектуальної власності Великобританії (IPO) «Штучний інтелект: всесвітній огляд патентів на AI і патентування в секторі AI Великобританії» (Artificial Intelligence: A worldwide overview of AI patents and patenting by the UK AI sector), кількість опублікованих патентних заявок, що стосуються ШІ, за останнє десятиліття збільшила-

ся на 400%. Кількість патентних заявок з використанням технології ШІ, поданих в США, збільшилася вдвічі в період з 2002 до 2018 року. ВОІВ розпочала серію консультацій про ШІ і інтелектуальну власність. Постійно обговорюється питання про те, чи слід захищати творіння ШІ авторськими правами, правами на дизайн, патентами або правами особливого роду – sui generis, або не захищати їх взагалі. Існують добре відомі «спірні» приклади винаходів ШІ, такі як незвичайна, але ефективна антена, розроблена в 2004 р.для НАСА «еволюційним» програмним забезпеченням, і принаймні один виданий патент був приписаний винахідливому ШІ. Виданий в 2005 р.патент США № 6 847 851 стосується схеми, винахідником названий Джон Коза, хоча, як пізніше з'ясувалось, вона була розроблена за допомогою генетичного програмування [4]. Один з фундаторів кібернетики, академік В. М. Глушков, наголошував, що створення штучного інтелекту – це завдання великої складності, яке не можливо вирішити відразу внаслідок геніального осяяння винахідника-одинака. І хоча в 1986 р.вчений вважав, що до вершин творчості комп'ютерам досить далеко, проте вже тоді він відзначав факт видачі авторських свідоцтв на винаходи, зроблені комп'ютерами [5, с.423, 429].

Як зазначає О.Андрієнко, можна застосовувати підхід, що все, створюване ШІ або з його використанням, належить власникові ШІ, як це передбачено ч. 2 ст. 189 Цивільного кодексу України «Продукція, плоди та доходи». Однак ця норма уточнює «якщо інше не встановлено договором або законом». Водночас науковцями нині пропонуються різні підходи, починаючи

від суб'єктивних (хто може бути творцем і носієм вольового компоненту, що ініціює створення об'єкту ІВ, концепція «Sweat of the brow») до суто правових (визнання інформацією з відкритим доступом, суспільним надбанням; ліцензії Creative Commons, критерії охороноздатності, обмеження монопольних прав суб'єкта права ІВ у просторі та часі) [6].

Впровадження ІІІ в сферу ІВ формує нові правові та економічні проблеми. Звісно ж, що замість того, щоб наділяти ІІІ правосуб'єктністю у сфері ІВ, можна передавати права на результати «творчої» діяльності ІІІ фізичним особам, які брали участь у створенні ІІІ і його функціонуванні. Іншою альтернативою є віднесення об'єктів ІВ, створених ІІІ, до категорії суспільного надбання. Однак П.М. Морхат у своїй докторській дисертації, присвяченій теоретико-правовому науковому дослідженню поняття, особливостей, правової природи, сфер застосування і меж застосовності юнітів (систем, пристроїв) ІІІ, акцентує увагу на тому, що якщо результати діяльності ІІІ будуть вільно використовуватися, то в результаті відсутності економічної вигоди може піти на спад зацікавленість компаній, що займаються створенням ІІІ, в інноваційному зростанні [7, с.169].

В даний час в багатьох країнах авторські права надаються тільки на твори інтелектуальної творчості людини. Бюро реєстрації авторських прав США заявляє: «Бюро охорони авторських прав США зареєструє оригінальний авторський твір за умови, що твір створений людиною».

У п. 3 ст. 9 Закону Великобританії «Про авторське право, дизайн і патенти» зазначається, що «стосовно літе-

ратурного, драматичного, музичного або художнього твору, згенерованого комп'ютерною системою, автором буде вважатися особа, за допомогою якої вживаються заходи, необхідні для створення твору». Так само Австралійське і Європейське патентне відомство (ЄПВ) у багатьох випадках визнавали і надавали патентні права тільки на об'єкти, створені людиною. Деякі країни вважають за краще визнати зусилля, прикладені для створення ІІІ, який надає творчий контент. До таких країн належать Індія, Великобританія, Ірландія, Нова Зеландія і Гонконг. Отже, програміст ІІІ отримує авторство творів.

Європейське патентне відомство (ЄПВ) опублікувало своє рішення від 27 січня 2020 р. із викладенням причин відмови в двох європейських патентних заявках, в яких система ІІІ була позначена як винахідник. Подані фізичною особою восени 2018 р., заявки EP 18 275 163 і EP 18 275 174 були відхилені ЄПВ після усного розгляду з заявником в листопаді 2019 р. на тій підставі, що вони не відповідають юридичним вимогам Європейської патентної конвенції. (EPC), що винахідник, вказаний у заявці, має бути людиною, а не машиною. В обох програмах в якості винахідника названа машина, яка називається «DABUS», яка описується як «тип штучного інтелекту зв'язності». Заявник стверджував, що придбав право на європейський патент у винахідника, будучи його правонаступником, зазначаючи, що як власнику машини йому були передані будь-які права інтелектуальної власності, створені цією машиною. У своїх рішеннях ЄПВ вважало, що тлумачення правових рамок європейської патентної системи при-

водить до висновку, що винахідник, зазначений в європейському патенті, повинен бути фізичною особою. Бюро також відзначило, що розуміння терміна «винахідник», який відноситься до фізичної особи, є міжнародним стандартом, і що різні національні суди ухвалили відповідні рішення. Крім цього, призначення винахідника є обов'язковим, оскільки воно має ряд правових наслідків, зокрема, для забезпечення того, щоб призначений винахідник був законним і щоб він або вона могли користуватися правами, пов'язаними з цим статусом. Щоб скористатися цими правами, винахідник повинен володіти правосуб'єктністю, якою не володіють системи ШІ або машини. Нарешті присвоєння імені машині недостатньо для задоволення вимог вищевказаної ЕРС [8].

Відхилення заявок на винаходи, створені AI Inventor. ЄС і USPTO відхиляють заявки на винаходи AI Inventor. ВПТЗ США, Європейське патентне відомство (ЄПВ) і Відомство інтелектуальної власності Великобританії (УКІПО) відмовили в дозволі називати ШІ винахідником в патентних заявках. У травні 2020 р. ВПТЗ США винесло рішення про відмову анулювати повідомлення про відсутні частини в заявці на патент США №: 16 / 524,350 (заявка «350») під назвою «Пристрої та методи для повернення більшої уваги» за нездатність «ідентифікувати кожну з них» винахідника за його або її юридичним іменем» в Таблиці даних програми (ADS). ADS перерахував одного винахідника з ім'ям DABUS і прізвищем як «винахід, створений штучним інтелектом». DABUS означає «Пристрій для автономного завантаження Unified Sentience». Однак ВПТЗ

США відмовилося робити будь-які визначення щодо того, хто насправді «створив» винахід. У січні 2020 р. ЄПВ і УКІПО відхилили заявки на патенти, в яких DABUS був позначений як винахідник. УКІПО опублікувало рішення, в якому зазначалося, що заявка має бути відкликана, оскільки DABUS не є особою, передбаченою Законом про патенти, і не може вважатися винахідником. У висновку ЄПВ пояснило, що назва машини не відповідає вимогам правила 19 (1) ЕРС, яке вимагає прізвища, імені та повної адреси винахідника. ЄПВ також пояснило, що потрібно законодавство для створення юридичної особи для систем або машин ШІ, тому що «історія законодавства показує, що законодавці ЕРС були згодні з тим, що термін «винахідник» відноситься тільки до фізичної особи». ЄПВ також вказало, що вимога, щоб винахідник був фізичною особою є «міжнародно застосовним стандартом», якому слідує більшість країн-учасниць ЕРС, а також Китаю, Японії, Кореї і США. Крім того, ЄПВ заявило, що «не визначено національного закону, який [визнавав би] річ, зокрема систему AI або машину, як винахідника» [9]. Наведемо перший судовий прецедент у сфері авторського права. У січні 2020 р. суд у Шеньчжені, провінція Гуандун (КНР), постановив, що твір, створений ШІ, може бути захищений авторським правом. Рішення було прийнято після того, як технічний гігант Tencent подав до суду на онлайн-платформу, яка надає інформацію про кредити за копіювання статті, написаної роботом Tencent Dreamwriter, без дозволу. Dreamwriter – це автоматизована програма для написання новин, заснова-

на на даних і алгоритмах, розроблена Tencent у 2015 році. Dreamwriter 20 серпня 2018 р. написав фінансовий звіт, що включає індекс Шанхая за цей день, обмін валюти і рух капіталу. У статті, опублікованій на веб-сайті Tencent Securities, зазначено, що «стаття була автоматично написана Tencent Robot Dreamwriter». Пізніше компанія Shanghai Yingxun Technology скопіювала її на свій сайт. Народний суд району Наньшань заявив, що відповідач – Shanghai Yingxun Technology Company – порушив авторські права Tencent і повинен нести цивільну відповідальність. Суд заявив, що форма вираження статті відповідає вимогам письмового твору, а зміст показав вибір, аналіз і оцінку відповідної інформації і даних про фондовий ринок. Це свідчить, що структура статті була розумною, логіка – зрозумілою, і у ній була відповідна оригінальність. З огляду на те, що відповідач вилучив роботу, що порушує авторські права, шанхайській компанії Yingxun Technology було наказано виплатити Tencent 1500 юанів (216 дол. США) за економічні втрати і порушення прав. Суд не повідомив, чи подаватиме шанхайська компанія апеляцію.

«Згідно з нашим законом про авторське право, а також деяких міжнародних конвенцій, визначення твору в першу чергу підкреслює, що творіння є оригінальним, відтвореним і здійсненим на основі інтелектуальної діяльності людини. Таким чином, людський інтелект є ядром і передумовою», – сказав Ван Гоуа, юрист пекінської юридичної фірми Zhongwen. За його словами, якщо контент створювався машинами після того, як люди вводили якісь ключові слова, то машини повинні бути

автором, а не людським інтелектом, а контент не повинен захищатися в сенсі закону про авторське право. *«Оскільки машини можуть використовуватися будь-якою людиною і генерувати один і той же контент під одними і тими ж ключовими словами, нам потрібно подумати про те, що саме захищає закон про авторське право, – інтелектуальну діяльність за вибором ключових слів або твір, дійсно створений людським інтелектом», – додав він [10].*

А ось свіжий приклад з української практики. Гурт «Океан Ельзи» («ОЕ») 12 лютого ц.р. випустив нову пісню і кліп до неї. Фронтмен гурту Святослав Вакарчук 16 лютого у своєму Twitter написав, що автором пісні є штучний інтелект. Цю програму розробив аспірант університету Джонстона – Кйеф Ріш. За його словами, програма послухала все пісні «ОЕ» і написала свою. Композиція вийшла в звичному для цієї групи стилі, і якщо б С. Вакарчук не розкрив секрет, то ніхто б і не сумнівався щодо авторства [11]. У ній є гармонії, які властиві музиці Вакарчука, заданий середній розмірений темп і фрази, що часто зустрічається в його творчості і використовувані в текстах, можна навіть вловити прямі цитати з інших пісень «ОЕ». За словами музиканта, програма послухала усі пісні з репертуару «ОЕ», і спираючись на них, написала свою. На офіційному каналі «ОЕ» на YouTube йдеться про те, що автором музики та слів є С. Вакарчук. Чи можна його вважати єдиним автором нового твору, чи це – похідний твір? Відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» похідний твір – це твір, що є творчою переробкою іншого існуючого твору без завдання шкоди його

охороні (анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору та інша переробка творів) чи його творчим перекладом на іншу мову. Закон не передбачає вичерпного переліку всіх можливих видів переробок первинних творів. Право на переробку належить самому автору, який може здійснити її особисто або надати дозвіл на переробку іншим особам. Похідний твір може отримати авторсько-правову охорону за наявності умов, що висуваються до всіх творів: він повинен бути результатом творчої діяльності, оригінальним, та мати вираження у певній об'єктивній формі. Крім зазначеного обов'язковим є дотримання прав автора, твір якого зазнав переробки. Створені внаслідок переробки похідні твори є окремим об'єктом авторського права, а, отже, і об'єктом правової охорони. Будь – яка переробка твору може мати місце лише на підставі договору з автором (див. постанову Вищого господарського суду України від 10.11.2015 у справі № 910/19751/14). Твір визнається похідним незалежно від ступеню змін, внесених до первинного твору. Закон не визначає межі можливого творчого втручання у первинний твір [12,с.35]. За умови дотримання вище зазначених вимог твір є похідним. У законодавстві таких країн, як Сполучене Королівство, Індія, Нова Зеландія, передбачено, що авторами творів, згенерованих штучним інтелектом, є фізичні особи, за допомогою яких відповідна програма створила твір. Тобто автором музичного твору, який написала комп'ютерна програма, буде особа, що надала передумови для діяльності програми (розробила її або встановила налаштування).

Це вже далеко не перший експеримент, коли ШІ створює музику. Перша композиція за допомогою комп'ютера була написана ще в 1957 році. Вона називалася Silver Scale («Срібна луска»), а тривала всього 17 секунд. Після цього музичні програми удосконалювалися, і на кожному етапі з'являвся новий твір. Існує алгоритм написання пісні: програма аналізує твори конкретного композитора чи пісні певного напрямку, обчислює комбінації нот, які найчастіше повторюються, і з них створює свій твір. Цим програмам нескладно створити як простеньку естрадну пісню, так і твір в стилі Баха. З'явився навіть тест Тюрінга, де пропонується відрізнити справжній твір Баха від «штучного». Більшість не змогли цього зробити.

На підставі аналізу розглянутих судами справ, пов'язаних з проблемою правосуб'єктності ШІ, і вивчення законотворчої діяльності з цього питання, дослідниками вказується, що для вирішення проблеми визначення прав ІВ на створений ним твір, можливі такі варіанти: 1. Не наділяти ШІ правами автора і не визнавати створений твір об'єктом ІВ. 2. Визнати за ШІ права автора. 3. Розподілити авторські права між ШІ і фізичною особою, яка брала участь у діяльності ШІ. 4. Наділити авторськими (патентними) правами фізичну особу, яка створювала ШІ або набувала його для створення творів (винаходів). 5. Створити неіснуючого автора і наділити його правами на створений твір [7,с.182]. При цьому автор цієї статті дотримується точки зору щодо передачі таких прав власнику або творцеві ШІ (в залежності від обставин).

Резолюція Європарламенту 2015/2013 (INL) від 16.02.2017 р., яка включає Хартію робототехніки, пе-

редбачає, що до робототехніки застосовується чинна система правового регулювання питань ІВ, до прав ІВ – нейтральний підхід з позиції технологій. Зокрема, правова охорона об'єктів, створених системами ІІІ, має надаватися з урахуванням нейтральної правосуб'єктності, адже за системами ІІІ, насамперед, стоїть людина. У квітні 2019 р. Європейська комісія опублікувала Директиву про етичний підхід до розробки ІІІ (чорновий варіант) для вивчення представниками індустрії. Основні положення документа полягають у тому, що ІІІ повинен створюватися на підтримку суб'єктності людини, а системи ІІІ та результати їхньої діяльності мають бути «людиноцентричними, спрямованими цілком і повністю на те, щоб служити людству й загальному благу, щоб сприяти вдосконаленню умов людського існування та його свободи». Вірогідно, така позиція навряд чи призведе до того, що в ЄС системи ІІІ будуть наділені авторським правом на результати своєї діяльності відособлено від людини (принаймні найближчим часом).

У цьому контексті важливо нагадати про дві події, що відбулися у 2019 р. Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД), що об'єднує 37 економічно розвинених країн світу, спільно з 6 державами (Аргентиною, Бразилією, Коста-Рікою, Колумбією, Перу і Румунією), у травні 2019 р., а згодом у червні 2019 р. міністри економіки країн G20 вперше погодили засади поведінки з ІІІ. В основу було покладено два принципи. Перший – для підвищення довіри до технологій ІІІ та повної реалізації потенціалу потрібно, щоб у центрі використання ІІІ стояла людина. Організації та особи, які пра-

цюють з такими системами, несуть відповідальність за дотримання цих принципів. Другий принцип – ІІІ-системи повинні бути стійкими, захищеними та надійними протягом усього періоду їх використання, а також не повинні нести жодних неприйнятних ризиків. З юридичної позиції, рекомендації ОЕСД не є обов'язковими до виконання. Однак вони покликані сформувати єдиний підхід до тлумачення критеріїв охороноздатності результатів діяльності ІІІ в різних юрисдикціях.

Представляє інтерес Резолюція Європейського парламенту від 20 жовтня 2020 р. про права інтелектуальної власності в області розробки технологій штучного інтелекту (2020/2015 (INI)) [13]. Викладемо основні положення цього програмного документа.

1. Європейський парламент бере до відома Білу книгу Європейської комісії з штучного інтелекту – європейський підхід до досконалості і довіри і європейську стратегію обробки даних; підкреслює, що викладені тут підходи можуть допомогти розкрити потенціал ІІІ, орієнтованого на людину, в ЄС; зазначає, проте, що **захист прав інтелектуальної власності (ІВ) в контексті розвитку ІІІ і пов'язаних з ним технологій не було взято до уваги Комісією, незважаючи на ключове значення цих прав;** наголошує на необхідності створення Єдиного європейського простору даних і вважає, що його використання буде відігравати важливу роль в інноваціях і творчості економіки ЄС, які слід заохочувати; зазначає, що Союз повинен грати фундаментальну роль у визначенні основних принципів розробки, використання і застосування ІІІ.

2. Підкреслює той факт, що розвиток ШІ і пов'язаних з ним технологій в транспортному і туристичному секторах принесе з собою інновації, дослідження, мобілізацію інвестицій і значні економічні, соціальні, екологічні, громадські вигоди і вигоди в плані безпеки, одночасно підвищуючи привабливість цих секторів новим поколінням і створення нових можливостей працевлаштування і більш стійких бізнес-моделей, відзначає, однак, що це не повинно завдавати шкоди або наражати на небезпеку людей або суспільство;

3. Підкреслює важливість створення діючої і повністю узгодженої нормативно-правової бази для технології ШІ; передбачає, що така структура повинна прийняти форму регулювання, а не директиви, щоб уникнути фрагментації єдиного європейського цифрового ринку і сприяти інноваціям;

4. Закликає Комісію включити сім ключових вимог, викладених в Керівних принципах Групи експертів високого рівня, які були позитивно розглянуті в Повідомленні від 8 квітня 2019 року (11), в усі законодавчі акти в галузі ШІ, і забезпечити їх належне виконання.

5. Підкреслює, що розробка, розгортання і використання технологій ШІ, а також процвітання світової економіки даних потребують вирішення важливих технічних, соціальних, економічних, етичних і юридичних питань в різних сферах діяльності, включаючи права ІВ та їх вплив на ці області; підкреслює, що для розкриття потенціалу технологій ШІ необхідно усунути непотрібні юридичні бар'єри, щоб не перешкоджати зростанню та інновацій в економіці ЄС, що розви-

вається; закликає до оцінки впливу на захист прав ІВ в контексті розвитку технологій ШІ;

6. Зазначає, що збалансований захист прав ІВ для технологій ШІ і багатомірний характер такого захисту мають ключове значення, при цьому підкреслюється важливість забезпечення високого рівня захисту прав ІВ, забезпечення правової визначеності та створення необхідної довіри, заохочує інвестиції в ці технології і забезпечення їх довгострокової рентабельності та використання споживачами. Вважає, що Союз може відіграти провідну роль у розвитку технологій ШІ, якщо він прийме добре функціонуючу нормативно-правову базу, яка буде регулярно оцінюватись у світлі технологічних досягнень, і буде проводити активну державну політику; особливо щодо програм навчання і фінансової підтримки досліджень, а також співпраці між державним і приватним секторами; підтверджує необхідність наявності достатнього простору для маневру, що дозволяє розробляти нові технології, продукти і послуги; підкреслює, що створення середовища, що сприяє творчості та інновацій, шляхом заохочення творців до використання технологій ШІ не повинно відбуватися на шкоду інтересам творців і людей або етичним принципам Союзу;

7. Вважає також, що Союзу необхідно включити різні аспекти ШІ в технологічно нейтральні визначення, які є досить гнучкими, щоб застосовуватися до майбутніх технологічних змін, а також до майбутніх додатків; вважає, що слід продовжити роздуми про взаємодію між ШІ і правами ІВ як для ІРО, так і для користувачів; Вважає, що

проблема оцінки додатків ШІ створює потребу в вимогах до прозорості і розробці нових методів, оскільки, наприклад, системи адаптивного навчання можуть перекалібрувати кожен раз при введенні даних, що робить попереднє розкриття інформації неефективним;

8. Наголошує на важливості прозорості та підзвітності в застосуванні алгоритмів потоковими сервісами, щоб гарантувати кращий доступ до формально різноманітного і багатомовного культурного і творчого контенту і рівний доступ до європейських творів;

9. Рекомендує в якості першого кроку провести оцінку за секторами і типами впливу ШІ в області прав ІВ; вважає, що такий підхід повинен враховувати, наприклад, ступінь людського втручання, автономність ШІ, важливість ролі і походження використовуваних даних і матеріалів, захищених авторським правом, а також можливу участь інших відповідних факторів; нагадує, що будь-який підхід повинен забезпечувати правильний баланс між необхідністю захисту інвестицій, як в плані ресурсів, так і зусиль, і необхідністю заохочувати створення і спільне використання; вважає, що необхідно провести поглиблене дослідження, щоб оцінити вклад людини в алгоритмічні дані, використовувані ШІ; вважає, що проривні технології, такі як ШІ, пропонують як невеликі, так і а також для великих підприємств можливість створювати лідируючі на ринку продукти; вважає, що всі підприємства повинні користуватися однаково ефективним і дієвим захистом прав ІВ; тому закликає Комісію та держави-члени пропонувати підтримку стартапам і МСП через програму Єдиного ринку і центрів цифрових інновацій для захисту їх продуктів;

10. Пропонується, щоб ця оцінка була зосереджена на впливі ШІ і пов'язаних з ним технологій в рамках діючої системи патентного права, захисту торгових марок і промислових зразків, авторських і суміжних прав, включаючи можливість застосування правової охорони до баз даних і комп'ютерних програм; а також як захист нерозкритих ноу-хау і комерційної інформації («комерційні секрети») від їх незаконного придбання, використання та розкриття; визнає потенціал технологій ШІ для поліпшення захисту прав ІВ, незалежно від необхідності перевірки та аналізу людиною, особливо щодо юридичних наслідків; далі наголошує на необхідності оцінки, чи слід оновлювати договірне право, щоб найкращим чином захистити споживачів, і чи слід адаптувати правила конкуренції з урахуванням ринкових збоїв і зловживань в цифрову економіку, необхідність більш комплексної правової бази для секторів економіки, в яких присутній ШІ, що дозволяє європейським підприємствам і зацікавленим сторонам для розширення своєї діяльності, а також потребу в правовій визначеності; підкреслює, що захист ІВ завжди повинен відповідати іншим основним правам і свободам; що дозволить європейським підприємствам і зацікавленим сторонам розширити свою діяльність.

11. Відзначає, що математичні методи як такі звільняються від патентоспроможності, якщо вони не використовуються для технічних цілей, пов'язаних з технічними винаходами, і в цьому випадку самі є патентоспроможними, якщо дотримуються критерії для винаходів; вказує, крім того, що коли винахід відноситься або до способу, що включає технічні засоби, або до

технічного пристрою, його передбачуване використання, взяте в цілому, насправді носить технічний характер і, отже, не виключає можливості видачі патенту; підкреслює тому роль системи патентного захисту в заохоченні створення винаходів ІІІ і сприяння їх поширенню; і необхідність створення можливостей для європейського бізнесу та стартапів для підтримки розробки та впровадження ІІІ в Європі; Зазначає, що стандартизовані патенти відіграють ключову роль в розробці та поширенні нового ІІІ і пов'язаних з ним технологій, а також в забезпеченні функціональної сумісності; закликає Комісію підтримати встановлення галузевих стандартів і заохочувати формальну стандартизацію;

12. Вказує, що патентна охорона може бути надана до тих пір, поки винахід є новим, неочевидним і є результатом інноваційної діяльності; далі зазначає, що патентне право вимагає всебічного опису базової технології, що може бути проблематичним для деяких технологій ІІІ через складність аргументів; також підкреслює правові проблеми зворотного проектування, яке є винятком з захисту авторських прав на комп'ютерні програми та захисту комерційної таємниці, які, в свою чергу, необхідні для інновацій і досліджень і які слід належним чином враховувати в контексті розвитку технологій ІІІ; Закликає Комісію оцінити можливість адекватного тестування продуктів, наприклад, в модульному режимі, без ризику для власників прав ІВ або щодо комерційної таємниці в результаті розкриття великої кількості інформації, що легко відтворюється, про продукти; підкреслює, що технології ІІІ повинні бути вільно до-

ступні для освітніх і дослідницьких цілей, наприклад для більш ефективних методів навчання;

13. Відзначає, що автономія в створенні художнього контенту може викликати питання, пов'язані з правом ІВ на цей контент; вважає, тому, що прагнення до правосуб'єктності технологій ІІІ не може переслідуватися, і вказує на негативний вплив цієї можливості на стимули для творців-людей;

14. Підкреслює різницю між творчістю, створеною за допомогою ІІІ, з одного боку, і творчістю, створеною за допомогою ІІІ, з іншого, причому останнє пов'язане з новими нормативними проблемами для захисту прав ІВ, такими як питання власності, винахідливості і адекватної винагороди, а також питання, пов'язані з потенційною концентрацією ринку; вважає, крім того, що права ІВ на розробку технології ІІІ слід відрізнити від будь-яких прав ІВ, що надаються творчим творам, створеним за допомогою ІІІ; підкреслює, що там, де ІІІ використовується виключно як інструмент, що допомагає автору в процесі створення, все ще застосовується поточна структура ІВ;

15. Вважає, що технологічна творчість, породжена технологіями ІІІ, має бути захищена правами ІВ для заохочення інвестицій в цю форму творчості і підвищення правової значеності для громадян, підприємств і винахідників, які в даний час є одними з найбільш частих користувачів технологій ІІІ; Вважає, що твори, створені самими штучними об'єктами і роботами, можуть не підпадати під захист авторських прав, щоб поважати принцип оригінальності, пов'язаний з людиною, оскільки термін «інтелектуальна творчість» відноситься до

особистості автора; Закликає Комісію просувати горизонтальний, заснований на фактах і технологічно нейтральний підхід до загальних єдиних правил авторського права, які можуть застосовуватися до творів, вироблених ШІ в Союзі; якщо встановлено, що такі твори можуть бути захищені авторським правом; рекомендує, щоб всі права власності надавалися тільки фізичним або юридичним особам, законно створив твір, і тільки за згодою правовласника, якщо використовується матеріал, захищений авторським правом, якщо не застосовуються виключення або обмеження авторського права; підкреслює важливість полегшення доступу до даних і обміну даними, відкритих стандартів і технологій з відкритим вихідним кодом при одночасному заохоченні інвестицій і стимулюванні інновацій; якщо використовується матеріал, захищений авторським правом, якщо не застосовуються виключення або обмеження авторського права; підкреслює важливість полегшення доступу до даних і обміну даними, відкритих стандартів і технологій з відкритим вихідним кодом при одночасному заохоченні інвестицій і стимулювання інновацій;

16. Відзначає, що ШІ дозволяє обробляти великі обсяги даних, що стосуються сучасного стану або наявності прав ІВ; зазначає, в той же час, що ШІ або пов'язані з ним технології, використовувані в процесі реєстрації ПІВ і відповідальності, не можуть замінити індивідуальну перевірку, проведену людьми, для забезпечення якості та справедливості рішень; Зазначає, що ШІ поступово набуває здатність брати на себе завдання, що звичайно виконуються людьми, і тому наголошує на

необхідності запровадження відповідних заходів безпеки, включаючи системи проектування, які постійно втягують людей у процеси контролю і перевірки, а також прозорість,

17. Відзначає, що по відношенню до використання не персональних даних технологіями ШІ законне використання творів, захищених авторським правом, і інших об'єктів і пов'язаних даних, включаючи раніше існуючий контент, високоякісні набори даних і метаданих, має оцінюватися в світлі існуючих правил щодо обмежень та виключень з захисту авторських прав, таких як виняток для інтелектуального аналізу тексту і даних, відповідно до Директиви про авторське право і суміжні права на єдиному цифровому ринку; закликає до подальшого роз'яснення захисту даних відповідно до закону про авторське право і потенційного захисту торгових марок і промислових зразків для творів, створених самими додатками на основі ШІ; вважає, що слід заохочувати добровільний обмін неособовими даними між підприємствами і секторами на основі справедливих угод, включаючи ліцензійні угоди; Звертає увагу на проблеми прав ІВ, що виникають в результаті створення неправдивої інформації з вводячим в оману, маніпулюванням даних або даних низької якості, незалежно від того, чи містить така помилкова інформація дані, що можуть бути захищені авторським правом; стурбований можливістю масових маніпуляцій громадянами з метою дестабілізації демократії і закликає до підвищення обізнаності та грамотності ЗМІ, а також до наявності терміново необхідних технологій ШІ для перевірки фактів та інформації;

вважає, що контрольована реєстрація неособистих даних, що використовуються в життєвому циклі технологій на основі ШІ, відповідно до правил захисту даних, може полегшити відстеження використання робіт, захищених авторським правом, тим самим краще захищаючи правовласників і сприяючи захисту конфіденційності; підкреслює, що технології ШІ можуть бути корисні в контексті захисту прав ІВ, але зажадають участі людини для їх аналізу та забезпечення повної прозорості будь-яких систем прийняття рішень на основі ШІ; підкреслює, що будь-яка майбутня система ШІ не повинна обходити можливі вимоги до технологій з відкритим вихідним кодом в публічних тендерах або перешкоджати об'єднанню цифрових послуг; Зазначає, що системи ШІ засновані на програмному забезпеченні і покладаються на статистичні моделі, які можуть включати помилки; підкреслює, що продукти, створені ШІ, не повинні приводити до будь-якої дискримінації, і що один з найбільш ефективних способів зниження навантаження на системи ШІ – забезпечити – наскільки це можливо відповідно до законодавства ЄС – доступність максимальної кількості неособистих даних для навчання і машинного навчання; закликає Комісію розглянути можливість використання даних з суспільного надбання для таких цілей; наскільки це можливо відповідно до законодавства Союзу.

18. Підкреслює важливість повної реалізації Стратегії єдиного цифрового ринку для поліпшення доступності та взаємодії неособистих даних в ЄС; підкреслює, що європейська стратегія обробки даних повинна забезпечувати баланс між протидією потоку

даних, широким доступом, використанням та спільним використанням та захистом прав ІВ та комерційної таємниці при дотриманні принципів захисту даних і конфіденційності; підкреслює в цьому відношенні, що слід оцінити, чи є закон ЄС про ІВ відповідним інструментом для захисту даних, включаючи галузеві дані, необхідні для розробки ШІ, і нагадує, що структуровані дані, такі як бази даних, якщо вони є власністю ІВ, зазвичай не можуть вважатися даними; вважає, що повинна надаватися вичерпна інформація про використання даних, які є частиною ІВ, зокрема, в контексті відносин між платформою і бізнесом; Вітає намір Комісії створити Єдиний європейський простір даних;

19. Наголошує, що Комісія розглядає бажаність законодавчих дій з питань, що впливає на взаємодію між економічними операторами, щоб мати можливість використовувати неособисті дані, і вітає можливий перегляд Директиви про бази даних і можливе роз'яснення застосування Директиви про комерційну таємницю в якості загальної основи; з інтересом очікує результатів громадських консультацій, розпочатих Комісією з Європейської стратегії даних;

20. Підкреслює, що Комісія повинна прагнути забезпечити збалансований і заснований на інноваціях захист ІВ в інтересах європейських розробників ШІ, посилити міжнародну конкурентоспроможність європейських компаній, в т. ч. проти несправедливої тактики судового розгляду, і забезпечити максимальну правову визначеність, особливо для користувачів на міжнародних переговорах, в т. ч., зокрема, щодо триваючих диску-

сій по ШІ і революції даних під егідою ВОІВ; Вітає недавні пропозиції Комісії про висловлення думки Союзу в ході громадських консультацій ВОІВ по проекту політичного документа ВОІВ в області інтелектуальної власності та штучного інтелекту;

21. Повністю усвідомлює, що досягнення в галузі ШІ повинні бути пов'язані з державними інвестиціями в інфраструктуру, навчанням цифровим навичкам і значними поліпшеннями в підключенні і взаємодії для досягнення повних результатів; підкреслює, таким чином, важливість безпечних і стійких мереж 5G для повного розгортання технології ШІ, але, що більш важливо, необхідну роботу над рівнем інфраструктури і безпеки в усьому Союзі; Зазначає інтенсивну патентну діяльність, наявну в транспортному секторі щодо ШІ; стурбований тим, що це може призвести до масових судових розглядів, які завдадуть шкоди всьому сектору, а також можуть вплинути на безпеку дорожнього руху,

22. Підтримує готовність Комісії запросити ключових учасників виробництва – виробників транспортних засобів, новаторів в області ШІ і підключення, постачальників туристичних послуг та інших учасників виробничо-збутового ланцюжка в автомобільній галузі – до узгодження умов, за яких вони будуть готові поділитися своїми даними;

23. Доручає своєму Президенту направити цю резолюцію Раді і Комісії, а також парламентам та урядам держав-членів.

Патенти. Інвентаризація винаходів, створених із використанням штучного інтелекту. Ще одним важливим документом, що заслуговує

на увагу, є Резолюція Міжнародної асоціації з охорони інтелектуальної власності (AIPPI) 2020 р., яка налічує близько 9000 членів по всьому світу з більш ніж 125 країн. Питання для вивчення – Патенти. Інвентаризація винаходів, створених із використанням штучного інтелекту (Resolution 2020 – Study Question – Patents Inventorship of inventions made using Artificial Intelligence), затверджена на щорічному всесвітньому конгресі AIPPI World Intellectual Property Congress 2020, що відбувся в режимі онлайн в жовтні 2020 р. Розглянемо її основні положення [14,15].

Довідково: 1) Ця резолюція стосується питання винахідництва винаходів, створених із використанням штучного інтелекту (ШІ). Зокрема, ця Резолюція розглядає різні ролі людей у створенні, навчанні та використанні систем ШІ та досліджує, як повинні застосовуватися стандарти винахідництва при розгляді винаходу, створеного за допомогою такої системи.

2) На сьогодні у типовому застосуванні ШІ люди можуть брати участь на різних етапах, включаючи створення алгоритму ШІ, проектування системи ШІ відповідно до певної мети, курирування даних та навчання системи цим даним, а також застосування навчених системи до конкретного завдання. Вже з огляду на здатність систем ШІ «вчитися», традиційні уявлення про винахідництво можуть бути оскаржені при роботі з процесами винаходу. У майбутньому, якщо ще не, участь людини в процесі винаходу може бути зведена до мінімуму або взагалі зникнути. Чи є чинний закон винахідництва адекватним для вирішення цих сценаріїв, чи

потрібне щось нове чи інше, – це основна увага в цій Резолюції.

3) Для цілей цієї Резолюції: а. Визначення поняття «винахідник» слідує Резолюції АІРРІ Q244 «Винахідництво багатонаціональних винаходів» (Ріо-де-Жанейро, 2015 р.), зазначаючи, що: «Особу слід вважати (спів) винахідником, якщо вона зробила інтелектуальний внесок у винахідницьку концепцію. Концепція винаходу визначається на основі всього змісту заявки на патент або патенту, включаючи опис, формулу винаходу та креслення « і далі продовжуючи, що: «Правило щодо визначення інтелектуального внеску винахідника повинно бути послідовним незалежно від місця проживання або місцезнаходження винахідника, його громадянства, чинного законодавства про зайнятість або країни, в якій здійснювався інтелектуальний внесок зробив, “і б. «Винахід» означає винахід, що підлягає патентуванню, патент на який буде видано згідно з чинною патентною системою, якщо винахід було зроблено фізичною особою (особами).

4) Отримано 39 звітів від національних та регіональних груп АІРРІ та незалежних членів, що надали детальну інформацію та аналіз національних і регіональних законів, що стосуються цієї Резолюції. Ці звіти були розглянуті Генеральною групою репортерів АІРРІ та перенесені в Зведений звіт.

5) На онлайн-Всесвітньому конгресі АІРРІ у жовтні 2020 р. предмет цієї Резолюції був далі обговорений у рамках спеціального комітету з вивчення та знову на повному пленарному засіданні, після якого ця Резолюція була прийнята Виконавчим комітетом АІРРІ.

АІРРІ вирішує, що: 1) бажана міжнародна гармонізація щодо винахідництва винаходів, зроблених із використанням ШІ. 2) Винахід не слід виключати із патентного захисту лише через те, що ШІ сприяв цьому винаходу. 3) Вимоги до фізичної особи, яку слід вважати винахідником або співавтором винаходу, зробленого з використанням ШІ, не повинні відрізнятися від вимог щодо того, щоб вважатись винахідником винаходу, зробленого без використання ШІ. 4) Незалежно від того, чи був використаний ШІ при розробці винаходу, фізичну особу слід вважати винахідником або співавтором, якщо вона внесла інтелектуальний внесок у винахідницьку концепцію.

Як необмежені приклади та припускаючи, що інші вимоги винаходу виконуються щодо винаходів, зроблених з використанням ШІ, винахідниками можна вважати: а. Фізичну особу, яка використовує алгоритм ШІ для проектування певного виду продукції або процесу, слід вважати винахідником або співавтором, коли отриманий винахід відноситься до типу продукту або процесу, призначеного фізичною особою. б. Фізичну особу, яка розробляє алгоритм ШІ, що використовується для створення винаходу, слід вважати винахідником або співавтором, незалежно від рівня внеску цієї особи у винахід. Якщо фізична особа розробила алгоритм ШІ для вирішення наперед визначеної проблеми, яка ефективно вирішується винаходом, така фізична особа повинна розглядатися як винахідник винаходу. Якщо алгоритм ШІ являв собою загальний алгоритм ШІ, розроблений без урахування конкретної проблеми, фізичну особу, яка

розробила алгоритм ШІ, не слід вважати винахідником, якщо він не має іншого інтелектуального внеску в концепцію винаходу. с. Фізичну особу, яка вибирає дані або джерело даних для навчання алгоритму ШІ, слід вважати винахідником або співавтором винаходу, створеного за допомогою цього алгоритму ШІ, якщо дані або джерело даних вибрано з метою вирішення заздалегідь поставленої проблеми, яка ефективно вирішується винаходом. d. Фізичну особу, яка вибирає або генерує дані, або обирає джерело даних для введення в навчений алгоритм ШІ, слід вважати винахідником або співавтором винаходу, створеного за допомогою цього алгоритму ШІ, якщо дані або джерело даних генеруються або обрані з метою вирішення наперед визначеної проблеми і винахід ефективно вирішує проблему. e. Фізичну особу, яка визнає, що результат алгоритму ШІ є винаходом, слід вважати винахідником або співавтором такого винаходу. 5) ШІ не слід вважати винахідником або співавтором винаходу, а також забороняється називати його таким, якщо жоден внесок у винахід фізичної особи не ідентифікується. 6) З метою сприяння інноваціям винаходи, створені з використанням ШІ, не повинні виключатись із патентної охорони як такі, незалежно від того, чи є достатня кількість внесків фізичної особи, яка може бути названа винахідником, і за умови, що існує фізична або юридична особа, зазначена заявником.

Важливість політики в сфері ІВ для національної безпеки зі ШІ. Як вже зазначалось, захист прав ІВ в контексті розвитку ШІ і пов'язаних з ним технологій не було взято до уваги ЄК, попри ключове значення цих прав.

Нещодавно Комісія національної безпеки зі штучного інтелекту (NSCAI) розкритикувала уряд США за те, що він не визнав політику в сфері ІВ національним пріоритетом і відстає від Китаю в захисті ключових технологій. В останньому звіті NSCAI про ринок ШІ комісія присвятила важливості реформування ІВ країни цілий розділ. Посилаючись на те, що Китай продовжує «застосовувати і використовувати» політику ІВ, NSCAI закликає до «всеосяжної» реформи політики ІВ стосовно ШІ, щоб забезпечити лідерство США в цьому секторі [16]. «США також не змогли визнати важливість інтелектуальної власності у забезпеченні власної національної безпеки, економічних інтересів і конкурентоспроможності технологій. США не розробили комплексну політику в галузі ІВ для стимулювання інвестицій та захисту створення ШІ та інших нових технологій», – йдеться у звіті. **Пріоритет інтелектуальної власності.** У звіті говориться, що США «не вистачає комплексної політики у сфері інтелектуальної власності», що створює загрозу поточним технологічним інноваціям, національній безпеці і економічному процвітанню. Для боротьби з цим NSCAI рекомендує президенту Д. Байдену видати розпорядження про пріоритети ІВ та розробити план реформування ІВ та захисту нових технологій ШІ. «Уряду США необхідно усунути ці вразливості, що виникають через відсутність комплексної політики у сфері інтелектуальної власності. На даний час уряд США неефективно використовує політику в галузі ІВ в якості інструменту для підтримки національних стратегій забезпечення національної безпеки, економічних

інтересів і конкурентоспроможності технологій у галузі ШІ і нових технологій, – йдеться в звіті. – Він повинен, як мінімум, сформулювати і розробити національні реформи і політику в галузі ІВ з метою стимулювання, розширення і захисту ШІ і нових технологій всередині країни і за кордоном». **Застосування і використання.** NSCAI заявила, що США відстають від Китаю в гонці за лідерство в розробці патентів на нові технології. «Китай одночасно підсилює і використовує політику в галузі ІВ в якості важливого інструменту в своїх національних стратегіях щодо нових технологій. США ж не змогли визнати важливість ІВ в забезпеченні власної національної безпеки, економічних інтересів і конкурентоспроможності технологій. У США не розроблена комплексна політика в області інтелектуальної власності для стимулювання інвестицій». У звіті сказано, що Китай «виконав свою стратегічну політичну мету» щодо збільшення числа патентних заявок і виданих патентів, «створивши наратив, що він виграв гонку інновацій». Національні режими ІВ Китаю для ШІ і нових технологій сприяли просуванню патентних заявок з субсидіями і винагородами, в результаті чого країна подала через ВОІВ майже на 10 тис. патентів більше, ніж США. Згідно з останніми даними ВОІВ, Китай подав найбільшу кількість патентних заявок другий рік поспіль, подавши у 2020 р. 68 720 заявок у систему договору ВОІВ про патентну кооперацію (РСТ) [17].

Висновки. Штучний інтелект – одна з найважливіших технологій подвійного призначення, що має мультиплікаційний ефект, перетворює економіку і суспільство і сприяє

глобальній цифровій трансформації. Згідно Публікації ВОІВ з серії «Тенденції розвитку технологій» за 2019 рік, з моменту його появи в 1950-х роках було подано майже 340 тис. патентних заявок, пов'язаних з ШІ, і вийшло понад 1,6 млн наукових публікацій. ШІ використовується у всіх сферах, включаючи транспорт, телекомунікації, біологічні науки і медицину, персональні пристрої і безпеку. ШІ є багатопільною технологією, яка знаходить широке застосування в економічній та соціальній сферах. Він значно впливає на процеси створення, виробництва та розподілу товарів і послуг економічного і культурного призначення, а в майбутньому цей вплив ще більше посилюється. Можна говорити про наявність різних точок дотику ШІ, з одного боку, і політики в області ІВ, з іншого, оскільки однією з основних цілей політики в області ІВ є стимулювання інновацій і творчості в рамках економічних і культурних систем. Системи ІВ покликані мотивувати людей на винахідницьку діяльність і творчість. Саме здатність до інноваційної і творчої діяльності до недавнього часу була визначальною характеристикою людини. Послідовний розвиток ШІ як універсальної технології, що знайшла широке застосування в економіці, ставить ряд принципових питань, які зачіпають основи існуючих систем ІВ. Для багатьох держав світу ШІ перетворився в один з компонентів їх стратегічного потенціалу. Держави все частіше впроваджують стратегії розвитку ШІ-потенціалу, а також вживають заходів щодо його регламентації. ШІ ставить ряд складних питань, які потребують глобального вирішення. У зв'язку з цим ВОІВ почала займати-

ся аспектами ШІ, специфічними для ІВ. За ініціативи ВОІВ проводиться Дискусія з питань ІВ та ШІ, у рамках якої держави-члени на міжнародному рівні обговорюють вплив ШІ на ІВ, з метою спільно визначити коло питань, що потребують уваги законодавців, а також допоможуть сформулювати урядові та міжнародні політики використання ШІ у сфері ІВ. Україна, як держава-член організації та учасниця багатьох міжнародних договорів у сфері ІВ, бере активну участь в обговореннях та багатосторонніх форумах. Одним із векторів взаємодії ВОІВ та Державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2021 рік визначено роботу з імплементації інструментарію та досвіду використання технології ШІ в роботі патентних відомств та індустрії загалом.

Викладений аналіз законодавчої та правозастосовної практики, регіональних та міжнародних документів щодо регулювання питань ШІ і ІВ покликаний сформулювати єдиний уніфікований підхід до тлумачення критеріїв охороноздатності результатів діяльності ШІ в різних юрисдикціях, використання механізмів правової охорони об'єктів ІВ, підкреслити важливість політики в сфері ІВ для національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. World Intellectual Property Indicators 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf (дата звернення: 14.02.2021).

2. ISO/IEC TR 24028:2020: Information technology – AI – Overview of trustworthiness in AI. URL: <https://www.iso.org/obp/>

[ui/#iso:std:iso-iec:tr:24028:ed-1:v1:en](https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:tr:24028:ed-1:v1:en) (дата звернення 05.04.21)

3. Independent High-Level Expert Group On Artificial Intelligence Set Up By The European Commission. A Definition Of AI: Main Capabilities And Disciplines. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=56341 (дата звернення 05.04.21)

4. Андрощук Г.О. Винаходи штучного інтелекту. // Інтелектуальна власність в Україні – 2020. - №11 – С.67.

5. Глушков В. М. Кибернетика. Вопросы теории и практики. – М.: Наука, 1986. – 488 с.

6. Андрієнко О. Діти Пігмаліона і Галатеї: правовий режим об'єктів інтелектуальної власності, створених з використанням штучного інтелекту. URL: <http://aphd.ua/publication-807/> (дата звернення 05.04.2021).

7. Морхат П.М., Правосубъектность искусственного интеллекта в сфере права интеллектуальной собственности: гражданско-правовые проблемы: дисс. ... д-ра юрид. наук. РГАИС. Москва. 2018. С. 243.

8. Андрощук Г.О. Машина винахідник: що вирішило ЄПВ // Інтелектуальна власність в Україні. – 2020. - №2 – С.58-59.

9. The Year in Patents: Ten Developments We'll Remember From 2020. URL: <https://www.ipwatchdog.com/2020/12/31/year-patents-ten-developments-well-remember-2020/id=128674/> (дата звернення 05.04.2021).

10. Андрощук Г.О. Прецедент: твори, створені AI, мають право на захист авторських прав!? // Інтелектуальна власність в Україні. – 2020. - №1- С.57-59.

11. Оленка Ключко Штучний інтелект написав замість Вакарчука нову пісню для «Океану Ельзи». URL: <https://life.comments.ua/ua/news/music/shtuchniy-intelekt-napisav-zamist-vakarchuka-novu-pisnyu-dlya-okeanu-elzi-video-671941.html> (дата звернення 05.04.2021).

12. Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бенедисюк І. М. та ін. – Київ : К.І.С., 2018. – 424 с.

13. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 października 2020 r. w sprawie praw własności intelektualnej w dziedzinie rozwoju technologii sztucznej inteligencji. URL: (2020/2015(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0277_PL.html (дата звернення 05.04.2021).

14. Artificial Intelligence. URL: <https://aiippi.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx?objectId=8497> (дата звернення 05.04.2021).

15. Summary Report by Jonathan P. OSHA, Reporter General Anne Marie VERSCHUUR and Ari LAAKKONEN, Deputy Reporters General Guillaume HENRY, Ralph NACK and Lena SHEN Assistants to the Reporter General 2020 – Study Question – Patents Inventorship of inventions made using Artificial Intelligence. URL: <https://aiippi.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx?objectId=8479> (дата звернення 05.04.2021).

16. Jennifer Maisel NSCAI Final Report: United States Must Up Its IP Game to Win the AI Race. <https://www.ipwatchdog.com/2021/03/11/nscai-final-report-united-states-must-ip-game-win-ai-race/id=130818/> (дата звернення 05.04.2021).

17. Геннадій Андросчук Важливість інтелектуальної власності у забезпеченні національної безпеки США. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/vazhlyvist-intelektualnoyi-vlasnosti-u-zabezpechenni-nacionalnoyi-bezpeki-ssha.html> (дата звернення 05.04.2021).

REFERENCES:

1. World Intellectual Property Indicators 2020. Retrieved from: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf (access date: 14.02.2021).

2. ISO / IEC TR 24028: 2020: Information technology – AI – Overview of trustworthiness in AI. Retrieved from: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:tr:24028:ed-1:v1:en> (access date 05.04.21)

3. Independent High-Level Expert Group On Artificial Intelligence Set Up By The European Commission. A Definition Of AI: Main Capabilities And Disciplines. Retrieved from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=56341 (last accessed 05.04.21)

4. Androschuk G.O. (2020) *Vynakhody shtuchnoho intelektu. [Inventions of artificial intelligence]. // Intelektual'na vlasnist' v Ukrayini (Intellectual property in Ukraine)* 11, 67 [in Ukrainian]

5. Glushkov V.M. (1986) *Kibernetika. Voprosy teorii i praktiki Cybernetics. (Questions of theory and practice)* М.: Nauka. [in Russian]

6. Andrienko O. *Dity Pihmaliona i Halateyi: pravovyy rezhym ob"yektiv intelektual'noyi vlasnosti, stvorenykh z vykorystannyam shtuchnoho intelektu. [Children of Pygmalion and Galatea: The Legal Regime of Intellectual Property Created Using Artificial Intelligence]*. Retrieved from: <http://aphd.ua/publication-807/> [in Ukrainian] (access date 05.04.2021).

7. Morkhat P.M. (2018) *Pravosub"yektnost' iskusstvennogo intellekta v sfere prava intelektual'noy sobstvennosti: grazhdansko-pravovyye problemy: diss. ... d-ra yurid. nauk (Legal personality of artificial intelligence in the field of intellectual property law: civil law problems: diss. ... Dr. jurid. Sciences)*. RGAIS. Moscow.

8. Androschuk G.O. (2020) *Mashyna vynakhidnyk: shcho virishylo YEPV [Machine inventor: what the EPO decided]* // *Intelektual'na vlasnist' v Ukrayini (Intellectual property in Ukraine)* 2, 58-59. [in Ukrainian]

9. The Year in Patents: Ten Developments We'll Remember From 2020. Retrieved from: <https://www.ipwatchdog.com/2020/12/31/year-patents-ten-developments-well-remember-2020/id=128674/> (access date 05.04.2021).

10. Androschuk G.O. (2020) *Pretsedent: tvory, stvoreni AI, mayut' pravo na zakhyst avtors'kykh prav!? (Precedent: works created by AI have the right to copyright protection!?)* /

Intelektual'na vlasnist'v Ukrayini (Intellectual property in Ukraine) 1, .57-59. [in Ukrainian]

11. Olenka Klochko *Shtuchnyy intelekt napisav zamist' Vakarchuka novu pisnyu dlya "Okeanu El'zy"* [Artificial intelligence wrote a new song for "Ocean of Elsa" instead of Vakarchuk] Retrieved from: <https://life.comments.ua/en/news/music/shtuchniy-intelekt-napisav-zamist-vakarchuka-novu-pisnyu-dlya-okeanu-elzi-video-671941.html> (access date 05.04.2021) .

12. Benedysyuk I.M. and others (2018) *Posibnyk dlya suddiv z intelektual'noyi vlasnosti (Handbook for Intellectual Property Judges)* Kyiv: KIS. [in Ukrainian]

13. Rezolucja Parlamentu Europeanjskiego z dnia 20 października 2020 r. in the case of intellectual property rights due to the development of artificial intelligence technology. Retrieved from: (2020/2015 (INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0277_PL.html [in Polish] (last accessed 05.04.2021).

14. Artificial Intelligence. Retrieved from: <https://aippi.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx? ObjectId = 8497> (last accessed 05.04.2021).

15. Summary Report by Jonathan P. OSHA, Reporter General Anne Marie VERSCHUUR and Ari LAAKKONEN, Deputy Reporters General Guillaume HENRY, Ralph NACK and Lena SHEN Assistants to the Reporter General 2020 – Study Question – Patents Inventorship of inventions made using Artificial Intelligence. Retrieved from: <https://aippi.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx? ObjectId = 8479> (last accessed 05.04.2021).

16. Jennifer Maisel *NSCAI Final Report: United States Must Up Its IP Game to Win the AI Race*. Retrieved from <https://www.ipwatchdog.com/2021/03/11/nscai-final-report-united-states-must-ip-game-win-ai-race/id=130818/> (last accessed 05.04.2021).

17. Gennady Androshchuk *Vazhlyvist' intelektual'noyi vlasnosti u zabezpechenni natsional'noyi bezpeky SSHA*. [The importance of intellectual property in ensuring US national security]. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/golovna/vazhlyvist-intelektualnoyi-vlasnosti-u-zabezpechenni-nacionalnoyi-bezpeki-ssha.html> [in Ukrainian] (last accessed 05.04.2021).

УДК 620.20

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-79-89](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-79-89)

Архіпов Віктор Віталійович,

кандидат технічних наук, судовий експерт Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, e-mail: exavv@ukr.net, тел.: +38-044-592-14-01, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>

СУДОВА ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ОБЛАДНАННЯ, ЯКЕ ЗАВОЗИТЬСЯ В УКРАЇНУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОШКОДЖЕНЬ ПРИ ТРАНСПОРТУВАННІ

Анотація. Експертною практикою по дослідженню імпортованого в Україну обладнання встановлено, що значна частина поставляється з-за кордону технічного і технологічного устаткування є відновленим обладнанням або тим, що вже було у використанні. Така особливість встановлена в зв'язку з тим, що упаковка подібного роду вантажу не є заводською від виробника, а виготовляється або користувачем обладнання, або відправником. Особливість упаковки стає причиною пошкодження при перевезенні. У таких вантажів – їх конструкція знаходиться в прямому зв'язку з вимогами упаковки, так як краще виробника ніхто подібні вантажі упакувати не може. Загальні правила і стандарти, які визначають базові вимоги до упаковки вантажу не завжди виконуються і обладнання надходить з ушкодженнями. Потреба в проведенні товарознавчої експертизи пошкодженого при перевезенні обладнання виникає як у досудовому порядку (на стадії підготовки претензії до постачальника або перевізника), так і в процесі розгляду у судах. Досліджено та проаналізовано загальні конструктивні вимоги до упаковки бувшого у використанні обладнання, що імпортується в Україну, порядок його кріплення та фіксації у транспортних засобах. Визначені основні види пошкоджень устаткування та причини, що призводять до їх виникнення при транспортуванні. Наведено алгоритм дослідження імпортованого технологічного обладнання, яке було пошкоджено при транспортуванні в Україну, порядок складання дефектної відомості та кошторису відновлюваних робіт. Визначено види вартості, які визначаються експертом при оціночному дослідженні такого обладнання відповідно вимог Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав».

Ключові слова: експертиза обладнання, пошкодження обладнання, дослідження упаковки, вартість обладнання.

Arkipov Viktor Vitaliiovych,

Candidate of Technical Sciences, Forensic Expert, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, 26 Lesi Ukrainky Blvd; (044) 592-14-01, Email: exavv@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>.

FORENSIC COMMODITY EXAMINATION OF EQUIPMENT IMPORTED IN UKRAINE AND FEATURES OF DETERMINATION OF DAMAGE DURING TRANSPORTATION

Abstract. Expert practice on the study of equipment imported to Ukraine has established that a significant part of technical and technological equipment supplied from abroad is refurbished equipment or that has already been used. This feature is established due to the fact that the packaging of this type of cargo is not factory-made from the manufacturer, but is made either by the user of the equipment or by the sender. The peculiarity of the packaging causes damage during transportation. At such cargoes – their design is in direct communication with requirements of packing as nobody is better than the manufacturer nobody can pack similar cargoes. General rules and standards that define the basic requirements for cargo packaging are not always met and the equipment comes with damage. The need for a commodity examination of the equipment damaged during transportation arises both in the pre-trial procedure (at the stage of preparation of the claim to the supplier or carrier) and in the process of consideration in the courts. The general design requirements for the packaging of used equipment imported to Ukraine, the procedure for its attachment and fixation in vehicles are studied and analyzed. The main types of equipment damage and the reasons that lead to their occurrence during transportation are identified. The algorithm of research of the imported technological equipment which was damaged at transportation to Ukraine, the order of drawing up of the defective statement and the estimate of the restored works is resulted. The types of value determined by the expert during the appraisal study of such equipment in accordance with the requirements of the National Standard №1 «General principles of property valuation and property rights» are determined.

Keywords: equipment examination, equipment damage, packaging research, equipment cost.

Постановка проблеми. Аналіз експертної практики за останні 10 років по дослідженню імпортованого в Україну обладнання показує, що значна частина поставляється з-за кордону технічного і технологічного устаткування є відновленим обладнанням або тим, що вже було у використанні. Дана особливість встановлена в зв'язку з тією обставиною, що упаковка подібного роду вантажу не є заводською від виробника, а виготовляється або користувачем обладнання, або відправником. Ця особливість упаковки часто стає причиною пошкодження при перевезенні.

Головна особливість таких вантажів – їх конструкція знаходиться в прямому зв'язку з вимогами упаковки, тому краще виробника ніхто подібні вантажі упаковувати не може. Загальні правила і стандарти, які визначають базові вимоги до упаковки вантажу не завжди виконуються і обладнання надходить з ушкодженнями.

Потреба в проведенні товарознавчої експертизи пошкодженого при перевезенні обладнання виникає як у досудовому порядку (на стадії підготовки претензії до постачальника або перевізника), так і в процесі розгляду у судах [1-11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дослідження обладнання освітлювалися у роботах Архіпова В.В.[5,9], Четкіної Н.М., Путиліної Т.І. Горбуневої В.В. [11], Попеско А.И., Ступина А.В., Чеснокова С.А. [6], Башкатової М.Є. [10], але питання дослідження пошкодженого обладнання не досліджувалися. Так Четкіною Н.М. та Путиліною Т.І. досліджувалися питання експертизи якості, комплектності та технічного

стану обладнання, експертизи обладнання під час експлуатації. У роботах Попеско А.И., Ступина А.В., Чеснокова С.А., Башкатової М.Є., Архіпова В.В. досліджувалися види зносу та питання визначення вартості обладнання.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати загальні конструктивні вимоги до упаковки бувшого у використанні обладнання, що імпортується в Україну, порядок його кріплення та фіксації у транспортних засобах. Визначити основні види пошкоджень устаткування та причини, що призводять до їх виникнення при транспортуванні. Розробити алгоритм дослідження імпортного технологічного обладнання, яке було пошкоджено при транспортуванні в Україну, запропонувати порядок складання дефектної відомості та кошторису відновлюваних робіт. Визначити види вартості, які визначаються експертом при оцінчному дослідженні такого обладнання відповідно вимог Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав».

Виклад основного матеріалу. У міжнародній практиці прийнято, що кожне замовлення на упаковку технічного обладнання виконується відповідно до індивідуальних вимог упакованого вантажу, шляхам і виду транспортування, а також спеціальними вимогами[3,4,7,8].

Відповідальність за конструкцію упаковки, розрахунки виникають навантажень несе підприємство, яке виробило упаковку вантажу. Для забезпечення надійності упаковки замовник і пакувальне підприємство заздалегідь обмінюються необхідною інформацією.

Конструкція упаковки розробляється виходячи з вимог забезпечення відповідальності всіх учасників транспортування в разі неправильного поводження з упаковкою або порушеннями правил перевантаження, транспортування[4].

Як зазначають Будрина Е.В. [4] та Селиверстов М.Н.[3] упаковка виробника обладнання завжди повинна відповідати загальним вимогам прийнятих стандартів, але зберігати індивідуальність щодо конкретного товару або вантажу, а саме:

- упаковка повинна відповідати навантаженню, що виникає при транспортуванні, тобто упаковка повинна забезпечувати транспортування без пошкодження упакованого вантажу з урахуванням шляху і часу транспортування, країни відправлення та місця доставки, можливих перевантажень і умов зберігання;

- упаковка разового користування призначена повинна використовуватися тільки для разового використання;

- експортна упаковка призначається для захисту упакованого вантажу під час мультимодального транспортування з урахуванням багаторазових перевантажень, особливостей кліматичних умов маршруту, шляху і тривалості транспортування;

- консервація вантажу повинна використовуватися для захисту вантажу в цілому або окремих-них його елементів від впливу атмосферних опадів, морської води, високої вологості, коливань температури, а також від впливу різних хімічних і фізичних факторів;

- термін дії консервації повинен відповідати вимогам договору поставки, що підписано сторонами;

- несуча упаковка повинна бути сконструйована таким чином, що переміщається тільки разом з вантажем, при цьому підйомне зусилля прикладається саме до упаковки;

- підйомна упаковка не може бути видом несучої упаковки, а захоплюється самим вантажем в момент його завантаження-вивантаження, тобто підйомне зусилля додається до самого вантажу.

В якості універсальної упаковки для обладнання найчастіше використовують різногабаритні ящики з дерев'яних планок і дошок, фанери, ДСП або ДВП, металевих листів, а також обрешітки, піддони, вантажні полуконтейнери і контейнери.

При конструюванні упаковки відповідна організація як правило здійснює розрахунки, перелік яких дозволяє судити про можливі фактори, що можуть впливати на упаковку, з точки зору збереження вантажу, це:

- розрахунок граничного тиску стиснення під час штабелювання вантажу;

- розрахунок граничної горизонтальною і вертикальною ударного навантаження;

- оцінка впливу кліматичних умов: температури і вологості зовні транспортного засобу, всередині транспортного засобу, всередині упаковки;

- оцінка впливу інших кліматичних умов: атмосферного тиску, тепловипромінювання, ультрафіолетового випромінювання, біологічних факторів (цвіль, грибки і т.п.), морського повітря, що містить солі;

- оцінка початкового стану вантажу перед упаковкою (необхідність застосування різних видів очищення вуглеводневими розчинниками, паром, сушіння і т.п.);

- вибір складу консерванту і тривалості терміну консервації;

- вибір матеріалу зовнішньої і внутрішньої упаковки;

- вибір спеціальних пристосувань посилення упаковки (анкерні болти, стяжки, що фіксують блоки і бруски, кріплення і т.п.). Велика частина технічного обладнання перевозиться в ящиках, тому особливу увагу приділяють конструкції їх основної частини – дну, – найважливішого несучого елемента упаковки, на який лягає основне навантаження при транспортуванні.

Знання вимог, що пред'являються до цього елемента упаковки, дозволяють експерту товарознавцю визначити причини виникаючих ушкоджень.

- Рейки, полози, дошки дна, що несуть вантаж, і поперечні бруси розраховуються таким чином, щоб вони сприймали виникають зусилля без пошкоджень.

- На дні повинні бути передбачені отвори для використання такелажу при підйомі краном.

- Вантаж завжди повинен жорстко кріпитися до дна. Кріплення здійснюється наскрізним болтовим або анкерним з'єднанням, навіть крізь полози.

- Якщо наскрізне фіксує з'єднання неможливо, використовують внутрішні рами або упори, елементи яких жорстко з'єднуються з дном.

- Вантаж розміщують рівномірно по дну ящика, при цьому, якщо вантаж за розмірами менше, ніж мак-

симальні габарити дна по довжині і ширині, використовують упори, через які будь-що виникає зусилля від вантажу має передаватися тільки на дно ящика.

- Дно упаковки для великого вантажів оснащується всередині по краях поперечними брусами, які кріпляться наскрізним з'єднанням до поздовжніх полозам.

- Бажано, щоб відстань між полозами не перевищувало 80 см.

- На кромці дна вказують місце розташування центру тяжіння.

- Під головки болтів і настановних штифтів підкладають жорсткі прокладки, а під гайки – шайби, що запобігають їх мимовільне розкручування.

- Цвяхи при з'єднанні до торцевої поверхні деревини можна застосовувати як несучі.

- Забитий цвях повинен виступати не більше ніж на 3 мм, при цьому він повинен бути загнутий. Капелюшок цвяха не повинна бути втоплена більш ніж на 3 мм. Заглиблення не виступаючі цвяха має бути не менше 3-кратної товщини, що з'єднано з боку капелюшки дерев'яної деталі. Цвяхи завжди забиваються через тонку деталь в товсту.

Загальні принципові вимоги до самого ящика (бічним, торцевих сторонах і кришці):

- 1) Якщо бічні стінки виготовляються з дерев'яних рейок і висота стінки вище 1,5 м, то стінки зміцнюються діагональними рейками.

- 2) Ширина дошок на краях не повинна бути менше 100 мм, а інших дошок 80 мм.

- Розмір рейок кришки повинен бути завжди на 3-5 мм менше зовніш-

ніх габаритів скриньки, для запобігання мимовільного розтину ящика при транспортуванні і перевантаженні.

- Для виявлення можливого утворення водяних кишень, поліетилен або інший гідроізолюючий матеріал прибивається до внутрішній стороні кришки.

Для додаткових заходів по кріпленню вантажу до опори і запобігання його перекидання використовують набивки – повітряні подушки, еластичні пружні елементи, пінопласти, гумоометалеві елементи, різні розпірки і т.п.

Ящики, обрешітки або інша подібна упаковка повинні бути марковані нанесенням відповідних маніпуляційних знаків.

Для упаковки, крім ящиків, обрешітки і т.п., для деяких видів технічного обладнання використовують зв'язки. Базовою вимогою до такого роду упаковки є те, що вантаж який впаковується сам повинен приймати на себе тиск стиснення штабеля або інші транспортні навантаження, а умови перевезення повинні виключати зовнішні механічні пошкодження.

Виходячи з експертної практики, хочемо зазначити вичайні види пошкоджень обладнання:

- порушення вимог поводження з вантажем, ігнорування маніпуляційних знаків або відсутність будь-якого з них, що призводить до зовнішніх механічних пошкоджень упаковки і вантажу в момент розвантаження (наприклад падіння вантажу з вил навантажувача при неправильному виборі місця захоплення відповідно до розташуванням центру тяжіння), відсутність опорних брусів на дні великовагової упаковки і падіння вантажу при підйомі з використанням строп;

- всередині тари механічні пошкодження в результаті недостатньої фіксації або відсутності внутрішньої фіксації вантажу, відсутності або недостатньої кількості матеріалу в верхньому, амортизаційному матеріалі;

- використання пакувальної організації неякісного або нестандартного матеріалу: некалібровані дошки або планки з місцями гнилі або великою кількістю великих і т.п., або старих, які вже були у використанні, некаліброваних брусів і полозів і т.п., реальна механічна міцність яких свідомо нижче розрахункової;

- порушення стандартів виготовлення упаковки (непрофесіоналізм або прагнення до необґрунтованої економії коштів при виготовленні якісної упаковки);

- відсутність або недостатня консервація обладнання, що перевозиться;

- порушення правил перевезення (швидкісний режим), не адекватне маркування зберігання вантажу.

Огляд вантажів обладнання та встановлення причин пошкодження як правило повинен проводитися досвідченим експертом.

Під час огляду та дослідження ушкоджень, що виникли при перевезенні обладнання завжди треба з'ясовувати та встановлювати причини, що викликали пошкодження.

Основна відмінність огляду та дослідження вантажів технологічного обладнання від процедури огляду інших вантажів – обов'язкова умова перевірки конструкції упаковки і способу розміщення та закріплення вантажу в транспортному засобі. Тому обов'язково треба оглядати та досліджувати вантаж, який доставлено з ушкодженнями, ще до зняття його з транспортного засобу.

Експерт повинен перевірити розташування вантажних місць в транспортному засобі і встановити наявність фіксуєчих пристроїв, прокладок що амортизують і інших пристосовань, які запобігають від зсуву, ударів і т.п. вантажні місця. Перевіряється наявність і стан шокдатчиків, які можуть бути або повинні були бути встановлені на вантажних місцях.

Якщо вантажні місця встановлені в два яруси, вага верхнього вантажного місця, повинно бути менше ваги нижнього, а упаковка нижнього вантажного місця повинна бути розрахована на навантаження ваги другого ярусу. Слід також перевірити наявність маніпуляційних знаків, комплектність їх відповідності особливостям вантажу і умовам перевезення. При розвантаженні експерт повинен звернути увагу на виконання вимог маніпуляційних знаків.

Після вивантаження, експерт оглядає упаковку і встановлює ступінь і можливу причину її пошкодження. Також встановлюється відповідність місць пошкодження упаковки у місцях пошкодження упакованого обладнання.

Коли вже обладнання розпаковано, проводиться його зовнішній огляд і описуються всі виявлені пошкодження. Після проведення відповідних консультацій з фахівцями сервісних центрів, які проводять сервісне обслуговування обладнання, слід визначити ймовірність існування прихованих дефектів, які можуть бути підтвержені проведенням спеціальних досліджень.

Спеціальні дослідження доставленого з ушкодженнями обладнання зазвичай вимагають дослідження фахівцями сервісних центрів, які проводяться ними та складаються відповідні акти випробувань.

Дослідження пошкодженого обладнання можуть включати в себе прове-

дення випробувань інструментальним методом або методом неруйнівного контролю. Залежно від характеру і ступеня пошкодження обладнання може розбиратися.

Практика та досвід подібних оглядів показує: найбільш часто зустрічається пошкодження обладнання, що представляє собою частини виробничих технологічних ліній, які раніше були у вжитку, а потім демонтованих та проданих. Як показує практика, відправник не виробляє повне розбирання лінії на основне, допоміжне обладнання, комплектуючі та запасні частини, а відправляє його технологічними вузлами або секціями. Упаковку для цих вантажних місць часто виготовляє самостійно або керуючись загальними міркуваннями.

В результаті обладнання приходить одержувачу зі стандартним набором пошкоджень:

- кріплення навісного обладнання втрачає міцність (відвертаються гайки, вигинаються кронштейни і руйнуються зварні з'єднання), воно падає або відривається, а потім пошкоджується;
- згинаються довго габаритні напрямні деталей, що з'єднують конструкцій;
- деформуються кожина силових пристроїв;
- дряпаються прецизійні робочі або декоративні поверхні;
- незахищені металеві деталі покриваються корозією;
- з'єднання елементів технологічних вузлів або секцій слабшають або руйнуються під час транспортування, що призводить до руйнування самих вузлів і т.п.

Часто відправник передбачає фіксацію обладнання анкерними болтами до несучому днищу, але відсутність

зміцнюючих силових металевих планок під гайками що стягують або фіксують призводить до того, що фіксація обладнання на станині слабшає. Воно починає розхитувати опору і ушкоджує стінки упаковки, послаблює або пошкоджує внутрішні елементи, що зміцнюють та з'єднують, за рахунок деформації корпусу, сходять з місця або падає під час транспортування.

Відсутність відповідних маніпуляційних знаків на упаковці, або нехтування їх установкою, іноді призводить до того, що одержувач, знімаючи упаковане в глухий ящик обладнання і не знаючи точки розміщення центру ваги, використовує звичайні вантажні вилочні навантажувачі, розміщає вила, наприклад, не вздовж, а впоперек ящика. В результаті, порушується центрітка розташування вантажу, і це призводить до його падіння.

Використання неякісного або колишнього вже у вживанні пакувального матеріалу, наприклад брусів або положів призводить до пошкодження вантажів, які перевозяться в два або більше ярусів. В цьому випадку руйнуються опори, нижнього ярусу і штабелі нахиляються та розхитуються. В результаті чого пошкоджуються сусідні упаковки або руйнуються опори упаковок верхнього ярусу, це призводить до їх падіння, особливо в разі відсутності прокладок, які заповнюють вільний простір.

Особливо складні випадки встановлення причин пошкоджень, які виникли та мають місце, коли обладнання доставляється одержувачу в упаковці без видимих пошкоджень. Однак при розкритті упаковки з'ясовується, що товар має зовнішні дефекти. В такому випадку з використанням власних спеціальних знань або з залученням фахівців сервісних центрів по обслуговуванню обладнання слід вста-

новити, що даний дефект не є технологічним браком, а утворився у наслідок порушень або в момент здійснення вантажно-розвантажувальних робіт, чи з'явився під час перевезення.

Це можна встановити за наявністю слідів зіткнення, ударів або тертя обладнання з внутрішньою стінкою упаковки, а також наявністю слідів руйнування амортизувальних прокладок які його фіксують. Порушення порядку поведінки з вантажем під час вантажно-розвантажувальних робіт до моменту його доставки до одержувача може бути ідентифіковано показаннями шок-датчиків. У разі їх відсутності, експерт повинен ретельно оглянути зовнішню упаковку, встановити можливі слабо помітні ушкодження, їх ідентифікувати, з'ясувати маршрут транспортування.

Якщо виявлене пошкодження обладнання не призвело до втрати його базових конструктивних і функціональних технічних характеристик, це обладнання може бути відновлено. Для складання кошторису на відновлення створюється перелік дефектів – дефектна відомість, визначається технологія відновлення і проведення ремонтних робіт, випробувань і т.п., після чого використовується нормативна документація на відповідні види робіт і складається сама кошторис.

Дефектна відомість складається фахівцем – ремонту пошкодженого обладнання сервісного центру. Як правило таким фахівцем може бути представник виробника або компанії, яка обслуговує даний вид обладнання. Експерт товарознавець не є фахівцем у всіх областях техніки але може спостерігати за складанням дефектної відомості та погоджувати спірні питання, звертаючись до доступних незалежних джерел. Якщо експерт – товарознавець має до-

даткову власну професійну освіту з даного пошкодження, він може проводити це самостійно.

Технологія відновлювальних, ремонтних робіт та експлуатаційних випробувань як правило виходячи з експертної практики визначається професіоналом – фахівцем від виробника пошкодженого обладнання або залученими фахівцем сервісної служби експлуатуючою організацією.

Кошторис ремонтних робіт складається на базі вищевказаних документів згідно нормативних розцінок на види робіт даного регіону, де буде здійснюватися відновлення обладнання. У кошторисі можуть враховуватися витрати на відрядження фахівців-ремонтників, витрати на зарплату місцевих фахівців, витрати на основні і допоміжні матеріали і обладнання, офісні витрати і т.п. Нормативною базою повинні бути дані про середньомісячну зарплату фахівцям, яких було залучено до ремонту, тарифи на різні послуги, ринкові вартості на матеріали і запасні частини і т.п.

Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [1] ст.4 передбачено, що діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом щодо методичного регулювання оцінки цього майна.

Методичне регулювання оцінки майна здійснюється у відповідних нормативно-правових актах з оцінки майна: положеннях (національних стандартах) оцінки майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методиках та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (націо-

нальних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України.

Положення (національні стандарти) оцінки майна визначають випадки застосування оцінювачами методичних підходів оцінки ринкової вартості майна та випадки і обмеження щодо застосування методичних підходів до визначення неринкових видів вартості майна. При цьому, якщо законами або нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, договором на проведення оцінки майна або ухвалою суду не зазначено вид вартості, який повинен бути визначений в результаті оцінки, визначається ринкова вартість.

Положення (національні стандарти) оцінки майна є обов'язковими до виконання суб'єктами оціночної діяльності під час проведення ними оцінки майна всіх форм власності та в будь-яких випадках її проведення.

Основні види вартості та методичні підходи при оцінки майна визначено у Національному стандарті №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»[2].

Експерт визначаючи вартість відновлення, повинен керуватися офіційним терміном вартості відновлення, який визначається величиною витрат на ремонт або відновлення обладнання до початкового стану»[2]. Будь-яке вдосконалення або поліпшення обладнання повинні бути відзначені і прийняті до уваги при встановленні величини збитку.

Поняття дефініції «Прямі збитки» наведено у Національному стандарті №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»[2].

Прямі збитки (шкода) – поточна вартість витрат на відтворення, заміщення або відшкодування ринкової

вартості об'єкта оцінки без урахування не отриманих майбутніх вигад.

Сума витрат на відтворення майна не може перевищувати суми матеріальної шкоди, розрахованої для випадку повного знищення майна.

Якщо вартість відновлення перевищить вартість самого обладнання, то як правило приймається рішення про недоцільність відновлення устаткування або в разі повної конструктивної його загибелі, тоді експертом може бути визначена вартість ліквідації пошкодженого обладнання.

З практики експертної діяльності відомо, що в разі вимушеного продажу машин або обладнання застосовуються такі визначення вартості, а саме ліквідаційна вартість та вартість ліквідації.

Відповідно Національному стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»[2] ці дефініції визначено у наступній редакції:

ліквідаційна вартість – вартість, яка може бути отримана за умови продажу об'єкта оцінки у строк, що є значно коротшим від строку експозиції подібного майна, протягом якого воно може бути продане за ціною, яка дорівнює ринковій вартості;

вартість ліквідації – вартість, яку очікується отримати за об'єкт оцінки, що вичерпав корисність відповідно до своїх первісних функцій.

Висновки. Було досліджено та проаналізовано загальні конструктивні вимоги до упаковки бувшого у використанні обладнання, що імпортується в Україну, порядок його кріплення та фіксації у транспортних засобах. Визначені основні види пошкоджень устаткування та причини, що призводять до їх виникнення при транспортуванні. Наведено алгоритм дослідження імпортного технологічного обладнання, яке було пошкоджено при транспор-

туванні в Україну, порядок складання дефектної відомості та кошторису відновлюваних робіт. Визначено види вартості, які визначаються експертом при оціночному дослідженні такого обладнання відповідно вимог Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001р. №2658 – III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 08.04.2021).

2. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету міністрів України від 10.09.2003 р.№ 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.04.2021).

3.Селиверстов М.Н. Страховая экспертиза грузов: практ. Пособие. Москва: Анкил, 2007.- 312 с.

4.Управление перевозками: в 2т./ под общ. Ред. Е.В. Будриной. Санкт-Петербург: Бонниер Бизнес Прес, 2007. – 350 с.

5. Архипов В.В., Васюкова А.Т. Экспертная оценка рыночной стоимости оборудования по переработке сельскохозяйственной продукции. Киев: Национальный аграрный университет Украины, 2003. – 167 с.

6.Попеско А.И., Ступин А.В., Чесноков С.А. Износ технологических машин и оборудования при оценке их рыночной стоимости: Учебное пособие. Москва: ОО «Российское общество оценщиков», 2002. – 241 с.

7.Савин В.И., Щур Д.Л. Перевозки грузов автомобильным транспортом: Справочное пособие. Москва: Издательство «Дело и Сервис», 2007. – 544 с.

8.Савин В.И. Перевозки грузов железнодорожным транспортом: Справочное

пособие. Москва: Издательство «Дело и Сервис», 2007. – 760 с.

9. Архіпов В.В. Класифікація експертних завдань, які вирішуються в рамках судово-товарознавчої експертизи. /Часопис Київського університету права НАН УКРАЇНИ: Український науково-теоретичний часопис, КУП НАН України, 2007- Вип.4.- с.181-188.

10. Загальний підхід до експертної оцінки машин і устаткування при проведенні судово-товарознавчих експертиз: метод. реком./ М.Є. Башкатова та ін. Донецьк, ДНДІСЕ, 2003. – 73с.

11.Чечеткина Н.М., Путилина Т.И. Горбунева В.В. Товароведная экспертиза. Ростов на Дону: «Феникс», 2000. – 512 с.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy “Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini” : vid 12.07.2001 r., № 2658-III [Law of Ukraine “On the valuation of property, property rights and professional valuation activities in Ukraine” from 12.07.2001, №.2658-III]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu № 1 “Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav” : vid 10.09. 2003 r., № 1440 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the National Standard № 1 “General principles of property valuation and property rights” from 10.09.2003, № 1440]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Seliverstov, M.N. (2007). *Strakhovaya ekspertiza gruzov [Insurance expertise of cargo]*. Moscow: Ankil [in Russian].

4. Budrina, E.V. (Eds.). (2007). *Upravlenie perevozkami [Management of transportation]*. (Vols. 1-2). Saint Petersburg: Bonnier Biznes Pres [in Russian].

5. Arkhipov, V.V., Vasyukova, A.T. (2003). *Ekspertnaya otsenka rynochnoy stoimosti oborudovaniya po pererabotke sel'skokhozyaystvennoy produktsii [Expert assessment of the market value of equipment for processing agricultural products]*. Kyiv: Natsionalnyy agrarnyy universitet Ukrainy [in Russian].

6. Popesko, A.I., Stupin, A.V., Chesnokov, S.A. (2002). *Iznos tekhnologicheskikh mashin i oborudovaniya pri otsenke ikh rynochnoy stoimosti [Depreciation of technological machines and equipment in assessing their market value]*. Moscow: OO «Rossiyskoe obshchestvo otsenshchikov» [in Russian].

7. Savin, V.I., Shchur, D.L. (2007). *Perevozki gruzov avtomobil'nym transportom [Transportation of goods by road]*. Moscow: Izdatelstvo «Delo i Servis» [in Russian].

8. Savin, V.I. (2007). *Perevozki gruzov zheleznodorozhnym transportom [Transportation of goods by rail]*. Moscow: Izdatelstvo «Delo i Servis» [in Russian].

9. Arkhipov, V.V. (2007). Klyasifikatsiya ekspertnykh zavdan, yaki vyrishuiutsia v ramkakh sudovo-tovarovnavchoi ekspertyzy [Classification of expert tasks that are solved within the forensic examination]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava NAN UKRAINY: Ukrainskyi naukovo-teoretychnyi chasopys – Journal of the Kyiv University of Law of the NAS of UKRAINE: Ukrainian scientific-theoretical journal*, 4, 181-188 [in Ukrainian].

10. Bashkatova, M.Ye., et al. (2003). *Zahalnyi pidkhid do ekspertnoi otsinky mashyn i ustatkuvannia pry provedenni sudovo-tovarovnavchykh ekspertyz [The general approach to an expert estimation of cars and the equipment at carrying out forensic commodity examinations]*. Donetsk: DNDISE [in Ukrainian].

11. Chechetkina, N.M., Putilina, T.I., Gorbuneva, V.V. (2000). *Tovarovednaya ekspertiza [Commodity examination]*. Rostov na Donu: «Feniks» [in Russian].

Віхляєв Олексій Костянтинівич,

науковий співробітник, судовий експерт, спеціаліст с Фінансів, магістр з Інтелектуальної власності, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 067-271-71-61, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1632-9164>

Германюк Ірина Володимирівна,

науковий співробітник, судовий експерт, спеціаліст с Фінансів, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 099-550-17-87, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7401-9359>

СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ТА ЕЛЕКТРОННИЙ ОБІГ ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. На сьогодні судово економічна експертиза – це в повній мірі сформована професія, яка розвивалася враховуючи зміни і розвиток ділового світу як в середині країни, так і за її межами.

Тенденція розвитку технологій, вказує на перспективи найближчого десятиліття. Експерти з економічної експертизи все частіше покладаються на нові технології та розробки. Це розширює набір навичок від критичного аналізу до робочих знань про такі технічні аспекти, як управління наборами даних, джерела даних, систематизація проведеного аналізу даних, який виходить за рамки простих цифр.

Протягом останніх років фахівці інформаційних систем забезпечують даними бухгалтерську сферу діяльності та судової експертизи, розширяючи свої навички в економічних дослідженнях, електронному аналізі даних.

Виявлення шахрайства в світі великих даних вимагає нових навичок, крім базового криміналістичних обліків, включаючи здатність розробляти штучний інтелект з можливістю машинного навчання та інші спеціальні інструменти для виявлення порушень серед значних обсягів оцифрованих фінансових даних.

Все частіше постає необхідність в створенні команд, що поєднують традиційні навички судово-бухгалтерського обліку та технічно талановитих експертів.

На розгляді Верховної Ради знаходиться невідкладний Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» від 15.03.2021 №5246.

Законопроектом, зокрема, передбачається електронний документообіг в кримінальному провадженні :

- функціональне призначення інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування;
- надання доступу до матеріалів, які зберігаються в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування;

- можливість інтеграції інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування з іншими інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами у випадках, передбачених законом.

Прийняття такого закону створить правові підстави для запровадження і функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, зберігання в ній інформації кримінального провадження та зменшення обсягу паперового документообігу в органах досудового розслідування.

Цьому також сприяло швидке перетворення бухгалтерських та інших записів із паперових систем в електронні, разом із вибухом кількості та типів електронних даних, що призвело до багатьох змін у галузі судово-економічної експертизи та вимог до їх проведення. Економічна експертиза потребує напрацювань з оцінки та обробки електронних доказів для розвитку судово-економічної експертизи. Цілеспрямоване та ефективне використання аналітичних даних, а також можливість видобутку доступної у всьому світі, важливої інформації стосовно суб'єктів, компаній та їх взаємовідносин – це додаткові можливості розвитку в судовій експертизі. З іншого боку, робота в мережі глобальної конфіденційності даних та інших складних нормативних обмежень може ускладнити роботу експертів економістів.

Ключові слова: електронний обіг документів, інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, економічна експертиза.

Vikhlyayev Alexey Konstantinovich,

researcher, forensic expert, specialist with Finance, master of Intellectual Property, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1632-9164>

Germanyuk Irina Volodimirivna,

researcher, forensic expert, specialist with Finance, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7401-9359>

FORENSIC ACCOUNTANTS AND ELECTRONIC TURNOVER OF DOCUMENTS IN THE CRIMINAL PROCESS

Abstract. Today, forensic accounting is a fully formed profession that has evolved as the business world has changed and progressed, both domestically and internationally.

Technology emerging trend that could point to developments in the coming decade.

Forensic accountants are increasingly relying on and developing new uses for technology. This augments the required skill set from pure critical analysis to working knowledge of technical aspects such as data set management, various data sources, normalization techniques, visualization, and delivery of analysis that goes beyond the plain numbers.

Increasingly in the past few years, information system professionals have also entered the field of forensic accounting, augmenting their skill sets with forensic computing, electronic discovery, data mining, and data visualization.

Finding fraud in the world of big data requires new skillsets above and beyond basic forensic accounting, including the ability to develop machine-learning-capable artificial intelligence and other custom tools to detect irregularities amidst vast amounts of digitised financial data.

Because this is such specialised knowledge, it's increasingly necessary to build teams that combine traditional forensic accounting skills with tech talent.

The Verkhovna Rada is considering an urgent Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the introduction of information and telecommunication system of pre-trial investigation 5246 dated 15.03.2021.

The bill, in particular, provides:

- functional purpose of the information and telecommunication system of the pre-trial investigation;
- providing access to materials stored in the information and telecommunication system of the pre-trial investigation;
- the possibility of integrating the information and telecommunication system of the pre-trial investigation with other information, information and telecommunication systems in cases provided by law.

The adoption of such a law will create a legal basis for the introduction and operation of the information and telecommunications system of pre-trial investigation, storage of information in criminal proceedings and reducing the volume of paperwork in the pre-trial investigation.

The rapid conversion of accounting and other records from paper-based systems to electronic systems, coupled with the explosion in the quantity and types of electronic data, has resulted in many changes in the field of forensic accounting and the requirements for investigations. Expertise in the evaluation and handling of electronic evidence is just one way in which forensic accounting has evolved. Focused and efficient use of data analytics as well as the ability to mine a universe of publicly available yet critical information regarding subjects, companies and their relationships are two additional ways in which forensic accounting has matured. On the other hand, operating within a web of global data privacy and other complex regulatory constraints can complicate the job of the forensic accountant.

Key words: electronic turnover of documents, information and telecommunication system of pre-trial investigation, forensic accountants.

Постановка проблеми. Використання електронних документів може надавати користь в деяких видах діяльності, але і ставить нові проблеми в судовій експертизі [1].

Судові експерти економісти найближчим часом почнуть стикатися з проблемами, в роботі з великим обсягом цифрових доказів, що містять великий набір даних, а також необхідність аналізу таких доказів.

На сьогодні існує багато інструментів та форм аналізу які можуть надавати відповіді на необхідні питання, щодо результатів дослідження великих наборів даних.

Проблема роботи з електронним обігом документів у кримінальному процесі не вирішена в діючих нормативних документах, які регулюють економічну експертизу, та обмежують роботу експертів економістів з електронним документообігом.

Згідно пункту 3.3 Розділу III Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень (затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5), передбачено наступне:

Якщо ведення бухгалтерського та податкового обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського та податкового обліку у роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Додатково вони можуть бути надані на вимогу експерта на електронних носіях інформації.[2]

Аналіз дослідження і публікацій. В світовій практиці останнім часом обговорюються проблеми судово-економічної експертизи, в наслідок швидкого перетворення бух-

галтерських документів та звітності з паперових в електронний облік в поєднанні з різким збільшенням кількості та типів електронних даних, що призводить до багатьох змін в галузі судово-економічної експертизи і вимог до її проведення, в тому числі верховною радою України розглядається невідкладний Проект Закону Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування від 15.03.2021 №5246.

Існує значна кількість зарубіжних робіт, присвячених дослідженню організації та діяльності електронного документообігу в економічній експертизі. Можна вказати статті таких авторів, як: Glenn Pomerantz, Nicole Sliger, Michael Barba, Andrew Deen, Yigal M. Rechtman, Malia Politzer та багато інших. Однак відсутні публікації щодо електронного документообігу в Україні, в економічній експертизі, який відбувається в останні час та на фоні з розглядом Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» від 15.03.2021 №5246.

Мета статті – розкриття змісту проблематики електронного документообігу у кримінальному процесі, що стосується проекту закону інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, в аспекті економічної експертизи, на прикладі світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Згідно пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуально-

го кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування»: Наразі в Україні назріла необхідність удосконалення порядку кримінального провадження шляхом внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та запровадження інформатизації процесуальної діяльності прокурорів, слідчих шляхом розроблення і впровадження в їх діяльність інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування.

За умови належного нормативного та технічного впровадження цей напрям організаційної діяльності сприятиме підвищенню ефективності кримінального процесу, впорядкуванню процедур, прискоренню та покращенню взаємодії між прокурором, слідчим та іншими учасниками кримінального провадження.

Кінцевою метою запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування є мінімізація та, як наслідок, повна відмова у майбутньому від паперового провадження на стадіях досудового розслідування та розгляду справи в суді [3].

Зазначеним законопроектом передбачається впровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, що забезпечуватиме створення, збирання, зберігання, пошук, обробку та передачу інформації в кримінальному провадженні.

Подібні інформаційно-телекомунікаційної системи функціонують в багатьох розвинутих країнах світу, серед яких США, Великобританія, Канада, Швеція.

Діджиталізація досудового розслідування насправді зможе сприяти підвищенню ефективності криміналь-

ного процесу та дебіюрократизації деяких процесів.

Електронна система взаємодії між учасниками кримінального процесу дасть змогу перейти від багатьох тисяч сторінок паперових томів кримінальних проваджень до використання електронних даних онлайн без втрати часу. А також це повинно значно полегшити взаємодію різних органів та підвищити ефективність документообігу.

Ухвалення цього законопроекту стане наступним важливим кроком для діджиталізації країни в цілому.

Згідно законопроекту Інформаційно-телекомунікаційна система взаємодітиме із Єдиним реєстром досудових розслідувань та автоматизованою системою документообігу суду.

Електронну систему досудового розслідування під час реалізації своїх повноважень, прав та інтересів зможуть використовувати: слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд, захисник (за його згодою), інші учасники кримінального провадження.

Матеріали досудового розслідування, які будуть у системі, передаватимуться, їх копії чи примірники надаватимуть в електронній формі.

Але тут важливо врахувати, що Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень (затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5), не передбачено порядок проведення економічних експертів без використання паперового документообігу.

Завдання: Епоха великих даних (Bing data) відкриває нові можливості в різних сферах бізнесу та життя. Одночасно наявність великих даних може надавати користь в деяких видах

діяльності, але і ставить нові завдання в судовій експертизі [4].

На сьогодні існує багато інструментів та форм аналізу які можуть надавати відповіді на необхідні питання, щодо результатів дослідження великих наборів даних. Судові експерти економісти найближчим часом почнуть стикатися з проблемами, в роботі з великим обсягом цифрових доказів, що містять великий набір даних, а також необхідність аналізу таких доказів.

Результати

Описуючи стан судово-економічної експертизи в загальних рисах, є кілька нових світових тенденцій, які можуть вказувати на події в найближче десятиліття [5] :

- **Технології:** судові експерти економісти все більше покладаються на технології та знаходять нові способи їх використання. Це розширює необхідний набір навичок від чистого критичного аналізу до практичних знань технічних аспектів, таких як управління наборами даних, різні джерела даних, методи нормалізації, візуалізація і надання аналізу, що виходить за рамки простих чисел.

- **Навички міжособистісного спілкування:** здатність дійсно слухати, аналізувати відповіді, засновані на даних і фактах, інтерпретувати невербальні сигнали і розуміти різні культурні особливості, відрізняє судового експерта економіста майбутнього від інших.

- **Скептичний розум:** скептичний розум приймає і повністю розуміє, про що йдеться, а потім приступає до перевірки передбачуваних фактів з ретельністю. Розвиток скептичного розуму – заняття на все життя. Ці навички, якщо їх застосувати і направити з достатньою підготовкою, можуть

добре послужити наступному поколінню судових експертів економістів.

- **Міжнародний ефект:** навички боротьби з корупцією стануть «вирішальним» випробуванням для країн, що розвиваються. Уряди, які прагнуть запобігти шахрайству та корупцію, посилять взаємодію з судовими експертами економістами. Це буде мати додаткову перевагу у вигляді можливості інвестування в ці місцеві економіки за рахунок внутрішніх і міжнародних ресурсів які можуть не отримати в довгостроковій перспективі менш ініціативні уряди [5].

Вступаючи в епоху великих даних, ми виробляємо величезні обсяги даних в нашій повсякденній діяльності.

У сучасному транснаціональному світі, де відбувається прискорене впровадження цифрових технологій, фінансові злочинці все частіше використовують складні технології для виконання шахрайських схем, що ускладнює дослідження такої незаконної діяльності. В рівній мірі цифровізація і досягнення в області технологій також відкрили і нові можливості для фінансових розслідувань з протидії схемам, створюваних шахраями.

Виявлення шахрайства в світі великих даних (Bing data) вимагає нових навичок, крім базових знань судово-економічної експертизи, включаючи здатність розробляти штучний інтелект з можливістю машинного навчання та інші сучасні інструменти для виявлення порушень серед величезних обсягів оцифрованих фінансових даних.

За словами Кеті Вонг, CPA (Гонконг), партнера по судово-бухгалтерського обліку в KPMG в Гонконзі, оскільки це є спеціалізовані знання, все частіше необхідно створювати ко-

манди, що поєднують традиційні навички судово-бухгалтерського обліку з технічними талантами.

«Не існує одного інструмента, який вирішить всі проблеми ваших замовників», – сказала вона. «Часто це означає створення індивідуальних рішень – а в сьогоднішньому світі, який все більше цифровізується, це вимагає різноманітних талантів. Вам потрібна відповідна команда». Змусити ці команди працювати разом ефективно непросто і вимагає нових підходів. [6]

На сьогодні застосовують наступні підходи в створенні технічно просунутої команди судово-економічної експертизи, яка максимально використовує машинне навчання для виявлення шахрайства.

Важливо об'єднайте судових бухгалтерів і фахівців з обробки даних (Bing data). Ці професіонали зазвичай працюють в різних підрозділах, за словами Вонга, це помилка.

Об'єднання двох груп людей з різними навичками в одну команду, замість того, щоб мати їх в різних підрозділах, це ключове рішення, – сказала Вонг. «Вам потрібні технічні таланти, і вам потрібні судові бухгалтери, і вам потрібно, щоб вони працювали разом з самого початку». [6]

За словами Дакая Лю, IT-фахівці повинні мати практичні знання про найбільш часто використовуваному програмному забезпеченні для баз даних планування ресурсів підприємства – Oracle, SAP та інших, а також знати, як проводити аналіз з використанням коду SQL, і глибоко розуміти аналітику даних. [6]

Робота з базою Великих даних (Bing data) вимагає нового покоління технологій, методів та підходів, призначених для ефективного вилучення значення

дуже великих масивів різних даних, забезпечення високошвидкісного сканування, розпізнання та аналізу даних.

На жаль, традиційні методи та інструменти судової експертизи не призначені для обробки великих даних. Тому проблема методів дослідження цифрового документообігу, щодо підходів в роботі з базою великих даних (Bing data), потребує розробки методичних підходів.

Цифрова революція змінила те як працюють бухгалтерії підприємств сьогодні.

Технології радикально змінюють те, як судовим експертам економістам необхідно виконувати свою роботу. Раніше бізнес був переповнений паперами. Сьогодні більшість компаній працюють в цифровому форматі і відмовляють співробітників від друку, щоб заощадити гроші і зменшити шкоду навколишньому середовищу. Отже, судові експерти економісти повинні вміти збирати, аналізувати і розбиратися в величезних обсягах електронних даних.

Додатково до обробки даних компанії, наприклад, для розрахунку фінансових коефіцієнтів, побудови таблиць і визначення збитків (шкоди), слідчі зазвичай намагаються відновити через цифрові дані, які зловмисники навмисно видалили з комп'ютерів.

Під час розслідування слідчі мають можливість ставити завдання на комп'ютерну експертизу:

- пошук та збирання видалених файлів;
- аналіз активності користувачів на серверах компанії;
- визначити відповідні електронні файли в мережі компанії;
- перегляд акаунтів підозрюваних в скоєнні злочину в соціальних мережах.

Нові розробки, такі як хмарні рішення для зберігання даних і перехід від роботи в офісах до роботи віддалено, означають, що судовим експертам економістам тепер необхідно вирішити як працювати дивлячись за межі периметра традиційних кордонів використовуючи інформаційні технології компанії.

Сфери бізнесу, що на сьогодні працюють з базами великих даних (Big data), систематизовано використовують програмні інструменти, що містять штучний інтелект. Що стосується майбутнього економічної експертизи, схоже, що штучний інтелект буде відігравати значну роль. Більшість експертів економістів в світі будуть повинні використовувати величезні обсяги електронних даних для виконання в своїй роботі. В наслідок чого, витрати пов'язані на організацію судово-економічної експертизи, можуть швидко зрости. [7]

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, є ознакою розвитку України в правильному та прогресивному напрямку.

Запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування сприятиме повній відмові у майбутньому від паперового обігу в діяльності судового експерта економіста, на всіх етапах його діяльності.

Зазначені обставини потребують терміновому перегляду порядку проведення судової експертизи передбаченому в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень (затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5).

Також потребують дослідження подальші тенденції щодо використання штучного інтелекту і машинного навчання, які дозволяють судовим експертам економістам продовжувати надавати актуальні послуги, яких вимагає сучасний світ. Ці інструменти дозволяють експертам економістам швидше аналізувати великі набори даних та приймати рішення, наприклад визначати невідповідності в ланцюгу розрахунків. Або може переглядати набір контрактів в пошуках певних слів або змісту, який передбачає найбільш високий ризик. В цілому, чим більше записів перевіряє система з плином часу, тим більше вона «вчиться» і тим вище її точність.

Інші технології, які, за прогнозами, будуть грати більш важливу роль в судовому бухгалтерському обліку в майбутньому, включають прогнозну аналітику, блокчейн, робототехніку та пошукових роботів.

Проблема методів дослідження цифрового документообігу, щодо підходів в роботі з базою великих даних, потребує розробки методичних підходів. Традиційні методи та інструменти судової експертизи не призначені для обробки великих даних та потребують не лише нормативних і методичних змін, а також подальшого відстеження та дослідження тенденцій розвитку технологій, для підтримання актуальності підходів економічної експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Экономическая эффективность систем электронного документооборота», 28.02.2021р., -URL : <http://www.its.dn.ua/web/its3.nsf/0/Economic-efficiency>
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень

(затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5).

3. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» від 15.03.2021 №5246 https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71407

4. Forensic Accounting Skills in Investigations. Global Investigations Review. Glenn Pomerantz, Nicole Sliger and Michael Barba, BDO, 03.01.2020., – URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=ccc34292-6504-4b5c-a1a6-58df13786174>

5. The Past, Present, and Future of Forensic Accounting. By Yigal Rechtman, CPA, CFE, CITP, CISM, Yigal M. Rechtman, April 2020, -URL:<https://www.cpajournal.com/2020/04/10/the-past-present-and-future-of-forensic-accounting/>

6. Building a tech-forward forensic accounting team, Malia Politzer, 19 June 2020, – URL: <https://www.fm-magazine.com/news/2020/jun/build-a-tech-forward-forensic-accounting-team.html>

7. Welcome to 21st century forensic accounting, 19.10.2020, – URL: <https://www.kpmcpa.com/welcome-to-21st-century-forensic-accounting/>

REFERENCES:

1. Ekonomicheskaya effektivnost sistem elektronnoho dokumentooborota [Economic efficiency of electronic document management systems]. *www.its.dn.ua*. Retrieved from <http://www.its.dn.ua/web/its3.nsf/0/Economic-efficiency> [in Russian].

2. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy “Pro zatverdzhennia Instruktzii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen” : vid 08.10.98, № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine On approval of the Instruction on appoint-

ment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research from 08.10.98 № 53/5]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

3. Proekt Zakonu «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zaprovadzhennia informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy dosudovoho rozsliduvannia» : vid 15.03.2021 № 5246 [Draft Law “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the introduction of information and telecommunications system of pre-trial investigation”- from 15.03.2021, № 5246]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71407 [in Ukrainian].

4. Pomerantz, G., Sliger, N., Barba, M. (2020). Forensic Accounting Skills in Investigations. Global Investigations Review. *www.lexology.com*. Retrieved from <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=ccc34292-6504-4b5c-a1a6-58df13786174> [in English].

5. Rechtman, Y., CPA, CFE, CITP, CISM. (2020). The Past, Present, and Future of Forensic Accounting. *www.cpajournal.com*. Retrieved from <https://www.cpajournal.com/2020/04/10/the-past-present-and-future-of-forensic-accounting> [in English].

6. Politzer, M. (2020). Building a tech-forward forensic accounting team. *www.fm-magazine.com*. Retrieved from <https://www.fm-magazine.com/news/2020/jun/build-a-tech-forward-forensic-accounting-team.html> [in English].

7. Welcome to 21st century forensic accounting. (2020). *www.kpmcpa.com*. Retrieved from <https://www.kpmcpa.com/welcome-to-21st-century-forensic-accounting/> [in English].

ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 341.171

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-99-107](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-99-107)

Анакіна Тетяна Миколаївна,

доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, 61204 м. Харків, вул. Динамівська, 4; тел.: +380577049219, e-mail: t.m.anakina@nlu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0002-5819-9097>

Іванченко Елла Ігорівна,

студентка 5 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 61052, м. Харків, вул. Дмитрівська, б.28, кв. 86, тел.: +380505745059, e-mail: ella.ivanchenko2016@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2354-2091>

Журавель Неонілла Олександрівна,

студентка 5 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 36022, м. Полтава, вул. Богдана Хмельницького, б.34, кв.2 тел.: +380957833957, e-mail: neonilla.zguravel@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-1265-2650>

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячується дослідженню особливостей виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини, висвітленню способів забезпечення виконання цих рішень як гарантії захисту прав людини та громадянина, а також розробленню пропозицій щодо вирішення зазначених проблем. У межах цієї теми більш детально розглянуто стадії виконання рішень Суду, проаналізовано заходи індивідуального та загального характеру, які були вжиті для виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України. Крім того, проведено поділ невиконаних рішень проти України на три категорії для кращого з'ясування проблем під час їхнього виконання.

Авторами проведено аналіз Закону України «Про виконання рішень та застосування практика Європейського суду з прав людини» та співвідношення понять «рішення Суду» та «практика Суду». З'ясовано позицію Верховного суду щодо тлумачення поняття «виконання рішення ЄСПЛ».

Проаналізовано надані рекомендації посадових осіб щодо стану виконання рішень Суду під час слухань Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 13 листопада 2020 року «Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини». Розглянуто запропоновані на конференції рекомендації, зокрема удосконалення існуючої системи мораторію, збільшення обсягу сум, які необхідно виділити для виконання рішень Суду, покращення соціально-орієнтованого законодавства тощо.

У висновках надано пропозиції щодо запровадження окремого структурного підрозділу Міністерства юстиції України для створення та організації перекладу і оприлюднення рішень Суду на українській мові.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, рішення, права людини, основоположні свободи, захист прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Anakina Tetiana Nikolaevna,

Associate Professor of the Department of European Union, Candidate of Law Science, 61204, Kharkiv, Dinamivs'ka street, 4, tel.: +380577049219, e-mail: t.m.anakina@nlu.edu.ua, <http://orcid.org/0000-0002-5819-9097>

Ivanchenko Ella Igorevna,

5th year student of the Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice of The Yaroslav Mudryi National Law University, 61052, Kharkiv, Dmitrivska street, 28, apt. 86, tel.: +380505745059, e-mail: ella.ivanchenko2016@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2354-2091>

Zhuravel Neonilla Alexandrovna,

5th year student of the Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice of The Yaroslav Mudryi National Law University, 36022, Poltava, Bohdana Hmel'nitskogo street, 34, apt. 2, tel.: +380957833957, e-mail: neonilla.zguravel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1265-2650>

PROBLEMS OF UKRAINE'S IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND WAYS TO RESOLVE THEM

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of Ukraine's implementation of the decisions of the European Court of Human Rights, highlighting ways to ensure the implementation of these decisions as a guarantee of human and civil rights, as well as developing proposals to address these issues. Within the framework of this topic, the stages of execution of the Court's decisions are considered in more detail, the individual and general measures taken to implement the decisions of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine are analyzed. In addition, non-enforcement decisions against Ukraine were divided into three categories to better clarify the problems during their implementation.

The authors analyzed the Law of Ukraine "On Enforcement of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights" and the relationship between the concepts of "Court decision" and "Court practice". The position of the Supreme Court on the interpretation of the concept of "execution of the decision of the European Court of Human Rights" is clarified.

The recommendations of officials on the state of implementation of the Court's decisions during the hearings of the Verkhovna Rada Committee on Legal Policy of November 13, 2020 "Problems of Ukraine's implementation of the decisions of the European Court of Human Rights" were analyzed. The recommendations proposed at the conference were considered, in particular, improvement of the existing moratorium system, increase of the

amount to be allocated for the implementation of the Court's decisions, improvement of socially-oriented legislation, etc.

The conclusions provide proposals for the introduction of a separate structural unit of the Ministry of Justice of Ukraine to create and organize the translation and publication of the Court's decisions in the Ukrainian language.

Key words: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, protection, human rights, judgment, enforcement, general measures.

Постановка проблеми. Виконання рішень Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ, Суд) є важливою гарантією забезпечення прав людини і відновлення справедливості, але, на практиці, в Україні це викликає труднощі. Станом на кінець 2020 року невиконаними залишаються 585 рішень ЄСПЛ проти України [1].

Механізм виконання рішень ЄСПЛ за своїм змістом та правовим значенням відрізняється від процедури виконання рішень національних судів, адже йдеться мова не тільки про виплату відшкодування, а й про поновлення попереднього юридичного стану заявника, удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики для попередження схожих порушень у майбутньому. Саме специфічність ухвалених рішень ускладнює процес їх виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження механізму виконання рішень ЄСПЛ в Україні було проведено у працях О. В. Базова, Е. Л. Трегубова, У. З. Коруц, В. В. Кострицького, В. Н. Денисова, Г. В. Ігнатенка, С. Р. Тагієва та ін.

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є аналіз сучасного стану виконання рішень ЄСПЛ в Україні та розробка пропозицій щодо удосконалення такого механізму.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) є частиною національного за-

конодавства, що узгоджується зі ст. 9 Конституції України [2]. Із дати набрання чинності Конвенції для України (11.09.1997 р.) кожен, хто перебуває під її юрисдикцією, має юридичні підстави та можливості для реалізації гарантованого права на звернення за захистом своїх прав до Суду [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практика Європейського суду з прав людини» [4], законодавець розрізняє поняття «практика Суду» та «рішення». Так, термін «практика Суду» охоплює практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини тоді, які під поняттям «рішення» розуміють правозастосовні акти ЄСПЛ, якими: а) встановлено порушення норм Конвенції з боку України; б) передбачено виплату справедливої сатисфакції у справі проти України; в) вирішено питання щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) стосується схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. Таким чином, вітчизняний законодавець виокремив лише рішення, у яких було встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань, які передбачені Конвенцією, а також поділив їх в залежності від наслідків та обов'язків для України. Як слушно підкреслюється Верховним Судом у п. 71 постанови від 17.03.2020 по справі № 820/4832/17 [5], виконання рішення ЄСПЛ полягає не лише

у виплаті стягувачу відшкодування, а й передбачає вжиття додаткових заходів індивідуального характеру: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у рішенні (ст. 1, ч. 2 ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

На підставі вищевикладеного, ми пропонуємо тлумачити термін «рішення Суду» більш ширше, ніж передбачено у національному законодавстві тому, що рішення Суду по справах, у яких Україна не є стороною виконують превентивну функцію, тобто спрямовані на недопущення подібних порушень з боку інших держав у майбутньому. Таке тлумачення буде відповідати принципу юридичної визначеності.

Щодо співвідношення понять «практика Суду» та «рішення Суду», то можна стверджувати, що практика Суду є ширшим поняттям аніж рішення Суду: практика Суду – це однакове застосування норм матеріального і процесуального права до подібних правовідносин, а рішення Суду – вирішення конкретної ситуації з урахуванням всіх обставин справи та з урахуванням наданих доказів сторонами.

Згідно із ч. 1 ст. 46 Конвенції [6], Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами. На національному рівні заходи, спрямовані на виконання рішень ЄСПЛ, деталізовані у ст. ст. 7-15 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4] та передбачають: 1) виплату відшкодування; 2) вжиття додаткових заходів індивідуального характеру,

спрямованих на усунення конкретного порушення, встановленого Судом у конкретній справі; 3) вжиття заходів загального характеру.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4], орган представництва протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття Рішенням Суду статусу остаточного надсилає стислий виклад Рішення заявнику (заявникам) (стягувачеві/стягувачам), Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, всім державним органам та посадовим особам, чії права та обов'язки встановлені у рішенні Суду. Заявнику (заявникам) додатково надсилається роз'яснення їх прав, які набуваються ним/ними після ухвалення такого рішення Суду, оригінальний текст рішення та його офіційний переклад.

Специфічність виконання рішень Суду, зокрема, у частині виплати заявнику відшкодування, полягає в тому, що обов'язок держави виконати рішення Суду не залежить від волі особи, на користь якої ЄСПЛ виніс рішення. Держава зобов'язана самостійно, без подання додаткових документів заявником, виконати рішення Суду. Єдиним випадком звільнення країни від сплати пені і штрафних санкцій, які нараховуються за прострочення виконання рішення може бути письмова відмова особи отримати присуджену суму за рішенням.

Однією з практичних проблем під час виконання рішення Суду є встановлення місця проживання (перебування) стягувача, а також визначення рахунку, на який необхідно перерахувати кошти, у випадках, коли останнім такі відомості не надаються. Обов'язок із забезпечення цією інформацією не покладений ані на

Державну виконавчу службу (ДВС), ані на інші органи представництва України. У випадку ненадання стягувачем свого рахунку, кошти зараховуються на депозитарний рахунок ДВС. Однак, така процедура не є підтвердженням виконання рішення Суду у частині виплати справедливої сатисфакції. Отже, для запобігання виникненню зазначених складнощів необхідно запровадити спеціальну процедуру для прискорення процесу отримання актуальних даних стягувача.

Виплата відшкодування здійснюється за рахунок бюджетних асигнувань відповідно до паспорту бюджетної програми на календарний рік. Згідно із даними паспортної програми на 2020 рік сума платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України становила – 145 377,40 гривень [7]. Однак, цієї суми може не вистачити навіть для виконання одного рішення Суду. Як приклад, у 2020 році у рішенні по справі «Садоха проти України» (*Sadocha v. Ukraine*) від 11.07.2019, Судом було встановлено обов'язок України у виплаті 29 456,70 євро заявнику [8]. Ця сума перевищує закладений бюджет програми майже у 6 разів. Отже, дефіцит бюджетних коштів є перешкодою для виконання рішень Суду у частині виплати відшкодування стягувачеві.

Заходи індивідуального характеру застосовуються додатково до відшкодування матеріальної і моральної шкоди у випадку визнання за державою порушення, яке продовжує мати негативні для заявника наслідки, які не можливо відшкодувати шляхом виплати грошової компенсації. Одним із прикладів таких заходів є перегляд справи на національному рівні (наприклад, справа «Марія Самакова проти Словацької

Республіки», «Бочан проти України» №1, «Бочан проти України» № 2).

Комітет Міністрів Ради Європи (КМРЄ) у Рекомендації № R (2000)2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 21 лютого 2002 року [9] зазначає, що компетентні органи держави-відповідача самі вирішують, які заходи, зважаючи на наявні в національній правовій системі засоби, є найбільш відповідними для досягнення *restitutio in integrum*. Так, в Україні перегляд справ на підставі рішення ЄСПЛ здійснюється Верховним Судом у межах провадження за виключними обставинами.

Разом з цим, у п. 46 постанови Великої палати Верховного Суду від 29 березня 2018 р. по справі № 2–2119/12 [10] викладена позиція про те, що відсутня можливість перегляду рішення у зв'язку з виключними обставинами за п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України у випадках, якщо встановлені ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань: повинні бути усунуті лише шляхом ужиття заходів загального характеру; не стосуються особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень; не стосуються справи, про перегляд судового рішення в якій подана заява; стосуються лише тривалості розгляду даної справи чи тривалості невиконання ухвалених у ній судових рішень.

Прикладом застосування іншого заходу індивідуального характеру є рішення «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 р., у якому Суд встановили факт порушення ст. ст. 6 і 8 Конвенції. У зазначеному рішенні ЄСПЛ зобов'язав Україну забезпечити поновлення скаржника на посаді судді Верховного Суду України. Важливим

заходом індивідуального характеру, є, також, відмова у видачі особи в іншу державу. У своєму рішенні ЄСПЛ може зазначати про можливість порушення прав людини зі сторони запитуючої держави та застережити її про це. За таких обставин, особа не підлягає екстрадиції згідно з нормами міжнародного права [11].

Вжиття заходів загального характеру мають на меті усунути недоліки системного характеру, які лежать в основі виявленого порушення Судом та попередити в майбутньому порушення державою прав і свобод людини в аналогічних правовідносинах. У пілотному рішенні Юрій Миколайович Іванов проти України, Суд підкреслив, що існують недоліки правового регулювання у контексті дій (бездіяльності) державних органів щодо виконання судових рішень. Україну було зобов'язано запровадити ефективний засіб юридичного захисту, який би забезпечив адекватний та достатній захист від невиконання або затримки у виконанні рішень національного суду. На виконання вищевказаного рішення Суду, урядом України у 2012 році було прийнято Закон України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» [12].

Нагляд за виконання рішень ЄСПЛ здійснює КМ РЄ (п. 2 ст. 46 Конвенції [6]). Саме КМ РЄ визнає рішення Суду виконаним. Для цього державі, яка виконала рішення Суду, необхідно: 1) надати КМ РЄ інформацію про вжиття всіх необхідних заходів на виконання відповідного рішення Суду; 2) за результатами розгляду наданої інформації, КМ РЄ на своєму засіданні ухвалює відповідну резолюцію (рішення).

13 листопада 2020 року Комітет Верховної Ради України з питань правової політики провів комітетські слу-

хання на тему: «Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини». Для більш ефективної реалізації Україною своїх зобов'язань було запропоновано поділити невиконанні рішення на 3 групи.

Перша група справ («Бурмич та інші проти України» та «Юрій Миколайович Іванов проти України») стосується питання невиконання чи відтермінованого виконання рішень національних судів і відсутності засобів правового захисту. Вищевказана група справ має важливе значення, з огляду на те, що стосується реалізації принципу верховенства права та законності.

Друга група справ стосується неналежного поводження і браку альтернативних засобів правового захисту в умовах утримання у місцях позбавлення волі («Невмержицький проти України», «Сукачов проти України»). Важливість цих справ пояснюється абсолютною заборорою нелюдського поводження. Реформа пенітенціарної системи в Україні триває й надалі, у результаті чого вже частково оновлено законодавство. Проте, неналежні матеріальні умови утримання у місцях позбавлення волі, а саме велике скупчення ув'язнених у камері, відсутність особистого простору, неналежна медична допомога призводять до систематичного та масового порушення основоположного права людини, гарантованого ст. 3 Конвенції.

Третя група справ присвячена питанню земельного мораторію («Зеленчук і Цицюра»). Ця категорія рішень стосується запровадження Україною земельного мораторій, оскільки його реалізація порушує право власності на сільськогосподарські земельні ділянки (паї). Мораторій, введений Україною, не забезпечує справедливий баланс

між загальним інтересом суспільства та правом власності на земельні ділянки (паї).

Результатом проведеної конференції було розроблено пропозицій, зокрема, запропоновано переглянути існуючу систему мораторію на виконання рішень, розробити реєстр кількості невиконаних рішень проти держави, а також обсягу сум, які необхідно виділити на виконання таких рішень, покращити соціально-орієнтоване законодавства та удосконалити систему виконання рішень національних судів [13].

Висновки. Невиконання рішень ЄСПЛ негативно впливає на авторитет держави в цілому, а також не досягається кінцева мета правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав [14]. Крім того, така тенденція вказує на недотримання принципу верховенства права, що не відповідає євроінтеграційним процесам, які зараз відбуваються в Україні. Відтак, ігнорування міжнародних зобов'язань, особливо у частині дотримання основоположних прав і свобод людини, є однією з перешкод у набутті членства нашої держави в Європейському Союзі.

У зв'язку із цим необхідно розробити систему підвищення кваліфікації посадових осіб, які відповідальні за належне виконання рішень ЄСПЛ, а також запровадити допоміжні органи до Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини задля оптимізації процесу виконання рішень Суду та встановлення посиленого контролю за їх виконанням.

Як превентивний захід у контексті недопущення порушень Конвенції може бути проведено оприлюднення перекладу рішень Суду на українську мову. Це зможе підвищити рівень обізнаності громадян України та поса-

дових осіб. Однак, наявність великої кількості існуючих рішень зумовлює необхідність в організації окремого структурного підрозділу Міністерства юстиції України для виконання перекладу. До обов'язків цього підрозділу має входити переклад рішень Суду, які прийняті як проти України, так і інших держав-учасниць Конвенції. При цьому, першочерговому перекладу повинні підлягати саме пілотні рішення, які вказують на існування системних проблем у державах-членах Ради Європи. Також необхідним є вдосконалення законодавства, адаптація його до сучасних тенденцій щодо гарантування основоположних прав і свобод.

Під час формування Державного бюджету повинна приділятися більша увага фінансовому забезпеченню, спрямованому на виконання Україною рішень Суду, що значно покращить статистику. Достатнє фінансування бюджетної програми, спрямованої на виконання, рішень міжнародних судових установ, у тому числі ЄСПЛ, дозволить не тільки гарантувати заявнику виплату компенсації, а й підвищить довіру громадян до влади в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини обговорено під час слухань у Комітеті з питань правової політики. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/200762.html (дата звернення: 28.03.2021).

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 28.03.2021).

3. Мазур М. В., Тагієв С. Р., Беніцький А. С., Кострицький В. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини

й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 28.03.2020).

5. Постанова Верховного Суду від 17 березня 2020 року у справі № 820/4832/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88245781> (дата звернення: 28.03.2021).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Дата оновлення: 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.03.2021).

7. Паспорт бюджетної програми на 2020 рік. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2020/12/30/20201230233838-32.doc> (дата звернення: 28.03.2021).

8. Рішення ЄСПЛ у справі «Садоха проти України» (Sadocha v. Ukraine) від 11.07.2019 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e50#Text (дата звернення: 28.03.2021).

9. Рекомендація № R (2000)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 21 лютого 2002 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_175 (дата звернення: 28.03.2021).

10. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2018 р.у справа № 2-2119/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195064> (дата звернення: 28.03.2021).

11. Бортновська З. П. Виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_806 (дата звернення: 28.03.2021).

12. Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень»

від 05.06.2012 № 4901-VI. Дата оновлення: 05.10.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17/ed20161005#Text> (дата звернення 28.03.2021).

13. Стенограма комітетських слухань Комітету з питань правової політики. «Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» від 09.12.2020. URL: <http://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/33210.pdf> (дата звернення: 28.03.2021)

14. Коруч У. З. Окремі питання виконання рішень європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1. С. 5-9.

REFERENCES:

1. Problemy vykonannia Ukrainoiu rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny obhovoreno pid chas slukhan u Komiteti z pytan pravovoi polityky [The problems of Ukraine's implementation of the decisions of the European Court of Human Rights were discussed during the hearings in the Committee on Legal Policy]. (2020). *www.rada.gov.ua*. Retrieved from https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/200762.html [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine : from 28.06.1996, № 254k/96-VR]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> [in Ukrainian].

3. Mazur, M. V., Tahiiiev, S. R., Benitskiy, A. S., Kostyrytskiy, V. V. (2006). *Tlumachennia ta zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny u osnovopolozhnykh svobod Yevropeiskym sudom z prav liudyny ta sudamy Ukrainy [Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the Courts of Ukraine]*. Luhansk: RVV LDUVS [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny" : vid 23.02.2006, № 3477-IV [Law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the case law

of the European Court of Human Rights” from 23.02.2006, № 3477-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 820/4832/17 vid 17 bereznia 2020 roku [The decision of the Supreme Court in the case № 820/4832/17 from March 17, 2020]. (2020). *www.reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88245781> [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

7. Pasport biudzhetnoi prohramy na 2020 rik [Passport of the budget program for 2020]. *minjust.gov.ua*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/files/general/2020/12/30/20201230233838-32.doc> [in Ukrainian].

8. Rishennia YeSPL u spravi «Sadokha proty Ukrainy» : vid 11.07.2019 [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Sadocha vs. Ukraine of 11 July 2019]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e50#Text [in Ukrainian].

9. Rekomendatsiia № R (2000)2 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam «Shchodo povtornoho rozghliadu abo ponovlennia provadzhennia u pe-vnykh spravakh na natsionalnomu rivni pislia pryiniattia rishen Yevropeiskym sudom z prav liudyny» : vid 21 liutoho 2002 roku [Recommendation № R (2000) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the reconsideration or reopening of proceedings in national cases following deci-

sions of the European Court of Human Rights of 21 February 2002]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_175 [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 2–2119/12 vid 29 bereznia 2018 r [The decision of the Supreme Court of March 29, 2018 in case № 2–2119/12]. *www.reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195064> [in Ukrainian].

11. Bortnovska, Z. P. (n.d.). Vykonnannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na terytorii Ukrainy [Execution of decisions of the European Court of Human Rights on the territory of Ukraine]. *minjust.gov.ua*. Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_806 [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro harantii derzhavy shchodo vykonannia sudovykh rishen» : vid 05.06.2012 № 4901-VI [Law of Ukraine “On State Guarantees for the Execution of Judgments” from 05.06.2012, № 4901-VI]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17/ed20161005#Text> [in Ukrainian].

13. Stenohrama komitetskykh slukhan Komitetu z pytan pravovoi polityky na temu «Problemy vykonannia Ukrainoiu rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny» vid 09.12.2020 [Transcript of committee hearings of the Committee on Legal Policy on topic “Problems of implementation by Ukraine of the decisions of the European Court of Human Rights” dated 09.12.2020]. *kompravpol.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/33210.pdf> [in Ukrainian].

14. Koruts, U.Z. (2017). Okremi pytannia vykonannia rishen yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Some issues of execution of decisions of the European Court of Human Rights]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence, 1, 5-9* [in Ukrainian].

Голоядова Тетяна Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, Фонтанська дорога, 23, каб. 111, телефон: +38(048)719-87-63, e-mail: goltat@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4864-1312>.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ ЗГІДНО З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

Анотація. У статті досліджуються актуальність визначення бюджетного контролю за законодавством України згідно міжнародних стандартів.

На жаль, досі поширене нецільове використання державних фінансових ресурсів, що свідчить про недостатню ефективність існуючої системи бюджетного контролю в Україні. У Бюджетному кодексі України не передбачено відповідальності за недостовірність показників, що закладаються у проектах місцевих бюджетів, за неналежне здійснення контролю на першій стадії бюджетного процесу. Впорядковане та ефективне використання державних коштів є однією головних передумов належного розпорядження державними фінансами та ефективності рішень, що приймаються міністерствами та іншими державними органами України. Важливу роль у досягненні цієї мети відіграє визначення поняття «бюджетний контроль».

Світовий досвід свідчить, що ефективність системи управління державними фінансами в Україні визначається збалансованим функціонуванням усіх її складових, дотриманням чинного законодавства, а також досягненням цілей державними установами у найбільш економний та результативний спосіб. Важливу роль у досягненні цієї мети відіграє бюджетний контроль. Перспектива удосконалення комплексності бюджетного контролю в Україні залежить від його якості на всіх етапах і своєчасності адекватного реагування фінансових органів, головних розпорядників та інших органів влади за результатами контролю, на виявлені факти нецільового і неефективного використання бюджетних коштів, шляхом вжиття заходів щодо відшкодування незаконних витрат, регулювання обсягів фінансування, приведення їх у відповідність з нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетний процес України.

Сьогодні існує недостатня увага контрольним діям, які забезпечують профілактичну функцію контролю. Дублювання у роботі контролюючих органів різних рівнів, надмірне перевантаження деяких об'єктів ревізіями та перевірки. Тому необхідно забезпечення єдиного методологічного забезпечення бюджетного, які відображають стан фінансової дисципліни, та методики їх розрахунку.

Робиться висновок, щодо актуальності визначення поняття бюджетного контролю в Україні.

Ключові слова: бюджетний контроль, міжнародні стандарти, управління бюджетними коштами, система спостереження та перевірки.

Goloyadova Tatyana Oleksiyvna,

Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University «Odessa Law Academy». Fontanskaya doroga, 23, office 111, Odessa, phone: +38(048)719-87-63, e-mail: goltat@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4864-1312>.

LEGAL ASPECTS OF DETERMINATION OF BUDGET CONTROL OF UKRAINE ACCORDING TO EUROPEAN STANDARDS.

Abstract. The article examines the relevance of determining budget control over the legislation of Ukraine in accordance with international standards.

Unfortunately, the misuse of public financial resources is still widespread, which indicates the lack of efficiency of the existing system of budget control in Ukraine. The Budget Code of Ukraine does not provide for liability for the inaccuracy of indicators set in the draft local budgets, for improper control at the first stage of the budget process. Orderly and efficient use of public funds is one of the main prerequisites for the proper disposal of public finances and the effectiveness of decisions made by ministries and other state bodies of Ukraine. An important role in achieving this goal is played by the definition of «budget control».

World experience shows that the effectiveness of the public financial management system in Ukraine is determined by the balanced functioning of all its components, compliance with current legislation, as well as achieving the goals of public institutions in the most economical and effective way. Budgetary control plays an important role in achieving this goal. The prospect of improving the complexity of budget control in Ukraine depends on its quality at all stages and the timeliness of adequate response of financial authorities, chief administrators and other authorities to the results of control, the identified facts of misuse and inefficiency of budget funds, by taking measures to recover illegal expenditures volumes of funding, bringing them in line with regulations governing the budget process of Ukraine.

Today, there is insufficient attention to control actions that provide a preventive control function. Duplication in the work of controlling bodies of different levels, excessive overload of some objects with audits and inspections. Therefore, it is necessary to ensure a single methodological support of the budget, which reflects the state of financial discipline, and methods of their calculation.

It is concluded that the definition of budget control in Ukraine is relevant.

Keywords: budget control, international standards, budget management, monitoring and verification system.

Постановка проблеми. Чинне законодавство України не надає визначення поняття «бюджетний контроль». У ст. 26 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) використовується термін «контроль за дотриманням бюджетного законодавства», який спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до БКУ та іншого законодавства [1].

Сьогодні в Україні особливо важливо встановлення єдиного механізму внутрішнього контролю та дотримання чинного бюджетного законодавства України. Важливою вимогою до побудови сучасної системи державного бюджетного контролю на всіх рівнях господарювання є здійснення контролю на основі забезпечення чіткої взаємодії і координації зусиль всіх учасників фінансово-бюджетних відносин для вирішення завдань бюджетного контролю України. Сучасна система бюджетного контролю України повинна бути побудована таким чином, щоб можна було швидко й ефективно налаштовуватись на вирішення нових завдань та викликів.

Світовий досвід свідчить, що перспектива удосконалення комплексності бюджетного контролю в Україні залежить від його якості на всіх етапах і своєчасність адекватного реагування фінансових органів, головних розпорядників та інших органів влади за результатами контролю, на виявлені факти нецільового і неефективного використання бюджетних коштів, шляхом вжиття заходів щодо відшкодування незаконних витрат, регулювання обсягів фінансування,

приведення їх у відповідність з нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетний процес України. Впровадження інформаційних технологій з метою підвищення інформаційної взаємодії контрольних органів, а також розробки механізму взаємодії органів законодавчої та виконавчої влади. Саме тому необхідно запровадження

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найбільш актуальні теоретичні та практичні проблеми бюджетного контролю та його видів досліджені в працях: Є.О. Алісова, Л.К. Воронової, К.С. Бельського, О.П. Гетманець, А.І. Іванського, М.П. Кучерявенка, Т.О. Латковської, П.П. Латковського, О.П. Орлюк, Л.А. Савченко, М.І. Сідора, І.Б. Стефанюка, Е.А. Ровінського, Н.І. Хімічева, В.Д. Чернадчука та інших, концептуальний аналіз яких переконливо доводить, що сутність визначення поняття бюджетний контроль у законодавстві України досить актуально сьогодні.

Мета статті полягає у розкритті концептуальних проблем визначення бюджетного контролю в Україні у контексті світового досвіду.

Основні результати дослідження. Проблеми у системі управління державними фінансами, що стоять сьогодні перед державними органами влади, потребує від державного фінансового аудиту нововведень для досягнення ефективності своєї діяльності. Саме тому, важливо визначити поняття «бюджетний контроль» у законодавстві України у контексті світового досвіду.

Л.А. Савченко стверджує, що «бюджетний контроль» – це діяльність державних органів і недержавних організацій, самих суб'єктів чи їх струк-

турних підрозділів, фізичних осіб, наділених відповідними повноваженнями чи правами, що спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни, раціональності в ході мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів [10, с. 47].

Л. К. Воронова надає два розуміння даного поняття: по-перше, «бюджетний контроль» – це регламентована правовими нормами діяльність державних і муніципальних та інших публічних органів з перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів у відповідні фонди, правильності та ефективності їх використання; по-друге, це особлива сфера державного контролю, що пов'язана з діяльністю фінансових органів із виявлення порушень законності, фінансової дисципліни та доцільності під час формування, розподілу й використання державних і муніципальних грошових фондів [6].

На думку Ю. В. Мех, контроль слід розглядати як триєдиний складник, що має розглядатися як «управління», «соціальне управління» й «державне управління». Контроль у державному управлінні є особливою функцією органів державної влади й органів місцевого самоврядування [9].

Контроль, зазначає Т.О. Латковська – це функція управління, тобто система спостереження та перевірки процесу функціонування відповідного об'єкта з метою встановлення відхилення його від заданих параметрів і додає, що контроль – це система спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятним управлінським рішенням, встановлення результатів

управлінського впливу на керований об'єкт, виявлення відхилень, допущених у ході виконання цих рішень [7, С. 69-70].

Бюджетний контроль – це самостійний різновид фінансового контролю, що здійснюється у регламентованою нормами права бюджетній сфері і спрямований на забезпечення законності, достовірності та раціональності діяльності суб'єктів бюджетних правовідносин. Бюджетний контроль реалізується в окремій сфері фінансових відносин бюджетної, ж функція бюджетного процесу [1].

Державний фінансовий контроль в Україні поділяють на державний фінансовий контроль у бюджетному процесі – бюджетний контроль, податковий контроль, митний контроль, валютний контроль та банківський нагляд. Бюджетні правовідносин складаються у тому числі й із контрольних правовідносин, у рамках яких здійснюється бюджетний контроль.

В.Д. Чернадчук вважає, що за результатами бюджетного контролю можна дійти висновків про використання бюджетних коштів, а це свідчить про потребу створення цілісної системи бюджетного контролю. Забезпечення такої системи дозволить скоординувати діяльність усіх компетентних державних органів у процесі організації й здійснення видатків бюджету та забезпечення формування бюджетних ресурсів [11, с. 96-97].

У ст. 2 БКУ надається визначення бюджету як плану формування та використання ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого са-

моврядкування протягом бюджетного періоду [1].

Сьогодні існує недостатня увага контрольним діям, які забезпечують профілактичну функцію контролю. Дублювання у роботі контролюючих органів різних рівнів, надмірне перевантаження деяких об'єктів ревізіями та перевітками. Тому необхідно забезпечення єдиного методологічного забезпечення бюджетного, які відображають стан фінансової дисципліни, та методики їх розрахунку; механізму внутрішнього контролю та дотримання чинного бюджетного законодавства, а також формування системи єдиних процедур для зовнішнього і внутрішнього державного контролю. Сьогодні недостатня робота з громадськістю по роз'ясненню завдань бюджетного контролю.

Попередній бюджетний контроль передують здійсненню фінансово-господарських операцій. Цей контроль здійснюється на етапі розгляду і прийняття рішень з фінансових питань, у тому числі – на стадії розробки й прийняття законів та актів у сфері фінансової діяльності, обґрунтування фінансових програм і прогнозів у процесі складання, розгляду і затвердження бюджетних планів усіх рівнів, кошторисів позабюджетних фондів, у процесі розроблення фінансових планів і кошторисів, кредитних і касових заявок, фінансових розділів бізнес-плану, складанні прогнозів, балансів суб'єктів господарювання [8].

Наступний бюджетний контроль здійснюється Рахунковою палатою, а саме при виконанні ст. 35 ЗУ «Про Рахункову Палату», де вказано, що:

1. За результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінан-

сового контролю (аудиту) складається звіт, складовими частинами якого є акт (у разі наявності), висновки та рекомендації.

2. Звіт підписує та представляє на засіданні Рахункової палати член Рахункової палати, відповідальний за здійснення відповідного заходу державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту).

3. Після затвердження на засіданні Рахункової палати звіт надсилається об'єкту контролю [4].

Бюджетний контроль є дійовим інструментом стимулювання підвищення фінансової відповідальності та продуктивності як окремих працівників, структурних підрозділів, так і підприємства в цілому. Завдання бюджетного контролю можуть більше конкретизуватися за інституційними ознаками, по-перше, за об'єктом та предметом контролю, по-друге, за стадіями бюджетного процесу, за процедурою прийняття відповідних бюджетів, що складають бюджетну систему; по-третє, за суб'єктами, які мають контрольні повноваження.

П. П. Латковський називає бюджетним контролем врегульовану нормами бюджетного права контрольну діяльність уповноважених (контролюючих) осіб щодо здійснення операцій порівняння (зіставлення) показників бюджетної діяльності зобов'язаних (підконтрольних) суб'єктів (бюджетно-правової реальності) із встановленими нормами бюджетного права, тобто пізнання бюджетної діяльності, а також виявлення та усунення відхилень реальних показників діяльності від встановлених нормами бюджетного права з метою встановлення відповідності бюджетної діяльності її пра-

вовій моделі для досягнення певного результату [8, с.108].

Основним досягненням Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» №2258-VII від 21.12.2017р є уніфікація законодавства України у сфері аудиторської діяльності з європейським законодавством, що має підвищити міжнародний авторитет України, сприяти її економічній та фінансовій інтеграції в світову економіку [3].

Серед позитивних нововведень цього Закону – це впровадження єдиного реєстру суб'єктів аудиторської діяльності. Це значно спростить їм адміністрування своєї діяльності, заощадить час і кошти на виконання вимог різних регулюючих органів.

Керівні принципи INTOSAY з фінансового аудиту : система оцінювання та ресурсів Ради стандартів міжнародного аудиту та страхування, механізм проведення аудиту виконання, обмін знаннями з успішного виконання аудиторської функції. Проблеми у системі управління державними фінансами, що стоять сьогодні перед державними органами влади, потребує від державного фінансового аудиту нововведень для досягнення ефективності своєї діяльності [2].

У Міжнародних стандартах надано рекомендації проведення аудиту законності (фінансового аудиту), вимоги до аудиторів, способи проведення аудиту, оформлення результатів. Фінансовий аудит здійснюють з метою прийняття запобіжних заходів під час перевірки правильності та доцільності рішень, прийнятих підконтрольним об'єктом на виконання Закону України «Про державний бюджет» [5].

Висновки. Встановлено, що метою поточного бюджетного контролю в Україні є виявлення відхилень від встановлених норм та нормативів, попередження їх на початковій стадії фінансових операцій; досягнення раціонального, ефективного використання фінансових ресурсів за цільовим призначенням. Саме оперативний бюджетний контроль справляє найбільший вплив на процес формування і використання державних бюджетних ресурсів. В и з н а ч е н о , що до основних напрямів наступного бюджетного контролю України можна віднести: аналіз виконання планів і бюджетів; перевірку кошторисів, звітів і балансів; вивчення на предмет законності рішень органів управління щодо суб'єкта, якого перевіряють; виявлення випадків несхоронності майна; визначення шляхів попередження порушень фінансової дисципліни й заходів для їх усунення

Визначено, що дублювання у роботі контролюючих органів різних рівнів, надмірне перевантаження деяких об'єктів ревізіями та перевірками, тому що існує недостатня увага контрольним діям, які забезпечують профілактичну функцію бюджетного контролю. Саме тому, необхідно єдине методологічне забезпечення системи економічних показників, які відображають стан фінансової дисципліни; також встановлення механізму внутрішнього контролю та дотриманням бюджетного законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8.07. 2010 р.№ 2456-VI. URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. (дата звернення: 07.04.2021 р.).

2. Лімська декларація керівних принципів контролю: декларація ІХ Лімського(Перу) Конгресу вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) 01.10.1997 р. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>. (дата звернення 07.04.2021 р.).

3. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. №2258-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>. (дата звернення 07.04.2021 р.).

4. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015р. № 576-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576>. (дата звернення 07.04.2021 р.).

5. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік»: Закон України від 31.10.2019 р. №265-IX URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/265-20>. (дата звернення 07.04.2021 р.).

6. Воронова Л.К. Фінансове право України: навч. посіб. Київ, 2014. – 40 7с

7. Латковська Т.А. Бюджетна політика держави як один з основних напрямків економічної політики за господарським законодавством / Т.А. Латковська // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. Випуск 65. – С.68-70.

8. Латковський П.В. Правове регулювання Бюджетного контролю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07, Латковський Павло Павлович. – Одеса, 2017. – 247 с.

9. Мех Ю. В. Контроль органів виконавчої влади за дотриманням бюджетного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец.12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю. В. Мех; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Харків, 2011. – 20 с.

10. Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні: моногра-

фія / Л.А. Савченко. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 407 с.

11. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: поняття, класифікації та особливості структури: монографія / В.Д. Чернадчук. – Суми: Університет. Книга. 2011. – 172 с.

REFERENCES

1. Byudzhetnij kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 8.07. 2010 r. № 2456-VI. [Budget Code of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. [in Ukrainian].

2. Lims'ka deklaraciya kerivnih principiv kontrolyu: deklaraciya II Lims'kogo(Peru) Kongresu vishchih organiv kontrolyu derzhavnih finansiv (INTOSAI) 01.10.1997 r. [Lima Declaration of Control Guidelines: Declaration of the IX Lima (Peru) Congress of Supreme Audit Institutions (INTOSAI)]. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>. [in Ukrainian].

3. Pro audit finansovoi zvitnosti ta auditorsku diyalnist: Zakon Ukra]ni vid 21.12.2017 r. №2258-VII. [On the audit of financial statements and auditing activities]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>. (дата звернення 07.04.2021 р.). [in Ukrainian].

4. Pro Rahunkovu palatu: Zakon Ukra]ni vid 02.07.2015r. № 576-VIII. [On the Accounting Chamber]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576>. [in Ukrainian].

5. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukraini «Pro Derzhavnij byudzhet Ukraini na 2019 rik»: Zakon Ukraini vid 31.10.2019 r. №265-III. [On Amendments to the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2019»] URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/265-20>. [in Ukrainian].

6. Voronova L.K. (2014). *Finansove pravo Ukrainy [Financial law of Ukraine]*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Latkovs'ka T.A. (2012). *Byudzhetna politika derzhavi yak odin z osnovnih napryamkiv ekonomichnoi politiki za*

gospodars'kim zakonodavstvom [Budget policy of the state as one of the main directions of economic policy under economic legislation]. Aktual'ni problemi derzhavi i prava. Vipusk 65. S.68-70. [in Ukrainian].

8. Latkovs'kij P.V. (2017). Pravove reguluvannya Byudzhetnogo kontrolyu v Ukraini [Legal regulation of budgetary control in Ukraine]: dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.07. Odesa. 247 s. [in Ukrainian].

9. Mekh Y.U. (2011). Kontrol' organiv vikonavchoï vladi za dotrimanniam byudzhetnogo zakonodavstva Ukraini [Control of executive authorities over compliance with budget legislation of Ukraine]: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : spec.12.00.07 «Administrativne pravo i proces; finansove pravo; informacijne

pravo» / YU. V. Mekh; Nacional'nij universitet «YUridichna akademiya Ukraïni imeni YAroslava Mudrogo». Harkiv, 20 s. [i n Ukrainian].

10. Savchenko L.A. (2001). Pravovi problemi finansovogo kontrolyu v Ukraini [Legal problems of financial control in Ukraine]: monografiya. Irpin': Akademiya derzhavnoï podatkovoï sluzhbi Ukraïni, 407 s. [in Ukrainian].

11. Chernadchuk V. D.(2011). Byudzhetni pravovidnosini v Ukraini: ponyattya, klasifikaci ta osoblivosti strukturi [Budget legal relations in Ukraine: concepts, classifications and features of structure]: monografiya. Sumi: Universitet. Kniga. 172 s. [in Ukrainian].

Гунбіна Олена Володимирівна,

аспірантка кафедри права та європейської інтеграції Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління про Президентів України, 61001, м. Харків, пр. Московський, 75, тел.: +380660001700, e-mail: e.gunbina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7967-4125>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА» В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто в хронологічній послідовності нормативно-правові акти, що передували унормуванню терміна «адміністративна послуга». У сучасному світі відбулися трансформації уявлень про сутність і зміст діяльності системи публічного управління: якщо раніше публічне управління розглядалося як діяльність держави щодо управління суспільством, то на сучасному етапі функціонування держави пов'язують із сервісною функцією, тому на перший план виходить поняття «послуга». Починаючи з кінця минулого століття в науковий вжиток, а потім у державноуправлінську практику входить поняття «адміністративна послуга». Такий процес цілком логічно знайшов своє відображення в нормативно-правовій базі. Протягом часу уявлення про зміст і розуміння адміністративної послуги трансформувалося, що знайшло відображення й у законодавстві, тому постає нагальне завдання щодо дослідження змістовного наповнення поняття «адміністративна послуга» в правовому полі України.

Виділено 3 періоди унормування адміністративної послуги: 1) 1998-2005 рр. – період теоретичних напрацювань і формування парадигми системи адміністративних послуг; 2) 2006-2012 рр. – період реформування адміністративної діяльності органів влади; 3) 2012 р.-дотепер – становлення Закону України «Про адміністративні послуги».

Зроблено висновок, що зміни, які вносилися в нормативно-правові акти, стосуються здебільшого окремих аспектів врегулювання процесів надання адміністративних послуг та форми їх надання, натомість питання відповідальності суб'єкта надання адміністративних послуг та контролю за якістю їх надання, нерационального розподілу повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо надання адміністративних послуг залишилися поза увагою законодавців попри значні напрацювання науковців.

Ключові слова: державна (управлінська) послуга, адміністративна послуга, процес надання адміністративних послуг.

Gunbina Olena Volodymyrivna,

Postgraduate of the Department of Law and European Integration of the Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration about the President of Ukraine, 61001, Kharkiv, Moskovsky Av., 75, tel.: +380660001700, e-mail: e.gunbina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7967-4125>

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF «ADMINISTRATIVE SERVICE» IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract. The article considers, in the chronological order, the legal acts which had forerun the legal definition of the term “the administrative service”. The transformation of understanding of the nature and the content of the system of the public administration has been made: when the public administration had been considered as the state activity to manage the society before, at the present stage, the function of the state is connected to the service function, so the term “service” moves to the forefront. Since the end of the last century the term “the administrative service” has entered scientific usage and the state management practice. Quite logically, this process has found its reflection in the legal base. As time went on, the understanding of the content and recognition of the administrative service had been changing, which was reflected in the legislation, so the urgent task according to the research of the details of the term “the administrative service” in the legal area of Ukraine moves to the forefront.

There were defined 3 periods of standardization of the administrative service: 1) 1998-2005 – the period of the theoretical experience and setting up the paradigm of the system of administrative services; 2) 2006-2012 – the period of the reformation of the administrative activity of the state bodies; 3) since 2012 till now – the establishment of the Law of Ukraine “On administrative services”.

There had been concluded the point, that the changes which had been made to the legal acts are mostly connected to the particular aspects of the regulation of the processes of provision of the administrative services and the forms of this provision, but the issues of the responsibilities of the subject of the provision of the administrative services and the control of the quality of the mentioned provision, the unreasonable division of the responsibilities of the state executive bodies and the local governing bodies had remained out of the attention of the legislators despite the significant groundwork of scientists.

Keywords: administrative service, state (managerial) service, unified office of permissions, provision of the administrative services, public service.

Постановка проблеми. У сучасному світі відбулися трансформації уявлень про сутність і зміст діяльності системи публічного управління: якщо раніше публічне управління розглядалося як діяльність держави щодо управління суспільством, то на сучасному етапі функціонування держави пов'язують із сервісною функцією, тому на перший план виходить поняття «послуга». Саме надання різноманітних послуг стає основою функціонування сучасної держави. Україна також проголосила курс на зміну сутнісного уявлення про зміст публічного управління. Починаючи з кінця минулого століття в науковий вжиток, а потім у державноуправлінську практику входить поняття «адміністративна послуга». Такий процес цілком логічно знайшов своє відображення в нормативно-правовій базі. Протягом часу уявлення про зміст і розуміння адміністративної послуги трансформувалося, що знайшло відображення й у законодавстві, тому постає нагальне завдання щодо дослідження змістовного наповнення поняття «адміністративна послуга» в правовому полі України.

Мета статті – на основі наукового осмислення концептуальних засад надання адміністративних послуг та періодизації їх нормативно-правового забезпечення в Україні визначити перспективи розвитку системи надання адміністративних послуг в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розробкою терміна «адміністративна послуга», досліджувалися у працях таких вчених, як: В. Авер'янов, Б. Адамов, В. Бакуменко, Л. Біла, І. Голосніченко, І. Коліушко, О. Коротич, Р. Куйбіда, А. Ліпенцев, В. Ляшенко, В. Малиновський, Н.

Нижник, Г. Писаренко, В. Тимошук, та ін. Ці автори намагалися теоретично осмислити змістовність поняття «адміністративні послуги» в контексті українських реалій.

Виклад основного матеріалу. В Україні питання надання та регламентації державних (управлінських) послуг вперше було відображено в нормативно-правовому документі державного рівня після видання Указу Президента України від 22 липня 1998 року №810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні». Основною метою реформи було проголошено реформування системи державного управління, яка забезпечить становлення України як високорозвиненої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальною стабільністю, культури та демократії. Відповідно до плану заходів щодо формування Концепції, окрім іншого, її метою було також формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам. Одним із завдань було запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг. Однією з вихідних засад реформування центральних органів виконавчої влади була переорієнтація їх діяльності з суто адміністративно-розпорядчих функцій на надання державних управлінських послуг громадянам та юридичним особам, а також забезпечення дії принципу верховенства права [1].

Окремі позиції впорядкування надходження коштів від послуг було врегульовано постановами Кабінету Міністрів України від 25 червня 2001 року №702 «Про порядок використання коштів, отриманих органами державної влади від надання ними послуг відповідно до законодавства, та її розміри» [2] та від 17 травня 2002 року № 659 «Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання», якою передбачено класифікацію фінансових надходжень, які надійшли бюджетним установам як плата за послуги, надання яких пов'язане з виконанням основних функцій та завдань бюджетних установ [3].

Дослідження парадигми адміністративних послуг – особливо значуща тема для науковців та аналітиків Центру політико-правових реформ, оскільки перші пропозиції запровадити юридичну категорію «адміністративна послуга» запропонували І. Коліушко, В. Авер'янов, В. Тимошук, Р. Куйбіда, І. Голосніченко в науково-практичному нарисі «Адміністративна реформа для людини» у 2001 році [Ошибка! Неизвестный аргумент ключа].

Експерти акцентують увагу на тому, що держава не управляє громадянами, а надає їм управлінські послуги, тобто її різноманітні дії спрямовані на створення умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод. Система надання управлінських послуг має бути організована таким чином, щоб вона була зручна громадянам (а не чиновникам), потребувала мінімум часу, довідок і грошей. В адміністративно-правовому значенні управлінські

послуги є одним з найпоширеніших і найважливіших видів адміністративних процедур.

Для кращого розуміння сутності управлінських послуг як явища, науковці проаналізували чинне на той час законодавство й виокремили такі групи управлінських послуг за їх предметом:

1) видача дозволів (наприклад: на зайняття окремими видами підприємницької діяльності; на проведення мітингів, демонстрацій; на розміщення реклами; на придбання, зберігання, носіння і перевезення зброї; на створення творчих груп для виготовлення телерадіопродукції), у тому числі акредитація, атестація, сертифікація (наприклад: акредитація вищих навчальних закладів, закладів охорони здоров'я; атестація підприємств, робочих місць, судових експертів; сертифікація товарів, робіт і послуг);

2) реєстрація з веденням реєстрів (наприклад: реєстрація актів громадянського стану, суб'єктів підприємницької діяльності, автотранспортних засобів), у тому числі легалізація суб'єктів (наприклад: легалізація об'єднань громадян);

3) легалізація актів (наприклад: консульська легалізація документів), нострифікація (визнання дипломів, виданих в інших країнах) та верифікація (встановлення достовірності сертифікатів про походження товарів з України);

4) соціальні управлінські послуги (наприклад: призначення субсидій, пенсій) [так само].

Для відокремлення правової категорії адміністративних послуг науковці І. Коліушко, В. Авер'янов, В. Тимошук, Р. Куйбіда досліджували саме

питання законодавчого забезпечення повноважень і діяльності органів виконавчої влади в контексті здійснюваної в Україні адміністративної реформи, у тому числі проблематики адміністративно-процедурних відносин.

І. Коліушко акцентує увагу на становленні такого інституту права, як адміністративні послуги, адже однорідність відносин і норм, якими регулюються ці відносини, є очевидною, якщо, наприклад, проаналізувати порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, процедуру дозвільної діяльності Міністерства внутрішніх справ, процесуальну діяльність органів соціального забезпечення тощо. Однією з ознак інституту права називають тривалість існування. Адміністративні послуги, хоча саме поняття в законодавстві й не згадувалося, мають тривалу історію та широку правову базу й містилися в багатьох законах України, зокрема, «Про підприємництво», «Про громадянство», «Про об'єднання громадян», «Про органи реєстрації актів громадянського стану», «Про імміграцію», «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності», «Про підтвердження відповідності», «Про стандартизацію», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та інших. Необхідно відзначити, що багато адміністративних послуг, які стосуються саме пересічних громадян, на сьогодні передбачені й регулюються підзаконними нормативними актами, і це є орієнтиром для діяльності законодавця. [5, с.107]

В. Тимошук дає таке визначення адміністративної послуги – це та частина публічних послуг, які надаються

органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень. [6, с. 119]

В. Авер'янов у своїй публікації в серії наукових видань «Адміністративно-правова реформа в Україні» зауважує, що з огляду на зростаючу роль у сфері державного управління діяльності з надання адміністративних послуг варто визнати доцільність розробки та прийняття базового Закону «Про загальні заходи надання адміністративних послуг», який мав би доповнюватись кількома спеціалізованими законодавчими актами щодо регулювання конкретних видів зазначених послуг [7, с.29].

Розглянемо методологічні аспекти Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», ухваленого Верховною Радою України 6 вересня 2005 року, яким вперше визначено правові та організаційні засади функціонування та порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру у сфері господарської діяльності (окрім ліцензування господарської діяльності, захисту економічної конкуренції; дозвільної діяльності, яка поширюється на операції зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими матеріалами і речовинами, сильнодіючими отруйними речовинами; ядерною енергією) [8].

Серед основних принципів державної політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності є: захист прав, законних інтересів суспільства, територіальних громад і громадян, життя громадян, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки

держави; прозорість процедури видачі документів дозвільного характеру; додержання рівності прав суб'єктів господарювання під час видачі документів дозвільного характеру; відповідальність посадових осіб дозвільних органів, адміністраторів та суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства з питань видачі документів дозвільного характеру; установлення єдиних вимог до порядку видачі документів дозвільного характеру. Серед ключових вимог: законодавче регулювання відносини, пов'язаних із одержанням документів дозвільного характеру, яким встановлюються: необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види; дозвільний орган, уповноважений видавати документ дозвільного характеру; платність або безоплатність видачі (переоформлення, анулювання) документа дозвільного характеру; строк видачі документа дозвільного характеру або відмови у його видачі; вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, анулювання документа дозвільного характеру; строк дії документа дозвільного характеру або необмеженість строку дії такого документа; перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності; перелік та вимоги до документів, які суб'єкту господарювання необхідно подати для одержання документа дозвільного характеру [так само].

У цей період в Україні розпочали роботу єдині дозвільні центри. Законодавець удосконалював правову та організаційно-методичну складову концепту діяльності дозвільних центрів, які згодом набули статусу робочого органу місцевої ради (її виконав-

чого органу) або місцевої державної адміністрації та в яких представники регіональних, місцевих дозвільних органів та державний адміністратор діють за принципом організаційної єдності щодо видачі документів дозвільного характеру, переоформлення, видачі дублікатів, анулювання документів дозвільного характеру.

Науковий погляд Г. Писаренко має інший вектор переорієнтації дозвільно-розпорядчих функцій органів державної влади в управлінські послуги. Автор вважає за необхідне провести саме зміну змісту функцій органів виконавчої влади (насамперед їх низових органів) щодо регулювання суб'єктів господарювання від переважно дозвільних до переважно інформаційних, консультаційних, роз'яснювальних, аналітичних та облікових функцій. Саме такі функції становлять зміст управлінських послуг, що і є однією зі сторін істинного призначення державного управління в правовому суспільстві – урегулювання та впровадження багатоманітних відносин особистості, суспільства та держави шляхом установлення соціально-раціональних взаємозв'язків [9].

Науковці Б. Адамов, В. Ляшенко, Б. Сорокін, Г. Толмачова ретельно досліджували роботу єдиних дозвільних центрів і серед прогресивних нововведень виділили досконалість принципів створення правової основи для впровадження «єдиного вікна» щодо видачі потрібних дозволів – так званих дозвільних центрів, у яких одночасно працюють представники всіх органів, що приймають рішення. Також запроваджено посаду адміністратора, який організовує видачу дозволів без участі суб'єктів господарювання (це значно

спрощує процедуру й зменшує витрати підприємців для їх здобуття). Такий підхід до видачі дозволів, за задумом авторів закону, повинен був обмежити контакти чиновників з підприємцями, а також можливість поборів. Серед переваг «єдиного вікна» фахівці називають: швидкість (термін видачі більшості дозволів – п'ять днів), зручність (усі чиновники дозвільних органів зібрані в одному місці і приймають одночасно), дешевизна (ніяких хабарів і не передбачених законами платежів за дозволи) [10].

Отже, період 1998-2005 років є періодом теоретичних напрацювань формування парадигми системи адміністративних послуг, що характеризується такими ознаками:

- визначено суб'єктність формату взаємовідносин органів влади й громадян, необхідність встановлення відповідних раціональних зв'язків;
- відокремленоспрямованість діяльності органів влади на задоволення законних потреб громадян, як гарантованих державою, обов'язкових (наприклад паспорт, ідентифікаційний код), так і за потребою;
- визначено необхідність нормативного впорядкування механізму виконання повноважень і функцій органів влади щодо надання послуг: класифікувати послуги за видами та суб'єктами надання, визначити порядок плати та її розмірів; доцільні терміни надання послуги;
- визначено критерії якості надання послуг: зручність, доступність, прозорість;
- упроваджено європейський досвід надання послуг за «принципом організаційної єдності» на прикладі роботи єдиних дозвільних центрів;

- встановлено необхідність визначення поняття «адміністративна послуга» та закріплення її на законодавчому рівні.

Розглянемо наступний етап – з2006року по2012рік, який став періодом реформування адміністративної діяльності органів владив прямому розумінні цього процесу, по-перше, з огляду на практичне застосування теоретичних напрацювань та європейської практики надання послуг; по-друге, з погляду активізації роботи законодавців у частині нормативного врегулювання процедур надання послуг; по-третє, з огляду на увагу широкого кола науковців та аналітиків до теоретичних і практичних засад механізму надання послуг. Зазначений період варто висвітлити детальніше.

Одним із основних, дійсно стартових правових документів в частині реформування сфери надання адміністративних послуг, є затверджена Кабінетом Міністрів України 15лютого2006року Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [11]. Завданням цієї Концепції є визначення принципів і напрямів подальшого реформування діяльності органів виконавчої влади у сфері адміністративних послуг.

Незважаючи на те, що ця Концепція має в назві основним адресатом органи виконавчої влади, без сумніву, більшість її положень є однозначно актуальними і прийнятними також для органів місцевого самоврядування. Установлено, що важливою складовою як державних, так і муніципальних послуг є адміністративні послуги. У Концепції уряд зафіксував теоретичні аспекти доктрини адміністративних

послуг (поняття, принципи та стандарти надання послуг, критерії оцінки їх якості). Отже «адміністративна послуга» – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [так само].

У червні 2007 року затверджено План заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, у якому, серед іншого, передбачено проведення аналізу надання адміністративних послуг центральними та місцевими органами виконавчої влади з метою визначення правової обґрунтованості видів, розмірів і порядку справляння плати за їх надання; перегляд переліків платних послуг, що надаються органами виконавчої влади, а також переліки платних послуг, що надаються уповноваженими підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери їх управління, і вжиття заходів для розмежування таких послуг на адміністративні і господарські; підготовку пропозицій щодо законодавчого врегулювання питання про передачу повноважень центральних органів виконавчої влади стосовно видачі документів дозвільного характеру на місцевий рівень; розробка стандартів надання адміністративних послуг [12].

Уряд поставив перед міністерствами та органами виконавчої влади завдання до кінця 2007 року підготувати проект концепції законопроекту про адміністративні послуги, роз-

робити й подати в установленому порядку Кабінетові Міністрів України законопроект про адміністративні послуги, доопрацювати та подати Кабінетові Міністрів України проект Адміністративно-процедурного кодексу України. Проте тільки через два роки – у червні 2009 року – було схвалено Концепцію проекту Закону України «Про адміністративні послуги», а відповідний закон нарешті було ухвалено у 2012 році. Упродовж такого тривалого періоду реформування адміністративних процедур урядом було прийнято близько десяти підзаконних актів, які містять насамперед новизну та зміни термінологічного й організаційного характеру, унормування саме процесу надання адміністративних послуг. Нарешті законодавець класифікував послуги, створив Єдиний державний портал адміністративних послуг та затвердив Тимчасовий порядок надання державних, у тому числі адміністративних послуг, які надаються органами виконавчої влади, державними підприємствами, установами та організаціями в порядку виконання ними делегованих державою повноважень, а також послуги, що надаються іншими підприємствами, установами та організаціями, яким делеговані закріплені згідно з нормативно-правовими актами за органами виконавчої влади, повноваження щодо їх надання (далі – суб'єкти) й належать до державних послуг [13]. При цьому до державних послуг не було віднесено господарські послуги, які надаються органами виконавчої влади, державними підприємствами, установами, організаціями. Адміністративна послуга визначена як державна послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень

щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо).

Отже, законодавець визначає адміністративну послугу як «результат діяльності та реалізації владних повноважень органів влади та органів місцевого самоврядування», на відміну від думки окремих науковців, які адміністративну послугу» розуміють саме як «діяльність органів влади та органів місцевого самоврядування».

І. Бригілевич і співавтори визначили адміністративні послуги як публічні послуги, які надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими особами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень (тобто прийняттям владних рішень / вчиненням реєстраційних дій тощо) [14].

Практичними надбаннями зазначеного (другого) етапу автор статті вважає:

- закріплення поняттєвого змісту адміністративних послуг у правовій площині;
- створення правової основи та впровадження регламентації процесу надання адміністративних послуг;
- напрацювання практичного досвіду організаційної єдності та взаємодії суб'єктів господарювання, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у роботі єдиних дозвільних центрів;

- розширення кола науковців та аналітиків, які досліджують тему надання адміністративних послуг і пропонують науковообґрунтовані методичні рекомендації з розробки проєктів нормативно-правових актів, у тому числі щодо доцільності врахування позитивного досвіду зарубіжних держав.

Наступний етап – становлення Закону України «Про адміністративні послуги», який було ухвалено 06.09.2012 і який на даний час має 13 редакцій [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**]. Наразі цим законом чітко визначено поняття «адміністративної послуги» як результату здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону, зокрема розмежовано поняття «адміністративна послуга», «суб'єкт звернення» та «суб'єкт надання адміністративної послуги»:

1) адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону;

2) суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг;

3) суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповно-

важені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [так само].

Упродовж 2013 року Кабінетом Міністрів України було ухвалено 5 постанов, які регламентували та впорядковували процеси надання адміністративних послуг, а саме: від 03.01.2013 року № 13 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг»; від 30.01.2013 року № 44 «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги»; від 30.01.2013 року № 57 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг»; від 20.02.2013 року № 118 «Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг»; від 01.08.2013 року № 588 «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг», а також одне розпорядження КМУ від 11.09.2013 року № 718-р «Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг». Упродовж 2014-2015 років така робота на рівні центрального органу виконавчої влади була продовжена, ухвалено ще низку постанов і розпоряджень, які мали вдосконалити процеси надання адміністративних послуг, у тому числі через центри надання адміністративних послуг, а саме: від 07.05.2014 року № 152 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон», від 07.05.2014 року

№ 153 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм» та розпорядження від 16.05.2014 року № 523-р «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг».

З 2015 року постало питання щодо уточнення повноважень органів місцевого самоврядування в процесах надання адміністративних послуг, а також потреба в розмежуванні їх із органами виконавчої влади у процесах надання адміністративних послуг та інтеграції до Єдиного державного порталу. Так, 10.12.2015 року № 888-VIII було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг». На вирішення цих же цілей Кабінет міністрів України у 2016 році видає одну постанову та два розпорядження відповідно: від 08.09.2016 року № 606 «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів»; від 24.06.2016 року № 474-р «Деякі питання реформування державного управління України» та від 16.11.2016 року № 918-р «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні». Також до координації цієї роботи з 2016 року залучаються профільні міністерства, які видають накази, що врегульовують діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в процесах надання адміністра-

тивних послуг (наприклад, наказ від 08.09.2016 № 1501/248 Мінекономрозвитку та Мінрегіонбуду України «Про затвердження Порядку інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг»).

Із цього часу й дотепер (2016–2020 роки) нормативні акти, видані Кабінетом Міністрів України, стосуються вдосконалення певних процесів надання послуг та запровадження надання послуг в електронному вигляді, зокрема: розпорядження КМУ від 04.10.2017 року № 770 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення розвитку електронного урядування у сфері надання адміністративних послуг»; від 23.05.2018 року № 395 «Про внесення змін до Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг»; від 30.01.2019 року № 47 «Про затвердження Порядку внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відомостей про ліцензування виду господарської діяльності, документи дозвільного характеру»; від 30.01.2019 року № 37-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки».

Проаналізувавши шлях законодавчого вноормування поняття «адміністративна послуга», а також змістовного його наповнення, слід відзначити, що на сьогодні:

- відсутність базової дефініції та наукової систематизації поняття «адміністративна послуга» призведе-

ла до ситуативного вживання його як у підзаконних актах, так і на практиці;

- зміни, що були внесені до нормативно-правових актів, стосуються здебільшого окремих аспектів регулювання процесів надання адміністративних послуг та форми їх надання, натомість питання відповідальності суб'єкта надання адміністративних (у тому числі муніципальних) послуг у взаємозв'язку із контролем за якістю її надання, нераціонального розподілу повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо надання адміністративних послуг залишилися поза увагою законодавців попри значні напрацювання науковців;

- зберігається потреба в подальшому вдосконаленні чинних нормативно-правових актах як загальнодержавного, так і локального рівнів щодо надання послуг, а отже, і наукових досліджень із цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 року № 810/98. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (дата звернення: 15.05.2020).

2. Про порядок використання коштів, отриманих органами державної влади від надання ними послуг відповідно до законодавства, та її розміри: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2001 р.№ 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2001-%D0%BF> (дата звернення: 15.05.2020).

3. Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання: Постанова Кабінету

Міністрів України від 17.05.2002 р.№ 659. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/659-2002-%D0%BF>(дата звернення: 15.05.2020).

4. Адміністративна реформа для людини: науково-практичний нарис/ за заг. ред. І. Коліушка Київ : Факт, 2001. URL:<http://185.65.244.102/img/books/files/admin-reforma-dlya-lyudyny-koliushko-averiyarov-2001.pdf> (дата звернення: 15.05.2020).

5. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія. Київ : Факт, 2002. 260 с. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/problemu-admin-reformy-koliushko-2002.pdf>(дата звернення: 17.05.2020).

6. Тимошук В. П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. За-рубіжний досвід і пропозиції для України. Київ : Факт, 2003. 496 с. URL:<https://pravo.org.ua/ua/about/books/admin-procedura-admin-pus/> (дата звернення: 17.05.2020).

7. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики/ за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.

8. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (дата звернення: 15.05.2020).

9. Писаренко Г. М. Адміністративні послуги в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2006. № 27. С. 290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_27_53 (дата звернення: 17.05.2020).

10. Стан та перспективи розвитку дозвільної системи в Україні/ Б. Адамов, В. Ляшенко, Б. Сорокін, Г. Толмачова. Вісник економічної науки України. 2009. № 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8293/1-Adamov.pdf?sequence=1>(дата звернення: 17.05.2020).

11. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : розпорядження Кабіне-

ту Міністрів України від 15.02.2006 р.№ 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80> (дата звернення: 15.05.2020).

12. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.06.2007 р.№ 494-р. URL:<https://www.kmu.gov.ua/pras/84360959> (дата звернення: 17.05.2020).

13. Тимчасовий порядок надання державних, у тому числі адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 р.№ 737. (дата звернення: 17.05.2020).

14. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності: практичний посібник / І. І. Бригілевич, С. І. Ванько, В. А. Загайний, І. Б. Коліушко, О. В. Курінний, В. О. Стоян, В. П. Тимошук, Д. Шиманке / за заг. ред. В. П. Тимошука. Київ, СПД Москаленко О. М., 2010. 440 с. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/centr-admin-poslug-tymoschyk-2010.pdf>(дата звернення: 17.05.2020).

15. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р.. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 15.05.2020).

16. Щодо надання роз'яснень термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» : лист Міністерства юстиції України від 18.12.2009 р.№ 967-0-209-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09>. (дата звернення: 17.05.2020).

REFERENCES:

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini: pryiniaty 22 lyupnia 1998 roku № 810/98 [Decree of the President of Ukraine on

measures to implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine from July 22 1998, № 810/98]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/810/98> [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro poriadok vykorystannia koshtiv, otrymanykh orhanamy derzhavnoi vlady vid nadannia nymy posluh vidpovidno do zakonodavstva, ta yii rozmyry: pryiniata 25 chervnia 2001 roku № 702 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine about the order of use of the means received by public authorities from rendering by them of services according to the legislation, and its sizes from June 25 2001, № 702]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2001-%D0%BF> [in Ukrainian].

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia pereliku hrup vlasnykh nadkhodzen biudzhethnykh ustanov, vymoh shchodo yikh utvorennia ta napriamiv vykorystannia: pryiniata 17 travnia 2002 roku, № 659 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the list of groups of own revenues of budgetary institutions, requirements for their formation and areas of use from May 17 2002, № 659]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/659-2002-%D0%BF> [in Ukrainian].

4. Koliushko, I. (Eds.). (2001). Administratyvna reforma dlia liudyny: naukovo-praktychnyi narys [Administrative reform for man: a scientific and practical essay]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

5. Koliushko, I.B. (2002). Vykonavcha vlada ta problemy administratyvnoi reformy v Ukraini [The executive government and the problems of administrative reform in Ukraine]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

6. Tymoshchuk, V.P. (2003). Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy [Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and proposals for Ukraine]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

7. Averianov, V.B. (Eds.). (2003). Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-

pravovoi teorii ta praktyky [Public administration: problems of administrative-legal theory and practice]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti: pryiniaty 6 veres. 2005 roku [The Law of Ukraine On the permit system in the sphere of economic activity from September 6 2005] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> [in Ukrainian].

9. Pysarenko, H.M. (2006). Administratyvni posluhy v Ukraini [Administrative services in Ukraine]. Aktualni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law, 27, 290. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_27_53 [in Ukrainian].

10. Adamov, B., Liashenko, V., Sorokin, B. & Tolmachova, H. (2009). Stan ta perspektyvy rozvytku dozvilnoi systemy v Ukraini [Status and prospects of development of the permitting system in Ukraine]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine, 1. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8293/1-Adamov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

11. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Kontseptsiiia rozvytku systemy nadannia administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoi vlady : vid 15 liutoho 2006 roku № 90 [Orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine the concept of development of the system of providing administrative services by executive authorities from February 15 2006, № 90]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80> [in Ukrainian].

12. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Plan zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii rozvytku systemy nadannia administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoi vlady: zatverdzhenyi vid 27 chervnia 2007 roku № 494-r [Orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine Action plan for the implementation of the Concept for the development of the system of providing administrative services by the executive

authorities]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/84360959> [in Ukrainian].

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Tymchasovyi poriadok nadання derzhavnykh, u tomu chysli administratyvnykh posluh: pryiniaty 17 lypnia 2009 roku, № 737 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Temporary procedure for providing state, including administrative services from July 17 2009, № 737][in Ukrainian].

14. Bryhilevych, I.I., Vanko, S.I., Zahainyi, V.A., Koliushko, I.B., Kurinnyi, O.V., Stoian, V.O., Tymoshchuk, V.P. (Eds.) & Shymanke, D. (2010). Tsentry nadання administratyvnykh posluh: stvorennia ta orhanizatsiia diialnosti [Centers for administrative services: creation and organization of activities]. Kyiv: SPD Moskalenko O.M. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/centr-admin-poslug-tymoschyk-2010.pdf> [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy Pro administratyvni posluhy : pryiniaty 6 veres. 2012 roku [Law

of Ukraine on administrative services from September 6 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> [in Ukrainian].

16. Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy Shchodo nadання roziasnen terminiv, yaki zastosovuiutsia u Zakoni Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia» : vid 18 hrudnia 2009 roku № 967-0-209-22 [Letter of the Ministry of Justice of Ukraine Regarding the clarification of the terms used in the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Liability for Corruption Offenses” from December 18 2009, № 967-0-209-22]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09> [in Ukrainian].

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-130-144](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-130-144)

Богославець Оксана Григорівна,

кандидат економічних наук, доцент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 03057, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1, тел. (044)371-61-67, bogoslavets.oks@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3975-2563>

Ілляшенко Інна Олегівна,

кандидат економічних наук, доцент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 03057, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1, тел. (044)371-61-67, inna.illyashenko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7849-9890>

Опанащук Юрій Якович,

кандидат економічних наук, доцент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 03057, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1, тел. (044)371-61-67, ukrhotelua@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5258-5907>

Царук Володимир Васильович,

старший викладач ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 03057, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1, тел. (044)371-61-67, tsarukvolodymyr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5847-8363>

Юрченко Крістіна Михайлівна,

старший викладач ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 03057, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1, тел. (044)371-61-67, protourbiz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2820-289X>

ПРОТЕКЦІЙНІ ЗАХОДИ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Анотація. Дослідження спрямоване на виявлення особливостей державної підтримки туристичного бізнесу урядами країн світу, метою якої є подолання наслідків кризи пандемії «COVID-19» для галузі. Встановлено, що розроблені урядами держав та міжнародними профільними інституціями заходи, мають протекційний характер і передбачають допомогу туристичному бізнесу за наступними напрямками – управління кризою і пом'якшення її наслідків; забезпечення стимулів для прискорення відновлення галузі. Визначено, що найбільшу ефективність в реалізації зазначеного, мають методи правової та економічної спрямованості, серед яких податкова та фінансово-кредитна політика. В дослідженні узагальнено досвід державної підтримки туристичного сектору низки країн, зокрема Німеччини, Польщі, Грузії, Австрії, Словаччини.

Акцентовано, що в Україні на сьогодні спостерігається значне відставання у темпах впровадження заходів на підтримку туристичного сектора, що ставить під сер-

йозну загрозу конкурентоспроможність галузі на глобальному ринку впродовж 2021 року. Проаналізовано напрями підтримки урядом вітчизняного туристичного підприємництва, визначено їх ефективність та особливості впровадження. Висновки полягають у наступному: підприємства цієї сфери було звільнено від податку на додану вартість, податку на прибуток та ЄСВ (єдиний соціальний внесок), земельного податку та податку на нежитлову нерухомість, також припинено нарахування туристичного збору до 31 грудня 2020 року, введено податкові пільги на оплату оренди і землі комунальної та державної власності, введено 10-відсоткову ставку ПДВ для туристичних послуг. Кабінетом міністрів виділено 1 млрд гривень з фонду боротьби з COVID-19 на підтримку культури і туризму. На жаль, зазначені заходи майже не торкнулись малого і середнього підприємництва, задіяного у сфері туроперейтингу (тур агентські підприємства). Окреслену підтримку отримали лише тур операторські компанії, підприємства готельного бізнесу та креативної індустрії і культури. Туристичні агентства, за КВЕДАми туристичної діяльності 79.11. та 79.90, не ввійшли до Переліку підприємств, на яких розповсюджувались головні податкові послаблення та фінансова допомога з боку держави. Також, на більшість з них не змогли розраховувати туристичні агентства, що працюють за 3 групою ФОП. Саме для зазначених підприємств відсутність або неможливість отримання пільг стали головними у процесі прийняття рішення про припинення бізнесу.

У роботі наголошується на необхідності прийняття програми підтримки українського туристичного бізнесу не залежно від його розміру; висунуто пропозиції щодо поглиблення соціального діалогу між профільним міністерством, бізнесом та працівниками галузі на шляху реформування туристичного підприємництва.

Ключові слова: Малий і середній туристичний бізнес, туристичний сектор, мінімізація втрат, бюджетне стимулювання туристичної галузі, державні гарантії, економічні стимули, заходи з підтримки.

Bogoslavets Oksana Grigorievna,

PhD in Economics, Associate Professor, National Economic University named after Vadym Hetman; 54/1 Prospect Peremogy 03057 Kyiv, tel: (044)371-61-67, bogoslavets.oks@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3975-2563>

Ilyashenko Inna Olegivna,

PhD in Economics, Associate Professor, National Economic University named after Vadym Hetman; 54/1 Prospect Peremogy 03057 Kyiv, tel: (044)371-61-67, inna.ilyashenko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7849-9890>

Opanashchuk Yurii Yakovich,

PhD in Economics, Associate Professor, National Economic University named after Vadym Hetman; 54/1 Prospect Peremogy 03057 Kyiv, tel: (044)371-61-67, ukrhotelua@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5258-5907>

Tsaruk Volodymyr Vasilievich,

National Economic University named after Vadym Hetman; 54/1 Prospect Peremogy 03057 Kyiv, tel: (044)371-61-67, tsarukvolodymyr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5847-8363>

Yurchenko Kristina Mikhailovna,

*National Economic University named after Vadym Hetman; 54/1 Prospect Peremogy 03057 Kyiv,
tel: (044)371-61-67, protourbiz@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2820-289X*

PROTECTIVE MEASURES OF THE STATE TO SUPPORT TOURISM BUSINESS IN A PANDEMIC: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

Abstract. The research is aimed at revealing the peculiarities of state support of tourist business by the governments of the world, which aims to overcome the consequences of the pandemic crisis “COVID-19” for the industry. It has been established that the measures developed by the governments and international profile institutes have a patronizing character and provide assistance to the tourist business in the following directions – management of the crisis and mitigation of its consequences; providing incentives to accelerate the recovery of the industry. It is determined that the methods of legal and economic orientation, among which tax and financial and credit policy have the greatest effectiveness in the implementation of the specified. The study summarizes the experience of state support of the tourism sector in several countries, in particular Germany, Poland, Georgia, Austria and Slovakia.

It's accented that today there is a significant lag in implementation of measures to support the tourism sector in Ukraine, which seriously threatens the competitiveness of the industry on the global market in 2021. The directions of government support of domestic tourist entrepreneurship are analyzed, their effectiveness and specifics of implementation are defined. The conclusions are as follows: the enterprises of this sphere were exempted from the value added tax, income tax and ECB (single social tax), land tax and tax on non-residential real estate, also the tourist tax was stopped till December 31, 2020, tax privileges for rent and land rent of municipal and state property were introduced, 10 % VAT rate for tourist services was introduced. The Cabinet of Ministers has allocated 1 billion hryvnia from the fund to fight against COVID-19 to support culture and tourism. Unfortunately, the above measures have not touched small and medium-sized businesses involved in touroperating (travel agencies). The outlined support received only tour operator companies, enterprises of the hotel business and creative industries and culture. Travel agencies, according to the classification of economic activity – 79.11. and 79.90, were not included in the list of businesses that were subject to major tax breaks and financial assistance from the state. Also, travel agencies operating under group 3 Individual entrepreneur could not count on most of them. Exactly for these enterprises the absence or impossibility to obtain benefits became the main factor in the decision-making process of quitting the business.

The paper emphasizes the need to adopt a program to support the Ukrainian tourist business, regardless of its size; proposals to deepen the social dialogue between the relevant ministries, businesses and industry workers on the path of reforming tourism entrepreneurship are put forward.

Keywords. Small and medium tourist business, tourist sector, loss minimization, budget stimulation of tourist industry, state guarantees, economic incentives, support measures.

Постановка проблеми. Внаслідок світової пандемії сфера туризму зазнала збитків глобального масштабу. Через заборону перетину кордонів між країнами майже 96 % світових туристичних дестинацій зазнали обмежень. Для багатьох зазначені заходи стали причиною великих втрат, адже для економіки деяких країн туризм, та його внесок оцінювався на рівні 9- 35% ВВП. В першу чергу постраждав малий і середній бізнес, що складав основу туристичної індустрії. За оцінками UNWTO, він становив близько 80% усіх туристичних підприємств [1]. Крім наповнення бюджету, цей сектор відігравав провідну роль у забезпеченні зайнятості жінок, молоді та сільських громад. Маючи відносно невеликі витрати, він відзначався швидкою адаптацією, інноваційністю та новітніми технологіями, що надавало йому певних переваг в умовах ринкової економіки.

Вимушена ізоляція стала причиною знищення значної кількості малих та середніх підприємств туристичного сектору, суттєво вплинула на ринок зайнятості. За цих умов, країни світу намагалися зберегти та відновити туризм, впроваджуючи програми підтримки бізнесу й збереження робочих місць. В Україні на сьогодні спостерігається значне відставання у темпах впровадження заходів на підтримку туристичного сектора, що ставить під серйозну загрозу конкурентоспроможність галузі на глобальному ринку впродовж 2021 року [2]. В умовах українських реалій протекційні заходи держави вкрай необхідні для підтримки туристичного підприємництва. Досягнення їх ефективності потребує узагальнення та впровадження в практику досвіду інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості малого та середнього туристичного бізнесу стали предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, зазначеній тематиці присвятили свої роботи Мілінчук О.В., Павлюк В.М. [3], Ткач В.О., Камушков О.С., Захарова С.Г. [4], Гірняк Л.І., Глагола В.А. [5], Земліна Ю., Ліфіренко О. [6], В.Г. Герасименко [7], Саух І.В. [8]. Значну увагу вони приділили питанням формування підприємницького середовища, державним і регіональним програмам його підтримки, дослідженню чинників, що впливають на підприємництво та сприяють його подальшому розвитку.

Разом з тим, галузь опинилась перед новими викликами, пов'язаними з пандемією, тому фахівці галузі та світова наукова спільнота спрямовує науковий пошук на проблематику організації роботи туристичного бізнесу в умовах глобальної кризи. Зазначені дослідження ініційовані громадськими організаціями, науковими інститутами, державними інституціями, фондами тощо. Серед них найбільш авторитетними виявились національні дослідження в рамках Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, Національного інституту стратегічних досліджень, громадської організації «Центр прикладних досліджень» у співпраці з «Економічною правдою» за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, аналітично-дослідницькою організації Hotel & Destination Consulting (HDC) за підтримки ЄБРР і профінансовані в рамках ініціативи Європейського Союзу EU4Business та інші. Не зважаючи на низку ґрунтовних дослі-

джен, потребують більш глибокого аналізу запроваджені українським урядом протекційні заходи з підтримки вітчизняного туристичного бізнесу, також критичного осмислення вимагають малоефективні з них.

Мета статті – дослідженні напрямів державної допомоги суб'єктам туристичного бізнесу, спрямованої на подолання наслідків кризи пандемії. Визначення ефективності впроваджених заходів та окреслення шляхів відновлення туристичного сектору України.

Виклад основного матеріалу. З початку пандемії іноземні уряди намагалися протистояти викликам, що постали перед туристичною галуззю і запровадити антикризові заходи для мінімізації втрат. Їхні дії в цьому напрямку спрямувала Всесвітня організація туризму (UNWTO). Нею було створено Глобальний кризовий комітет з туризму, до складу якого входили ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації), ІМО (Міжнародна морська організація), Міжнародна рада аеропортів (ACI), Міжнародна асоціація круїзних ліній (CLIA), Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA) та Всесвітня рада туризму (WTTC). Комітет працював план відновлення сектору, підготував пакет технічної допомоги для відновлення галузі (RecoveryTechnicalAssistancePackage). З рештою, він оприлюднив рекомендації для стимулювання національної туристичної галузі, першочергові напрямками яких полягали у наступному:

1. Управління кризою та пом'якшення наслідків. Рекомендації стосуються збереження робочих місць, підтримки самозайнятих працівників,

забезпечення ліквідності, перегляду податків, зборів і норм, що стосуються подорожей та туризму;

2. Забезпечення стимулу та прискорення відновлення, зокрема надання фінансових стимулів, включаючи сприятливу податкову політику, при можливості скасування обмежень на поїздки, сприяння спрощенню оформлення віз, підвищенню маркетингу та довірі споживачів.

У розрізі розроблених документів, уряди спланували заходи із підтримки туристичного сектору за двома головними напрямками: перший – направлений на забезпечення доступних кредитних ліній для нього, дотацій до заробітної плати, позик і гарантій для працівників, другий – мораторій на сплату податків, відтермінування сплати боргових, продовження строків перерахування внесків у систему соціального забезпечення.

Економічно розвинені країни зосередили свою увагу на доступних лініях кредитування, як найбільш ефективних механізмах відновлення конкурентоспроможності національної економіки у максимально стислий термін.

Решта країн, за відсутності ефективного механізму кредитування, більшою мірою покладалась на відтермінування сплати податкових і боргових зобов'язань, що в довгостроковій перспективі загрожувало б формуванню тривалого дефіциту бюджету, проблемам із загальною платоспроможністю національних економік. **В обох випадках запроваджені дії мали суттєві економічні і соціальні ефекти. Спробуємо дослідити найбільш вдалі приклади втілених заходів**

та проаналізувати кроки українського уряду в цьому напрямку.

Уряд Німеччини запровадив бюджетне стимулювання туристичної галузі, доходи якої в країні склали біля 23% ВВП. Зокрема, на пряму рекапіталізацію з метою забезпечення платоспроможності компаній було виділено 400 млрд євро кредитних гарантій для забезпечення корпоративного боргу. Загальний пакет допомоги бізнесу у Німеччині склав 750 млрд євро, на рефінансування галузі – 100 млрд євро. Зокрема, найбільший світовий туроператор компанія TUI Group отримала від держави та банків кредит розміром у 3 млрд дол. [9]. Крім того, було прийнято рішення про відтермінування податкових платежів та скорочення авансових податкових платежів, корпоративних податків і податків на торгівлю, скасовано правозастосовні заходи/штрафи у випадках прострочки по оплаті, а також авансові платежі податку на прибуток, корпоративний податок на прибуток і податок на торгівлю.

Польський уряд, в свою чергу, виділив 5,65 млрд євро на підтримку мікропідприємств туристичної галузі у формі безвідсоткових позик і передбачив таку ж суму на дотації для великих підприємств у формі позик або облігацій, придбання акцій або цінних паперів. Бюджетом країни також було передбачено 11,3 млрд євро для підтримки малого та середнього бізнесу, дотичного до туризму, який становив 12% ВВП Польщі. Крім того, податкові канікули продовжено на термін від 6 до 12 місяців, а термін дії нульової ставки за позиками – до 12 місяців. Власники турфірм отримали можливість обговорення умов надання позик незалежно від розміру бізнесу.

Сплата більшості податків відтерміновано, спрощено форми та процедури подачі податкової звітності та прискорено процедуру податкових відрахувань.

Польський уряд 2020 року прийняв спеціальний закон для стимулювання внутрішнього туризму і ввів поняття електронного туристичного ваучера – “Bon Turystyczny”. Згідно закону, на кожную дитину у сім’ї було виділено 500 злотих у вигляді ваучера, який можна буде використати при поселенні у готелях, або замовленні інших туристичних послуг на території Польщі. Програма стимулювання внутрішнього туризму у Польщі триватиме до 31 березня 2022 року [10].

Схожі заходи вжили й у **Словаччині**. Держава надала гарантії на суму до 500 млн євро на місяць, щоб допомогти підприємствам отримати кредит, а також виділила фінансову допомогу для збереження робочих місць у галузі. Нововведенням стало тимчасове скасування виплат працівників на користь компаній, що залишаються закритими на час карантину, відстрочка виплати заробітних плат та корпоративних податків для підприємств, чий прибуток знизився більше, ніж на 40 %. Туристичні компанії отримали дозвіл на списання збитків поточного року. Передбачено компенсації для працівників компаній тургалузі, що найбільше постраждали від пандемії, мінімальна виплата становила 1100 євро на місяць.

В Австрії запроваджені пакетні заходи для малих та середніх підприємств туристичної галузі (під управлінням Австрійського банку розвитку туризму). Зокрема, введено Державні гарантії на відновлення кредитів, що

використовуються для покриття тимчасової нестачі ліквідності, спричиненої зменшенням обороту внаслідок COVID-19. Туристичні підприємства, які мали активну позику до початку COVID-19, змогли подати заявку на припинення всіх погашених позик на 2020 рік. Створено Фонд на випадок значних труднощів (2 млрд євро), його діяльність спрямована на надання прямих субсидій для однієї людини та мікропідприємств, в обсязі біля 6 000 євро для підприємства.

Уряд Грузії підготував економічний стимулюючий пакет, який склав близько 330 млн доларів. Його призначення – протистояти негативному впливу COVID-19 на економіку. Кошти пакету спрямовані на видатки для підтримання інфраструктури, звільнення від сплати податків підприємців туристичної сфери та суміжних галузей. Планувалось, що підприємства, пов'язані з туризмом, будуть звільнені від податку на майно та на прибуток. Інші заходи фіскальної політики передбачали подвоєння відшкодування ПДВ наприкінці року. Агентство розвитку малого та середнього бізнесу в країні (Enterprise Georgia) запустило механізм фінансової підтримки для співфінансування процентних ставок банківських позик пансіонатам, малим та середнім готелям (до 50 номерів) на період до кінця 2020 року.

В Болгарії держава спланувала допомогу бізнесу, у формі покриття страхових платежів, що належать роботодавцям. Ця можливість надавалась зайнятим у сферах гостинності, туристичним агентствам та туроператорам, ресторанам та закладам швидкого харчування. Міністерство туризму країни запропонувало зміни

до закону про туризм, спрямовані на зменшення навантаження на бізнес. Зокрема, зміни Кодексу законів про працю, які дозволятимуть роботодавцям змушувати працівників приймати їх оплачувану відпустку під час надзвичайного стану. Також було продумано заходи для підтримки працівників, діяльність компанії яких було припинено за наказом уряду. За таких обставин працівникам було передбачено виплату коштів у розмірі не менше 50 % від їх чистої заробітної плати, але не менше 75 % мінімальної зарплати. При цьому, роботодавці мали можливість звернутися за державною допомогою до фонду безробіття, для отримання коштів, що покривали 60 % заробітної плати.

Уряд Туреччини запровадив низку пільгових та кредитних механізмів для туристичного бізнесу країни та суміжних галузей (авіакомпаній, торгівлі, логістично-транспортних агенцій, кінотеатрів, івент-організацій та ін.). Також урядом було призупинено сплату премії за соціальне страхування та відрахування ПДВ різних секторів, пов'язаних з туристичною діяльністю. Перенесено сплату податку на проживання. Кредитні платежі для фірм, які недоотримують кошти через коронавірус, було відкладено. Урядом субсидувалась виплата заробітної плати у розмірі 75% для працівників готельно-туристичного сектору країни на період локдауну (березень-травень 2020 року). Планувалось збільшення ліміту Фонду гарантування кредитів, кошти якого було спрямовано на допомогу малим та середнім підприємствам, що мали проблеми з нестачею ліквідності та дефіцитом застави [11; 12].

Українська туристична галузь виявилась однією з найбільш постраж-

далих внаслідок пандемії COVID-19. До початку епідемії (2018р.) її внесок у економіку країни оцінювали у 5,5 млрд дол., або 5,7% ВВП [13]. Було зареєстровано 4 664 суб'єктів господарювання в туристичному секторі, 60% з них – фізичні особи підприємці, 80% туристичної індустрії – малий і мікробізнес. 80% суб'єктів малого підприємництва становили жінки. Крім туроператорів і турагентів туристичний сектор України обслуговували близько 20 тис. готелів і майже 30 тис. ресторанів. У сфері туризму було створено 1,029 млн робочих місць, що становило 6,2% зайнятого населення України. Доходи українських туристичних компаній у 2019 році обчислювали на рівні 31,9 млрд грн. Доходи фізосіб-підприємців у сфері туристичної діяльності у 2019 році – 751,5 млн грн. [14]. Загальні втрати від економічної кризи ще не пораховано, однак за оцінками експертів, втрати імпорту та експорту туристичних послуг від пандемії оцінюються в розмірі близько 1,5 млрд доларів. Багатьом компаніям довелося запровадити майже для всіх співробітників відпустку за свій рахунок до закінчення карантину, зупинити поточні витрати [15]. Посилення кризових наслідків також було зумовлено передкризовими процесами фіскалізації малого та середнього бізнесу, що спричинило падіння ВВП країни ще до пандемії.

Підприємці та громадські організації галузі, відчувши руйнівні наслідки кризи, у 2020 році звернулись до Уряду і президента України з низкою ініціатив, спрямованих на збереження та підтримку туристичного сектору. Серед них: тимчасове введення податкових канікул (ЄСВ і ЄП) для компа-

ній, які утримують співробітників та вчасно виплачують заробітну плату; введення 0% ЄСВ для ФОП; забезпечення податкової пільги (компенсація ПДФО) для усіх, хто подорожує Україною та користувачів санаторно-курортних послуг; підтримання НБУ тимчасової зупинки виплат за кредитними договорами, за якими суб'єкти туристичної діяльності є боржниками; зменшення відсотку базової облікової ставки та вартості іпотеки; реструктурування приватними банками виплати зобов'язань та забезпечення пільгового кредитування розвитку туризму.

Отже, розроблені пропозиції відображали найбільш ефективні механізми підтримки бізнесу, що довели свою результативність досвідом багатьох держав.

Зрештою, кроки уряду на запити бізнесу мали наступні наслідки. У 2020 році у державному бюджеті країни на розвиток туризму було закладено 240 млн гривень. Через карантин у квітні 2020 року, у зв'язку із секвестром бюджету, фінансування на розвиток туризму України не залишили взагалі. Законом про державну підтримку сфери культури, креативних індустрій і туризму, підприємства цієї сфери було звільнено від податку на додану вартість, податку на прибуток та ЄСВ (єдиний соціальний внесок), земельного податку та податку на нежитлову нерухомість, також припинено нарахування туристичного збору до 31 грудня 2020 року, введено податкові пільги на оплату оренди і землі комунальної та державної власності, введено 10-відсоткову ставку ПДВ для туристичних послуг. Кабінет міністрів виділив 1 млрд гривень з фонду бо-

ротьби з COVID-19 на підтримку культури і туризму [14].

На жаль, зазначені заходи майже не торкнулись малого і середнього підприємництва, задіяного у сфері туроперейтингу (тур операторські і тур агентські підприємства). Саме для нього відсутність або неможливість отримання пільг стали головними

у процесі прийняття рішення про припинення бізнесу.

Детальніше зупинимось на деяких нормативно – правових та економічних важелях уряду, розроблених з метою регулювання діяльності підприємств туристичного бізнесу. Проаналізуємо реалії їх впровадження (таблиця 1).

Таблиця 1

Підтримка державою українського туристичного бізнесу під час карантину, спричиненого COVID-19

Передбачені пільги/допомога	Умови отримання пільг/допомоги	Можливість отримання пільг/допомоги
Одноразова матеріальна допомога застрахованим особам [16]	На допомогу буде мати право застрахована особа, яка є: – найманим працівником суб'єкта господарювання, основний вид економічної діяльності якого заявлений першим у відомостях з ЄДР станом на 31 жовтня 2020 року із визначених Переліком; – фізичною особою-підприємцем, основний вид економічної діяльності якої заявлений першим у відомостях з ЄДР станом на 31 жовтня 2020 року із визначених Переліком.	Одноразова матеріальна допомога застрахованим особам не надається туристичним підприємствам, що працюють за КВЕД 79.11 та 79.90. Вони не входять до Переліку підприємств, для яких надана можливість отримання одноразової матеріальної допомоги.
Одноразова матеріальна допомога суб'єктам господарювання	Право на отримання одноразової матеріальної допомоги мають: юридичні особи (роботодавці), які використовують працю найманих працівників, основний вид економічної діяльності, яких не входить до Переліку видів економічної діяльності щодо яких здійснюються обмежувальні протиепідемічні заходи, визначеного Кабінетом Міністрів України.	Одноразова матеріальна допомога не надається підприємствам 3 групи ФОП, (більшість туристичних агентств працюють саме за зазначеною формою). Виплати отримали лише юридичні особи (туроператори), що мали в штаті компанії не менше 3 працівників станом на 01.02 2020р. і за 2019 рік мали обіг коштів у сумі 500 тис. Матеріальна допомога не надається підприємствам, діяльність яких на дату набрання чинності цим Законом, за даними ЄДР, була припинена, перебувала у стані припинення або

		банкрутства (значна кількість підприємств на час прийняття закону збанкрутіла і розраховувати на матеріальну допомогу за законом вже не могла).
Одноразова компенсація витрат суб'єктам господарювання [17]		Отримання неможливе, туризм за КВЕДом 79.11 та 79.90 не входить до переліку основних категорій підприємств для отримання допомоги [4].
Доступні кредити 5-7-9% [18]		Банки взагалі припинили видачу кредитів за КВЕДАми туристичної діяльності 79.11. та 79.90. Отримати кредит на пільгових умовах 5-7-9% зазначеним видам підприємств не вдалось.
Допомога по частковому безробіттю на період карантину [16]	Допомога по частковому безробіттю на період карантину надається центром зайнятості працівникам, в яких оформлені трудові відносини з роботодавцем у разі втрати частини зарплати або доходу внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) діяльності.	Виконати умови було неможливо. Програма почала працювати після того, як почався карантин прибутків компаній суттєво зменшились. З цих причин, значна кількість підприємців на той час була не в змозі сплачувати ЄСВ. Умовою отримання допомоги була сплата ЄСВ за період не менше 6 місяців.
Допомога на дітей ФОП	допомога на дітей призначається і виплачується фізичним особам – підприємцям, які обрали спрощену систему оподаткування і належать до 1–2 групи платників єдиного податку, на період з 1 листопада по 31 грудня 2020 року.	Туристичні агенції, що працюють за 3 групою ФОП, не входили до Переліку підприємств, які можуть отримати допомогу; Підприємці 1–2 групи платників єдиного податку отримали допомогу для дітей, віком до 11 років.
Компенсація відсоткових ставок за кредитами банків;	Часткова компенсація з міського бюджету відсоткових ставок за кредитами банків, що надаються на реалізацію проектів	Рішення уряду щодо готельно-туристичного сектору так і не було прийняте.
Фінансова підтримка стартапів	Фінансова підтримка з міського бюджету підприємців-початківців для реалізації бізнес-ідей, що визнані переможцями конкурсу.	Програма не працювала для готельно-туристичного сектору.

Особливості дотримання податкової дисципліни під час карантину	Особливості дотримання податкової дисципліни під час карантинних заходів пов'язаних із поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2	Штрафи було відтерміновано тільки на період локдауну.
Введення податкових канікул та зменшення податків	Введення податкових канікул (ЄСВ і ЄП) для компаній, які утримують співробітників та вчасно виплачують заробітну плату; введення 0% ЄСВ для ФОП на період з березня по травень 2020 року.	Введення податкових канікул (ЄСВ і ЄП) було тимчасове, на період жорсткого карантину.

Висновки. Зважаючи на проведений аналіз, можна дійти наступних невітшних висновків:

Підприємства галузі, що займаються туropolерейтингом за КВЕДАми туристичної діяльності 79.11. та 79.90, не ввійшли до Переліку підприємств, для яких передбачені головні податкові послаблення та фінансова допомога з боку держави на період подолання наслідків пандемії. Також, на більшість впроваджених заходів не можуть розраховувати туристичні агентства, що працюють за 3 групою ФОП. Вони доступні лише 1 та 2 групам підприємств галузі.

Банки взагалі припинили видачу кредитів для туристичного бізнесу, що працює за КВЕДАми туристичної діяльності 79.11. та 79.90.

Деякі послаблення у сплаті податків та фінансова допомога для підприємств туристичної сфери з боку держави були прийняті з запізненням. До того часу значна частка бізнесу не витримала тягара фінансових зобов'язань перед державою і збанкрутіла. За таких умов, постраждали підприємства не мали змоги сплачувати необхідні внески до соціальних фондів і інших установ. Термін несплати виявився більшим аніж встановлений в нор-

мативних документах мінімум часу, дозволений для отримання прав на фінансову допомогу з боку держави.

За даними Державного агентства розвитку туризму України, у 2020 році внаслідок пандемії коронавірусу туристична галузь України втратила до 60 млрд грн [19].

За прогнозами фахівців Асоціації індустрії гостинності України, на кінець 2020 року міг збанкрутувати кожен п'ятий туropolератор, понад 80% підприємств туристичної галузі мали ризики опинитись в ситуації збитковості бізнесу [14].

Крім фінансових збитків, туropolерейтинг втрачає головний ресурс бізнесу – професійний кадровий потенціал. Під час карантину тисячі робітників втратили роботу. Наслідки такого явища вже зовсім скоро торкнуться якості надання послуг туристичними компаніями. Відновлення цієї складової бізнесу є одним із найтриваліших процесів.

Вивчення європейського досвіду доводить, що кожна країна світу намагається підтримати туристичний сектор, впроваджуючи програми підтримки бізнесу та збереження робочих місць. В умовах українських реалій, для подолання наслідків кризи,

вбачається доречним використанням інструментів соціального діалогу між профільним міністерством, бізнесом та працівниками галузі. Напрями співпраці всіх зацікавлених сторін окреслені глобальним кризовим комітетом з туризму. Вони спрямовані на:

- визнання туристичного сектору, як одного з пріоритетних напрямів економіки країни, що заслуговує на відповідну увагу з боку держави;
 - забезпечення стимулів та прискорення відновлення туристичного бізнесу усіх напрямів та форм господарювання, незалежно від розміру бізнесу. Зокрема, надання фінансових стимулів, включаючи сприятливу податкову політику; встановлення механізму моніторингу впровадження заходів підтримки для малого і середнього підприємництва та працівників, зокрема ліквідності, кредитування та прозорості заходів підтримки;
 - збереження робочих місць; підтримка самозайнятих працівників; сприяння розвитку професійних навичок працівників галузі, які модернізувались в умовах посилення небезпек у секторі надання туристичних послуг.
- Розроблені рекомендації можуть стати дорожньою картою для відновлення туристичного бізнесу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коронавірус коштуватиме туризму до семи років зростання [Електронний ресурс]. – 2020 р. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2908241-koronavirus-kostuvatime-turizmu-do-7-rokiv-zrostanna-unwto.html/>
2. Пандемія COVID-19 і її наслідки у сфері туризму в Україні [Електронний ресурс]: спеціальний звіт, складений аналі-

тично-дослідницькою організацією Hotel & Destination Consulting (HDC) за підтримки ЄБРР і профінансовано в рамках ініціативи Європейського Союзу EU4Business. – 2020 р. – Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf/>

3. Мілінчук О.В. Стан малого туристичного бізнесу України: роль готельно-ресторанної складової в його розвитку / О.В. Мілінчук, В.М. Павлюк // Економіка та управління національним господарством. – Випуск 41. – 2020. – С. 53-59.

4. Ткач В.О. Розвиток підприємництва у сфері туризму: державний та економічний механізми / В.О. Ткач, О.С. Камушков, С.Г. Захарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. – № 2. – С. 90-97.

5. Гірняк Л.І. Сучасний стан, перспективи та тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні / Л.І. Гірняк, В.А. Глагола // Електронне наукове фахове видання «Інфраструктура ринку». – 2018. – Вип. 16. – С. 71–77.

6. Земліна Ю. Тенденції розвитку готельного бізнесу в Україні / Ю. Земліна, О. Ліфіренко // Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації. – 2019. – Том 2. – № 1. – С. 121–131.

7. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. професора В.Г. Герасименко. – Одеса: Астропринт, 2013. – 334 с.

8. Саух І.В. Класифікаційна модель та характеристика стратегій туристичних підприємств / І.В. Саух. – ВІСНИК ЖДТУ, 2017. – № 4 (82). – С. 90-97.

9. 750 млрд євро на коронавірус: Німеччина схвалила пакет допомоги через епідемію [Електронний ресурс]: електронний журнал «Українська правда», березень 2020р. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/03/23/7107875>.

10. Сейм Польщі прийняв законопроект о туристическом ваучере, 2020р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://in-poland.com/sejm-polshi-prinjal-zakonoprojekt-o-turisticheskom-vauchere-500-zlotyh-na-otdyh-dlja-kazhdogo-rebenka/>.

11. Карантин. Як світ рятuje туристичну галузь [Електронний ресурс]. – 2020 р. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3090351-karantin-ak-svit-ratue-turisticnu-galuz.html>.

12. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків [Електронний ресурс]: Національний інститут стратегічних досліджень. – 2020 р. – №22. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf>.

13. В Україні презентували Дорожню карту розвитку сфери туризму [Електронний ресурс]. – 2020р. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2825898-v-ukraini-prezentuvali-doroznu-kartu-rozvitku-sferi-turizmu.html>.

14. Covid-19 та соціальний діалог в туристичній галузі: практика ЄС та український реалії [Електронний ресурс]: публікація підготовлена в рамках проекту «Підтримка діяльності УНП ФГС СхП», який реалізує Інститут економічних досліджень та політичних консультацій за фінансової підтримки Європейського Союзу – К, 2020. – Режим доступу: <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/covid-19-ta-sotsial%60niy-dialog-v-turistichniy-galuzi-praktika-yes-ta-ukrayins%60ki-realiyi.pdf>.

15. Zoom или туристический бум: что будет с внутренним туризмом после карантина [Електронний ресурс]: інтерв'ю експерта у сфері туризму і курортів, голови Асоціації індустрії гостинності Олександра Лієва. 19.09.2020. – Режим доступу: <http://turisticheskij-bum-hto-budet-s-vnutrennim-turizmom-poslekarantin>.

16. Допомога по частковому безробіттю на період карантину [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://economy.rv.ua/dopomoga-na-karantini-pracivnikam/>.

17. Одноразова компенсація витрат суб'єктам господарювання [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: <https://economy.rv.ua/kompensaciya-vitrat-po%20esv/>.

18. Доступні кредити 5-7-9 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://economy.rv.ua/dostupny-kredity-5-7-%209/>.

19. Український туризм через пандемію втратив близько 60 мільярдів [Електронний ресурс]. – 2020р. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/20/novyna/suspilstvo/ukrayinskyj-turyzm-cherez-pandemiyu-vtratyv-60-milyardiv>.

20. Бухгалтерський інтернет-портал [Електронний ресурс]: повний перелік основних категорій КВЕД для отримання допомоги ФОП. – Режим доступу: <https://ibuhgalter.net/ru/news/11319>.

REFERENCES:

1. Koronavirus koshtuvatyme turyzmu do semy rokiv zrostannia [The coronavirus will cost tourism up to seven years of growth]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2908241-koronavirus-kostuvatime-turizmu-do-7-rokiv-zrostanna-unwto.html>. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2908241-koronavirus-kostuvatime-turizmu-do-7-rokiv-zrostanna-unwto.html> [in Ukrainian].

2. Pandemiia COVID-19 i yii naslidky u sferi turyzmu v Ukraini [The COVID-19 pandemic and its consequences in the field of tourism in Ukraine]. <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf> Retrieved from <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf> [in Ukrainian].

3. Milinchuk O.V. & Pavliuk V.M. (2020) Stan maloho turystychnoho biznesu Ukrainy: rol hotelno-restorannoї skladovoї v yoho rozvytku [The state of small tourism business in Ukraine: the role of hotel and restaurant component in its development]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom.* –

Economics and management of the national economy, 41, 53-59 [in Ukrainian].

4. Tkach V.O., Kamushkov O.S., Zakharova S.H. (2015) Rozvytok pidpriemnytstva u sferi turyzmu: derzhavnyi ta ekonomichni mekhanizmy [Entrepreneurship development in the field of tourism: state and economic mechanisms]. ***Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia. – Theory and practice of public administration and local self-government***, 2, 90-97 [in Ukrainian].

5. Hirniak L.I. & Hlahola V.A. (2018). Suchasnyi stan, perspektyvy ta tendentsii rozvytku restorannoho hospodarstva v Ukraini [Current state, prospects and trends in the restaurant industry in Ukraine]. *Infrastruktura rynku. – Market infrastructure*, 16, 71-76 [in Ukrainian].

6. Zemlina Yu. & Lifirenko O. (2019) Tendentsii rozvytku hotelnoho biznesu v Ukraini [Tendencies of hotel business development in Ukraine]. ***Restoranni i hotelnyi konsaltni. Innovatsii. – Restaurant and hotel consulting. Innovations***, 2, 121–131 [in Ukrainian].

7. Herasymenko V.H. (Eds.). (2013) Rynky turystychnykh posluh: stan i tendentsii rozvytku [Tourism services markets: status and development trends]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].

8. Saukh I.V. (2017) Klasyfikatsiina model ta kharakterystyka stratehii turystychnykh pidpriemstv [Classification model and characteristics of strategies of tourist enterprises]. *VISNYK ZhDTU. – BULLETIN OF ZhSTU*, 4, 90-97 [in Ukrainian].

9. 750 mlrd yevro na koronavirus: Nimechchyna skhvalyla paket dopomohy cherez epidemiiu [750 billion euros on coronavirus: Nimechchyna skhvalyla package of aid cherez epidemiiu]. *Elektronnyi zhurnal «Ukrainska pravda». – Electronic magazine “Ukrainian Truth”*. (2020). Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/news/2020/03/23/7107875> [in Ukrainian].

10. Seim Polshy prynial zakonoproekt o turystycheskom vauchere [The Sejm

of Poland has adopted a bill on a tourist voucher], 2020p. [Електронний ресурс]. <https://in-poland.com/sejm-polshi-prinjal-zakonoproekt-o-turisticheskomo-vauchere-500-zlotyh-na-otdyh-dlja-kazhdogo-rebenka/> Retrieved from <https://in-poland.com/sejm-polshi-prinjal-zakonoproekt-o-turisticheskomo-vauchere-500-zlotyh-na-otdyh-dlja-kazhdogo-rebenka/> [in Ukrainian].

11. Karantyn. Yak svit riatiue turystychnu haluz [Quarantine. How the world saves the tourism industry]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3090351-karantin-ak-svit-ratiue-turistichnu-galuz.html> Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3090351-karantin-ak-svit-ratiue-turistichnu-galuz.html> [in Ukrainian].

12. Shchodo rozvytku turyzmu v Ukraini v umovakh pidvyshchenykh epidemichnykh ryzykiv [Regarding the development of tourism in Ukraine in conditions of increased epidemic risks] (2020). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – National Institute for Strategic Studies*. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> [in Ukrainian].

13. V Ukraini prezentuvaly Dorozhniu kartu rozvytku sfery turyzmu [The Roadmap for Tourism Development was presented in Ukraine]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2825898-v-ukraini-prezentuvali-doroznu-kartu-rozvitku-sferi-turizmu.html> Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2825898-v-ukraini-prezentuvali-doroznu-kartu-rozvitku-sferi-turizmu.html> [in Ukrainian].

14. Covid-19 ta sotsialnyi dialoh v turystychnii haluzi: praktyka YeS ta ukrainskyi realii [Covid-19 and social dialogue in the tourism industry: EU practice and Ukrainian realities]. <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/covid-19-ta-sotsial%60niy-dialog-v-turistichniy-galuzi-praktika-yes-ta-ukrayins%60ki-realiyi.pdf>. Retrieved from <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/covid-19-ta-sotsial%60niy-dialog-v-turistichniy-galuzi-praktika-yes-ta-ukrayins%60ki-realiyi.pdf>

dialog-v-turistichniy-galuzi-praktika-yes-ta-ukrayins%60ki-realiyi.pdf [in Ukrainian].

15. Zoom yly turystycheskyi bum: chto budet s vnutrennim turyzmom posle karantyna [Zoom or tourist boom: what will happen to domestic tourism after quarantine]. <http://turisticheskij-bum-chto-budet-s-vnutrennim-turizmom-poslekarantin>. Retrieved from <http://turisticheskij-bum-chto-budet-s-vnutrennim-turizmom-poslekarantin> [in Ukrainian].

16. Dopomoha po chastkovomu bezrobittiu na period karantynu. [Partial unemployment benefits for the period of quarantine]. <https://economy.rv.ua/dopomoga-na-karantini-pracivnikam/> Retrieved from <https://economy.rv.ua/dopomoga-na-karantini-pracivnikam/> [in Ukrainian].

17. Odnorazova kompensatsiia vytrat subiektam hospodariuvannia [One-time reimbursement of expenses to business entities]. <https://economy.rv.ua/kompensaciya-vitrat-po%20esv/> Retrieved from [https://](https://economy.rv.ua/kompensaciya-vitrat-po%20esv/)

economy.rv.ua/kompensaciya-vitrat-po%20esv/ [in Ukrainian].

18. Dostupni kredyty 5-7-9 [Available loans 5-7-9]. <https://economy.rv.ua/dostupny-kredyty-5-7-%209/> Retrieved from <https://economy.rv.ua/dostupny-kredyty-5-7-%209/> [in Ukrainian].

19. Ukrainskyi turyzm cherez pandemiu vtratyv blyzko 60 miliardiv [Ukrainian tourism has lost about 60 billion due to the pandemic]. <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/20/novyna/suspilstvo/ukrayinskyj-turyzm-cherez-pandemiyu-vtratyv-60-milyardiv>. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/20/novyna/suspilstvo/ukrayinskyj-turyzm-cherez-pandemiyu-vtratyv-60-milyardiv> [in Ukrainian].

20. Bukhhalterskyi internet-portal [Accounting Internet portal]. <https://ibuhgalter.net/ru/news/11319>. Retrieved from <https://ibuhgalter.net/ru/news/11319> [in Ukrainian].

Драган Марія Василівна,

студентка Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77, моб. тел.: +380634771077, ел. пошта: mariya.dr@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-3323-6581>

Шульга Тетяна Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77, тел.: +38057 704 9302, ел. пошта: t.m.shulga@nlu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8223-5812>

УСУНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. В умовах сьогодення юридична дефініція «подвійне оподаткування» набуває значного поширення, так само часто можна зустріти і термін «усунення подвійного оподаткування». Це відбувається, безумовно, у світлі глобалізаційних процесів, виходу діяльності відповідних суб'єктів за межі національного кордону, національного ринку тощо. Проте важливо розібратися у тому, що саме являє собою явище подвійного оподаткування, яким чином ми його визначаємо, які є його найбільш суттєві ознаки. Цьому питанню неодноразово були присвячені роботи значної кількості як науковців, так і практиків у сфері права та економіки. Хоча не можна стверджувати, що всі вони сходяться на одному конкретному визначенні чи характеристиці, саме тому важливо виділити основні, визначальні ознаки такого явища, які б поєднали раніше висловлені точки зору. Так само, нам важливо зрозуміти сутність явища усунення подвійного оподаткування, звідки воно походить, навіщо було запроваджено.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо за необхідне розглянути відповідні положення національного законодавства України щодо усунення подвійного оподаткування, а також з'ясувати, якого напрямку додержується Україна в цій сфері та який рівень її співпраці з іноземними державами, щодо зазначеної проблеми. Важливо зрозуміти, наскільки активно Україна сприяє розвитку та можливості практичної реалізації платниками усунення подвійного оподаткування. Чи є можливість для таких суб'єктів поскаржитися у разі порушення відповідних прав тощо.

Крім вітчизняної юридичної літератури, необхідно також проаналізувати світову практику із застосування процедури усунення подвійного оподаткування. У цій частині розглянемо започаткування певними країнами та міжнародними організаціями явища «усунення подвійного оподаткування», їх вклад у подальший його розвиток. При цьому будуть наведені приклади економічно розвинених держав світу та практика застосування процедури усунення подвійного оподаткування, а також певні їх відмінності.

Ключові слова: оподаткування, подвійне оподаткування, усунення подвійного оподаткування, усунення подвійного оподаткування в Україні, світова практика усунення подвійного оподаткування.

Drahan Mariia Vasylivna,

student of Yaroslav Mudryi National Law University, 61024, Kharkiv, Pushkinska str., 77, mob. tel.: +380634771077, e-mail: mariya.dr@outlook.com, ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3323-6581>

Shulga Tetyana Mikhailovna,

PhD in Law, Associate Professor of Financial Law Yaroslav Mudryi National Law University, 61024, Kharkiv, Pushkinska str., 77, tel.: +38057 704 9302, e-mail: t.m.shulga@nlu.edu.ua, ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8223-5812>

ELIMINATION OF DOUBLE TAXATION: ESSENCE AND PRACTICE OF APPLICATION

Annotation. Nowadays, the concept of “double taxation” has become widespread, as well you can often hear the “double taxation.” This is, of course, in the light of globalization processes, the activities of relevant actors beyond the national border, the national market, and so on. However, it is important to understand what exactly is a phenomenon of double taxation, how we define it, what are its most significant features. The work of a large number of both scholars and practitioners in the field of law and economics has been repeatedly devoted to this issue. Although it cannot be said that they all agree on one specific definition or characteristic, that is why it is important to identify the main, defining features of such a phenomenon, which would combine the previously expressed views. It is also important for us to understand the essence of the phenomenon of elimination of double taxation, where it comes from, why it was introduced.

Analyzing the above, the author considers it necessary to consider the relevant provisions of national legislation of Ukraine on the elimination of double taxation, to determine which direction Ukraine adheres to, its international participation in this regard, its cooperation with foreign countries. It is important to understand how actively Ukraine promotes the development and practical implementation by taxpayers of the elimination of double taxation. Whether it is possible for such entities to complain in case of violation of such rights, etc.

In this article, the author will also consider the world practice of applying the procedure of elimination of double taxation. This part will consider the introduction of certain countries and international organizations to eliminate the phenomenon of double taxation, their contribution to its further development. At the same time, we will analyze the examples of modern countries and their practice of applying the procedure of eliminating double taxation, as well as some of their differences.

Finally, we will summarize the three main parts of this article, which will cover the nature of double taxation, as well as the practice of eliminating double taxation in Ukraine and some other countries.

Key words: taxation, double taxation, elimination of double taxation, elimination of double taxation in Ukraine, world practice of elimination of double taxation.

Постановка проблеми. Незважаючи на всю актуальність та поширеність дискусій з приводу усунення чи уникнення подвійного оподаткування, залишається не менш важливим питання, що ж собою являє подвійне оподаткування та які його визначальні риси. Також важливо звернути увагу і на те, якого напрямку дотримується Україна у питанні усунення та уникнення подвійного оподаткування, як воно врегульоване нормами національного права, які практичні кроки здійснюються у цьому напрямі. До цього ж, необхідно проаналізувати світову практику, пов'язану із питанням усунення та уникнення подвійного оподаткування, коли ці кроки було розпочато, як на даний момент вони реалізуються на практиці різних держав світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу проблематики, пов'язаної із явищем подвійного оподаткування, а також його усунення та уникнення, було присвячено значну кількість наукових робіт науковців та практиків у сфері права та економіки, зокрема: М. Кучерявенко, Ю. Демянчук, Ю. Городніченко, Ю. Сибірянська, Н. Шмиголь, А. Антонюк, М. Карлін, Н. Ліповська-Маковецька та інші фахівці.

Мета статті. Враховуючи актуальність питання, що стосується подвійного оподаткування, а також його усунення та уникнення, буде проведений аналіз сутності такого явища, як подвійне оподаткування, зокрема розкриття його через найбільш суттєві ознаки. У цій статті також буде розглянуто практику застосування усунення та уникнення подвійного оподаткування як в Україні, так і в інших державах світу, щоб узагальнити певною мірою позицію світової спільноти із вказа-

ного питання, а також визначитися із тим, якого напрямку вона додержується – сприяє чи ухиляється від закріплення та реалізації шляхів усунення подвійного оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до визначення категорії “подвійного оподаткування”, необхідно враховувати те, що воно формувалося на основі практики міжнародних угод щодо уникнення подвійного оподаткування. Так, наприклад, можна вказати таке визначення в широкому розумінні подвійного оподаткування, як дво- або багаторазове оподаткування податком або податками одного і того ж об'єкта оподаткування. Проте, в науковій літературі наводиться і більш детальне визначення подвійного оподаткування, під яким розуміється оподаткування конкретного об'єкта оподаткування конкретного платника податку таким самим або аналогічним податком щодо конкретного проміжку часу. Деякі науковці вважають, що найбільш доречним буде наступне визначення подвійного оподаткування – це оподаткування певного об'єкта стосовно певного платника податку в межах однієї або декількох фіскальних юрисдикцій податком одного виду більше одного разу. Наведеними прикладами не обмежується теоретичне визначення подвійного оподаткування, оскільки враховуючи сутність цього явища, науковці та практики визначають основні характерні ознаки подвійного оподаткування, відповідно до яких і формулюють його визначення [1].

Таким чином, можна дійти висновку, що визначальними ознаками є: 1) один і той самий об'єкт оподаткування 2) одного і того самого платника

податку 3) одним і тим самим видом податку 4) протягом одного й того самого періоду часу 5) оподатковується двічі (або більше).

Разом із тим, необхідно зазначити, що подвійне оподаткування має певні різновиди. Так, за однією із класифікацій, його можна поділити на зовнішнє та внутрішнє. Зовнішнє подвійне оподаткування – це оподаткування одного платника стосовно однієї бази оподаткування в межах юрисдикцій кількох держав (двох та більше) за один період часу (податковий період). При цьому, внутрішнє подвійне оподаткування – це обкладання податком одного платника стосовно однієї бази оподаткування на кількох адміністративно-територіальних одиницях в межах однієї держави за один і той самий період часу. Внутрішнє подвійне оподаткування можна розділити в межах вертикального та горизонтального. Зокрема, вертикальне подвійне оподаткування являє собою оподаткування платника на місцевому та загальнодержавному рівнях одночасно. Натомість горизонтальне подвійне оподаткування, у такому разі, викликане відмінністю правил оподаткування на рівні адміністративно-територіальних одиниць стосовно об'єкта оподаткування, наприклад, як у Сполучених Штатах, де в одному штаті об'єктом оподаткування будуть доходи громадянина, отримані лише в межах цього штату, в іншому – всі доходи громадянина, що проживає чи працює в цьому штаті тощо. Як зазначає у своїй праці Ю. Городніченко, можна поділити подвійне оподаткування в економічному та юридичному аспектах. Так, в економічному аспекті подвійне оподаткування являє собою оподат-

кування двома і більше податками з однієї бази оподаткування, зокрема, один дохід оподатковується стосовно кількох його послідовних одержувачів, наприклад, оподаткування прибутку юридичної особи та дивідендів її акціонерів (учасників). В юридичному аспекті подвійним оподаткуванням вважається оподаткування одного платника подібними податками стосовно одного об'єкта оподаткування за один період часу (податковий період) два і більше разів [2].

Таким чином, визначаючись із сутністю явища подвійного оподаткування, можна вказати, що, незважаючи та основні спільні ознаки подвійного оподаткування, його можна розглядати під різними кутами, як у вищезазначених класифікаціях, зокрема. Проте одне можна підсумувати напевно, що це явище абсолютно більшою мірою має негативний характер, адже при наявності такого інвестиційного середовища інвестиційна привабливість тієї чи іншої юрисдикції суттєво втрачає потенційних інвесторів, також подвійне оподаткування гальмує відповідні глобалізаційні економіко-правові поштовхи для тих юрисдикцій, котрі не бажають сприяти усуненню та уникненню такого явища.

Що ж стосується ситуації із усуненням подвійного оподаткування в Україні, то спочатку хотілося б звернути увагу на положення статті 13 Податкового кодексу України [3]. Так, у ній фактично зазначається, що національним законодавством передбачено можливість уникнення подвійного оподаткування за умови наявності відповідних підстав та дотримання передбаченої процедури. Найбільш повно це твердження висвітлено у пункті 13.5 статті

13 Податкового кодексу України: «Для отримання права на зарахування податків та зборів, сплачених за межами України, платник зобов'язаний отримати від державного органу країни, де отримується такий дохід (прибуток), уповноваженого справляти такий податок, довідку про суму сплаченого податку та збору, а також про базу та/або об'єкт оподаткування. Зазначена довідка підлягає легалізації у відповідній країні, відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено чинними міжнародними договорами України». Відповідно, передбачається наявність міжнародних угод з іноземними державами, які б стосувалися питання усунення подвійного оподаткування та на які б покладалася детальна регламентація відносно операцій із подвійного оподаткування між цими юрисдикціями.

Звернемо увагу, що Україна активно збільшує кількість міжнародних угод щодо усунення подвійного оподаткування, станом на сьогодні, кількість таких угод складає 74 – відповідно до даних, наведених Державною податковою службою України [4].

Деякі науковці зауважують, що, незважаючи на існування відповідних положень Податкового кодексу України та численних міжнародних договорів у сфері подвійного оподаткування, національне законодавство не закріплює принцип одноразового оподаткування або уникнення подвійного оподаткування резидентів, діяльність яких виходить за межі національної юрисдикції, чи оподаткування нерезидентів, що провадять свою діяльність в межах юрисдикції України. Також звертають увагу на те,

що не всі закріплені в національному законодавстві положення щодо уникнення подвійного оподаткування, зокрема внутрішнього, належним чином виконуються на практиці. Багато з них потребують певного уточнення чи роз'яснення компетентними органами. Зокрема, така ситуація мала місце зі сплатою банками 20% податкового зобов'язання із податку на додану вартість при реалізації заставного майна, попередньо набутого у власність, вважаючи такі операції фактично операціями з постачання товару, що підлягають оподаткуванню [5].

При цьому, варто звернути увагу на те, що протягом останніх років все-таки було здійснено певне просування на шляху до реального виконання положень та взятих зобов'язань щодо усунення подвійного оподаткування. Зокрема, наказом Міністерства фінансів України від 30.12.2020 № 820 затверджено Порядок розгляду заяви (справи) за процедурою взаємного узгодження та вимог до заяви. Завдяки регламентації вказаної процедури у разі, коли платник вважає, що в результаті дії або рішення контролюючого органу України або відповідного органу влади іншої країни він піддається чи піддаватиметься оподаткуванню, що не відповідає положенням міжнародного договору України про уникнення подвійного оподаткування, такий платник може незалежно від засобів правового захисту, передбачених Податковим кодексом України, подати заяву про розгляд справи за процедурою взаємного узгодження в порядку, визначеному статтею 108-1 Податкового кодексу України [6].

Таким чином, враховуючи вищевказане, слід вказати, що Україна

рухається в напрямку міжнародної взаємодії та координації у сфері усунення та уникнення подвійного оподаткування, закріплюючи відповідні положення на рівні національного законодавства, а також підписуючи відповідні міжнародні договори, метою яких є забезпечення та регламентація відповідних процедур із усунення та уникнення подвійного оподаткування. Певні кроки на шляху до забезпечення можливості практичної їх реалізації є також відповідним свідченням прагнень України до єднання з іншими економічно розвиненими державами у вказаній сфері.

Розглядаючи питання усунення подвійного оподаткування, слід звернутися до світової практики його вирішення. Так, виділяють зокрема такі методи усунення подвійного оподаткування, як: передбачення відповідних положень шляхом зміни норм національного законодавства – односторонній порядок усунення подвійного оподаткування, інший метод – на підставі міжнародних договорів про усунення подвійного оподаткування шляхом приведення у відповідність національного законодавства. Історично виділяють першу міжнародну угоду, що стосувалася зокрема такого питання, між Францією та Бельгією, яка датується 1843 роком. Активним розвитком міжнародного узгодження практики усунення подвійного оподаткування на міжнародному рівні відзначилося ХХ століття, коли власне країни почали оподатковувати доходи відповідних суб'єктів. Відповідно, це питання потребувало певних активних дій зі сторони багатьох держав, а тому було проведено Міжнародну фінансову конференцію 1920 року

в Брюсселі. Певні заходи на шляху до усунення подвійного оподаткування здійснювалися також Лігою Націй, зокрема було розроблено першу модель двосторонньої конвенції про усунення подвійного оподаткування. Згодом Радою ЄС було прийнято рекомендацію щодо усунення подвійного оподаткування 1955 року. Якщо ж розглядати окремі держави та методи усунення подвійного оподаткування, до яких вони звертались, то можна навести певні приклади. Так, Польща відповідно до укладених нею міжнародних угод підтримує позицію оподаткування прибутку підприємства у країні місцезнаходження головного офісу, за наявності відділів підприємства у іншій державі, можливе оподаткування прибутків у цій державі. У Сполучених Штатах, наприклад, за принципом юридичного місцезнаходження розташована за кордоном філія американської транснаціональної корпорації є не її відділенням, а окремою інкорпорованою відповідно до законодавства держави, що приймає, юридичною особою, її прибутки, як правило, не будуть об'єктом оподаткування у США, допоки відповідний прибуток не буде переказаний материнській компанії або розподілений як дивіденди акціонерам. У Сполучених Штатах існує подвійність оподаткування, коли спочатку оподатковується прибуток підприємства, а згодом розподілений прибуток між його акціонерами [7].

Інші країни, наприклад, така невелика держава в Карибському регіоні, як Барбадос, також активно застосовує практику усунення подвійного оподаткування. Так, ще станом на 2012 р. Барбадос підписав Угоди про уникнення подвійного оподаткування з рядом

держав, зокрема: Австрією, Ботсваною, Великою Британією, Венесуелою, Канадою, Китаєм, Кубою, Мальтою, Маврикієм, Мексикою, Нідерландами, Норвегією, США, Фінляндією, Швецією. Барбадос також уклав відповідні угоди щодо заохочення та захисту інвестицій із Великою Британією, Венесуелою, Німеччиною, Канадою, Кубою, Швейцарією та інші податкові угоди із рядом держав [8].

Таким чином, можна підсумувати, що спроби усунення подвійного оподаткування набули загальносвітового поширення, незважаючи на те, що деякі держави більш активно сприяють вирішенню цього питання, намагаючись забезпечити практичну його реалізацію, деякі більшою мірою декларативно. Тим не менше, саме країни-першопроходці із укладання відповідних міжнародних угод здійснили чималий внесок у розвиток практики усунення подвійного оподаткування та задали напрям руху для інших держав світу.

Висновок. Отже, підбиваючи підсумки проаналізованих вище питань, можна навести такі основні пункти:

Визначаючи сутність явища подвійного оподаткування у загальноприйнятому розумінні, можна відштовхуватись від основних його ознак: 1) один і той самий об'єкт оподаткування 2) одного і того самого платника податку 3) одним і тим самим видом податку 4) протягом одного й того самого періоду часу 5) оподатковується двічі (або більше).

Розглядаючи практичний підхід України щодо усунення та уникнення подвійного оподаткування, ми розглянули керівні засади, визначені у Податковому кодексі України, які

фактично відображають напрям до усунення подвійного оподаткування за наявності певних умов та виконання передбачених для цього процедур. Також ми проаналізували тенденцію до розширення кількості міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування та закріплення певних практичних положень задля реалізації прав платників на усунення подвійного оподаткування та можливості звернутися із відповідною скаргою у разі, якщо таке право було порушено.

Як ми переконалися, прагнення до усунення подвійного оподаткування є загальносвітовою практикою, адже, як уже зазначалося, держави зацікавлені в інвестуванні всередині та із зовні, а потенційні інвестори, безумовно, зацікавлені у зменшенні податкового тиску, тому усунення подвійного оподаткування у такому разі є спільним прагненням та інтересом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демянчук Ю. Г. Поняття та ознаки подвійного оподаткування / Ю. Г. Демянчук // Держава і право. – 2010. – № 47. – С. 279–284.
2. Городніченко Ю. В. Подвійне оподаткування: його сутність та методи усунення / Ю. В. Городніченко // Гроші, фінанси і кредит. – 2017. – № 10. – С. 574–578.
3. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. Чинні двосторонні міжурядові угоди (конвенції) про уникнення подвійного оподаткування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/chinni-dvostoronni-mijuryadovi-ugodi--konventsii--pro-uniknennya-podviynog/>.

5. Сибірянська Ю. В. Щодо проблем подвійного оподаткування в Україні / Ю. В. Сибірянська, Г. О. Колесніченко // Економіка: теорія та практика. – 2013. – № 1. – С. 43-51.

6. Затверджено порядок розгляду заяви за процедурою взаємного узгодження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://officevp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/458374.html>.

7. Шмиголь Н. М., Кормишова А. І., Антонюк А. А. Уникнення подвійного оподаткування: теорія та практика ефективного використання / Н. М. Шмиголь, А. І. Кормишова, А. А. Антонюк // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. – 2013. – № 5. – С. 98-104.

8. Карлін М. І., Ліповська-Маковецька Н. І. Податкові системи країн Америки : навч. посіб. / М. І. Карлін, Н. І. Ліповська-Маковецька. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 232 с.

REFERENCES:

1. Demianchuk, Yu. H. (2010). Poniattia ta oznaky podviynoho opodatkuвання [The concept and characteristics of double taxation]. *Derzhava i pravo – State and Law*, 47, 279-284 [in Ukrainian].

2. Horodnichenko, Yu. V. (2017). Podviyne opodatkuвання: yoho sutnist ta metody usunennia [Double taxation: its essence and methods of elimination]. *Hroshi, finansy i kredyt – Money, finance and credit*, 10, 574-578 [in Ukrainian].

3. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

4. Chynni dvostoronni mizhnarodni uhody (konventzii) pro unyknennia podviynoho opodatkuвання [Existing bilateral intergovernmental agreements (conventions) on avoidance of double taxation]. (n.d.). tax.gov.ua. Retrieved from: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/chinni-dvostoronni-mijuryadovi-ugodi--konventsii--pro-uniknennya-podviynog/> [in Ukrainian].

5. Sybirianska, Yu. V. (2013). Schodo problem podviynoho opodatkuвання v Ukraini [Regarding the problems of double taxation in Ukraine]. *Ekonomika: teoriia ta praktyka – Economy: theory and practice*, 1, 43-51 [in Ukrainian].

6. Zatverdzheno poriadok rozhlidu zaiavy za protseduroiu vzaiemnoho uzhodzhennia [The procedure for consideration of the application by the procedure of mutual agreement has been approved]. (n.d.). officevp.tax.gov.ua. Retrieved from: <https://officevp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/458374.html> [in Ukrainian].

7. Shmyhol, N. M., Kormyshova, A. I., & Antoniuk, A. A. (2013). Unyknennia podviynoho opodatkuвання: teoriia ta praktyka efektyvnoho vykorystannia [Avoidance of double taxation: theory and practice of efficient use]. *Derzhava ta rehiony Ser.: ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions Ser: economy and business*, 5, 98-104 [in Ukrainian].

8. Karlin, M. I., & Lipovska-Makovetska, N. I. (2015). Podatkovi systemy krain Ameriky : navch. posib. [American tax systems: a textbook]. *Lutsk: Vezha-Druk* [in Ukrainian].

Литвиненко Дар'я Олександрівна,

студентка Національного юридичного університету імені Ярослава мудрого, 61001, м. Харків, пр. Ю. Гагаріна 39/133, тел. 0668002203, e-mail: darlitv88@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3239-8776>

Шульга Тетяна Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, тел. 0577049302 e-mail: t.m.shulga@nlu.edu.ua , <https://orcid.org/0000-0001-8223-5812>

ВЗАЄМВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ ТА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Анотація. Безумовно, що для кожної економічно розвиненої держави, важливість системи оподаткування та безпосередньо процесу справляння податків і зборів, складно переоцінити. Оскільки саме за рахунок надходження останніх здійснюється формування дохідних частин бюджетів. Податкові правовідносин характеризуються, передусім, як форма взаємодії держави та суспільства, бо ще за стародавніх часів долучатися до управління та вирішення державних справ мали можливість лише повноправні громадяни, які сплачували податки. За умов сьогодення податки, як основа організації цивілізованої спільноти, складають вагомую частину нашого життя через свою особливу роль. Суспільна значущість податкових правовідносин призвела до встановлення на рівні Конституції (ст. 67) обов'язку кожного сплачувати податки і збори, а в подальшому – й до кодифікації податкового законодавства.

Податковий кодекс України закріплює зміст податкових правовідносин, порядок, форми та методи встановлення податків і зборів, контроль за дотриманням податкового законодавства та відповідальність у разі його порушення. Саме суб'єктивні права та обов'язки складають інтерес даної статті в розрізі наявності чи відсутності балансу інтересів платників податків та владної сторони у податкових правовідносинах.

Безумовно, відносини між державою та платниками податків зазнали суттєвих змін. Так останні стали віддаленими від справ держави, початком чого був поштовх на розвиток можливостей спільноти, примноження активів фізичних осіб та їх прагнення до особової незалежності. Як наслідок – вбачається наявність певної відмінності між публічними та приватними інтересами в сфері податкових правовідносин. Сплата податку до бюджету відповідного рівня, як вираз обов'язкової та безумовної форми реалізації обов'язку платника податків та розширення переліку прав учасників податкових правовідносин, можна сказати й послугували виникненню віддаленості між окресленими інтересами.

Зазначене вище, стало певним підґрунтям для використання учасниками податкових відносин наданих їм прав доволі несумлінно, а деякою мірою, й навіть вдаючись до зловживання цими правами. Звісно, такий стан справ негативно впливає на регулювання податкових правовідносин, не відповідає меті останніх та, як наслідок,

породжує відсутність зацікавленості платників податків у виконанні основного податкового обов'язку.

Ключові слова: податкові правовідносини, приватний інтерес, публічний інтерес, податковий обов'язок, суб'єктивні права.

Lytvynenko Daria Oleksandrivna,

student of Yaroslav Mudryi National Law University, 61001, Kharkiv, 39/133 Gagarina av., tel.0668002203, e-mail: darlity88@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3239-8776>

Shulga Tetiana Mykhailivna,

PhD in Law, Associate Professor of Financial Law Yaroslav Mudryi National Law University, tel. 0577049302 e-mail: t.m.shulga@nlu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8223-5812>

RELATIONS BETWEEN THE STATE AND TAXPAYERS IN TAX LEGAL RELATIONS

Abstract. Of course, for every economically developed country, the importance of the tax system and the process of collecting taxes and fees is difficult to overestimate. Because it is due to the receipt of the latter is the formation of revenue parts of budgets. Tax relations are characterized, first of all, as a form of interaction between the state and society, because even in ancient times only full-fledged citizens who paid taxes had the opportunity to join the management and resolution of public affairs. In today's world, taxes, as the basis of the organization of a civilized community, are an important part of our lives because of their special role. The social significance of tax relations has led to the establishment at the level of the Constitution (Article 67) of the obligation of everyone to pay taxes and fees, and later – to the codification of tax legislation.

The Tax Code of Ukraine establishes the content of tax relations, the procedure, forms and methods of establishing taxes and fees, control over compliance with tax legislation and liability in case of violation. It is the subjective rights and obligations that are of interest to this article in terms of the presence or absence of a balance of interests between taxpayers and the authorities in tax relations.

Of course, the relationship between the state and taxpayers has changed significantly. Thus, the latter became remote from the affairs of the state, the beginning of which was the impetus for the development of community opportunities, increasing the assets of individuals and their desire for personal independence. As a result, there is a difference between public and private interests in the field of tax relations. Payment of tax to the budget of the appropriate level, as an expression of the obligatory and unconditional form of realization of the taxpayer's obligation and expansion of the list of rights of participants of tax relations, can be said and served to create distance between the outlined interests.

The above has become a basis for the use of the rights granted by the participants in tax relations quite dishonestly, and to some extent, and even resorting to the abuse of these rights. Of course, this state of affairs has a negative impact on the regulation of tax relations, does not meet the purpose of the latter and, as a consequence, creates a lack of interest of taxpayers in fulfilling the basic tax obligation.

Key words: tax relations, private interest, public interest, tax liability, subjective rights.

Постановка проблеми. Податкове право регулює податкові правовідносини, які характеризуються нерівністю їх суб'єктів, що виходить із самої суті таких правовідносин. На сьогодні, є необхідність дослідження змісту податкових правовідносин у розрізі дотримання балансу інтересів задля якісної взаємодії держави та платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження складають праці таких фахівців у галузі податкового права, як Д.С.Сахно [1], А.С. Романова [2], О.І. Баїк [6], Н.С. Хатнюк [10], В.І Теремецький [9], Є.В. Лакушева [13], І.О. Пасічна [7], О.А. Куций [8], О.А. Топча [12], Д.О. Гетманцев [4], О.О. Семчик [3], В.А. Вдовічен [5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз наукових праць та їх дослідження, з метою виявлення у податкових правовідносинах фактів зловживання правами владної сторони та визначення проблем у дотриманні балансу приватних і публічних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Для об'єктивного оцінювання ситуації, яка має місце за умов сьогодення, необхідно спочатку з'ясувати, що таке податкові відносини, як вони виникають та власне їх правову природу. Потреба справляння податків і зборів виникає передусім через те, що вони складають основу бюджетних надходжень, за допомогою чого держава здійснює реалізацію бюджетних програм за рахунок їх фінансування. Підставою для виникнення, зміни та припинення податкових правовідносин є певні юридичні факти, що закріплені на законодавчому рівні у податковій системі держави чи територіальної

громади. Таке закріплення слугує реалізацією держави свого суверенітету та податкової правосуб'єктності. Наступним є формалізація об'єктом оподаткування податкового обов'язку для платника податків. Тобто виникнення податкового обов'язку платника податку відбувається за певних обставин відповідно до Податкового кодексу України, натомість на податкові органи покладається обов'язок контролю за його виконанням [1, с. 331-332].

Суть відносин «держава-людина» розкривається в межах природно-правового підходу. Так людина є безпосередньо основою спільноти до створення державою певних умов для суспільного функціонування. Звісно, без існування держави за сучасних умов людина не може повноцінно жити у суспільстві, однак перевага надається саме їй. Ідеальними такі відносини могли би бути на засадах рівності, але з визнанням за людиною пріоритетної значущості [2, с. 389].

О. Семчик акцентує увагу, на тому що державу треба розглядати: як суб'єкт влади, який наділений правами щодо визначення правил поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, гарантії та відповідальності у зазначених правовідносинах, та як зобов'язаний суб'єкт, що має певні обов'язки й несе відповідальність у разі порушення фінансового законодавства. [3, с. 87].

Схожу думку висловив Д. Гетманцев, який зазначив, що держава у фінансових правовідносинах виконує подвійну роль, що дозволяє їй за допомогою імперативного методу здійснювати вплив як на підпорядкованих суб'єктів, так і на власне себе. Тим самим у податкових правовідносинах держава як владний суб'єкт може

виступати й зобов'язаною стороною. [4, с. 134]. Враховуючи публічний характер податкових правовідносин держава є обов'язковим їх учасником самостійно або через податкові органи. Відповідно до зазначеного держава здійснює врегулювання податкових відносин між зазначеними органами та платниками податків і зборів.

Для повного розкриття ролі держави в податкових правовідносинах необхідно зробити увагу на владний характер, який їм притаманний. Так держава, як носій влади здійснює: законодавчу функцію, ухвалюючи положення щодо врегулювання податкових правовідносин; спрямування своєї діяльності на забезпечення визначеної податкової політики на державному та місцевому рівнях; захист суб'єктів податкових правовідносин у разі порушення їх конституційних прав. [5, с. 82].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що публічний характер податкових правовідносин обумовлюється участю у них державної влади, а їх реалізація здійснюється на засадах імперативності. Очевидним є те, що в податкових правовідносинах наявна нерівність учасників, тобто має місце підпорядкованість платника податків податковим органам [6, с.221].

Положення держави у якості як організатора податкових правовідносин, так і власника надходжень зумовлено тим, що вказані відносини є грошовими – як вид фінансових. Фінансова діяльність держави реалізується за рахунок організації та розподілу коштів через формування грошових фондів для наступного їх використання. Податковий кодекс України, регулюючи податкові правовідносини, використовує поняття ціни, доходів, вартості та

ін., що слугує критерієм визначення їх грошового характеру. Знов-таки, рух коштів (у формі податків) знизу вгору характеризується податковим обов'язком платника та правом вимоги держави на його виконання [7, с.189-190].

Очевидним є те, що в податкових правовідносинах наявний певний взаємозв'язок їх учасників, виражений у відповідних правах та обов'язках. О. Куций зазначає, що загальний правовий статус людини та громадянина відображає суб'єктивні права фізичної особи у податкових правовідносинах, а тому підлягають обмеженню тільки відповідно до законодавства та задля добробуту демократичної спільноти [8, с.7]. Зміст податкових правовідносин визначається В. Теремецьким [9, с.22] як система суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, виникнення яких пов'язане з певними юридичними фактами, та регулювання яких здійснюється податково-правовими нормами. Дійсно, передумовою виникнення прав та обов'язків суб'єктів податкових правовідносин є їх законодавче закріплення у НПА з регламентацією певних меж, реалізація яких задовольняє публічний інтерес держави. Однак джерелом розширення таких меж може слугувати акт податкового органу індивідуального характеру (розстрочення, відстрочення).

Права та обов'язки платника податку мають закріплення у Податковому кодексі України, однак неможливо не помітити певну особливість. За логікою та пріоритетністю законодавця спочатку визначено обов'язки, потім – права. Цим здійснено акцентування на тому, що платник податку є зобов'язаною стороною, хоча безумовно має певні права в податкових пра-

вовідносинах. Також необхідно відмітити, що перелік обов'язків платника податків дещо ширший ніж посадових та службових осіб контролюючих органів. Саме тому можна говорити, що реалізація податкового обов'язку через сплату податків і зборів платниками передбачає протистояння останніх та податкових органів, оскільки в більшій мірі добровільна сплата податку платником не стимулюється належним чином, а здійснюється тільки за рахунок погрози настання юридичної відповідальності за податкові правопорушення [10, с.270-271]. Більш детальна регламентація функцій податкових органів дала б можливість краще сприймати та використовувати податково-правової норми.

Як зазначалося вище – обов'язок кожного громадянина сплачувати податки та збори закріплений у ст. 67 Конституції України. Однак Основним законом передбачено непорушність приватної власності та гарантії права кожного на захист своїх прав від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Вказані положення стосуються також і податкових правовідносин. Тобто платник податків щодо своєї приватної власності (грошових коштів) має право здійснювати такий захист, у випадку коли податкові органи вимагає сплату податку в більшому розмірі, ніж це передбачено [11].

Спираючись на світовий досвід, задля досягнення балансу інтересів у податкових правовідносинах, необхідним є впровадження механізму активної взаємодії податкових органів та платників податків щодо виконання податкового обов'язку. Так, прикладом досягнення балансу інтересів слу-

гує презумпція правомірності рішень платника податку. Ця засада застосовується у випадку наявності неоднозначного чи множинного трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів. Відповідно до сказаного, ЄСПЛ у своїх позиціях визначив керівні орієнтири для владної сторони податкових правовідносин щодо прийняття однозначного законодавства та єдності його тлумачення. Можна зробити висновок, що для досягнення балансу інтересів слід переглянути існуюче законодавство та доповнити його новими положеннями на підставі європейських стандартів [12, с.423].

Таку позицію підтримує Є. Лакушева, вказуючи, що баланс інтересів можливий при належній законодавчій основі, дієвому механізмі реалізації й захисті прав та інтересів суб'єктів податкових правовідносин [13, с. 57].

Звісно, майновий обов'язок одностороннього характеру зобов'язаної сторони переважає перед публічним зобов'язанням, оскільки податкове право визначає відносини щодо сплати обов'язкових платежів. Тому існує потреба в модифікації податкових правовідносин від примусовості до співробітництва держави та платників податків [14, с. 180].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Таким чином, взаємовідносини держави та платників податків і зборів у податкових правовідносинах наразі характеризуються нерівністю та примусовістю. Так, держава, керуючись імперативним методом, встановлює владні приписи, дотримання та реалізація яких не стимулюється для плат-

ників податків. Останні бачать з боку держави тільки зацікавленість у стягненні з них лише більших сум податків. Загалом, єдиним на сьогодні поштовхом зобов'язаної сторони до сплати податку, є побоювання настання юридичної відповідальності у разі порушення податкового законодавства. Безумовно, держава виконує ключову роль в податкових правовідносинах, яку важко переоцінити, без чого їх належне функціонування є неможливим.

Підсумовуючи все зазначене вище, можна дійти висновку, що зараз держава робить значні кроки на шляху дотримання балансу публічного та приватного інтересів у податкових правовідносинах, незважаючи на їх імперативний, владний характер. Необхідним елементом цього напрямку є приведення законодавства до стандартів європейської спільноти задля виключення можливих наявних колізій у податковій сфері. Також доцільним буде переведення податкових правовідносин на рівень співпраці й активної взаємодії держави та платників податків, що призведе до підвищення економічної продуктивності та процвітання усіх сторін зазначених відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сахно Д.С. Податкові правовідносини як сфера зловживання правом. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції №6. Том 4. 2017 С.331-334

2. Романова А. С. Буття людини у природно-правовому просторі : монографія. Львів : Ліга-прес, 2015. 444 с.

3. Семчик О. О. Держава як деліктоздатний суб'єкт фінансового права. Право України. 2008. № 12. С. 81–87.

4. Гетманцев Д. О. Держава як сторона фінансово-правового зобов'язання. Право України. 2010. № 8. С. 130–134.

5. Вдовічен В. А. Юридичне закріплення прав держави у податкових правовідносинах. Науковий вісник Чернівецького університету. 2011. Вип. 604. С. 81–85.

6. Баїк О.І. Понятійно-категоріальний апарат податкового права України: дис...д-ра.ридик.наук:12.00.07 Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 522 с.

7. Пасічна І.О. Особливості податкових правовідносин. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ №4, 2011. с.187-196.

8. Куций О. А. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав фізичних осіб у правових відносинах: дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 07. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2004. 14 с.

9. Теремецький В. І. Адміністративно-правове регулювання податкових відносин в Україні: автореф. дис...д-ра. юридич.наук:12.00.07 Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2013. 36 с.

10. Хатнюк Н.С. Система податкових правовідносин: проблеми теорії та практики правового забезпечення. Монографія. Київ, 2018. 464 с.

11. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348>

12. Топча О.А. Баланс приватних і публічних інтересів при вирішенні податкових спорів. Часопис Київського університету права №1, 2017. с. 422-424.

13. Лакушева Є.В. Публічні та приватні інтереси в податковому праві : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 212 с.

14. Хатнюк Н.С. Теоретичні засади визначення сучасних податкових правовідносин в Україні. Наше право № 1, 2017. с. 178-183.

REFERENCES:

1. Sakhno, D.S. (2017). Podatovi pravovidnosiniyakh sfera zlovzhivannya pravom [Tax legal relations as a sphere of law abuse]. *Aktualni problemy vitchiznyanoi yurisprudentsii – Current issues of domestic jurisprudence*, 6, 331-334 [in Ukrainian].
2. Romanova, A.S. (2015). *Buttya lyudini u pryrodno-pravovomu prostori [Human existence in the natural-legal space]*. Lviv: Liga-pres [in Ukrainian].
3. Semchik, O.O. (2008). Derzhava yak deliktozdatniy subekt finansovogo prava [The state as a tort subject of financial law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 12, 81–87 [in Ukrainian].
4. Getmantsev, D.O. (2010). Derzhava yak storona finansovo-pravovogo zobov'yazannya [The state as a party to a financial and legal obligation]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 130–134 [in Ukrainian].
5. Vdovichen, V. A. (2011). Yuridichnezakriplennya prav derzhavi u podatkovikh pravovidnosinakh [Legal consolidation of state rights in tax relations]. *Naukoviy visnik Chernivetskogo universitetu – Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 604, 81–85 [in Ukrainian].
6. Baik, O.I. (2019). Ponyatiyno-kategorialniy aparat podatkovogo prava Ukraini [Conceptual and category apparatus of tax law of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv: Natsionalniy universitet «Lvivska politehnika» [in Ukrainian].
7. Pasichna, I.O. (2011). Osoblivosti podatkovikh pravovidnosin [The Peculiarities of Tax Relations]. *Naukoviy visnyk Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 4, 187-196 [in Ukrainian].
8. Kutsiy, O.A. (2004). Administrativno-pravovi zasoby zabezpechennya prav fizychnykh osib upravovykh vidnosinakh [Administrative and legal means of ensuring the rights of individuals in legal relations]. *Candidate's thesis*. Odesa: Odeska natsionalna yuridichna akademiya [in Ukrainian].
9. Teremetskiy, V.I. (2013). Administrativno-pravove reguluvannya podatkovykh vidnosin v Ukraini [Administrative and legal regulation of tax relations in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalniy universitet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
10. Khatnyuk, N.S. (2018). *Systema podatkovykh pravovidnosin: problemy teorii ta praktyky pravovoho zabezpechennia [Tax system legal relationships: problems of theory and practices of legal security]*. Kyiv: «Vidavnicтво Lyudmila» [in Ukrainian].
11. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996, № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine from June 28 1996, № 254k/96]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30. Art. 141 [in Ukrainian].
12. Topcha, O.A. (2017). Balans privatnykh i publichnykh interesiv pry vyrishenni podatkovykh sporiv [Balance of private and public interests in resolving tax disputes]. *Chasopis Kyivskoho universitetu prava – Scientific Journal «Chronicles of KUL»*, 1, 422-424 [in Ukrainian].
13. Lakusheva, Ye.V. (2014). Publichni ta privatni interesy v podatkovomu pravi [Public and private interests in tax law]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Khatnyuk, N.S. (2017). Teoretichni zasady vyznachennia suchasnykh podatkovykh pravovidnosin v Ukraini [Theoretical fundamentals of definition of modern tax legal relations in Ukraine]. *Nashe pravo – Theoretical principles of determining modern tax relations in Ukraine*, 1, 178-183 [in Ukrainian].

Луцков В'ячеслав Олегович,

аспірант 3-го року навчання кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, вул. Академічна, 2), тел.: (095) 437-44-80, e-mail: volutskov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2333-5853>.

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ЗДІЙСНЕННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. В роботі розглядається практика застосування інституту електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування на території України. Автором виділено такі позитивні прояви інституту електронної петиції як: можливість у дистанційному електронному форматі звернути увагу влади на певні проблеми місцевого значення, що потребують вирішення; гнучкість з точки зору охоплення питань, щодо яких може бути створена електронна петиція; можливість публічно дізнатись офіційну позицію місцевої влади щодо того чи іншого питання місцевого значення; можливість отримати відповідь на електронну петицію як на звернення громадян у разі, якщо вона не набрала необхідну кількість голосів.

Серед негативних боків електронної петиції автор називає відносно невеликі шанси на реальне вирішення питання місцевого через електронну петицію; необхідність відповідного технічного забезпечення.

Також автор вказує на особливості функціонування інституту електронних петицій у різних територіальних громадах, спричинені регулюванням на місцевому рівні, зокрема, щодо умов, які висуваються до тексту петиції, термінів на збори підписів, кількості необхідних підписів. Автор вказує на відсутність у більшості територіальних громад відкритої детальної статистики поданих електронних петицій.

Як результат, автор надає пропозиції для подолання негативів практики функціонування інституту електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: електронна петиція, муніципальне самоврядування, форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування, територіальна громада, Україна

Lutskov Viacheslav Olegovich,

PhD student of the 3rd year of study in the Department of Constitutional Law of the National University «Odessa Law Academy», (Odessa, Akademichna street, 2), tel: (095) 437-44-80, e-mail: volutskov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2333-5853>.

THE PRACTICE OF USING OF THE ELECTRONIC PETITION AS A FORM OF DIRECT PARTICIPATION OF LOCAL COMMUNITY IN THE LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

Abstract. The article considers the practice of using of the institute of electronic petition as a form of direct participation of the local community in the local self-government in Ukraine. The author highlights such positive sides of the institute of electronic petition as: the opportunity to draw the local authorities' attention to certain local issues that need to be solved; flexibility of topics of issues on which an electronic petition can be created; opportunity to publicly learn the official position of local authorities on a particular issue of local importance; the opportunity to receive an answer to the electronic petition as an appeal of citizens if petition did not receive the required number of votes.

Among the negative aspects of the e-petition, the author mentions relatively small chances for a real solution of the local issue through the e-petition; the need for appropriate technical support.

The author also points out the peculiarities of the functioning of the institute of electronic petitions in different local communities, caused by regulation at the local level. It includes the conditions for the text of the petition, the timing of collecting signatures and quantity of required signatures. The author points out the lack of open detailed statistics of submitted electronic petitions in most local communities.

As a result, the author provides suggestions for overcoming the negatives of the practice of functioning of the institution of electronic petition as a form of direct participation of the local community in the local self-government in Ukraine.

Key words: electronic petition, local self-government, form of direct participation of the local community in the local self-government, local community, Ukraine.

Постановка проблеми. Інститут електронної петиції функціонує в Україні протягом понад п'яти років і за цей час вже встиг себе продемонструвати як з позитивних, так і негативних боків. Особливо цікавою є практика застосування цього інституту як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування – через різноманіття умов подання електронних петицій, тематику питань, що порушуються в електронних петиціях та розмірі впливу петицій на вирішення питань місцевого значення.

Разом з тим, у вітчизняній науці функціонування електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади є малодослідженим, що робить тему дослідження актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут електронної петиції досліджувався такими вченими-правниками: А. Барікової, В. Головки, С. Деревянко, Л. Дончака, С. Закірової, О. Колесникова, А. Крижановської, О. Лукашевої, А. Мезенцева, В. Решоти, Я. Собків, Б. Страшун, К. Шустрової та інших. Разом з тим, питання функціонування електронної петиції саме як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування в Україні залишається малодослідженим.

Мета статті. Метою статті є дослідження електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування в Україні, виділення її позитивних та негативних боків. Крім цього стаття має на меті виділення особливостей функціонування інституту електронних петицій у різних

територіальних громадах та надання пропозицій для вдосконалення реалізації цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч.3 ст.5 Закону України «Про звернення громадян» електронна петиція «є особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України або органу місцевого самоврядування» [1].

В територіальних громадах України електронні петиції використовуються як спроби звернути увагу місцевої влади на певні питання місцевого значення, однак ефективність цього інституту залишається неоднозначною в різних територіальних громадах, зокрема й через різний обсяг регулювання з боку органів місцевого самоврядування.

Однак загалом до позитивних та негативних боків електронної петиції можна віднести декілька наступних рис.

Як показує практика, до позитивних боків електронної петиції можна віднести те, що вона здатна у дистанційному електронному форматі звернути увагу влади на певні проблеми місцевого значення, що потребують вирішення. Так, у петиціях до місцевої влади часто пропонують конкретні зміни до інфраструктури населених пунктів, порядку функціонування громадського транспорту, навчальних та спортивних закладів тощо [2,3]. З точки зору членів територіальної громади, які вже зареєструвались на відповідних сервісах і мають відповідні технічні можливості, підтримувати електронні петиції зручніше, ніж, наприклад, приходити на конкретний час громадських слухань.

Також електронні петиції є гнучкими з точки зору охоплення питань, щодо яких може бути створена електронна петиція – законодавство встановлює ряд тем, щодо яких електронна петиція не може подаватись, а не конкретний перелік питань, щодо яких петиції мають стосуватись.

Так, в Законі України «Про звернення громадян» значиться, що «електронна петиція не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» [1]. Разом з тим, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи самостійно часто встановлюють додаткові вимоги.

Наприклад, в Положенні про порядок подання та розгляду електронних петицій до Київської міської ради вказується, що електронна петиція «не може містити заклики до посягання на права і законні інтереси громадян, а також інформацію, яка містить ненормативну лексику, матеріали та висловлювання, які містять передвиборчу агітацію, рекламу товарів, робіт та послуг, а також конфіденційну інформацію щодо третіх осіб». Разом з тим, вказується, що питання, порушені в петиції повинні стосуватись питань, які відносяться до компетенції Київської міської радих [4]. Ряд інших обмежень діє і в інших населених пунктах України. У випадку, якщо зазначені умови порушені, петицію можуть не оприлюднити для збору підписів. Разом з тим, як вірно зазначає Олексій Колесников, застосування на практиці

всіх цих положень із додатковими вимогами до петицій є неправомірним, хоча й подекуди доцільним. «У статті 19 Конституції України вказується, що органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. А це означає, що відмовити громадянам в оприлюдненні петиції можна лише з підстав та в порядку, які передбачені законодавством, в той час, як правом встановлювати додаткові вимоги до петицій місцеві ради не наділені. Тому відмова в оприлюдненні петиції на підставі її невідповідності вимогам місцевих нормативно-правових актів, по суті, є незаконною» [5].

Також електронна петиція дає можливість публічно дізнатись офіційну позицію місцевої влади щодо того чи іншого питання місцевого значення, що може допомогти привернути увагу громадськості як до такої проблеми, так і до шляхів її вирішення.

Крім цього, електронна петиція, яка в установлений строк не набрала необхідної кількості голосів на її підтримку, після завершення строку збору підписів на її підтримку розглядається як звернення громадян, тож автор електронної петиції має отримати на неї відповідь в установлений законом строк, щоправда, вже не публічну [1].

До негативних боків електронної петиції можна віднести, по-перше, відносно невеликі шанси на реальне вирішення питання місцевого значення через електронну петицію. Так, більшість оприлюднених до місцевих рад петицій не набирають необхідної кількості голосів і розглядаються як

звичайні звернення [2,3]. До прикладу, один із найменших відсотків петицій, які зібрали необхідні голоси, зафіксований серед петицій до Київської міської ради – всього 0,87% (57/6527) станом на 7 грудня 2021 року [6]. Однак навіть у випадку, якщо петиція зібрала необхідну кількість голосів, у відповіді місцева влада в більшості територіальних громад переважно не ініціює певних дій через подану петицію. Головними причинами відмов на електронні петиції виступають економічний (відсутність передбачених коштів на реалізацію електронних петицій, економічна не вигідність тощо) та стратегічний фактори (наявність затверджених планів та прийнятих нормативно-правових документів, яким суперечать пропозиції в електронній петиції) [2,3]. Зрештою, електронна петиція до органів місцевого самоврядування як особлива форма колективного звернення громадян має консультативний характер.

Другий недолік електронної петиції впливає саме з необхідності технічного забезпечення – не лише для членів територіальних громад (відповідні пристрої, з яких можна проголосувати за петицію, доступ в інтернет, можливості для ідентифікації), але й органів місцевого самоврядування. Так, у Законі України «Про звернення громадян» значиться, що «громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції» [1]. Однак навіть через понад 5 років після появи інституту електронної петиції не у всіх ор-

ганах місцевого самоврядування (особливо на рівні територіальних громад) є технічна можливість подати петицію через відповідний сайт, наприклад, місцевої ради чи відповідного сервісу для створення електронних петицій (EDEM, петиції на базі gromada.org.ua тощо) [2,3]. Відтак, право членів територіальних громад подати таку петицію до органів місцевого самоврядування порушується.

Також певною особливістю, що має як позитивні, так і негативні боки, є можливість органів місцевого самоврядування самостійно встановлювати окремі умови для функціонування електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування.

Так, наприклад, окремі територіальні громади (наприклад, у Запоріжжі) передбачають створення петицій як через офіційний місцевої влади, так і веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції [7]. Інші (наприклад, у Харкові) передбачають можливість виключно для створення та оприлюднення на офіційному сайті органів місцевого самоврядування [8]. В третьому варіанті (наприклад, у Тернополі) можна подавати петиції виключно через веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції [9].

Також існують різні підходи і до перевірки петицій перед їхнім оприлюдненням. Так, наприклад, після створення петиції до Полтавської обласної ради адміністратор відповідного сайту «впродовж 2-х робочих днів з моменту подачі петиції перевіряє її на відповідність вимогам Положення», яким регулюються електронні петиції до цього органу «та направляє петицію

на розгляд голові Полтавської обласної ради, який впродовж 3-х робочих днів приймає одне з рішень: оприлюднити петицію або відмовити в її оприлюдненні, якщо питання не належить до компетенції обласної ради або суперечить окремим пунктам вимогам Положення», яким регулюються електронні петиції до Полтавської обласної ради [10]. Натомість у Харкові петиції до міської ради створюються на офіційному сайті Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. Зазначається, що «Департамент у справах інформації та зв'язків з громадськістю Харківської міської ради здійснює щоденний моніторинг розміщення електронних петицій на Офіційному сайті. А у разі виникнення сумнівів стосовно відповідності тексту електронної петиції вимогам ст. 231 Закону України «Про звернення громадян» або щодо наявності (відсутності) повноважень Харківської міської ради та її виконавчих органів у розгляді петиції Департамент у справах інформації та зв'язків з громадськістю Харківської міської ради направляє текст електронної петиції до юридичного департаменту Харківської міської ради для перевірки її на предмет відповідності чинному законодавству» [8]. Також існує, наприклад, модель, де адміністрація сервісу для подання електронних петицій передає таке звернення перед оприлюдненням до відповідної комісії у органі місцевого самоврядування тощо [7].

Також, до прикладу, автори можуть створювати електронні петиції не лише державною мовою, відтак досить часто можна зустріти петиції, наприклад, російською мовою [2].

Крім цього, існують різні умови й щодо термінів збору голосів та їхньої необхідної кількості. Так, наприклад,

у місті Запоріжжя збір 750 голосів на підтримку петиції триває 60 календарних днів [7], у Тернополі збір 300 голосів триває 30 днів [11], а у Вінниці збір 350 голосів триває лише 14 днів [12]. Населення міст станом на 1 січня 2020 року складало 731922, 223462 та 370707 відповідно [13].

Також варто додати, що в Законі України «Про звернення громадян» вказується, що вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади [1]. Однак на практиці органи місцевого самоврядування досить часто встановлюють такі строки та кількість підписів у інших нормативно-правових актах. Так, наприклад, у Статут територіальної громади міста Вінниці внесли відповідні зміни щодо електронних петицій [12], у Тернополі – прийняли Положення про порядок розгляду електронних петицій, адресованих Тернопільській міській раді та її виконавчим органам як додаток до Статуту [9], а в Запоріжжі прийняли окреме Положення про електронні петиції, без змін до Статуту міста [7].

Важливим аспектом є те, що якщо сервіси для створення електронних петицій до різних територіальних громад надають однакову інформацію щодо статистики електронних петицій (зокрема, це можливість перегляду та підрахунку оприлюднених петицій, петицій на розгляді, петицій з відповідями та петицій, що не набрали необхідну кількість голосів) [2,3], то самі сайти окремих органів місцевого самоврядування чи сайти окремих територіальних громад для подачі петицій іноді є більш детальними. Так, одне з найбільш детальних оформлень статистичних

даних – на сайті для подачі петицій до Київської міської ради. На сайті можна дізнатись кількість активних користувачів, кількість відданих за петиції підписів, кількість підтриманих міською радою електронних петицій та як саме підтриманих, найпопулярніші напрямки петицій тощо [6]. Це можна вважати позитивним прикладом оформлення сайту для подачі петицій.

Загалом, якщо теоретично означені розбіжності, створені органами місцевого самоврядування можуть допомогти оптимізувати функціонування електронної петиції саме для тієї чи іншої територіальної громади, на практиці це спричиняє додаткові перепони для ефективнішого використання вказаного інституту як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування.

Так, для подолання негативів практики функціонування інституту електронної петиції:

1. Органам місцевого самоврядування варто прибрати власні додаткові обмеження до електронних петицій, зокрема, щодо тематики петицій. Це підвищить кількість оприлюднених петицій.

2. Створити можливості зручного моніторингу статистики петицій, що оприлюднювалися, збирали підписи, були підтримані місцевою владою, створити можливості переглядати категорії тем петицій, що подавались тощо. Для цього можна використати як приклад сайт Київської міської ради. Це допоможе оптимізувати дії як членів територіальних громад (які можуть створювати електронні петиції з врахуванням відповідної статистики), так і органів місцевого самоврядування (які можуть змінювати регулювання петицій з врахуванням статистики, наприклад, збільшуючи час на збір підписів тощо).

3. Розробити детальну схему взаємозв'язку необхідної кількості голосів на підтримку електронної петиції та терміном їх збору із кількістю жителів. Це допоможе уникнути ситуації, коли населені пункти із схожим населенням встановлюють абсолютно різні умови для набрання електронною петицією необхідних голосів.

4. Чітко визначити порядок перевірки електронної петиції на предмет відповідності вимогам законодавства та інших нормативно-правових актів перед її оприлюдненням. Це допоможе уникнути ситуацій, коли органи місцевого самоврядування схожих територіальних громад встановлюють кардинально різні процедури проходження електронними петиціями

5. З урахуванням попередніх пропозицій створити єдиний сервіс для створення електронних петицій – як до органів державної влади та Президента, так і до органів місцевого самоврядування. Це спростить доступ членів територіальних громад до процесу подання електронних петицій.

6. Здійснювати інформування членів територіальних громад щодо можливостей, які надають електронні петиції та як ними можна ефективно користуватися. Це допоможе підвищити кількість громадсько-активних членів територіальної громади та їхньої залученості у вирішенні питань місцевого значення.

Висновки. Автором було проаналізовано практику окремих міст щодо використання електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування.

В результаті в статті було виділено позитивні, негативні боки та особливості функціонування інституту електронної петиції в Україні. Як наслідок, можна зробити висновок, що інститут

електронної петиції в Україні потребує значної модернізації. Відтак, автором запропоновано шість кроків до оптимізації функціонування інституту електронної петиції як форми безпосередньої участі територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року// Відомості Верховної Ради України – 1996 р.- № 47. – ст. 256

2. EDEM: Єдина система електронних петицій. URL: <https://petition.e-dem.ua>

3. Сервіс для подання електронних петицій: Сайти громад URL: <https://gromada.org.ua>

4. Про затвердження Положення про порядок подання та розгляду електронних петицій: Рішення Київської міської ради №103/2006 від 8 жовтня 2015 року. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/poryadok-rozglyadu-elektronnyh-petyciy>

5. Е-петиції у системі місцевої демократії: досвід обласних центрів України: аналітичні матеріали Асоціації сприяння самоорганізації населення за авт. Олексія Колесникова. URL: https://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/Petitsiyi_gotov-1.pdf

6. Електронні петиції до Київської міської ради. URL: <https://petition.kyivcity.gov.ua/>

7. Про затвердження Положення про електронні петиції: рішення Запорізької міської ради №101 від 30 листопада 2016 року. URL: <https://zp.gov.ua/uk/page/elektronni-peticii>

8. Про затвердження Порядку з організації роботи з електронними петиціями у Харківській міській раді: рішення виконавчого комітету Харківської міської ради №44 від 10 лютого 2016 року. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/647102>

9. Інформація про подані петиції до Тернопільської міської ради. URL: [https://](https://ternopilcity.gov.ua/normative-documents/petitsii-do-ternopilskoi-miskoi-radi/)

ternopilcity.gov.ua/normative-documents/petitsii-do-ternopilskoi-miskoi-radi/

10. Про затвердження Положення про електронні петиції до Полтавської обласної ради: рішення Полтавської обласної ради №195 від 11 серпня 2016 року. URL: https://www.oblrada-pl.gov.ua/ses/7/9/3_2.pdf

11. Положення про порядок розгляду електронних петицій, адресованих Тернопільській міській раді та її виконавчим органам: додаток до статуту Тернопільської міської ради URL: <https://ternopilcity.gov.ua/normative-documents/statut-gromadimista-ternopolya/28630.html>

12. Про внесення змін до Статуту територіальної громади міста Вінниці та затвердження Порядку розгляду електронних петицій, адресованих Вінницькій міській раді: рішення Вінницької міської ради № 91 від 29 січня 2016 року URL: <https://bit.ly/3rAVkT2>

13. Чисельність населення по містах України станом на 1 січня 2020 року URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/town/>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy “Pro zvernennia hromadian” : vid 02 zhovtnia 1996 roku [Law of Ukraine “On citizens’ appeals” from October 2, 1996]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 47. Art. 256 [in Ukrainian].

2. EDEM: Yedyna systema elektronnykh petytsii [EDEM: Unified system of electronic petitions]. *petition.e-dem.ua*. Retrieved from <https://petition.e-dem.ua> [in Ukrainian].

3. Saity Servisu dlia podannia elektronnykh petytsii [Site of Service for submitting electronic petitions]. *gromada.org.ua*. Retrieved from <https://gromada.org.ua> [in Ukrainian].

4. Rishennia Kyivskoi miskoi rady “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok podannia ta rozghliadu elektronnykh petytsii”: vid 8 zhovtnia 2015 roku, № 103/2006 [Decision of the Kyiv City Council “On approval of the Regulations on the procedure for submit-

sion and consideration of electronic petitions” from October 8, 2015, №103/2006]. *kmr.gov.ua*. Retrieved from <https://kmr.gov.ua/uk/content/poryadok-rozglyadu-elektronnyh-petyciy> [in Ukrainian].

5. Kolesnykov, O. (n.d.). E-petytsii u systemi mistsevoi demokratii: dosvid oblasnykh tsentriv Ukrainy: analitychni materialy Asotsiatsii spryiannia samoorhanizatsii naseleння [E-petitions in the system of local democracy: the experience of regional centers of Ukraine: analytical materials of the Association for the Promotion of Self-Organization of the Population]. *samoorg.com.ua*. Retrieved from https://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/Petitsiyi_gotov-1.pdf [in Ukrainian].

6. Sait Elektronnykh petytsii do Kyivskoi miskoi rady [Electronic petitions to the Kyiv City Council]. *petition.kyivcity.gov.ua*. Retrieved from <https://petition.kyivcity.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Rishennia Zaporizkoi miskoi rady “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni petytsii” : vid 30 lystopada 2016 roku, № 101 [Decision of the Zaporizhia City Council “On approval of the Regulations on electronic petitions” from November 30, 2016, №101]. *zp.gov.ua*. Retrieved from <https://zp.gov.ua/uk/page/elektronni-peticii> [in Ukrainian].

8. Rishennia vykonavchoho komitetu Kharkivskoi miskoi rady “Pro zatverdzhennia Poriadku z orhanizatsii roboty z elektronnyimi petytsiiamy u Kharkivskii miskii radi” : vid 10 liutoho 2016 roku, № 44 [Decision of the Executive Committee of the Kharkiv City Council “On approval of the Procedure for organizing work with electronic petitions in the Kharkiv City Council” from February 10, 2016, №44]. *kharkiv.rocks*. Retrieved from <http://kharkiv.rocks/reestr/647102> [in Ukrainian].

9. Informatsiia pro podani petytsii do Ternopilskoi miskoi rady [Information on petitions submitted to the Ternopil City Council]. *ternopilcity.gov.ua*. Retrieved from [\[nopolcity.gov.ua/normative-documents/petytsii-do-ternopilskoi-miskoi-radi/\]\(https://ternopilcity.gov.ua/normative-documents/petytsii-do-ternopilskoi-miskoi-radi/\) \[in Ukrainian\].](https://ter-</p></div><div data-bbox=)

10. Rishennia Poltavskoi oblasnoi rady “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni petytsii do Poltavskoi oblasnoi rady” : vid 11 serpnia 2016 roku, № 195 [Decision of the Poltava Regional Council “On approval of the Regulations on electronic petitions to the Poltava Regional Council” from August 11, 2016, № 195]. *www.oblrada-pl.gov.ua*. Retrieved from https://www.oblrada-pl.gov.ua/ses/7/9/3_2.pdf [in Ukrainian].

11. Polozhennia pro poriadok rozghliadu elektronnykh petytsii, adresovanykh Ternopilskii miskii radi ta yii vykonavchym orhanam: dodatok do statutu Ternopilskoi miskoi rady [Regulations on the procedure for consideration of electronic petitions addressed to the Ternopil City Council and its executive bodies: Annex to the Statute of the Ternopil City Council]. (2019). *ternopilcity.gov.ua*. Retrieved from <https://ternopilcity.gov.ua/normative-documents/statut-gromadi-mista-ternopolya/28630.html> [in Ukrainian].

12. Rishennia Vinnytskoi miskoi rady “Pro vnesennia zmin do Statutu terytorialnoi hromady mista Vinnytsi ta zatverdzhennia Poriadku rozghliadu elektronnykh petytsii, adresovanykh Vinnytskii miskii radi” : vid 29 sichnia 2016 roku, № 91 [Vinnytsia City Council “On amendments to the Statute of the territorial community of the city of Vinnytsia and approval of the Procedure for consideration of electronic petitions addressed to the: decision of the Vinnytsia City Council” from January 29, 2016, № 91]. *www.vmr.gov.ua*. Retrieved from <https://bit.ly/3rAVkT2> [in Ukrainian].

13. Chyselnist naseleння pro mistakh Ukrainy stanom na 1 sichnia 2020 roku [Population by cities of Ukraine as of January 1, 2020]. *index.minfin.com.ua*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/town/> [in Ukrainian].

Федоренко Максим Владиславович,

аспірант Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33, lermont98@gmail.com; тел.: +38 (044) 5290516, <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

ГЕНЕЗИС СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ (ПУБЛІЧНОЮ) СЛУЖБОЮ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Розкривається сутність, зміст і особливості становлення та розвитку інституту державної (публічної) служби в Україні та Республіці Польща з часів утвердження національної державності – до сьогодення. Обґрунтовується авторська періодизація генезису систем управління державною (публічною) службою в Україні та Польщі. Відзначається негативний вплив на розвиток системи управління державної службою під час перебування обох держав у складі Російської імперії (XVIII ст. – поч. XX ст.) після ліквідації української державності та поділів Речі Посполитої, а також під час Другої світової війни (1939-1945 рр.) та перебування України у складі колишнього СРСР до 1991 року, а Польщі – під впливом колишнього Радянського Союзу до 1989 року. Наводяться приклади дискримінації в частині реалізації права українців і поляків на державну службу в Російській імперії та впливу комуністичної партії на управління системами публічної служби в Україні та Польщі в XX ст.

Приділено увагу законодавчому та адміністративно-правовому забезпеченню функціонування систем управління державною (публічною) службою в Україні та Республіці Польща. Проаналізовано основні здобутки і недоліки феномену «творення цивільної служби» в Польщі з 2008 року та реформування державної служби в Україні з 2014 року. Відзначається позитивний вплив польського досвіду формування системи публічної (цивільної) служби в Польщі на українську систему управління державною службою.

Наголошується, що у чинному законодавстві України і Польщі про державну службу (положення конституцій та спеціальні закони) концептуально змінилося розуміння сутності державної служби і тенденції її розвитку. По-перше, починаючи з повалення абсолютизму та утвердження перших конституцій в кін. XVIII державна служба перестала бути привілеєм, що дарує чи продає монарх, і трансформувалась в конституційне право громадян на управління державними справами. По-друге, якщо раніше йшлося про реалізацію завдань і функцій держави у формі виконання обов'язків на посадах державної (публічної) служби будь-якого рівня (кар'єрна служба), то в XXI ст. пріоритетом публічної служби є забезпечення ефективного виконання функцій і повноважень державних (публічних) службовців у межах їх компетенції (сервісна служба). Відповідні тенденції впливають і на перспективи розвитку і модернізації систем управління державною (публічною) службою в Україні, Польщі та інших демократичних державах світу.

Ключові слова: публічна служба, державна служба в Україні, цивільна служба в Польщі, адміністративний режим державної (публічної) служби, система управлін-

ня державною службою, генезис системи управління державною (публічною) службою, реформа державної служби.

Fedorenko Maksym Vladislavovych,

graduate student of the Humanities Institute of the Tavriya National University named after VI Vernadskoho, 01042, Kyiv, st. John McCain, 33, lermont98@gmail.com; tel .: +38 (044) 5290516, <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

GENESIS OF CIVIL SERVICE MANAGEMENT SYSTEMS IN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

Annotation. The essence, content and peculiarities of the formation and development of the institution of civil (public) service in Ukraine and the Republic of Poland from the time of the establishment of national statehood to the present day are revealed. The author's periodization of the genesis of public (public) service management systems in Ukraine and Poland is substantiated. There is a negative impact on the development of the civil service during the stay of both states in the Russian Empire (XVIII century – early XX century) after the liquidation of Ukrainian statehood and the division of the Commonwealth, as well as during World War II (1939-1945) and the stay of Ukraine in the former USSR until 1991, and Poland – under the influence of the former Soviet Union until 1989. Examples of discrimination in the implementation of the right of Ukrainians and Poles to civil service in the Russian Empire and the influence of the Communist Party on the management of public service systems in Ukraine and Poland in the XX century are given.

Attention is paid to legislative and administrative support of the functioning of public (public) service management systems in Ukraine and the Republic of Poland. The main achievements and shortcomings of the phenomenon of “creation of civil service” in Poland since 2008 and civil service reform in Ukraine since 2014 are analyzed. There is a positive impact of the Polish experience of forming a system of public (civil) service in Poland on the Ukrainian system of civil service management.

It is noted that the current legislation of Ukraine and Poland on civil service (provisions of constitutions and special laws) has conceptually changed the understanding of civil service and trends in its development. First, since the overthrow of absolutism and the adoption of the first constitutions in the end. The XVIII civil service ceased to be a privilege granted or sold by the monarch, and was transformed into the constitutional right of citizens to manage public affairs. Secondly, if earlier it was a question of realization of tasks and functions of the state in the form of performance of duties on positions of the state (public) service of any level (career service), then in the XXI century. the priority of the public service is to ensure the effective performance of the functions and powers of civil (public) civil servants within their competence (service). Relevant trends affect the prospects for the development and modernization of civil service management systems in Ukraine, Poland and other democracies.

Key words: public service, civil service in Ukraine, civil service in Poland, administrative regime of civil (public) service, civil service management system, genesis of civil (public) service management system, civil service reform.

Постановка питання в загальному вигляді. Управління системою державної служби є одним із базових, і водночас, складних питань у теорії та практиці адміністративного права України і зарубіжних держав. Адже на сьогодні в різних державах світу поширені самі різноманітні системи управління публічної служби. Одні з них, універсальні управлінські системи, поширюються на управління всіма видами публічної служби – державною службою, спеціальною мілітарною чи парамілітарною службою та службою в органах місцевого самоврядування. Інші ж, спеціальні управлінські системи, регулюють окремі з названих видів публічної служби відносно автономно.

Утім, усі існуючі системи управління публічною службою, будь то у Центральній і Східній Європі, Західній Європі, Північній Америці, чи іншому регіоні світу, об'єднує те, що вони є продуктом генезису та еволюціонування інституту державної служби. Також відзначимо, що історія досліджуваних адміністративно-управлінських систем, як правило, була спільною або ж схожою для держав, які традиційно існували в межах єдиного регіону та споріднених національних правових систем. Прикладом цього, на наш погляд, є розвиток управління публічною службою в Україні та Польщі.

Досліджуючи генезис і еволюціонування систем розвитку управління публічною (державною) службою в Україні, науковці, як правило беруть до уваги традиційні, відтворені в багатьох джерелах з історії державотворення, періоди (доби), а саме: доба Київської Русі (X-XIII ст.ст.); доба Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV-XVIII ст.ст.); доба Козацької

держави (XVI-XVIII ст.ст.); доба перебування Українських земель у складі Російської імперії (поч. XVIII ст. – поч. XX ст.); доба національно-визвольних змагань УНР-ЗУНР (1917-1921 рр.); радянська доба (1921-1991 рр.); доба розбудови незалежної України (1991 р.– донині).

Але, така періодизація є, *по-перше*, доволі схематичною, узагальненою, такою, що відображує здебільшого поступ національного державотворення. *По-друге*, у межах цього дослідження необхідно синхронізувати періодизацію утвердження, розвитку та реформування систем управління державною службою в Україні та Польщі, виявити спільне та відмінне в генезисі та еволюціонуванні державної (публічної) служби наших держав.

Враховуючи зазначене, заслуговує на увагу періодизація публічної (державної) служби, обґрунтована в фундаментальному 5-томному науковому виданні «Історія державної служби в Україні», видана з нагоди 90-річчя запровадження інституту державної служби за часів Гетьманату П. Скоропадського в 1918 році. Зокрема, автори цієї наукової розвідки виокремили наступні періоди генезису та еволюціонування державної служби: 1) державність і державна служба у давніх степових імперіях, грецьких і римських провінціях Начорномор'я та в Боспорському царстві; 2) система управління державною службою в Київській Русі; 3) державний устрій і публічна служба Великого князівства Литовського; 4) державна влада Речі Посполитої на землях України-Русі; 5) середньовічні держави Українського примор'я та степові імперії середньовічної України; 6) публічне управ-

ління та публічна служба в Запорозькій Січі та в Українській козацькій державі; 7) державна служба в українських губерніях Російської імперії, українських регіонах Австро-Угорської імперії та в окупованих територіях Галичини і Буковини; 8) державотворення та творення державної служби за доби УНР-ЗУНР; 9) утвердження та функціонування радянської державно-партійної системи управління службовцями у колишньому СРСР; 10) становлення, розвиток та удосконалення системи управління публічною (державною) службою в незалежній Україні [1]. На наш погляд, наведена періодизація становлення та розвитку державної служби в Україні може бути використана при дослідженні генезису та еволюціонування систем публічної державної служби в Україні та Польщі. Утім, не беззастережно.

Також зазначимо, що у цій статті використовуються категорії «публічна служба», «державна служба», «цивільна служба». Їх сутність, зміст і співвідношення, очевидно, є самостійним предметом наукового дослідження, що не виключає пояснення підходів до їх використання автором.

Так об'єктом цього дослідження є саме генезис інституту державної служби в Україні та Польщі. Категорія «публічна служба» є узагальнюючою до всіх видів служби: державної, спеціальної державної (мілітарної та парамілітарної) і в місцевому самоврядуванні. Державна служба є видом публічної служби, що передбачає безпосередню реалізацію службовцем функцій держави. Оскільки на різних етапах історичного розвитку Україна та Польща втрачали свою суверенну державність, у дослідженні застосову-

ється комбінована категорія «публічна (державна) служба».

У Польщі на сьогодні усталеним терміном для позначення державної немілітарної служби є термін «цивільна служба». Водночас, цей термін не є автентичним виключно для Польщі. Зокрема, О. Градовський понад півтора століття тому писав про «сутність державних посад і вчення про службу цивільну» [2, с. 3-5], розуміючи під останньою державну не військову службу, яка не поширюється на церкви, громади і цехи, в яких у самоврядний спосіб формуються власні інститути публічної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика становлення державної служби в Україні залишається предметом уваги істориків, правознавців і фахівців з державного управління. Серед ґрунтовних досліджень цієї проблематики слід виділити дослідження «Історія державної служби в Україні» [1], а також наукові дослідження С. Дубенко [3], А. Малюги [4], В. Федоренка [5] та інших дослідників, включаючи автора цієї публікації [5-6]. Дослідження в галузі історії та тенденцій розвитку цивільної служби у Польщі здійснювались також такими ученими, як Д. Боссаерт і Ч. Демке [7], Б. Пшевора [9] та ін.

Проблематиці генезису державної служби приділяли увагу й правознавці XIX ст. – поч. XX ст. Зокрема, йдеться про наукові розвідки О. Віцина [9], О. Градовського [2], М. Загоскіна [10], Л. Ольшевського [11] й ін. У цей період розвиток публічної служби в Україні та Польщі перебував під впливом кадрової політики Російської імперії.

Разом з тим, слід зазначити, що проблематика становлення та роз-

витку системи управління публічною (державною) службою в Україні, зокрема, й у порівнянні з відповідною адміністративно-управлінською системою в Польщі не отримала на сьогодні відповідної уваги.

Загальна мета дослідження полягає в виявленні та правовій характеристиці основних етапів генезису та еволюціонуванні систем управління державною службою в Україні та Республіці Польща, та також у визначенні ключових тенденцій їх подальшого розвитку та вдосконалення.

Викладення основного матеріалу. Появі державних службовців і апаратів управління державною службою в їх звичному для нас вигляді передувало виникнення теократичних деспотій Стародавнього Сходу – Шумеру й Акаду, Вавилону, Єгипту, Фінікії та ін. У 1903 році Л. Ольшевський закінчив у Львові (Лемберзі) свою роботу «Бюрократія», писав, що саме у цей час *«... виникає механізм релігійних культів, – стан чиновників, які є служителями релігії, витлумачують волю Вищої істоти на зрозумілу людям земну мову. У цю епоху законом вважається лише те, що узгоджується з волею цієї Вищої істоти, яка доведена до людей через її посередників»* [11, с. 22]. Тобто, за часів теократичних монархій Стародавнього Сходу першими службовцями були представники релігійних культів – служителі храмів.

Становлення державної (публічної) служби виникає з утворенням самих держав, у яких уже сформовано чіткий публічно-світський компонент монаршої влади. Як писав у XIX ст. дослідник державної служби М. Загосін, *«Найбільш повний розвиток кола осіб службових ми знаходимо уже в держа-*

ві. Тут, як їх кількість, так і характер їх діяльності, значно примножуються. Поряд з іншими класами населення, виокремлюється особливий клас урядовців, наділених державною владою ...» [10, с. 7]. Цю тезу підтверджує й багато в чому споріднений досвід державотворення з найдавніших часів в Україні та Польщі.

Думки науковців щодо перших державних утворень на теренах України різняться, зберігають свою полемічність. Так, О. Галенко пише, що задовго до Київської Русі на теренах сучасної України, у Північному Причорномор'ї до III ст. н.е. існувала степова імперія скіфів, відома сучасникам із описів Геродота. У ній існувала царська модель управління, що передбачала конфедеративний устрій і елементи державної служби: племінна верхівка, комісари центральної влади і місцеві адміністрації [1, с. 19-22]. При цьому, скіфи з'являються на теренах України після перемоги і витіснення кіммерійців, згадки про яких відомі з VII ст. до н.е. Скіфів же з часом витісняють сарматські племена. Але, системних даних про політико-правову історію кіммерійців, скіфів і сарматів, зокрема, про організацію в них публічної (державної) служби, на сьогодні обмаль.

Також слід згадати і про давні еллінські держави-колонії у Північному Причорномор'ї. Як писав М. Аркаса, апелюючи до робіт Плінія Старшого, уже в VIII-VII ст. до н.е. *«... греки почали тривко закріплюватися на Північному побережжю Чорного моря, використовуючи миролюбиве ставлення до них доколишніх племен і пануючих над ними кочових скитів»* [12, с. 125]. Завдяки еллінській колонізації Північного Причорномор'я грецька модель управ-

ління демократичним полісом поширювалася й на терени сучасної України. Зокрема, у таких містах, як Ніконій, Ольвія Понтійська (Бористен), Тіра, Херсонес і ін. У згаданих полісах знаходимо прототипи систем управління публічною службою, на разок тих, що були поширені в Афінській Республіці.

То ж, можемо стверджувати, що поява на теренах сучасної України перших протодержав степних імперій скіфів і сарматів, а також еллінських колоній-полісів, очевидно, сприяли виокремленню та стратифікації в тогочасних суспільствах соціальних груп професійно навчених людей, які здійснювали від імені вождя найважливіші функції держави, а саме: оборони, управління в центрі та на місцях, вступали у зовнішні відносини із сусідніми племенами, містами і державами тощо. Утім, історія управління державною службою бере свої витoki із часів усталення державності в Україні та Польщі.

Традиційною й складною проблематикою становлення державності та державної служби й системи управління нею за часів раннього Середньовіччя в Київській Русі чи Київському Князівстві залишається т.з. «норманський фактор» вітчизняного державотворення. Дискурси про глибину варязького впливу на систему управління та публічну службу тривають донині. До прикладу, сучасні російські дослідники, вибірково використовуючи літописи, взагалі стверджують про існування з середини IX ст. варязького «Руського каганату», який передував Київській Русі й мав власну столицю – «Рюрикове городище», розташоване в Новгороді [13, с. 66-75]. На наш погляд, це ілюструє той факт, що багата наукова

спадщина щодо державності, державного управління та державної служби в Київській Русі чи ж у Київському Князівстві, напрацьована за останні 2-3 століття, зберігає своє ідеологічне забарвлення.

Загальновідомо, що за часів Київської Русі були періоди як одноосібної та владної монархії зі сталою державною структурою та відпрацьованими механізмами управління (за правління князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого), так і дуумвіратів та тріумвіратів, які незважаючи на міжусобиці та неузгодженість дій успішно забезпечували подолання зовнішніх загроз. На місцях реалізовували державну владу князівські посадники – сини князя або бояри.

Можемо передбачити, що прототипом перших керівників державної служби були т.з. «службові князі». Досліджуючи це питання, В. Сергеевич писав у XIX ст. наступне:

«Не всі князі Рюриковичі були повновладними. Багато із них поступали до повновладних князів в якості служилих людей і складали особливий клас службовців або ж службових князів. ... Існування службових князів породжує чимало запитань. Перший із них полягає в тім, як трапилось, що природжені Рюриковичі перестали бути братами впливових князів і стали їх слугами. Потім ідуть запитання про види служилих князів і їх відношення до повновладних» [14, с. 302].

Як відомо, Київська Русь не знала феодально-ленного устрою, й не мала чіткого васального управління, подібно держав Західної Європи. Ця особливість відобразилась і на системі та методах управління державною службою в Київському Князівстві. Щодо них О.

Градовський писав: «Управління в цілому було особистою задачею і особистим правом князя, який в принципі здійснював його безпосередньо. В очах суспільства, в очах самих князів найкращим князем був той, який безпосередньо не довірявся нікому, відправляв правосуддя і правив своєю волостю» [2, с. 23].

З часом і повновладні (великі та удільні), і службові князі вступали у суперечки з боярами щодо методів і форм здійснення своєї влади. Місцеві бояри почали віддавати першочергову перевагу вирішенню місцевих справ над справами загальнодержавними, коли відбулося зміцнення економічної та політичної влади земель, які входили до складу Київської Русі. У цей час централізована князівська влада в Києві починає становити небезпеку для інших «менших» князів, що стало, однією з основних причин початку роздроблення Київської Русі. Разом із тим, така роздробленість не призвела до цілковитого розпаду держави, а трансформувала тогочасні організаційно-правові форми державного управління та державної служби. Схожі процеси були притаманні й тогочасному Польському королівству.

Водночас, організація державної влади і державної служби у Київському та Польському князівствах мала й подібні до тогочасних держав Західної Європи ознаки. Для порівняння, наведемо приклад становлення державних і придворних посад у Священній Римській Імперії за часів розквіту феодалізму. У сер. XIX ст. д-р Г. Аренс у своїй «Юридичній енциклопедії» (1855 р.) писав щодо цього так:

«Вищою посадою в Імперії була посада ерцканцлера, яку першопочатково займав один із Рейнських єписко-

пів; надалі вона належала виключно архієпископу Майнцькому. Але службу канцлерства здійснював не він, а призначений ним самим віце-канцлер. Чотири вищі придворні посади, сенешаля, маршала, шенка и камерера з XIII ст. стали постійною приналежністю відомих князівських родів. Але й вони, лише в виключних випадках, особисто здійснювали свою придворну службу; зазвичай вона здійснювалась їх намісником, посада якого також невдовзі стала спадковою» [15, с. 277].

Разом із тим, держави Західної Європи не зазнали таких нищівних руйнувань від монголо-татарської (татарської, ординської) експансії, як слов'янські князівства. Після падіння Києва під навалю татар та завоювання інших слов'янських князівств, за свідченням М. Загоскіна, «по містам Руським для збору данини і перепису населення розсилалися татарські чиновники; самі ж князі Руські змушені були їздити на поклон до ханів Ординських» [10, с. 164].

Певним «острівцем державності» для українців на той час залишилось Галицько-Волинське князівство, утворене в кін. XII ст. Романом Мстиславичем та розбудоване у XIII ст. князем Данилом Галицьким. Воно тривалий час вдало боронилося від набігів татар, конкурувало із Золотою Ордою та Великим князівством Литовським, розбудовувало феодальні моделі державного управління та державної служби.

У Галицько-Волинському князівстві існувало управління державною службою, коли князь Данило Галицький провів заходи з централізації земель, обмеження впливу бояр, зміцнення кордонів, заснування нових міст та врегулювання зайняття ремес-

лом, землеробством та торгівлею, а також проводив активну та успішну зовнішню політику. Державна структура князівства була удосконалена, а уособленням реформованого управління державної служби став княжий двір.

У XIV ст. на Українські землі (Київщина, Поділля, Чернігово-Сіверщина і ін.) ввійшли до складу до складу Великого князівства Литовського, яке розширювалось переважно за рахунок злиття династій, було багатонаціональним, толерантним до різних культур і релігій та, у zenіті свого розквіту, «... сягало своїми кордонами Балтики на Півночі та Чорного моря на Півдні, Західного Бугу на Заході та верхів'їв Оки на Сході» [1, с. 76]. Система управління та публічної служби в Великому князівстві Литовському була подібною до вище охарактеризованих систем Київського та Галицько-Волинського князівств, але із сформованою феодално-васальною основою.

Князь був наділений найвищою та, по-суті, одноособовою владою. Він міг одноособово вирішувати всі питання державного життя, в тому числі призначати адміністрацію (десятників, сотників та тисячників). Поряд з Великим князем були наближені князі та пани. Сам державний апарат був представлений центральним і регіональними урядами, які забезпечували управління в Великому князівстві Литовському.

У свою чергу княжий двір, як уособлення центрального уряду, здійснював управління економічними, культурними, релігійними процесами, і для виконання цих функцій налічував близько сотні осіб. Слід зазначити, що державний апарат Великого князівства Литовського, у складі якого перебувала

частина українських земель, був достатньо специфічним. Як і в Київській Русі, князь Галицько-Волинського князівства управляв державними справами через дружину, до складу якої входила земельна аристократія. Однак, розширення меж князівства та входження ряду нових земель призвело до потреби в модернізації та подальшій структуризації державного апарату.

Дружина влилася до складу княжого двору, за межі якого державний апарат не виходив протягом XIV століття. Першими посадовцями тогочасної державної служби, які з'явилися в структурі княжого двору, були воеводи (військові керівники) та тівуни (управляли волостями), а також канцеляристи (писарі та скарбники). Зі скасуванням удільних князівств та утворенням областей і воеводств, на їх заміну було запроваджено посади старост та воевод, які виконували не лише військові функції, а згодом засновано посади двірських, маршалків, чашників, хорунжих тощо.

Найвищою військовою владою, після князя, був наділений гетьман, якому довірялось керівництво військом під час походу. Зазначені посади були багатofункціональними. Тобто, одна особа могла одночасно обіймати декілька посад. Для контролю збору податків та організації будівництва та підтримки в належному стані шляхів та укріплень в належному стані у межах областей було запроваджено посади намісників, городничих, каштелянів тощо.

Наділений найвищою владою Король, що обирався Сеймом довічно, мав досить великі повноваження, коли в 1569 році, за умовами Люблінської Унії, значна частина земель Лівобережжя

режної та Правобережної України (Підляшшя, Волинь, Східне Поділля та Київщина) була приєднана до складу новоутвореної держави – Речі Посполитої. Тривалий час Річ Посполита мала характер дуалістичної держави-конфедерації, на чолі якої одночасно стояли Польський Король і Великий Литовський князь. Польське королівство та Литовське князівство мали самостійні центральні уряди і системи управління, власні закони і скарбниці. Разом із тим, у межах цих двох частин конфедерації король і князь продовжували зберігати необмежену владу.

Вагомим інструментом впливу короля Польщі було повноваження передавати земельні маєтки у спадкове володіння своїм воєводам чи чиновникам, як плату за сумлінну державну службу. Однак, влада короля була обмеженою в частині особистих статків. Адже, без дозволу Сейму, король Польщі не міг набувати нових земель для себе, виїжджати закордон чи навіть одружуватись.

Державне управління в Речі Посполитій у цей період здійснювалось також через інститут воєвод, призначуваних королем довічно для здійснення управління на місцях – у воєводствах. Крім того, у воєводствах було запроваджено роботу земських урядів, каштелян, писарів, чашників, ловчих, скарбників, мечників, місцевих старост, серед яких була чітко визначена ієрархія та розподіл повноважень.

За часи Речі Посполитої важливі важелі організації системи державного управління знаходились в руках шляхти, тому закономірно, що основними критеріями, які ставились перед службовцями Речі Посполитої

були: релігійність, авторитетність, освіченість, володіння маєтком та неодмінно приналежність до привілейованого стану населення – шляхти.

На нашу думку, суттєвий вплив на формування державотворчих традицій в Україні справило формування в кін. XV ст. козацької держави, конфедерації з Запорозької Січі, що утверджується на Хортиці, Томаківській Січі на Томакові та низки дрібніших козацьких військово-територіальних організацій. Виникнення феномену «Козацької держави» стало рефлексією на постійну небезпеку для Українців з боку сусідніх держав. Козаччина, як соціально-політичний феномен, не перейняла існуючих форм самоорганізації. Натомість запорізька владно-адміністративна система, як і козацьке право загалом – це органічне поєднання українського звичаєвого права, елементів Магдебурзького права та положень Литовських статутів.

До настання епохи Гетьманату найвища військова, адміністративна та судова влада належала отаману. Серед інших повноважень отаман представляв козацтво на міжнародній арені, призначав старшину, розпоряджався фінансами, а також виконував окремі судові функції. Вплив на вирішення державних справ та доступ до адміністративних таємниць мав також писар Війська Запорізького, у віданні якого перебувало діловодство та канцелярія з писарями, писарчуками, канцеляристами, підканцеляристами, реєстраторами, копіїстами та товмачами (перекладачами).

У моделі полково-сотенного устрою, який передбачав децентралізацію влади, полковник виступав виконавцем волі гетьмана на місцях,

очільником адміністративної та військової влади, його повноваження фактично віддзеркалювали повноваження гетьмана на рівні полку. Так, полковники організовували здійснення судочинства, розпоряджались земельними ресурсами, управляли збором податків. Під час здійснення довірених повноважень полковники мали у розпорядженні апарат – полкову старшину, до складу якої входили полковий суддя, полковий осавул, полковий писар, полковий обозний та полковий хорунжий. Після 1659 року (підписання Березневих статей) умовою обрання полковником стало обов'язкове складення присяги на вірність Московському царю [16, с. 72].

Період перебування українських земель у складі Російської імперії після поразки гетьмана І. Мазепи і його шведських союзників у Північній війні, характеризується становленням та організацією управління державною службою в умовах створення та зміцнення держави централізованого типу, на чолі з монархом, наділеним абсолютною владою. Тоді перебування на державній службі розглядалася як повинність, а управління державною службою – як справи, підконтрольної особисто монарху, яка здійснюється особами, одноосібно призначуваними монархом. Утім, запровадження Петром I Генерального регламенту (1717 р.) та Табелю про ранги (1722 р.) сприяли трансформації державної служби з особистого прислужування монарха в службу, спрямовану на чітке виконання функцій держави. Хоча, це й не демонтувало феномен фаворитизму, властивий усім тогочасним абсолютним монархіям.

Петровським Табелем про ранги всіх чинів військових, статських та придворних (1722 р.), було законодавчо закріплена система державної служби та управління нею, та було передбачено три види служби – військова, цивільна та придворна, а також запроваджено уніфіковану систему та ієрархію чинів у кожному виді служби. Петрівський Табель про ранги 1722 року, безперечно, відображував і запозичення досвіду управління державною службою в Англії, Голландії та інших державах. Водночас, управлінський і соціальний статус державних службовців та управлінців було привілейованим, дворяни мали переваги при отриманні чинів.

Починаючи із XVIII ст. Україна та Польща втратили національну державність і були вмонтовані в системи державного управління та державної служби Російської та Австро-Угорської імперії. При цьому, названі імперії досить жорстко придушували будь-які спроби відродити державність, національні еліти не допускались до вищого корпусу державної служби.

Наведемо такий приклад для ілюстрації сформульованого вище висновку. Граф М. Муравйов, під чиїм керівництвом було придушено Польське повстання (революція) 1863-1864 рр., так писав про шляхту, що оскільки: *«... стан шляхтичів і однодворців у всі часи і до теперішнього заколоту постійно відрізнялось своїм бунтарством, то в вигляді попередження, на майбутнє, протизаконних спроб із їх боку до порушення громадського спокою і порядку в краї, я визнаю за необхідне вилучити з середовища їх тіла, які більше інших вирізняються крамольним духом і пода-*

ють іншим шкідливий приклад свавілля і непокори законній владі» [17, с. 379].

Разом із тим, слід відзначити, що система управління державною службою в Російській імперії, яка після смерті Петра I деградувала, отримала свій розвиток і унормування в указах Катерини II. Зокрема, Катерини II, прагнучи «зосередити силу управління в місцевому управлінні» [2, с. 38], заснувала губернії. У 1775 році Катерина II видала «Установи для управління губерніями Всеросійської імперії», в яких чітко унормувалися питання управління державною службою, включаючи виконання судових і прокурорських посад, встановлювалися їх чини і класи. При цьому, для губернаторів цариця встановлювала четвертий клас державної служби: «*Правитель чи Губернатор, буде вище того чину не мати, вважається в четвертому класі за уряд, поки на посаді перебуває*» [18, с. 46], що сприяло централізації державного управління та державної служби у всіх губерніях імперії, включаючи утворені на теренах України і Польщі.

Українці нерідко мали успіх на тогочасній державній службі. Так, А. Малюга пише, що «... історії відомі й карколомні кар'єри українців на державній службі Російської імперії (М. Аркас, О. Безбородько, П. Гулак-Артемовський, М. Костомаров, В. Кочубей, Ф. Прокопович, П. Скоропадський, Д. Трощинський і ін.). Окремі ж із відомих українських письменників, учених і митців, як то М. Гоголь, змушені були перебиватися на державній службі певний час через матеріальну скруту» [4, с. 245].

Водночас, слід погодитись із А. Малюгою й щодо дискримінаційного ста-

нового характеру законодавства Російської імперії про державну службу:

«Становий і доволі архаїчний порядок доступу до державної служби в Російській імперії закріплювався її доволі струнким, хоча й дискримінаційним і, по-суті, ксенофобським законодавством. Аргументуємо цю позицію. У «Зводі статутів про цивільну службу» 1857 року об'єднані два статuti, які унормовують цивільну службу в Російській імперії: а) «по визначенню від уряду» і б) «виборну», та легітимізують дискримінаційні, в сучасному розумінні, умови формування корпусу державних службовців» [4, с. 245].

Цю позицію А. Малюги підтверджує й аналіз положень таких згаданих нею документів, як «Статут про порядок надання чинів по цивільній службі» (1857 р.) [19]; «Статут про порядок надання чинів по виборам» (1857 р.) [20]; Статут про Службу Цивільну по визначенню від уряду (1896 р.), а також регламентів, положень, церуклярів та інші нормативно-правових документів про систему управління державною службою в Російській імперії. Станово-представницький характер до кін. XIX ст. зберігала й система державної служби в Австро-Угорській імперії.

Суттєві зміни в управлінні державною службою відбулись протягом XIX століття – поч. XX ст., що було зумовлено потребою в комплектуванні апарату не лише дворянами, тому коло осіб, які могли стати управлінцями було розширене представниками недворянського середовища: духовенством, канцеляристами без чину, вченими, художниками та купцями першої гільдії, а також особами, які закінчили визначені університети

та мали вчений ступінь. Не зважаючи на це, умови проходження державної служби особами недворянського походження були значно суворішими і досягти відповідного кар'єрного рівня такій особі було складніше, ніж дворянину, що свідчить про збереження реальних важелів управління державною службою у дворянства. Тільки у 1906 році було формально скасовано юридично закріплені станові привілеї у проходженні державної служби.

Органами, що здійснювали управління державною службою, були Сенат, Герольдія при Сенаті, адміністрація государя та Інспекторський департамент Першого відділення Власної Його Імператорської Величності (В.Й.І.) Канцелярії, а також міністерства та губернські управи.

Початок XVIII ст. на території сучасної Польщі ознаменувався створенням Варшавського Князівства, в основі його адміністративного та державного функціонування стала Конституція Наполеона, тобто Князівство успадкувало принципи централізації за зразком французької моделі управління. На чолі Князівства був Король (монарх), в його компетенцію входили всі сфери діяльності за виключенням законотворчої функції та правосуддя. Рада Міністрів мала в своїй діяльності опікуватися питаннями правочину, доходів та казни, внутрішніми справами, справами релігії та поліції. Державна Рада була створена для виконання допоміжних функцій, до її складу входили міністри та Рада міністрів. Регулювалася діяльність цих двох структур Указом від 19 вересня 1810 року. Після створення Королівства Польщі воно стало правонаступником Варшавського Князівства та

успадкувало систему державного будівництва, дещо змінивши принципи та основи територіального та адміністративного розподілу.

У «Роз'ясненнях Першого загального зібрання Урядового Сенату і Державної Ради у справах земських, міських, про селян, про службу цивільну, про євреїв і іншим», укладених бароном А. Нолькеним, містились роз'яснення щодо *«Положення про особливі переваги цивільної служби в віддалених місцевостях, а також у губерніях Західних і Царства Польського»*, в яких зокрема унормовувались і дискримінаційні положення про осіб, які проходили цивільну (державну) службу в Польщі. Особи не польського походження, переважно росіяни, що перебували на службі в складі Царства Польського, підпорядкованого Російській імперії, отримували кар'єрні, соціальні та матеріальні привілеї, порівняно з місцевим населенням [21, с. 140-210].

До того ж, починаючи із XIX ст., російська наука «обґрунтовувала» всілякі сумнівні, а іноді й образливі для польського народу, концепції про «докази» щодо «споконвічного прагнення польського народу возз'єднатися з Російською імперією» [22, с. 3-106], чи ж про природну неспроможність поляків до державотворення, державного управління й організації державної служби через «католицизм і шляхетську демократію» [23, с. III]. Очевидно, що ці псевдонаукові розвідки мали на меті виправдати окупацію Російською імперією Польських земель і демонтаж Речі Посполитої та обмеження прав поляків на доступ до державної служби.

Разом із тим, говорити про успіх розвитку систем управління держав-

ною службою навіть у демократичних державах Європи і США до Першої світової війни не доводиться. Як пишуть українські дослідники, «з архаїчними по своїй суті, численними, але малоефективними, порівняно з Великою Британією, Нідерландами, США, Францією й іншими державами Західної демократії, чиновницькими апаратами Австро-Угорська, Російська та Німецька імперії вступили у Першу світову війну та програли її. Однією з причин цієї військової катастрофи, а у подальшому й соціалістичних революцій 1917-1919 років у Росії, Німеччині, Угорщині й інших державах, на наш погляд, стала нездатність корпусу державних службовців до модернізації, з огляду на розвиток демократії та соціальний і науково-технічний прогрес» [4, с. 247].

У 1918 році Польща здобуває незалежність і розпочинає розбудову Другої Речі Посполитої. Роком пізніше, Польща внаслідок адміністративно-територіальної реформи, була розділена на 16 провінцій, тоді як в Королівстві Польському їх було лише 5. Це сприяло трансформації системи управління державною службою. Зокрема, на чолі провінцій (воєводств) були запроваджені посади воєвод, які відносилися до посад загального управління органів місцевого самоуправління. А уже в 17 лютого 1922 року в Польщі було прийнято перший Закон про державну службу.

Лютнева революція 1917 року в Росії подарувала українцям надію на вирішення питання незалежності та встановлення нових підходів до державного управління. В Україні було сформовано Центральну Раду, до президії якої увійшли голова, заступник та товариш голови, писар, скарбник та

очільники дев'яти комісій. До структури Центральної Ради входили також комісії, покликані вирішувати окремі питання та готувати їх на розгляд сесії, Комітет (з часом – Мала Рада) для оперативного керівництва поточними справами, а також канцелярія, на яку покладалось ведення діловодства і до штату якої входили керівник, заступник та працівники відділів (загального, виробничого, кодифікаційного, бухгалтерії, господарського та бібліотеки). Правовий статус працівників Центральної Ради регулювався статутом. Законопроект «Про посольства та місії УНР» визначався порядок роботи консулів, послів та співробітників закордонних представництв. У листопаді 1917 р. було прийнято Декрет «Про винищення станів і цивільних чинів», яким було остаточно скасовано чиновництво як ідею та знищено буржуазно-дворянський державний апарат [24].

Із жовтня 1921/22 р. до серпня 1991 р. тривав радянський етап розвитку державної служби, який можна охарактеризувати номенклатурним управлінням державною службою. Попри декларування нової влади розбудови комуни без бюрократії як основної ідеї, фактично чиновники зміцнили власні позиції, а тотальна націоналізація власності призвела до гострої потреби у збільшенні апарату для ведення обліку майна, розподілу та контролю. Протягом всього радянського періоду існувала номенклатура на бюрократія, для якої характерними були таємність, закритість та суворий відбір за єдиним критерієм – партійною відданістю. Державні службовці формально відносились до адміністративно-управлінських кадрів, таким

чином поняття «органу державного управління» розмивалось і починало включати керівництво державних підприємств.

З часом радянське чиновництво, т.з. «номенклатура», набирало все більшої ваги в суспільстві, перелік номенклатурних посад розширювався, строки перебування на посадах збільшувались, запроваджувалась система особистого патронату по всій вертикалі. Спеціально створених органів управління державною службою в колишньому СРСР не було. Натомість цю роль здійснювали організаційні відділи комітетів комуністичної партії.

Разом з цим, питання управління державною службою були предметом науки теорії держави і права, а також адміністративного права. В. Манохін присвятив цьому питанню монографію «Радянська державна служба», в якій вказував, що державна служба – це частина діяльності держави з організації та правового регулювання персонального складу державних органів та організацій, а також самої діяльності реалізації функцій держави [25, с. 6].

Досліджуючи питання розвитку науки державного управління, І. Пахомов у своїй монографії «Адміністративно-правові питання державної служби в СРСР» охарактеризував державну службу як «... засновану на законі та оплачувану діяльність службовці та державних органів, що полягає в практичній реалізації державно-владних повноважень у різних сферах суспільного життя» [26, с. 8].

Проголошення в 1991 році України незалежною, демократичною та правовою державою розпочинається новий етап розвитку концепції управління державної служби. Пред-

ставники різних галузей права звертаються до дослідження проблематики державної служби, зокрема, В. Авер'янов, Ю. Битяк, С. Дубенко, І. Петришин і ряд інших, та розробляються концептуальні принципи організації державної служби, правового забезпечення, засади культури управлінської діяльності, а також пропозиції вирішення актуальних теоретичних і практичних проблем управління державною службою.

Паралельно із науковими розробками в Україні відбувається становлення інституту державної служби, питання управління державною службою отримують юридичну регламентацію, а робота над вдосконаленням галузевого законодавства відбуваються донині. Після вступу в дію Закону України «Про державну службу» у травні 2016 року до системи органів, що здійснюють управління державною службою в Україні, згідно ст. 12 належать: Кабінет Міністрів України, якому належить провідна роль в цій системі [27]. У цей час утворився новий для України колегіальний орган для захисту від надмірного політичного впливу – Комісія з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії.

На нашу думку, для подальшої розбудови і модернізації української системи управління державною службою було б доречним врахувати і сучасного досвіду Польщі. Адже польський досвід розбудови публічної цивільної служби є спорідненим із українським та, під час реформи публічної служби в Україні, починаючи з 2014 року, брався за основу.

Як відомо, після руйнування Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.) та

встановлення в Польщі комуністичного режиму після Другої світової війни, згаданий Закон був змінений Трудовим кодексом і Законом про співробітників Державної канцелярії. У цей період публічна служба в Польській Народній Республіці, в адміністративно-управлінському сенсі, подібно колишньому СРСР та іншим республікам т.з. «соціалістичного табору», була зрощеною з апаратом Комуністичної партії Польщі й знаходилась під його повним впливом.

Після втрати Комуністичною партією Польщі своїх панівних позицій під час хвилі «оксамитових революцій» кін. ХХ ст. у радянських і соціалістичних республіках та проведення в 1989 році в Польщі перших вільних парламентських виборів з'явилась необхідність у створенні неупередженої публічної служби, яка мала забезпечити професійними, патріотичними і політично неупередженими кадрами оновлений державний апарат Третьої Речі Посполитої. Для професійної підготовки нових кадрів для цивільної служби у 1990 році в Польщі було створено Державну школу публічного адміністрування (нині – Державна школа адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського (*Krajowej Szkoły Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego, KSAP*). Її випускники створили основу корпусу публічних службовців незалежної Польщі.

Разом із тим, з різних причин, спеціальний Закон про цивільну службу, з різних, переважно політичних причин, був прийнятий у Польщі лише в 1996 році. Але, до нього відразу почали вноситися зміни. Це, на наш по-

гляд, було пов'язано з прийняттям у 1997 році нової Конституції Польщі, яка, зокрема, в ст. 153 установила, що: «Для забезпечення професійного, надійного, позапартійного і політично нейтрального виконання зобов'язань держави в органах державного управління повинен діяти корпус державної служби ...» [28], а також з переформатуванням політичних і управлінських еліт в тогочасній Польщі.

Завершення реформування Закону про цивільну службу призвело до прийняття в грудні 1998 року нової редакції Закону Республіки Польща про цивільну службу. З часом система управління публічною (цивільною) службою в Польщі, сформована на основі згаданого Закону, була ефективно інтегрованою до стандартів Європейського Союзу в таких сферах, як відкритість, конкурентоспроможність і проведення конкурсів при прийомі на роботу, заохочення та об'єктивна оцінка діяльності службовця, а також його навчання і розвиток під час всієї службової кар'єри. Разом із тим, система управління цивільною службою в Польщі в той період мала й проблемні аспекти, пов'язані з прагненням парламентських політичних сил впливати на формування вищого корпусу цивільної служби.

Після вступу 1 травня 2004 року Польщі до Європейського Союзу постало питання про інтеграцію її системи управління публічною службою до цінностей і принципів єдиного адміністративного простору. Новий склад Ради Міністрів Польщі, що прийшов до влади в 2005 році, ініціював прийняття Закону (акта) про публічну службу, а також Закону про державний кадровий резерв і вищі посади публічної

служби (обидва були прийняті Сеймом Польщі в 2006 році). Внаслідок їх реалізації в Польщі було суттєво зменшено кількість публічних службовців, запроваджено відкриті конкурси на всі вакантні посади цивільної служби, посилено соціальні та правові гарантії службовців.

Разом із тим, окремі зміни (скасування посади керівника цивільної служби і ін.) виявились неоднозначними для системи управління цивільною службою в Польщі. Це призвело до відродження принципів, закладених у Законі Польщі «Про цивільну службу» 1998 року і відродження позитивно зарекомендованих механізмів управління людськими ресурсами у системі цивільної служби. Зокрема, йдеться про віднесення керівних управлінських посад до корпусу цивільної служби; посилення системи управління людським капіталом у державному секторі; підбір кадрів вищого корпусу публічної служби через проведення відкритих конкурсів *etc.* Новелою також стало об'єднання системи винагород та відповідної заробітної плати публічних службовців у Польщі з оцінкою їх роботи.

З часом Закон Польщі «Про цивільну службу» перестав бути ефективним регулятором для нових реформ управління в сфері цивільної служби. У 2008 році Сейм Польщі прийняв новий і чинний до сьогодні Закон Республіки Польща «Про цивільну службу» [29], який поглибив інтеграцію Польщі до єдиного адміністративного простору ЄС, удосконалив механізми фінансування цивільної служби, оптимізував кількісні та якісні показники цивільної служби, утвердив відкриті конкурси на всі посади цивільної служби

і удосконалив систему управління цивільною службою, сутність і зміст якої розкрито у наших попередніх публікаціях [5-6].

На сьогодні в Україні та Польщі триває трансформація систем управління державною службою, на яку нині впливає й чинник протидії пандемії коронавірусу COVID-2019. Адже, на сьогодні перед системою управління державною службою в усьому світі стоять принаймні два серйозних виклики і завдання: *по-перше*, організація ефективних управлінських карантинних заходів щодо протидії пандемії коронавірусу COVID-2019; *по-друге*, забезпечення безпеки корпусу публічних службовців перед загрозою пандемії коронавірусу COVID-2019 й запровадження нових стратегій і форм їх роботи в умовах лок-даунів (дистанційна, надомна, гнучка й інша форми роботи).

Висновки та перспективи подальших розробок. Підсумовуючи дослідження основних етапів генезису та еволюціонування систем управління державною службою в Україні та Республіці Польща, та ключових тенденцій їх подальшого розвитку та вдосконалення, можемо зробити наступні висновки. Періодизація становлення та розвитку систем управління публічною (державною) службою в Україні та Польщі може бути представлена наступними періодами:

- *перший період* (VII до н.е. – IV ст. н.е.) – зародження елементів публічної служби в степових імперіях кіммерійців, скіфів і сарматів та в еллінських колоніях-полісах Північного Причорномор'я);
- *другий період* (IX ст. – XIII ст.) – становлення та утвердження ранньо-

феодалної системи управління державною службою в Київській Русі та Польському королівстві, за якої вся повнота державної влади, державного управління та державної служби зосереджувалась в руках князя та короля й управління публічною службою здійснювалось через «двір»;

- *третій період* (XIII ст. – XIV ст.) – занепад інститутів публічної влади і публічної служби у Київському князівстві за часів Золотої Орди, розвиток Галицько-Волинського князівства (XIV ст.) і утворення Великого Князівства Литовського (XIV ст.), в якому була запроваджена феодално-васальна модель управління державною службою у межах центрального уряду та місцевих урядів;

- *четвертий період* (XIV ст. – XVIII ст.) – становлення та розвиток управління державною службою за часів утворення Литовсько-Польської унії, а з 1569 р., після Люблінської унії, Речі Посполитої, а також утвердження з кін. XV ст. феномену «Козацької держави» та закріплення основ публічної служби у Конституції Пилипа Орлика 1710 р.;

- *п'ятий період* (XVIII ст. поч. XX ст.) – перебування Українських і Польських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій та насадження аристократичних і дискримінаційних, щодо корінного населення систем управління державною службою, заснованих на законодавстві згаданих метрополій;

- *шостий період* (поч. XX ст. – сер. XX ст.) – зародження національних систем управління державною службою за доби національно-визвольних змагань УНР-ЗУНР 1917-1922 та за часів відродження II Речі Посполитої

в Польщі (1918-1939 рр.), прийняття перших спеціальних законів про державну службу в Україні (1918 р.) та Польщі (1922 р.):

- *сьомий період* (перша пол. XX ст. – кін. XX ст.) – запровадження радянської державно-партійної системи управління публічною службою в Україні (1922-1991 рр.) і запровадження комуністичної моделі публічної служби у Польській Народній Республіці після Другої світової війни (1945-1989 рр.);

- *восьмий період* (кін. XX ст. – поч. XXI ст.) – відродження національних систем управління державною службою після «оксамитової революції» в Польщі і за часів III Речі Посполитої та після проголошення незалежності України в 1991 році; прийняття перших за часів незалежності спеціальних законів про державну (цивільну) службу в Україні (1993 р.) і Польщі (1998 р.);

- *дев'ятий період* (з поч. XXI ст. – до сьогодні) – реформування системи управління державною (цивільною) службою на цінностях Об'єднаної Європи і прийняття нових законів про державну (цивільну) службу в Польщі (2008 р.[29]) і в Україні (2015 р.[27]) та забезпечення їх реалізації.

Що ж до тенденцій розвитку систем управління державною службою в Україні та Польщі, то у чинному законодавстві цих країн про державну службу (положення конституцій та спеціальні закони) концептуально змінилося розуміння сутності державної служби і тенденцій її розвитку. *По-перше*, починаючи з повалення абсолютизму та утвердження перших конституцій в кін. XVIII державна служба перестала бути привілеєм, що дарує чи продає монарх, і трансформу-

валась в конституційне право громадян на управління державними справами. По-друге, якщо раніше йшлося про реалізацію завдань і функцій держави у формі виконання обов'язків на посадах державної (публічної) служби будь-якого рівня (кар'єрна служба), то в ХХІ ст. пріоритетом публічної служби є забезпечення ефективного виконання функцій і повноважень державних (публічних) службовців у межах їх компетенції (сервісна служба). Відповідні тенденції впливають і на перспективи розвитку і модернізації систем управління державною (публічною) службою в Україні, Польщі та інших демократичних державах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; Відпов. ред.: Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; Редкол.: С.В. Кульчицький (кер. автор. кол.) та ін.; Гол. управл. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Т. 1. Київ: Ніка-Центр, 2009. 544 с.
2. Градовский А. Начала Русского государственного права. Том II. Органы управления. Санктпетербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1881. VIII с., 459 с.
3. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посіб.; за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ: Ін Юре, 1999. 244 с.
4. Малюга А.В. Доступ до державної служби в Україні та Європі: від привілеї – до основоположного конституційного права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1(7). С. 239-253.
5. Федоренко В.,Л. Федоренко М.В. Системи управління державною службою в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Луганського держ. університету внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 205-217.
6. Федоренко М. Утвердження, розвиток та основні напрямки удосконалення систем управління державною службою в Україні та Республіці Польща. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2020. № 4(92). С. 245-257.
7. Bossaert D., Demmke Ch. Służba cywilna w państwach akcesyjnych. Tendencje i wpływ procesów integracyjnych. Łódź: Instytut Europejski, 2003. 317 s.
8. Przywora B. Transformacje ustrojowe polskiej służby cywilnej. Wydanie I. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. 301 s.
9. Вицин А. Краткий очерк управления в России от Петра Великого до издания общего учреждения министерств. Казань: В типограф. губерн. правления, 1855. 297 с.
10. Загоскин Н. Очерки организации и происхождения служилого сословия в допетровской Руси. Казань: В Университ. Типограф., 1875. 223 с.
11. Ольшевский Л. Бюрократия. Москва: Издание В.М. Сабина, 1906. 417 с.
12. Аркас М. Історія Північної Чорноморщини. Том I. Від найдавніших часів до початків формування Київської держави. Торонто; Онт.: Накладом Дослідного Інституту Студіум Інк. і Вид-во «Гомін України», 1969. 348 с.
13. Федосов А.В., Раффенспергер К. Королевство Русь. Русь глазами западных историков. Москва: Центрполиграф, 2021. 254 с.
14. Сергеевич В. Русские юридические древности. Том второй. Вече и Князь. Советники князя. Изд-е второе. С.-Петербург: Типограф. М.М. Стасюлевича, 1900. XII с., 618 с.
15. Аренс Г. Юридическая энциклопедия. Л. Философия права, философский обзор истории права и история положительного права у народов Востока, Греков, Римлян, Германцев и других Европейских

народов. Пер. с нем. Москва: В типографии А. Семена, 1862. IV с., 524 с.

16. Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686-1699. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 357 с.

17. Сборник распоряжений Графа Михаила Николаевича Муравьева по усмирению Польского мятежа в Северо-Западных губерниях 1863-1864. Составитель Н. Цылов. Вильно: Типограф. А. Киркора и братьев Роммов, 1866. 383 с. IV с.

18. Благочестивейшие самодержавнейшие великой государыни императрицы Екатерины Второй учреждения для управления губерний Всероссийской империи. Москва: Сенат. Типограф. не ранее 1776 г. 9 с., 215 с., 14 с.

19. Устав о Службе Гражданской по определению от правительства. *Свод законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Первого составленный*. Том третий. Уставы о службе гражданской. Санктпетербург: В Типограф. Второго Отдел. Собств. Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. С. 1-751.

20. Устав о Службе Гражданской по выборам. *Свод законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Первого составленный*. Том третий. Уставы о службе гражданской. Санктпетербург: В Типограф. Второго Отдел. Собств. Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. С. 1-184.

21. Разъяснения Первого общего собрания Правительствующего Сената и Государственного совета по делам земским, городским, о крестьянах, о службе гражданской, о евреях и другим, бывшим в рассмотрении Консультации при Министерстве юстиции учрежденной за время с 1 января 1894 г. по июнь 1904 г. Состав. Барон А. Нолькен. С.-Петербург: Сенатская типография, 1901. II с., 656 с.

22. Исторические доказательства о давнем желании польского народа присоединиться к России: Сочинены из подланных бумаг Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел // Труды и

летописи Общества истории и древностей Российских. Часть VI. Москва: В Университ. Типографии, 1833. С. 3-106.

23. Уманец Ф.М. Вырождение Польши. Санктпетербург: Типограф. М. Хана, 1872. IV с., 344 с.

24. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ. Харьков: Факт, 1998. 168 с.

25. Манохин В. М. Советская государственная служба. Москва: Юрид. лит., 1966. 96 с.

26. Пахомов І.М. Адміністративно-правові питання державної служби в СРСР. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. 128 с.

27. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

28. Конституція Польської Республіки (з передмовою В. Шаповала). Київ: Москаленко О.М., 2018. 84 с.

29. O służbie cywilnej: Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 265, z późn. zm.) / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000265/T/D20200265L.pdf>

REFERENCES:

1. Arkusha, O.H., Boiko, O.V., Borodin, Ye.I., et al. (2009). *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini [History of civil service in Ukraine]*. T.V. Motrenko, V.A. Smolii, S.V. Kulchytskyi, et al. (Eds.). (Vols. 1). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

2. Gradovskiy, A. (1881). *Nachala Russkogo gosudarstvennogo prava. Tom II. Organy upravleniya [The beginnings of Russian state law. Vol. 2. Management bodies]*. Saint Petersburg: Tipogr. M.M. Stasyulevicha [in Russian].

3. Dubenko, S.D. (1999). *Derzhavna sluzhba i derzhavni sluzhbovtsi v Ukraini [Civil service and civil servants in Ukraine]*. N. R. Nyzhnyk (Eds.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

4. Maliuha, A.V. (2020). Dostup do derzhavnoi sluzhby v Ukraini ta Yevropi: vid pryvilei – do osnovopolozhnogo konstytutsiinoho prava [Access to civil service in Ukraine and Europe: from privilege to fundamental constitutional law]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(7), 239-253 [in Ukrainian].

5. Fedorenko, V.L., Fedorenko, M.V. (2020). Systemy upravlinnia derzhavnoiu sluzhboiu v Ukraini ta Polshchi: porivnialno-pravovyi aspekt [Civil service management systems in Ukraine and Poland: comparative legal aspect]. *Visnyk Luhanskoho derzh. universytetu vnutr. sprav im. E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk state. University of Internal Affairs affairs them. E.O. Didorenko*, 3(91), 205-217 [in Ukrainian].

6. Fedorenko, M. (2020). Utverdzhennia, rozvytok ta osnovni napriamky udoskonalennia system upravlinnia derzhavnoiu sluzhboiu v Ukraini ta Respublitsi Polshcha [Approval, development and main directions of improvement of civil service management systems in Ukraine and the Republic of Poland]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(92), 245-257 [in Ukrainian].

7. Bossaert, D., Demmke, Ch. (2003). *Służba cywilna w państwach akcesyjnych. Tendencje i wpływ procesów integracyjnych*. Łódź: Instytut Europejski [in Polish].

8. Przywora, B. (2012). *Transformacje ustrojowe polskiej służby cywilnej*. (Wydanie I). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego [in Polish].

9. Vitsin, A. (1855). *Kratkiy ocherk upravleniya v Rossii ot Petra Velikogo do izdaniya obshchego uchrezhdeniya ministerstv* [A brief outline of management in Russia from Peter the Great to the publication of the general institution of ministries]. Kazan: V tipograf. gubern. Pravleniya [in Russian].

10. Zagoskin, N. (1875). *Ocherki organizatsii i proiskhozhdeniya sluzhilogo sosloviya v dopetrovskoy Rusi* [Essays on the organization and

origin of the service class in pre-Petrine Russia]. Kazan: V Universit. Tipograf. [in Russian].

11. Olshevskiy, L. (1906). *Byurokratiya* [Bureaucracy]. Moscow: Izdanie V.M. Sabina [in Russian].

12. Arkas, M. (1969). *Istoriia Pivnichnoi Chornomorshchyny. Tom I. Vid naidavnishykh chasiv do pochatkiv formuvannia Kyivskoi derzhavy* [History of the Northern Black Sea Region. Volume I. From ancient times to the beginning of the formation of the Kiev state]. Toronto: Nakladom Doslidnoho Instytutu Studiiium Ink. i Vyd-vo «Homin Ukrainy» [in Ukrainian].

13. Fedosov, A.V., Raffensperger, K. (2021). *Korolevstvo Rus. Rus glazami zapadnykh istorikov* [Kingdom of Rus. Rus through the eyes of Western historians]. Moscow: Tsentrpoligraf [in Russian].

14. Sergeevich, V. (1900). *Russkie yuridicheskie drevnosti. Tom vtoroy. Veche i Knyaz. Sovetniki knyazya* [Russian legal antiquities. Volume two. Veche and the Prince. The prince's advisers]. (2nd ed.). Saint Petersburg: Tipograf. M.M. Stasyulevicha [in Russian].

15. Arens, G. (1862). *Yuridicheskaya entsiklopediya. L. Filosofiya prava, filosofskiy obzor istorii prava i istoriya polozhitelnogo prava u narodov Vostoka, Grekov, Rimlyan, Germantsev i drugikh Evropeyskikh narodov* [Legal encyclopedia. L. Philosophy of law, a philosophical review of the history of law and the history of positive law among the peoples of the East, Greeks, Romans, Germans and other European peoples]. Moscow: V tipografii A. Semena [in Russian].

16. Stanislavskiy, V. (2004). *Zaporozka Sich ta Rich Pospolyta. 1686-1699* [Zaporozhian Sich and the Commonwealth. 1686-1699]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

17. Tsylov, N. (1866). *Sbornik rasporyazheniy Grafa Mikhaila Nikolaevcha Muravyeva po usmireniiu Polskogo myatezha v Severo-Zapadnykh guberniy 1863-1864* [Collection of orders of Count Mikhail Nikolaevich Muravyov to pacify the Polish rebellion in the North-Western provinces 1863-1864]. Vilno: Tipograf. A. Kirkora i bratyev Rommov [in Russian].

18. *Blagochestiveyshie samoderzhavnyeshie velikoy gosudaryni imperatritsy Ekateriny Vtoroy uchrezhdeniya dlya upravleniya guberniy Vserossiyskoy imperii [The most pious autocratic of the great empress Empress Catherine II institutions for the administration of the provinces of the Russian Empire].* (1776). Moscow: Senat. Tipograf. [in Russian].

19. *Ustav o Sluzhbe Grazhdanskoj po opredeleniyu ot pravitelstva [Charter of the Civil Service by definition from the government].* (1857). *Svod zakonov Rossijskoy imperii, poveleniem Gosudarya Imperatora Nikolaya Pervogo sostavlennyj. Tom tretij. Ustavy o sluzhbe grazhdanskoj – The Code of Laws of the Russian Empire, compiled by the order of the Sovereign Emperor Nicholas I. Volume three. Civil Service Charters.* (pp. 1-751). Saint Petersburg: V Tipograf. Vtorogo Otdel. Sobstv. Ego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii [in Russian].

20. *Ustav o Sluzhbe Grazhdanskoj po vyboram [Statute of the Civil Election Service].* (1857). *Svod zakonov Rossijskoy imperii, poveleniem Gosudarya Imperatora Nikolaya Pervogo sostavlennyj. Tom tretij. Ustavy o sluzhbe grazhdanskoj – The Code of Laws of the Russian Empire, compiled by the order of the Sovereign Emperor Nicholas I. Volume three. Civil Service Charters.* (pp. 1-184). Saint Petersburg: V Tipograf. Vtorogo Otdel. Sobstv. Ego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii [in Russian].

21. Nolcken, G. A., von, Baron. (1901). *Razyasneniya Pervogo obshchego sobraniya Pravitelstvuyushchego Senata i Gosudarstvennogo sojeta po delam zemskim, gorodskim, o krestyanakh, o sluzhbe grazhdanskoj, o evreyakh i drugim, byvshim v rassmotrenii Konsultatsii pri Ministerstve yustitsii uchrezhdennoj za vremya s 1 yanvarya 1894 g. po iyun 1904 g [Clarifications of the First General Meeting of the Governing Senate and the State Council for Zemstvo, City, Peasants, Civil Service, Jews and Others, who were under consideration by the Consultation under the Ministry of Justice established during the period from January 1,*

1894 to June 1904]. Saint Petersburg: Senatskaya tipografijain Russian].

22. *Istoricheskie dokazatel'stva o davnem zhelanii pol'skogo naroda prisoedenit'sya k Rossii: Sochineny iz podlennykh bumag Moskovskogo Glavnogo Arkhiva Ministerstva Inostrannykh Del [Historical evidence about the long-standing desire of the Polish people to join Russia: Compiled from forged papers of the Moscow Main Archive of the Ministry of Foreign Affairs].* (1833). *Trudy i letopisi Obshchestva istorii i drevnostey Rossijskikh – Proceedings and Chronicles of the Society of Russian History and Antiquities.* (Vol. VI). (pp. 3-106). Moscow: V Universit. Tipografii [in Russian].

23. Umanets, F.M. (1872). *Vyrozhdenie Polshi [Degeneration of Poland].* Saint Petersburg: Tipograf. M. Khana [in Russian].

24. Petrishin, A.V. (1998). *Gosudarstvennaya sluzhba. Istoriko-teoreticheskie predposylki, sravnitelno-pravovoy i logiko-ponyatiynyj analiz [State service. Historical and theoretical premises, comparative legal and logical conceptual analysis].* Kharkov: Fakt [in Russian].

25. Manokhin, V.M. (1966). *Sovetskaya gosudarstvennaya sluzhba [Soviet public service].* Moscow: Yurid. lit. [in Russian].

26. Pakhomov, I.M. (1971). *Administrativno-pravovi pytannia derzhavnoi sluzhby v SRSR [Administrative and legal issues of civil service in the USSR].* Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu [in Ukrainian].

27. *Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu" : vid 10 hrudnia 2015 r. [Law of Ukraine "On Civil Service" from December 10, 2015].* (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 4.* Art. 43 [in Ukrainian].

28. *Konstytucja Polskiej Republiki [Constitution of the Republic of Poland].* (2018). Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].

29. *Ustawa "O służbie cywilnej" : z dnia 21 listopada 2008 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 265, z późn. zm.). isap.sejm.gov.pl.* Retrieved from <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000265/T/D20200265L.pdf> [in Polish].

УДК 342.5

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-190-197](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-190-197)

Чехівський Ярослав Олегович,

студент факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, Харків, Харківська область, тел.: +380687899345, email: chehovskyyaroslav@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9591-0469>

Починок Олександр Вікторович,

студент факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, Харків, Харківська область, тел.: +380637362904, email: poginokalexandr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5000-219X>

Чубейко Віктор Іванович,

студент факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, Харків, Харківська область, тел.: +380977038823, email: viktorchubeiko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0274-0400>

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРЕДСТАВНИЦТВА АДВОКАТОМ КІЛЬКОХ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових джерел врегулювання професійної діяльності адвокатури. Авторами розглянуто питання здійснення представництва адвокатом кількох осіб в одному судовому провадженні. Розглянуто проблемні аспекти щодо здійснення представництва адвокатом кількох осіб за наявності процесуальної співучасті. Також в статті розглядаються окремі відмінності між Правилами адвокатської етики, що є джерелом національного права України, та Загальним кодексом правил адвокатів країн Європейського Союзу. Авторами запропоновано шляхи вдосконалення відповідного національного врегулювання означеного питання та визначення подальших перспектив для дослідження в даній сфері.

Ключові слова: адвокатура, представництво, адвокатська етика, суперечність (конфлікт) інтересів, процесуальна множинність.

Chekovsky Yaroslav Olegovich,

5th year student of the Faculty of Advocacy of the National Law University named after Yaroslav the Wise, street Pushkinska, 77, Kharkiv, 61024, tel. : +380687899345, email: chehovskiyiaroslav@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9591-0469>

Pochinok Oleksandr Viktorovich,

5th year student of the Faculty of Advocacy of the National Law University of the Name of Yaroslav the Wise, vulytsia Pushkinska 77, Kharkiv, 61024, tel. : +380637362904, email: poginokalexandr@gormail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5000-219X>

Chubeiko Viktor Ivanovich,

5th year student of the Faculty of Advocacy of the National Law University of the Name of Yaroslav the Wise, vulytsia Pushkinska 77, Kharkiv, 61024, tel. : +380977038823, email: viktorchubeiko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0274-0400>

LEGAL BASIS OF REPRESENTATION OF LAWYERS OF SEVERAL PARTICIPANTS IN TRIAL PROCEEDINGS

Annotation. The article contains a study of the legal sources for the regulation of the professional lawyers' activities. The authors are considering the representation of several individuals in one trial by one lawyer. The authors are also considering problematic aspects of the representation of a number of persons by one lawyer in the presence of procedural complicity. The article describes certain differences between the national Rules of Ethics for Lawyers and the General Code of Ethics for Lawyers of the European Union. The authors propose ways to improve the national settlement of this issue and provides further prospects for research in this area.

Keywords: Bar, representation, bar ethics, conflict of interest, procedural plurality.

Постановка проблеми. Відповідно до положень Конституції України, адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [1]. Зважаючи на законодавче закріплення кола учасників судового провадження, інтереси яких може представляти адвокат, а також існування такого правового явища як процесуальна співучасть, важливим є дослідження питання можливості здійснення адвокатом представництва кількох осіб у судовому провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання здійснення процесуального представництва адвокатом присвячена велика кількість праць як науковців, так і практикуючих адвокатів, з огляду на актуальність та прикладний аспект означеного питання. Так, окремі аспекти означеного питання висвітлено в роботах Баїка О. І., Єфанової Н., Кучерука Н., Курила Т.В., Світличної Г.О. та інших. Проте питання здійснення адвокатом представництва кількох осіб в межах одного судового провадження не отримало належного дослідження.

Метою статті є визначення правових підстав та порядку здійснення представництва адвокатом кількох осіб в межах одного судового провадження, а також виокремлення правових наслідків у разі порушення встановленого законодавством порядку здійснення адвокатом такого представництва.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день діяльність адвокатури має досить вагомий за обсягом нормативно-правову базу щодо регулювання діяльності адвокатів. Так,

питання професійної діяльності адвокатів врегульовано положеннями Конституції України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України.

Також для врегулювання окремих аспектів здійснення професійної діяльності адвокатів застосовуються Правила адвокатської етики, при цьому цим документом встановлюється дисциплінарна відповідальність не лише за порушення цих правил, а й Кодексу поведінки європейських адвокатів. Хоча наразі таке положення поширюється на адвокатів іноземних держав, що здійснюють адвокатську діяльність в Україні [2], проте враховуючи можливість застосування цього міжнародного акту та розвитку сучасних євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, фактично цей акт також можна віднести до джерел правового регулювання діяльності адвокатури.

Чинним законодавством передбачено широке коло осіб, інтереси яких може представляти адвокат. Так, адвокат може здійснювати представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства; представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; захист прав, свобод і законних інтересів під-

озрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [3]; а також надання правової допомоги іншим суб'єктам відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також окремих процесуальних кодексів.

При цьому власне представництво тлумачиться як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [3].

Так, відповідно до вимог ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Союзу, адвокат не може надавати правову допомогу кільком особам, якщо їх інтереси є суперечними [3] або існує загроза виникнення такої суперечності чи у разі виникнення загрози порушення конфіденційності чи незалежності самого адвоката [4]. Тобто як на рівні національного законодавства, так і в

рамках міжнародного регулювання діяльності адвокатури, закріплена пряма заборона щодо представництва осіб із суперечливими інтересами одним адвокатом. Проте зазначені акти мають відмінність: в Загальному кодексі правил для адвокатів країн ЄС суперечність інтересів та загроза порушення конфіденційності чи незалежності адвоката розглядаються комплексно як підстави для відмови від надання професійної допомоги кільком клієнтам одночасно; в той час як відповідно до національних Правил професійної етики, загроза порушення конфіденційності взагалі не закріплюється, а наявність суперечності між інтересами кількох клієнтів розглядається як підстава для отримання їх письмової згоди на продовження здійснення адвокатом своєї професійної діяльності щодо таких клієнтів, а не для відмови у її здійсненні.

Проте в правозастосовчій практиці існують випадки процесуальної співучасті. Так, наприклад, відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України, позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів [5]. Варто звернути увагу, що питання представництва кількох осіб, що виступають співпозивачами або співвідповідачами в окремій справі, окремо не врегульовано. Так, відповідно до положень Правил адвокатської етики, адвокат має отримати письмову згоду на представництво або захист двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими або можуть стати такими [2] (фактично така норма є рецепцією відповідних положень Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Союзу).

Тобто згаданими Правилами також врегульовано лише випадки суперечності інтересів клієнтів (наявної або потенційної). На нашу думку, такі положення потребують вдосконалення: так, наприклад, розглядаючи випадки здійснення процесуальної співучасті, закріплені у положеннях Цивільного процесуального кодексу України, інтереси співпозивачів або співвідповідачів не можуть однозначно оцінюватися як суперечні або спільні (навіть у випадку, якщо предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів) [5], особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд [6]); кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно [5]. Враховуючи наведені положення, вважаємо за доцільне отримання письмової згоди у разі представництва адвокатом кількох співпозивачів чи співвідповідачів в рамках одного судового провадження.

Проте при дотриманні усіх умов, передбачених нормами законодавства України та Правилами адвокатської етики, одночасне представництво інтересів двох або більше позивачів чи двох або більше відповідачів одним адвокатом в одному цивільному процесі є можливим [7].

Щодо здійснення професійної діяльності адвоката в кримінальному провадженні, то відповідно до правової позиції, наведеної у постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лютого 2004 року, при розгляді справ про злочини, вчинені неповнолітніми у групі з дорослими особами, має бути реально забезпечено право неповнолітніх на захист і дотримано всіх вимог закону щодо особливостей

розгляду справ цієї категорії. Зокрема, є неприпустимим здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником [8]. Оверчук С. В. наголошує, що наведеним положенням Фактично була встановлена презумпція конфлікту інтересів повнолітньої особи та неповнолітнього. Проте чинне законодавство не містить такого поняття, а тому в процесі судового розгляду має бути встановлена і доведена наявність такого конфлікту між клієнтами адвоката без вірогідних припущень [9, с. 14].

При цьому адвокати, які є учасниками одного адвокатського об'єднання, мають право в одному кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування представляти інтереси потерпілого та бути захисниками підозрюваного за умови відсутності конфлікту інтересів, якщо це не суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу, та за відсутності підстав для відводу захисника (представника) [10].

Уникнення конфлікту інтересів є одним із основних принципів здійснення адвокатської діяльності. Порушення адвокатом цього принципу має наслідком його дисциплінарну відповідальність в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Дотримання адвокатом принципу неприпустимості конфлікту інтересів забезпечується на всіх етапах діяльності адвоката. [11].

З огляду на зазначене, постає питання щодо закріплення в чинних національних Правилах адвокатської етики положень щодо врегулювання загрози конфіденційності. На сьогоднішній день питання конфіденцій-

ності врегульовано, зокрема, положеннями чинного законодавства щодо збереження адвокатської таємниці, до якої віднесено будь-яку інформацію, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності [3].

Положення щодо захисту адвокатської таємниці є досить важливими, проте відповідальність за порушення окремих положень чинного ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено за розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення [3], в той час як питання виникнення загрози (як потенційного явища) не врегульовано.

Означене питання набуває більшої актуальності з огляду на законодавче положення щодо закріплення порушення правил адвокатської етики як дисциплінарного проступку адвоката, що є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності [3]. Так, у випадку систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики на адвоката накладається стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю; а у разі систематичного або грубого одноразового пору-

шення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю [3].

Висновки. Отже, Правила адвокатської етики наразі потребують вдосконалення. Так, до зазначеного документу мають бути внесені відповідні положення щодо врегулювання представництва кількох учасників судового провадження, зокрема, за наявності процесуальної співучасті, а також щодо врегулювання питання загрози порушення конфіденційності.

В подальшому потребує дослідження також питання можливості надання правової допомоги кільком свідкам в межах одного кримінального провадження, з огляду на те, що зазначене питання не охоплено темою даної статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Правила адвокатської етики, затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року «09» червня 2017 року (зі змінами затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року «15» лютого 2019 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf
3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року № 5076-VI. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509.
4. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Союзу від 01.10.1988. – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text

5. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

7. Про затвердження роз'яснення щодо можливості одночасного представництва інтересів двох або більше позивачів чи відповідачів адвокатом в одному цивільному процесі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-03-17-r-shennya-rau-4_56eac49204562.pdf

8. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лютого 2004 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>

9. Оверчук С.В. Відвід адвоката в кримінальному процесі внаслідок конфлікту інтересів [Електронний ресурс] / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету. Острозька академія. – 2018. – № 1(17). – С. 1-35 – Режим доступу: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18osvvi.pdf>

10. Про надання роз'яснень щодо можливості адвокатів, зареєстрованих в одному адвокатському об'єднанні, здійснювати захист осіб, які в одному кримінальному провадженні мають різний процесуальний статус: рішення Ради адвокатів України від 19.11.2013 №246. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rozyasnennya/2013.11.19-rozyasnennya-246.pdf>

11. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо конфлікту інтересів, затв. Рішенням Вищої кваліфіка-

ційно-дисциплінарної комісії адвокатури № X-017/2019 від 04.10.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vkdka.org/14637-2/>

REFERENCES:

1. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. [The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> [in Ukrainian].

2. Pravyla advokatskoyi etyky, zatv. Zvitno-vybornym zyizdom advokativ Ukrainy 2017 roku «09» chervnya 2017 roku (zi zminamy zatverdzenymy Zyizdom advokativ Ukrainy 2019 roku «15» lyutoho 2019 roku) [Rules of lawyer ethics, approved. Reporting and Election Congress of Advocates of Ukraine 2017 «09» June 2017 (as amended by the Congress of Advocates of Ukraine 2019 «15» February 2019)]. (n.d.). *unba.org.ua* – Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyal'nist'» vid 05 lypnya 2012 roku № 5076-VI. [Law of Ukraine “On Advocacy and Advocacy Activity” of July 5, 2012 № 5076-VI]. (2012). *Ofitsiynny visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 62, Ст. 2509 [in Ukrainian].

4. Zahalnyy kodeks pravyl dlya advokativ krayin Yevropeyskoho Soyuzu: Mizhnarodnyy dokument vid 01.10.1988. [General Code of Rules for Lawyers of the European Union: International document dated 01.10.1988.]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

6. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

7. Pro zatverdzhennya rozyasnennya shchodo mozhlivosti odnochasnoho predstavnytstva interesiv dvokh abo bilshe pozyvachiv chy vidpovidachiv advokatom v odnomu tsyvilnomu protsesi. [On approval of the explanation on the possibility of simultaneous representation of the interests of two or more plaintiffs or defendants by a lawyer in one civil proceeding.] *unba.org.ua* – Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-03-17-r-shennya-rau-4_56eac49204562.pdf [in Ukrainian].

8. Pro zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro vidpovidalnist za vtyahnennya nepovnolitnikh u zlochynnu chy inshu antyhromadsku diyalnist: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 2 vid 27 lyutoho 2004 roku. [On the application by courts of the legislation on liability for involvement of minors in criminal or other anti-social activities: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 2 of February 27, 2004.] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> [in Ukrainian].

9. Overchuk S.V. (2018) Vidvid advokata v kryminalnomu protsesi vnaslidok konfliktu interesiv [Withdrawal of a lawyer in a criminal case due to a conflict of interest]. *Chasopys Natsional'noho universytetu. Ostroz'ka*

akademiya. – Journal of the National University. Ostroh Academy, 1(17), 1-35 – Retrieved from <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18osvvki.pdf> [in Ukrainian].

10. Pro nadannya rozyasnennya shchodo mozhlivosti advokativ, zareyestrovanykh v odnomu advokatskomu obyednanni, zdiysnyuvaty zakhyst osib, yaki v odnomu kryminalnomu provadzhenni mayut riznyy protsesualnyy status: rishennya Rady advokativ Ukrainy vid 19.11.2013 №246. [On providing clarifications on the possibility of lawyers registered in one bar association to protect persons who have different procedural status in one criminal proceeding: decision of the Bar Council of Ukraine of 19.11.2013 №246.] *unba.org.ua* – Retrieved from <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rozyasnennya/2013.11.19-rozyasnennya-246.pdf> [in Ukrainian].

11. Uzahalnennya dystsyplinarnoyi praktyky kvalifikatsiyno-dystsyplinarnykh komisiy advokatury shchodo konfliktu interesiv, zatv. Rishennyam Vyshchoyi kvalifikatsiyno-dystsyplinarnoyi komisiyi advokatury № KH-017/2019 vid 04.10.2019. [Generalization of disciplinary practice of qualification and disciplinary commissions of advocacy on conflict of interests, approved. By the decision of the High Qualification and Disciplinary Commission of Advocacy № X-017/2019 dated 04.10.2019.] – Retrieved from <https://vkdk.org/14637-2/> [in Ukrainian].

УДК 340.1(477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-198-204](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-198-204)

Грекова Олександра Олександрівна,

студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 61023, м. Харків, вул. Пушкінська 104Е, тел. 0958679587, e-mail: sasha.grekova.s@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1150-017X>

Доценко Лілія Віталіївна,

студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 61174, м. Харків, пр-т Перемоги 57В, тел. 0960439133, e-mail: liliyaa797@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3691-0642>

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Анотація. Визнання державою прав і свобод людини найвищою цінністю породжує в неї обов'язок щодо їх дотримання та захисту. Після вступу до Ради Європи Україна набула відповідні зобов'язання згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини. Це закріпилося у Конституції України, законах та міжнародних договорах, а також стало важливим витком розвитку української правової системи. Конвенція передбачає обов'язок держав-учасниць виконувати рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які були винесені проти держави (якщо вона є стороною).

Для Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є характерним високий рівень загальності приписів та велика кількість оціночних понять. Через таку абстрактність основний зміст розкривається саме у безпосередній прецедентній практиці ЄСПЛ, яка є наслідком застосування та тлумачення Конвенції. Наразі Україна є однією з країн, громадяни яких найчастіше звертаються із заявами до ЄСПЛ. Основними причинами цього є відсутність чіткої позиції щодо практичної процедури застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні розгляду тієї чи іншої справи, переконання про недоцільність використання судового прецеденту як основного джерела права у країнах з романо-германською правовою системою (до яких відноситься Україна), відсутність забезпечення суддів офіційним повним перекладом текстів рішень ЄСПЛ. Також гальмує процес розповсюдження в українських судах прямого посилання на рішення ЄСПЛ існування у деяких науковців міркувань з приводу «другорядності» даних рішень як джерела права та заперечення їх самостійності. Дослідивши вітчизняну судову практику також робимо висновок про банальне незнання практики ЄСПЛ деякими суддями або небажання брати на себе відповідальність за посилання на прецеденти (бо суди багато років використовували нормативні акти як чи не єдине джерело права в обґрунтування своїх рішень). Це все спричиняє доневизнання українськими судами практики ЄСПЛ як повноцінного та загальнообов'язкового джерела права. Попри тенденцію поступового збільшення

кількості посилань на рішення ЄСПЛ при вирішенні спорів, практика ЄСПЛ для судочинства не набула загального характеру, що є певною перешкодою для захисту прав і свобод людини, внаслідок чого кількість скарг українців до ЄСПЛ не зменшується.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, судова практика, переконливий прецедент, джерело права, правозастосовна діяльність.

Grekova Oleksandra Oleksandrivna,

student of the Yaroslav Mudryi National Law University, 61023, Kharkiv, 104EPushkinska st., tel. 0958679587, e-mail: sasha.grekova.s@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1150-017X>

Dotsenko Liliya Vitaliyivna,

student of the Yaroslav Mudryi National Law University, 61174, Kharkiv, Ave. Peremohy 57V, tel. 0960439133, e-mail: liliyaa797@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3691-0642>

THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A SOURCE OF LAW IN UKRAINE: PROBLEMS

Abstract. The state's recognition of human rights and freedoms as the highest value gives it the obligation to respect and protect them. Following its accession to the Council of Europe, Ukraine has acquired relevant obligations under the European Convention on Human Rights. This was enshrined in the Constitution of Ukraine, laws and international treaties, and became an important source of development of the Ukrainian legal system. The Convention obliges States parties to comply with judgments of the European Court of Human Rights (ECHR) against a State (if it is a party).

The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is characterized by a high level of generality of prescriptions and a large number of evaluative concepts. Due to such abstraction, the main content is revealed in the direct case law of the ECHR, which is a consequence of the application and interpretation of the Convention. Currently, Ukraine is one of the countries whose citizens most often apply to the ECHR. The main reasons for this are the lack of a clear position on the practical procedure for applying ECHR decisions in a case, the belief in the inexpediency of using case law as the main source of law in countries with Romano-Germanic legal system (including Ukraine), lack of official judges full translation of the texts of ECHR decisions. It also slows down the process of disseminating in Ukrainian courts a direct reference to ECHR decisions, the existence of some scholars' reasoning about the "secondary" nature of these decisions as a source of law and the denial of their independence. Examining domestic case law, we also conclude that some judges ignore the case law of the ECHR or do not want to take responsibility for referring to precedents (because courts have for many years used regulations as almost the only source of law to justify their decisions). All this leads to the Ukrainian courts not recognizing the case law of the European Court of Human Rights as a full-fledged and universally binding source of law. Despite the tendency to gradually increase the number of references to ECHR decisions in resolving disputes, the case law of the ECHR has not become general, which is a certain obstacle to the protection of human rights and freedoms, as a result of which the number of Ukrainian complaints to the ECHR does not decrease.

Keywords: the decision of the European Court of Human Rights, Trial Practice, a persuasive precedent, a source of law.

Постановка проблеми. Визнання Україною практики ЄСПЛ як джерела права для національних судів викликало багато дискусій щодо правової природи рішень ЄСПЛ, зокрема, яким чином практика Суду впливатиме на правозастосовну діяльність судів України, та які саме рішення ЄСПЛ виступатимуть джерелом права для судової практики. Наразі наведені у статті чинники спричиняють до невизнання українськими судами практики ЄСПЛ як повноцінного та загальнообов'язкового джерела права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням місця та ролі Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права в національній правозастосовчій діяльності досліджували відомі фахівці, такі як В.Д. Юрчишин, В.В. Ільков, К.Ю. Ісмайлов, П.М. Рабінович, Н.Ю. Задирака, В.П. Пташинська, К.В. Андрианов. Також дослідження прецедентної практики ЄСПЛ знайшло своє відображення у роботах таких авторів як Д.В. Ягунов, П.А. Гук, А.А. Марченко. Однак, не зважаючи на велику кількість наукових розробок в юридичній літературі, поза увагою залишається питання узгодження та актуалізації нормативно-правової основи, що стосується порядку впровадження практики ЄСПЛ в правозастосовчу діяльність національних судів.

Мета статті – у зв'язку з відсутністю єдиного бачення місця рішень ЄСПЛ в ієрархії джерел українського законодавства показати важливість даної практики для реалізації положень Конвенції, активного провадження механізму захисту прав і свобод людини та успішної адаптації

українського законодавства до норм Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, 17 липня 1997 року Верховною Радою України було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). Важливо зазначити, що з моменту набрання чинності і протягом дії Конвенції було прийнято 11 Протоколів, які стали невід'ємною частиною та входять до тексту Конвенції. Протоколи розширили зміст гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту.

Щодо питання чинності міжнародних договорів, то слід вказати про статтю 9 Конституції України, за якою «міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України» [1]. Визнавши примат міжнародних договорів над національним законодавством, законодавець зобов'язує до застосування норм міжнародного договору у випадку колізії, тому якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж передбачені законом України, повинні застосовуватися правила міжнародного договору. Це твердження відповідає ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., учасницею якої є Україна.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Україна повністю визнає дію ст. 46 Конвенції (щодо питання виконання рішень ЄСПЛ), в яких Україна виступає

стороною) і юрисдикцію Суду в питаннях щодо тлумачення і застосування Конвенції [2]. Таким чином, на законодавчому рівні було підтверджено пряму дію норм Конвенції та закріплено положення про обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні.

Важливим етапом у процесі реалізації вимог Конвенції на території України було прийняття Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – ЗУ «Про виконання рішень»), який нормативно встановив порядок виконання рішень ЄСПЛ, для яких Україна є стороною, та закріпив положення, відповідно до якого суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Більше того, стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику ЄСПЛ для судів України [3].

Виходячи з цього, Конвенція передбачає обов'язок держав-учасниць виконувати рішення ЄСПЛ, винесені проти держави (якщо вона є стороною). Водночас, як вказує В. Д. Юрчишин, Конвенція не містить в собі ні вимог щодо процедури реалізації її норм на національному рівні (питання щодо застосування норм і додержання вимог Конвенції вирішується державою самостійно, враховуючи принцип суверенітету держави), ні жодних положень щодо юридичної сили практики Суду для держав-учасниць, в тому числі і застосування її судами як джерела права [4, с. 49].

До моменту прийняття ЗУ «Про виконання рішень» дискусійними залишалися питання про місце, роль та практичне застосування рішень ЄСПЛ в правозастосовчій діяльності націо-

нальних судів. Багато науковців, зокрема, К. В. Андріанов, зазначали, що рішення Суду, навіть ті, в яких держава виступає стороною, не несуть обов'язкового характеру джерела права для правозастосовчої діяльності судів [5].

Деякі дослідники розглядають практику ЄСПЛ як «другорядне» джерело права, вказуючи на похідний характер рішень Суду від положень Конвенції, і вважають їх радше актами тлумачення Конвенції, ніж окремими самостійними джерелами права. Нерідко зазначалося, що джерелом права є лише норми міжнародного договору, тобто Конвенції, за таким підходом рішення Суду такого статусу не мають.

Прийняття ЗУ «Про виконання рішень» вирішило багато неврегульованих питань і точно визначило практику ЄСПЛ джерелом права. Прийняті згодом кодифіковані акти українського законодавства передбачають дотримання принципу законності з урахуванням практики ЄСПЛ (тобто роль практики зростає для всіх галузей права та форм судочинства).

Водночас це викликало нові дискусії щодо практичного використання рішень ЄСПЛ як судових прецедентів саме у романо-германській правовій системі, до якої традиційно відносять і Україну.

Як вказує В.П Пташинська, судова практика ЄСПЛ має прецедентний характер і відповідає особливостям прецедентів [6]. Раніше поняття «судовий прецедент» асоціювалося лише з англосаксонським правом, бо у ньому судова практика виступає чи не найголовнішим джерелом права. Останнім часом частіше трапляються випадки, коли прецедентна практика застосовується і в романо-германській

правовій сім'ї. Таким чином, багато держав-учасниць Конвенції не заперечують актуальність рішень Суду в аспекті тлумачення Конвенції та активно використовують практику ЄСПЛ при здійсненні судочинства. Аналізуючи твердження науковців щодо судового прецеденту можемо виокремити його особливості як джерела права: 1) судовий прецедент формується вищим органом судової влади; 2) він обов'язковий до застосування у подібних справах; 3) судовий прецедент повинен бути офіційно опублікованим.

Як слушно зазначає В.В. Ільков, в контексті ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень» поняття «практика Суду як джерело права» розкривається у контексті ст. 1 – мається на увазі загальна практика ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, а не лише рішення, в яких стороною є Україна. Крім того жоден нормативно-правовий акт, так само як і вище зазначений Закон, не містить норм, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн [7]. На нашу думку, така позиція є найбільш доцільною.

Нажаль, кількість звернень до ЄСПЛ проти України з кожним роком не зменшується, що говорить як про неефективну роботу вітчизняних державних органів (в тому числі недодержання вимог Конвенції та рішень ЄСПЛ), так і про неналежне впровадження практики Суду національними судами. За даними звітів ЄСПЛ Україна у 2019 році увійшла до трійки «лідерів» за кількістю звернень [8].

На нашу думку, причин неналежного застосування практики ЄСПЛ та, як наслідок, неефективного судового захисту є декілька. По-перше, тради-

ційно Україна асоціюється з романо-германською правовою системою, для якої не характерно використання судового прецеденту як джерела права взагалі. Українські суди багато років використовували нормативні акти як чи не єдине джерело права в обґрунтування своїх рішень, це і пояснює відсутність всезагальності та усталеності застосування рішень ЄСПЛ. По-друге, на законодавчому рівні не сформовано чіткої позиції щодо практичної процедури застосування рішень ЄСПЛ при здійсненні розгляду тієї чи іншої справи у національних судах. Таким чином, вся відповідальність за доцільність та правильність її застосування покладається на суддів. Деякі дослідники вважають, що практику ЄСПЛ національні суди повинні використовувати тільки за наявності певних умов: у разі невідповідності національного законодавства нормам Конвенції, за наявності «прогалин» в українському законодавстві щодо прав та свобод людини або для тлумачення національних норм, які були прийняті на підставі Конвенції. Прихильники такої позиції вказують на «допоміжний» характер рішень ЄСПЛ та не вбачають необхідності у всезагальному їх використанні при розгляді спорів. По-третє, однією з проблем залишається незабезпечення суддів офіційним повним перекладом текстів рішень ЄСПЛ, що напряму впливає на їх кількість використань. Звісно, ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень» вказує на можливість використання оригінального тексту рішення, але практика доводить, що у більшості випадків українські суди виявились до цього не готовими.

Висновки. Ми вважаємо, що рішення ЄСПЛ мають характер переконливого прецеденту, тому відмова країн-учасниць від його використання є недоцільною, так як рішення є джерелом тлумачення норм Конвенції. Це допомагає ефективно застосовувати її норми на національному рівні.

Визнання рішень ЄСПЛ джерелом права в Україні на практиці є необхідним задля адаптації українського законодавства до законодавства ЄС. Не дивлячись на тенденцію поступового збільшення кількості використань українськими судами рішень ЄСПЛ при вирішенні спорів, практика ЄСПЛ для судочинства не набула загального характеру. При застосуванні національними судами практики ЄСПЛ найбільш важливими аспектами є правильне та точне застосування норм-принципів, які тлумачаться ЄСПЛ у рішеннях та можуть бути використані для ефективного захисту прав та свобод людини. Комплексний вплив практики Суду повинен кореспондувати законодавчим змінам для ефективного виконання зобов'язань України в рамках положень Конвенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к96. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: закон України від 17.07.1997. *Відомості Верховної Ради України* від 14.10.1997 – 1997 р., № 40, стаття 263
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав

людини: закон України від 23.02.2006. **Офіційний вісник України** від 05.04.2006 – 2006 р., № 12, стор. 16, стаття 792

4. Юрчишин В. Д. Практика ЄСПЛ як джерело права. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5726/Yurchishin%20Praktika%20%20vropejs'kogo%20sudu%20z%20prav%20ljudini.pdf?sequence=1> (дата звернення 20.03.2021)

5. Андріанов К. В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 18 с.

6. Пташинська В. П. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр., Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса : Фенікс, 2015. – Вип. 56. – С. 129-137.

7. Ільков В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права у адміністративному судочинстві: загальні засади. *Наше право*. – 2017. – № 2. – С. 83-89.

8. Власюк В. Кількість скарг проти України до ЄСПЛ свідчить про неефективну роботу держорганів. URL: <https://unba.org.ua/news/5141-kil-kist-skarg-proti-ukraini-do-espl-svidchit-pro-neefektivnu-robotu-derzhorganiv-vitalij-vlasyuk> (дата звернення 20.03.2021)

REFERENCES:

1. Konstytucija Ukrainy : zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. # 254k96. [The Constitution of Ukraine: the law of Ukraine](1996, June 28) № 254k96] *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. – 1996. – # 30. – St. 141 [in Ukrainian].
2. Pro ratyfikaciju Konvenciji pro zakhyst prav ljudyiny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershogo protokolu ta

protokoliv N 2, 4, 7 ta 11 do Konvenciji: zakon Ukrainy vid 17.07.1997 [On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention: Law of Ukraine] (1997, July 17) *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine* vid 14.10.1997 – 1997 r., # 40, st. 263 [in Ukrainian].

3. Pro vykonannja rishenj ta zastosuvannja praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny: zakon Ukrainy vid 23.02.2006 [On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights: the law of Ukraine] (2006, February 23) *Oficijnyj visnyk Ukrainy-Official newsletter of Ukraine* vid 05.04.2006 – 2006 r., # 12, stor. 16, st. 792 [in Ukrainian].

4. Jurchyshyn V. D. *Praktyka JeSPL jak dzherelo prava* (2020) [The practice of the ECHR as a source of law] *dspace.onua.edu.ua* URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5726/Yurchishin%20Praktika%20%20vropejs'kogo%20sudu%20z%20prav%20ljudini.pdf?sequence=1> (data zvernennja 20.03.2021) [in Ukrainian].

5. Andrianov K. V. (2003) *Rolj kontrolnogho mekhanizmu Konvenciji pro zakhyst prav i osnovnykh svobod ljudyny v procesi realizaciji jiji norm: avtoref. dys... kand. juryd. nauk* [The role of the control mechanism of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the implementation of its norms.

Extended abstract of candidate's thesis; Kyjiv. nac. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2003. – 18 s. [in Ukrainian].

6. Ptashynsijka V. P. (2015) *Vplyv rishenj Jevropejskogho sudu z prav ljudyny na nacionaljnu implementaciju konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopozhnykh svobod* [The impact of the decisions of the European Court of Human Rights on the national implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] *Aktualjni problemy polityky – Current policy issues: zb. nauk. pr., Pivdenoukr. centr. gshender. problem.* – Odesa : Feniks, 2015. – Vyp. 56. – S. 129-137 [in Ukrainian].

7. Iljkov V. V. (2017) *Praktyka Jevropejskogho sudu z prav ljudyny jak dzherelo prava u administratyvnomu sudochynstvi: zahaljni zasady* [The case law of the European Court of Human Rights as a source of law in administrative proceedings: general principles] *Nashe pravo- Our right.* – 2017. – # 2. – S. 83-8. [in Ukrainian].

8. Vlasjuk V. (2021) *Kiljkistj skargh proty Ukrainy do JeSPL svidchytj pro neefektyvnu robotu derzhorganiv* [The number of complaints against Ukraine to the ECtHR indicates the inefficient work of government agencies] *unba.org.ua* URL: <https://unba.org.ua/news/5141-kil-kist-skarg-proti-ukraini-do-espl-svidchit-pro-neefektivnu-robotu-derzhorganiv-vitalij-vlasyuk> (data zvernennja 20.03.2021) [in Ukrainian].

Неділько Богдан Ігорович,

аспірант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Ю. Ілленка, 36/1, Київ, 04119, Україна, bohdan.ned18@gmail.com, +380971301505, <https://orcid.org/0000-0002-5022-4833>

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАБОРОНИ ПІДГОТОВКИ СВІДКІВ ДО ДАВАННЯ ПОКАЗАНЬ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ

Анотація. У статті досліджується правове регулювання процесуального етапу досудової підготовки свідків в правовій системі Міжнародного кримінального суду. Міжнародний кримінальний суд є компромісом між англо-саксонською та романо-германською правовими системами. Тим не менш, безпосередньо процес розгляду справ більш характерний саме англо-саксонській правовій системі. У державах, які належать до англо-саксонської правової системи, зокрема Великобританії, Сполучених Штатів Америки, Австралії, досудова підготовка свідків стороною обвинувачення є невід'ємною складовою процесу. Її метою є підготувати свідка емоційно та психологічно до слухань, під час яких він буде давати показання стосовно тих чи інших подій. Враховуючи, що, по-перше, у багатьох випадках свідкам доводиться на слуханнях знову пережити трагічні для них події, по-друге, їм доводиться також зустрітися віч-на-віч із підсудним, це може негативно відобразитися на їх емоційному стані та здатності належним чином свідчити проти підсудного. Проте в Міжнародному кримінальному суді, де питання підготовки свідків зовсім не врегульовано в Римському статуті, Правилах процедури і доведення та Регламенті Суду, вже під час розгляду найпершої справи – справи Лубанги – Палата попереднього провадження та Судова палата заборонили сторонам провадження проводити підготовку свідків. Відповідно, у статті проводиться дослідження відповідних рішень та аргументації Палати попереднього провадження та Судової палати. На думку автора, ці рішення не містять належного обґрунтування накладеної заборони та не є переконливими. Більш того, автор вважає, що досудова підготовка свідків є необхідною для Міжнародного кримінального суду, оскільки у більшості випадків свідками є потерпілі особи, які пережили у своєму житті найтяжчі міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності чи воєнні злочини. Тим не менш, в ході дослідження встановлено, що дана заборона не може вважатися абсолютною, оскільки формально судовий прецедент не є джерелом права для Міжнародного кримінального суду, а стаття 64.3(а) Римського статуту передбачає, що Судова палата вправі «вживати такі заходи, які є необхідними для справедливого та швидкого проведення слухань». Дана стаття ще жодного разу не застосовувалася на практиці. Відповідно, Офісу Прокурора після передачі кожної справи на розгляд Судової палати слід подавати відповідні клопотання, посилаючись саме на цю статтю, з проханням дозволити проводити підготовку свідків, обґрунтовуючи це необхідністю для справедливого та швидкого провадження.

Ключові слова. Міжнародний кримінальний суд, підготовка свідків, справа Лубанги, Офіс Прокурора, ознайомлення свідків із порядком слухань.

Nedilko Bohdan Igorevich,

post-graduate student of the International Law department of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, 36/1 Y. Illienka, Kyiv, 04119, Ukraine, bohdan.ned18@gmail.com, +380971301505, <https://orcid.org/0000-0002-5022-4833>

LEGAL ANALYSIS OF THE PROHIBITION OF WITNESS PROOFING IN THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

Summary. This article examines the legal regulation of the procedural stage of witness proofing within the system of the International Criminal Court. Legal system of the International Criminal Court can be called as a compromise between the Anglo-Saxon and Romano-Germanic law systems. However, the process of cases hearing is more typical to the Anglo-Saxon law system. In countries, that belong to the Anglo-Saxon law system, in particular the United Kingdom, the United States, and Australia, witness proofing by the prosecution constitutes an integral part of the process. Its purpose is to prepare the witness emotionally and psychologically for the hearings, during which he will testify about certain events. Taking into account, that during the hearings witnesses have to relive tragic events, and that they also have to meet the accused face to face, this can negatively affect their emotional state and ability to properly testify. However, in the legal system of the International Criminal Court the witness proofing is not regulated at all neither in the Rome Statute, nor in the Rules of Procedure and Evidence or Regulations of the Court. However, the Pre-Trial Chamber and the Trial Chamber forbade the practice of witness proofing by the parties during the hearings of the very first case, namely Lubanga case. Accordingly, this article examines the relevant decisions and arguments of the Pre-Trial Chamber and the Trial Chamber. According to the author, these decisions do not contain a proper justification for the imposed ban, neither they are convincing. Moreover, the author believes that the practice of witness proofing is necessary for the International Criminal Court, as in most cases the witnesses are victims, who have suffered from the most serious international crimes in their lives: genocide, crimes against humanity or war crimes. However, the study found that this prohibition could not be considered as absolute, since judicial precedent is not formally a source of law for the International Criminal Court, and Article 64.3 (a) of the Rome Statute provides, that the Trial Chamber may “adopt such procedures as are necessary to facilitate the fair and expeditious conduct of the proceedings”. Nonetheless, this article has never been applied in practice. Therefore, the Office of the Prosecutor should, after the Trial Chamber is composed for hearing of each case, make appropriate motions according to this article 64.3 (a) with the request to permit witness proofing, justifying it by the need for a fair and expeditious procedure.

Key words. International Criminal Court, witness proofing, Lubanga case, Office of the Prosecutor, familiarization of witnesses.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Міжнародний кримінальний суд (надалі – «МКС») наразі є єдиною універсальною постійно діючою міжнародною судовою установою, призначеною для притягнення до відповідальності індивідів за вчинення міжнародних злочинів, а саме геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та агресії. Оскільки МКС є універсальною установою, а в його створенні брали участь делегації з країн, що належать до різних правових систем світу, це стало причиною того, що і правова система створеного МКС містить в собі елементи як з англо-саксонської правової системи, так і романо-германської. Тим не менш, якщо брати до уваги саме процесуальні норми, тобто безпосередньо процедуру розгляду справ, то вона більше схожа на процедуру розгляду справ в англо-саксонських країнах. Однак, багато процесуальних елементів були і залишаються неврегульованими у системі МКС. Це є причиною того, що розгляд кожної справи в МКС затягується з причини того, що сторони часто подають суддям клопотання з приводу неврегульованих питань. Зокрема, у найпершій справі, що розглядалася МКС, а саме у справі Лубанги, таким питанням стала можливість проводити сторонами процесу підготовку свідків до давання показань. Така можливість передбачена в законодавстві більшості англо-саксонських країн, а також була санкціонована у попередніх кримінальних трибуналах – Міжнародному кримінальному трибуналі для колишньої Югославії (далі – «МКТЮ»), Міжнародному три-

буналі щодо Руанди (далі – «МКТР») та Спеціальному суді по Сьєрра-Леоне (далі – «СССЛ»). Тим не менш, судді як Палати попереднього провадження, так і Судової палати у справі Лубанги заборонили проводити сторонам процесу таку підготовку. Враховуючи той факт, що більшість свідків, які надають в МКС свої показання, – це особи, що є жертвами чисельних злочинів, вчинених підсудними, є імовірність того, що відсутність підготовки негативно вплине на їх здатність адекватно та належним чином свідчити в Суді, що вже траплялося у практиці МКС. Тому аналіз підстав, з яких виходили Палата попереднього провадження та Судова палата, забороняючи таку підготовку свідків, а також її доцільності є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У вітчизняній науці міжнародного права це питання не підіймалося та не досліджувалося. Серед закордонних дослідників до уваги було взято роботи Сергія Васильєва, Рубена Каремейкера, Томаса Вайда Піттмана, Б. Дона Тейлора, Гідеона Боаса.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою цієї статті є висвітлення причин заборони проведення сторонами процесу підготовки свідків до давання показань, аналіз доцільності та ризиків такої заборони, а також шляхи подолання проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових резуль-

татів. Правову систему Міжнародного кримінального суду можна описати як компроміс між англо-саксонською та романо-германською правовими системами. Це є зрозумілим, враховуючи особливості його створення, оскільки МКС, як і його установчі документи – Римський статут, Правила процедури й доведення та Регламент Суду – є результатом компромісу між державами, які належать до різних правових сімей. Як зазначив ГідеонБоас, стисло правову систему МКС можна охарактеризувати як англо-саксонську (змагальний процес) з багатьма елементами романо-германської [1; С.278-287]. Наприклад, сам процес розкриття сторонами провадження своїх доказів та інформації більш характерний англо-саксонській правовій системі. Зокрема, зобов'язання як сторони обвинувачення, так і сторони захисту, розкривати іншій стороні всю інформацію, включаючи записи, фото, документи, книги, інші рухомі речі, які будуть використані в якості доказів, а також імена свідків та копії їхніх заяв на мові, зрозумілій обвинуваченому [2] характерне для держав загального права, оскільки є одним із гарантів змагальності процесу, де сторони максимально, наскільки це можливо, зрівняні в процесуальних правах.

Тим не менш, деякі процесуальні моменти зовсім не врегульовані установчими документами МКС. До них відноситься, зокрема, і підготовка свідків до давання показань. З цієї причини, у справі Лубангина етапі затвердження обвинувачень Прокурор МКС проінформував Палату попереднього провадження, що він збирається підготувати єдиного свідка до слухань щодо затвердження під-

судному обвинувачень, у відповідь на що Палата попереднього провадження прийняла окреме рішення, яким постановила Прокурора утриматися від будь-яких відповідних дій та надати роз'яснення, що маєтсья на увазі під «підготовкою свідка». Прокурор у своїй відповіді пояснив, що метою підготовки свідка є «допомога свідку, який буде свідчити на слуханнях, у розумінні судового процесу, його учасників та їх ролей». До самої процедури підготовки відноситься, на думку Прокурора, наступне:

1. Гарантування свідку права на адвоката, який буде на суді вести допит.

2. Ознайомлення свідка з місцем проведення слухань, учасниками справи та процедурою слухань.

3. Роз'яснення свідку його ролі на слуханнях.

4. Обговорення питань, пов'язаних із безпекою свідка, з метою визначення необхідних захисних заходів.

5. Роз'яснення свідку того, що він зобов'язаний говорити лише правду, даючи показання.

6. Роз'яснення особливостей процедури головного допиту, перехресного допиту та повторного допиту.

7. Дозвіл свідку перечитати його свідчення та оновити в пам'яті все, що них стосується.

8. Ставлення свідку запитань, які будуть йому задані під час слухань, у відповідній послідовності.

9. Спілкування зі свідком на предмет можливої додаткової інформації, яка свідчить про можливу винуватість/невинуватість підсудного [3].

На підтримку аргументу, що така підготовка має бути дозволена, Прокурор зазначив, що оскільки вона

була дозволена в МКТЮ, МКТР та СССЛ, то вона повинна підпадати під статтю 21.1(б) Римського статуту, яка говорить, що у практиці Суду застосовуються «принципи і норми міжнародного права, включаючи загальноновизнані принципи міжнародного права збройних конфліктів» [4].

Тим не менш, Палата попереднього провадження відмовила у дозволі Прокурору провести підготовку свідка. На її думку, пункти з 1 по 6 включно є процесом «ознайомлення свідка із порядком слухань», що повинен проводитися Підрозділом потерпілих та свідків, а не Офісом Прокурора МКС. Стосовно пунктів 7-9, то це дійсно, на думку Палати, є підготовкою свідка, правова база для якої, тим не менш, не передбачена статтю 21.1 Римського статуту, яка визначає застосовне право [5; С.213]. Зокрема, Палата не погодилася з думкою Прокурора, що відповідна практика трибуналів з цього питання може бути принципом міжнародного права. Більш того, Палата навіть дійшла висновку, що практика підготовки свідків не може вважатися загальним принципом права, взятим із національних законів, оскільки така практика не передбачена у жодному національному законодавстві. Останній аргумент буде спростований Судовою палатою.

Вдруге це питання постало вже під час слухань справи Лубанги Судовою палатою. Фактично, одразу після формування складу Судової палати та передачі їй справи на розгляд Прокурор МКС подав клопотання про роз'яснення процедури стосовно інструктування свідків-експертів, ознайомлення свідків із порядком слухань та підготовки свідків [6]. Прокурор погодився

з проведеною Палатою попереднього провадження різницею між підготовкою свідка та ознайомленням свідка із порядком слухань, проте заперечив те, що підготовка свідка не підпадає під статтю 21.1 Римського статуту. Зокрема, Прокурор зазначив, що статтю 21.1 у цьому випадку слід тлумачити разом із статтею 70 Римського статуту, у якій міститься перелік злочинів проти здійснення правосуддя. Іншими словами, якби підготовка свідка не була передбачена у правовій системі МКС, то тоді вона була б чітко заборонена статтею 70, а також Кодексом МКС професійної поведінки для радників. По-друге, Прокурор знову послався на практику попередніх трибуналів, які дозволяли практику підготовки свідків стороною обвинувачення, а також на законодавство деяких країн світу, включаючи Австралію, Канаду, Англію та США.

Тим не менш, Судова палата, заборонила стороні обвинувачення проводити підготовку свідка, хоча її обґрунтування дещо відрізнялося від Палати попереднього провадження. Судова палата не погодилася з думкою Прокурора, що відсутність прямої заборони на підготовку свідка в статті 70 Римського статуту означає її автоматичний дозвіл. Стосовно практики попередніх кримінальних трибуналів, то Судова палата вказала, що їх процесуальні рамки відрізняються від системи МКС, а тому процесуальні норми МКТЮ, МКТР та СССЛ не є автоматично прийнятними в МКС, навіть якщо в правовій системі останнього наявні прогалини. Це пояснюється тим, що в МКС прокурор зобов'язаний розслідувати та збирати не лише докази, що вказують на вину підсудного, а й на

його невинуватість, судді МКС мають більше повноважень втручатися в процес та впливати на хід розгляду справ, ніж це було у попередніх трибуналах, а також тим, що в МКС дозволена участь потерпілих у слуханнях [7]. Проте, на думку автора, ці три фактори не дають відповіді на питання, чому вони є перешкодою для проведення підготовки свідка, а відповідне пояснення було надано Судовою палатою у своєму рішенні. Стосовно практики різних держав, то Судова палата, на відміну від Палати попереднього провадження, визнала, що більшість держав англо-саксонської правової сім'ї дозволяють цю практику, проте оскільки вона регулюється всюди по-різному, її не можна вважати загально визнаним принципом права [8; С.695]. Відповідно, заборона на підготовку свідків Прокурором МКС залишилася в силі.

Крім власне рішення, яким підготовка свідків була заборонена, Судова палата також опублікувала додаткові роз'яснення з цього питання [9]. Зокрема, було наголошено на тому, що під час процесу ознайомлення свідків із порядком слухань, що проводиться Підрозділом потерпілих та свідків, заборонено бути присутнім жодній стороні процесу, як обвинувачення, так і захисту. Крім того, свідки повинні надавати суддям не лише свої підписані свідчення та показання, а й також відповідні аудіо чи відеозаписи. І останнє, що важливо, Судова палата дозволила проводити сторонам процесу підготовку свідків-експертів, жодним чином однак не обґрунтувавши причину такої різниці між свідками-експертами та іншими свідками.

На думку автора, таке рішення є доволі спірним, оскільки йому не

лише бракує юридичної вмотивованості, а й доцільності, оскільки свідки, які не є експертами, а, наприклад, потерпілими чи просто людьми, на очах у яких вчинялися міжнародні злочини, є людьми, психіка яких може бути порушена внаслідок пережитих ними подій. А це, у свою чергу, може призвести до того, що останні через певні емоційні переживання без попередньої підготовки саме сторонами процесу, які будуть їх ретельно допитувати та перевіряти надійність їх свідчень під час судових слухань, не зможуть належним чином свідчити, результатом чого стане визнання суддями відповідних свідчень та показань ненадійними та яким бракує доказової сили. Сама справа Лубанги продемонструвала в подальшому недоліки такого підходу МКС. Під час слухань Прокурором був залучений свідок під псевдонімом «Дьйомерсі», якого було викрадено бійцями Томаса Лубанги Д'їло та якого примусово зробили дитиною-солдатом. Спочатку свідок свідчив проти Лубанги, розповівши Суду про обставини свого викрадення та як з нього примусово тренували бійця. Проте вже на наступному засіданні він повністю відмовився від своїх показань. Тим не менш, пізніше, вже будучи візуально прихованим від підсудного, він знову підтвердив свої найперші показання про його викрадення та тренування, пояснивши свою відмову від них емоційним потрясінням від пережитого та присутністю підсудного [10].

Відповідно, постає питання, чи можна було цього уникнути, якби Прокурор мав змогу провести попередню підготовку свідка, особливо враховуючи його трагічну історію. На думку автора, цього можна було б уникнути,

якби до засідань Прокурор мав змогу окремо задати питання, що задавалися під час слухань, та переконати його, що підсудний більше не становить жодної загрози для його життя. Той факт, що цей свідок був дитиною-солдатом, представником однієї з найбільш вразливих під час збройних конфліктів групи осіб, лише підтверджує необхідність у наявності в правовій системі МКС такого процесуального етапу, як досудова підготовка свідків, яка повинна проводитися саме сторонами процесу, а не Підрозділом потерпілих та свідків, оскільки саме сторонами процесу на слуханнях ставлять свідкам питання стосовно, фактично, найтрагічніших подій в їхньому житті. Відповідно, є велика вірогідність того, що слухання для свідків можуть стати справжнім емоційним та психологічним випробуванням, що безпосередньо вплине на доказову силу їх показань.

Висновки. Отже, ми бачимо, що справа Лубанги, крім самого факту, що це була найперша справа МКС, стала справою, якою було заборонено досудову підготовку свідків, не дивлячись на важливість цього процесуального етапу. На думку автора, мотивація цієї заборони була слабкою і в рішенні Палати попереднього провадження, і в рішенні Судової палати. Більш дивно ця заборона видається з огляду на те, що жодне положення Римського статуту, Правил процедури і доведення та Регламенту Суду жодним чином не забороняють підготовку свідків. Крім того, якщо детально проаналізувати Римський статут, то можна знайти положення, через яке судді могли б санкціонувати підготовку свідків сторонами процесу. Це стаття 64.3(а), яка

говорить, що після призначення слухань Судова палата вправі після відповідних консультацій із сторонами провадження «вжити такі заходи, які є необхідними для справедливого та швидкого проведення слухань»[4]. Проте, що підготовка свідків є необхідною для справедливого та швидкого проведення слухань, свідчить наведений вище випадок зі свідком «Дьйомерсі», який, по-перше, затягнув розгляд справи через необхідність його повторного заслуховування, по-друге, поставив під питання надійність його показань внаслідок його спочатку відмови від сказаного раніше, а потім повторення того, що було зазначено вперше. Також на користь застосування статті 64.3(а) говорить той факт, що відповідно до підготовчих матеріалів до Римського статуту, саме практика МКТЮ та МКТР вплинула на включення цієї статті в Римський статут для того, щоб судді МКС мали більше можливостей впливати на процес та змінювати процесуальні норми, як це робили судді попередніх кримінальних трибуналів. Відповідно, не дивлячись на той факт, що судді МКС беруть до уваги рішення, винесені в попередніх справах, судові прецеденти, однак, не є формальним джерелом права, обов'язковим до застосування у всіх спорах. Відповідно, Офісу Прокурора МКС чи стороні захисту слід за можливості подавати Судовій палаті клопотання про дозвіл на проведення підготовки свідків, відповідно до статті 64.3(а), обґрунтовуючи це необхідністю для справедливого та швидкого проведення слухань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gideon Boas, Comparing the ICTY and the ICC: Some Procedural and Substantive Issues, (2000) 47, Netherlands International Law Review 267, 278–287.
2. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court.
3. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Decision on the Practices of Witness Familiarisation and Witness Proofing, ICC-01/04-01/06-679, 09 November 2006, Pre-Trial Chamber I, Decision.
4. Статут Міжнародного кримінального суду (Римський статут) від 17 липня 1998 року.
5. Vasiliev, S. (2009). Proofing the Ban on `Witness Proofing`: Did the ICC Get it Right? Criminal Law Forum, 20(2-3), 193–261. doi:10.1007/s10609-009-9096-y
6. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Prosecution's submissions regarding the subjects that require early determination: procedures to be adopted for instructing expert witnesses, witness familiarization and witness proofing, ICC-01/04-01/06-952, 12 September 2007, Office of the Prosecutor, Submission.
7. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Decision Regarding the Practices Used to Prepare and Familiarise Witnesses for Giving Testimony at Trial, ICC-01/04-01/06-1049, 01 December 2007, Pre-Trial Chamber I, Decision.
8. KAREMAKER, R., TAYLOR, B. D., & PITTMAN, T. W. (2008). Witness Proofing in International Criminal Tribunals: A Critical Analysis of Widening Procedural Divergence. Leiden Journal of International Law, 21(03). doi:10.1017/s0922156508005256
9. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Transcript of Status Conference, ICC-01/04-01/06-ENG ET WT, 16 January 2009.
10. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Transcript of Proceedings, ICC-01/04-01/06-T-123-ENG WT 10-02-2009 1/75, 10 February 2009.

REFERENCES:

1. Gideon Boas, Comparing the ICTY and the ICC: Some Procedural and Substantive Issues, (2000) 47, Netherlands International Law Review 267, 278–287.
2. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court.
3. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Decision on the Practices of Witness Familiarisation and Witness Proofing, ICC-01/04-01/06-679, 09 November 2006, Pre-Trial Chamber I, Decision.
4. Statut Mizhnarodnohokryminalnoho sudu (Rymskyistatut) vid 17 lypnia 1998 roku.
5. Vasiliev, S. (2009). Proofing the Ban on `Witness Proofing`: Did the ICC Get it Right? Criminal Law Forum, 20(2-3), 193–261. doi:10.1007/s10609-009-9096-y
6. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Prosecution's submissions regarding the subjects that require early determination: procedures to be adopted for instructing expert witnesses, witness familiarization and witness proofing, ICC-01/04-01/06-952, 12 September 2007, Office of the Prosecutor, Submission.
7. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Decision Regarding the Practices Used to Prepare and Familiarise Witnesses for Giving Testimony at Trial, ICC-01/04-01/06-1049, 01 December 2007, Pre-Trial Chamber I, Decision.
8. KAREMAKER, R., TAYLOR, B. D., & PITTMAN, T. W. (2008). Witness Proofing in International Criminal Tribunals: A Critical Analysis of Widening Procedural Divergence. Leiden Journal of International Law, 21(03). doi:10.1017/s0922156508005256
9. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Transcript of Status Conference, ICC-01/04-01/06-ENG ET WT, 16 January 2009.
10. The Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo, Transcript of Proceedings, ICC-01/04-01/06-T-123-ENG WT 10-02-2009 1/75, 10 February 2009.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК: 35.078

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-213-223](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-213-223)

Бень Ярослав Віталійович,

аспірант кафедри публічного управління та публічної служби, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: +38 (096) 1011218, e-mail: yarikben86@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0370-3225>

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, СУТНІСНІ ОЗНАКИ

Анотація. У публікації розкриваються методологічні аспекти наукових досліджень розбудови і функціонування механізмів демократії участі в Україні в період реформ. Зокрема, обґрунтовується походження поняття, зміст і сутнісні ознаки методів і методології відповідних наукових досліджень у галузі державного управління. Підкреслюється, що методологія науки державного управління є відносно новим надбанням наукової думки. Але вона враховує попередні здобутки розвитку людських знань про принципи, методи і прийоми дослідження різних статусів, явищ, процесів і феноменів у сфері пізнання Всесвіту, людини, суспільства та держави.

Аналізуються витоки методології з часів філософії Античності (Платон, Аристотель і ін.) та пізнання тогочасними мислителями сутності й змісту феномену демократії, яка існувала в публічному управлінні міста-полісу Афіни нетривалий період (IV ст. до н.е.), але донині привертає увагу учених і практиків до розбудови справедливої та ефективної системи демократичного публічного управління. Підкреслюється, що методи, як інструментарій наукового пізнання почали утверджуватися після «наукової революції» XVI-XVII ст. у Європі, а логіка (силлогізм) невдовзі стала першою універсальною методологією пізнання. При цьому, для соціогуманітарних наук «Золотою епохою» методології стало XIX ст., коли почали формуватися методологічні системи наукових досліджень в історії, соціології, економіці, праві тощо.

Згадані історично сформовані методології наукових досліджень були оптимально використані й при формуванні методології наукових досліджень у галузі державного управління. Під цією методологією запропоновано розуміти системи взаємозумовлених і різнорівневих (філософських, загальнонаукових, спеціальних) методів і їх груп, які становлять складно диференційований інструментарій пізнання явищ, процесів, статусів і феноменів державного управління, включаючи сутність, зміст, механізми і форми використання потенціалу партисипаторної демократії в публічному (державному) управлінні.

Ключові слова: метод, методологія, державне управління, демократія, демократія участі, партисипаторна демократія.

Ben Yaroslav Vitaliyovych,

postgraduate student, department of public administration and public service, National academy of Public administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, st. Anton Cedika, 20, tel. : +38 (096) 1011218, e-mail: yarikben86@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0370-3225

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH OF MECHANISMS OF DEMOCRACY OF PARTICIPATION IN THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE: CONCEPT, CONTENT, ESSENTIAL FEATURES

Annotation. The publication reveals the methodological aspects of research on the development and functioning of mechanisms of participatory democracy in Ukraine during the reforms. In particular, the origin of the concept, content and essential features of the methods and methodology of relevant research in the field of public administration are substantiated. It is emphasized that the methodology of public administration science is a relatively new acquisition of scientific thought. But it takes into account the previous achievements of human knowledge about the principles, methods and techniques of research of various statuses, phenomena, processes and phenomena in the field of knowledge of the universe, man, society and state.

The origins of methodology from the philosophy of Antiquity (Plato, Aristotle, etc.) and the knowledge of contemporary thinkers of the essence and content of the phenomenon of democracy, which existed in the public administration of the city-city of Athens for a short period (IV century BC), but still attracts the attention of scholars and practitioners to building a fair and effective system of democratic public administration. It is emphasized that methods as tools of scientific knowledge began to be established after the «scientific revolution» of the XVI-XVII centuries. In Europe, and logic (syllogism) soon became the first universal methodology of cognition. At the same time, for the socio-humanitarian sciences, the «golden age» of methodology was the XIX century, when methodological systems of scientific research in history, sociology, economics, law, etc. began to form.

These historically formed research methodologies have been optimally used in the formation of research methodologies in the field of public administration. Under this methodology it is proposed to understand the systems of interdependent and multilevel (philosophical, general scientific, special) methods and their groups, which are complex differentiated tools for understanding the phenomena, processes, statuses and phenomena of public administration, including the essence, content, mechanisms and forms of participatory potential public (state) governance.

Key words: method, methodology, public administration, democracy, participatory democracy, participatory democracy.

Постановка проблеми. Нами уже відзначалось у попередніх публікаціях що, вчення про демократію зародилось ще в Античному світі [1, с. 141-144]. Утім, хоча демократія в Афінах була нетривалим епізодом в історії Античності, категорія «кратос» (з грец. – *κράτος* «влада, сила») продовжувала зберігати свою актуальність у публічному управлінні Стародавньої Греції задовго до розгортання демократичного правління в Афінах.

Так Н. Лоро пише, що в 462 р.до н.е. лідер демократичної партії Афін Ефіальт, який став першим політиком, котрий після Клісфена сформував дієві політичні та управлінські механізми розгортання демократії в Афінах, атакував аристократичний трибунал Ареопага, віднявши в нього будь-які важелі впливу на політико-правове життя полісу. Але, через короткий час він був вбитим і повністю зникає з пам'яті афінян. Лише Періклу вдалося використати ініціативи Ефіальта для встановлення демократичного правління в Афінах [2, с. 98-103].

Демократичне правління за доби Античності досягло свого найвищого розвитку в публічно-управлінських практиках міста-полісу Афіни у IV ст. до н.е., за часів легендарного Перікла. Саме у цей час Аристотель обґрунтував основи вчення про демократію (з грец. *δημοκρατία* – «народне управління»), які зберігають свою актуальність для пізнання сутності народовладдя й сьогодні. У тому числі, й щодо сутності партисипаторної демократії, яка утвердилася століттями пізніше.

Наступники Аристотеля всебічно описали та прокоментували ті з його творів, які дійшли до європейських мислителів (Т. Аквінський і ін.) лише

у XII ст., через арабів. Але сутність і зміст вчення Аристотеля про демократію отримало самі різні оцінки українських і зарубіжних мислителів і учених, зумовлені особливостями їх епох. Так, у першій пол. XX ст., яка позначилася двома драматичними світовими війнами, що стали силовою фазою політики тодішніх авторитарних режимів у Європі та в світі в цілому, демократія сприймалась у неоднозначній конотації.

До прикладу, у сер. XX ст. Л. Окіншевич так описав суть вчення Аристотеля про державу, суспільство та демократію: «Для того щоб встановити самий тип державного устрою в кожному конкретному випадкові, необхідно запроваджувати ще додатковий критерій розподілу: правління держави в інтересах всього суспільства, чи – правління у власних інтересах володаря чи володарів. Після цього можна встановити, чи відноситься певна держава з одноособовим правлінням до монархії, чи до тиранії; з правлінням групи людей – до аристократії, чи – до олігархії; з правлінням народних мас – до політії, чи до демократії (цим терміном Аристотель визначає правління черні в вузько зрозумілих своїх інтересах, тобто – те, що його інші сучасники, – і ми тепер за ними, – зовуть терміном *охлократії*)» [3, с. 29].

Залишаючи поза межами цієї статті споконвічний і триваючий нині дискурс про походження, форми і користь для суспільства та держави демократії, відзначимо, що заслуга Аристотеля полягає не лише в запровадженні ним цієї категорії в античний філософський дискурс, а і в формуванні методів дослідження цього політико-правового феномену. Зважаючи на

те, що єдиною наукою, яку визнавали такою в Античній Греції була математика й геометрія, пізнання світу, людини і суспільства здійснювалося в Античності через філософію. Разом з тим, і антична філософія, хоча й була відділена від згаданих наук, несла на собі їх відбиток. Так, за свідченням Ж. Дюгамеля, Платон на стінах своєї школи написав *«Немає входу для того, хто не геометр»* [4, с. 6].

Із IV ст. до н.е., з часів Аристотеля, світогляд якого був сформований насамперед на критиці ідей Платона, було сформовано загальний філософський рівень пізнання демократії як політико-правового явища та соціально-правового феномену. Пізнання демократії було сформовано з застосування таких прийомів філософського дискурсу, як спостереження та опис, абстрагування та конкретизація, індукція та дедукція та інших, які пізніше склали основу логіки. Якщо антична філософія була насамперед системою світоглядних цінностей, які тісно перепліталися з міфічно-релігійним світоглядом давніх греків, то логіка (силлогізм) стала інструментарієм для формування й пізнання цих цінностей.

При цьому, найважливішим досягненням античної філософії стало формування методологічних принципів пізнання, що різнилися з повсякденними знаннями пересічної людини про оточуючий її світ, але не суперечили цим знанням, а розвивали їх на якісно новому рівні. Щодо останнього Г. Спенсер у своїй роботі влучно писав наступне: *«Походження науки» писав: «Факт, – що наука то побутове знання за своєю природою споріднені, що перше лише репрезентує друге в розширеній*

формі, – має бути покладеним в основі всієї теорії науки, її розвитку, відношення різних її частин між собою» [5, с. 9].

Разом із тим, не зважаючи на феномени «дедуктики Аристотеля», «герменевтики Платона», методологія, у її сучасному значенні утверджується значно пізніше, під час становлення логіки, після Реформації та наукової революції, яка, на думку Ю. Харарі, 500 років тому виокремила науку від міфів, релігії та філософії [6, с. 10], а також після секуляризації суспільного життя та становлення світської філософії природного права [7, с. 390–392] й науки в цілому. Розвиток науки сприяв і розвиткові знань про методи і способи дослідження різних об'єктів, явищ і процесів, а також сприяв утвердженню різних методологій дослідження політико-правових і державно-управлінських феноменів, одним із яких залишається на сьогодні й демократія участі.

Аналіз досліджень і публікацій.

Питання теорії та практики механізмів залучення громадськості до участі в державному управлінні та соціальна природа партисипативної демократії досліджувались у роботах учених з державного управління (М. Гирик, В. Олуйко, Л. Пашко, О. Пухкал, І. Сурай, Т. Федоренко, С. Хаджирадева та ін.) та права (Г. Берченко, В. Нестерович, О. Лотюк, В. Погорілко, А. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Федоренко, В. Шаповал і ін.). Ця стаття логічно продовжує наші попередні дослідження, присвячені генезису та еволюціонуванню демократії участі [1, 8].

Метою статті є обґрунтування сутності та змісту категорії методології наукового дослідження розбудови і функціонування механізмів демо-

кратії участі в Україні в період реформ, у історичні ретроспективі її розвитку.

Виклад основного матеріалу.

Методологія наукових досліджень стала важливою складовою формування, розвитку й приросту знань в усіх галузях науки після Реформації. При цьому, приріст наукових знань та розвиток методології сприяли диференціації системи наук, розширенню та поглибленню сфер наукового пізнання. Один з основоположників позитивізму та засновник соціології О. Конт у першій пол. XIX ст. виокремлював наступну систему наук: математика, астрономія, хімія, фізіологія, соціальна фізика, що *«повністю відповідала родовіду науки»* [5, с. 18].

Водночас, навіть на час обґрунтування О. Контом його «системи наук», в світі існувало набагато більше галузей знань. Зокрема, в XIX ст. отримали свій розвиток історія, економіка, право та ін. З одного боку, їх можна віднести за О. Контом до т.з. «соціальної фізики», а з іншого, – ці науки отримали самостійний і рельєфний предмет наукового дослідження, а відповідно й виокремлений апарат наукових досліджень. Хоча, виокремлення найбільш ефективних методів наукових досліджень виявилось завданням тривалим і складним.

До того ж, виявлення методу, його ідентифікація та апробація була ключем до пізнання досліджуваних об'єктів, явищ і процесів. У цьому контексті можемо навести слова ректора імператорського Університету Св. Володимира, автора одного з перших видань «Юридична енциклопедія» (1868 р.) М. Ренненкампа, який цілком слушно наголошував, що: *«методи – це є тільки шляхи і прийоми, які має засто-*

совувати думка, відшуковуючи істину, але вірне застосування та дія цих інструментів надзвичайно важливі: вони запобігають даремній втраті сил і помилкам, ведуть навпрямки до пошуку істини і утверджують наукову достовірність» [9, с. 270]. Але, застосування методів поодиночі не дозволяє сформувати цілісні знання про дослідження.

У цьому сенсі можемо погодитись із Т. Федоренко, яка у своєму дослідженні про демократію участі в медичній сфері пише про те, що чи не найбільш важливим результатом дослідження методів у XIX ст. стало усвідомлення, що застосування методів наукового пізнання поодиночі, або ж у довільному порядку, не дає того ефекту, яким наділене системне застосування обраних і скомпонованих методів, які у своїй системі утворюють методологію. Це дало змогу виділити методологію – науку про методи, як науку для всіх інших наук [10, с. 48]. Методологія, після формування в XX ст. науки державного управління, отримала свій розвиток і у цій сфері знань.

Щодо дослідження демократії, то її проблематика, включаючи і й питання демократії участі, стає предметом наукових досліджень філософії, історії, соціології та права з часу утвердження ідей народовладдя в філософській думці (Дж. Лок, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є й ін.), у практиках народовладдя, зокрема, в швейцарській референдній демократії XV-XVII ст. [11, с. 72-75], а після прийняття перших конституцій в кін. XVIII ст. – XIX ст. в державах Європи та Америки і в конституційній правотворчій, правозастосовній і юрисдикційній практиках. Адже до цього, як писав О. Градовський, *«прадавнина, власне, і не могла постати*

у наукове, тобто критичне ставлення до держави. Людина до такого ступеню поглиналась поняттям громадянина, особистість так зникала в державі, що пізнання природи і організації суспільства не могло знайти для себе вільного та не переповненого національними упередженнями розуму» [12, с. 4].

Після трансформації демократії з привабливої ідеї про справедливе управління з широким залученням громадськості та давніх демократичних практик народовладдя, що були притаманні й слов'янським народам через феномен «вічевої демократії» [13, с. 134-139], у конституційну форму безпосереднього та представницького народовладдя, проблеми теорії та практики конституційної демократії привернули значну увагу науковців. Учені й мислителі Нового та Новітнього часу (В. Біблер, К. Бідерман, Й. Блюнчлі, Г. Вайц, М. Вебер, В. Вінделбанд, Г.В. Гегель, Й. Гельд, Р. Гнейст, О. Градовський, А. Дайсі, Ж. Дюгамель, А. Дюнан, І. Кант, В. Крзегартен, М. Ковалевський, О. Конт, С. Котляревський, Л. Лауден, С. Лоу, К. Маркс, Дж. Міл, К. Поппер, М. Ренненкампф, К. Тахтарев, А. де Токвіль, М. Чичерін, Л. Штейн та ін. обґрунтовували численні струнки теорії демократії, які передбачали комплексне і системне залучення громадян до управління державними справами.

Зокрема, А. де Токвіль у своїй всевітньо відомій праці «Демократія в Америці» писав наступне: «Жоден громадянин Сполучених Штатів не може навіть припустити щоб влада існувала поза самим суспільством. Народ бере участь у складенні законів, виборах законодавців, у їх реалізації – обранням агентів виконавчої влади; сміливо мож-

на сказати, що він управляє сам собою ...» [14, с. 67]. На наш погляд, теоретико-методологічні підходи, запроваджені А. де Токвілем щодо пізнання сутності демократії, по-суті, виражають призначення демократії участі у системі американського демократичного врядування.

А. де Токвіль не зводить вплив громадськості на державне управління виключно до електоральної демократії. Він наділяє громадян не тільки широкими повноваженнями у частині формування всіх органів публічної влади у США (як тут не згадати виборність суддів, що нині лише дискутується в Україні), а й функціями громадського контролю за реалізацією державними органами уже прийнятих законів. Подібні традиції партиципаторної демократії сягають своїм корінням часів заснування перших колоній в Новому Світі «... волелюбними пуританами, в очах яких суспільний договір не був якоюсь абстрактною теорією, а самим звичайним способом вирішувати свої справи» [15, с. 144].

Популярність досліджень демократії та використання при цьому історичних методологічних принципів і історично-ретроспективного методу спонукала до пошуку російськими істориками і правниками витоків «демократії» в Росії навіть у царський період, коли демократії не могло бути за визначенням. Прикладом цього є робота М. Хлебнікова «Про вплив суспільства на організацію держави у царський період Руської історії» (1869 р.) [16]. Або ж іще більш рання робота В. Лешкова «Російський народ і держава. Історія російського суспільного права до XVIII ст.» (1858 р.), в якій автор писав, що

«... між приватними особами, або приватним, цивільним елементом, і між державним союзом чи загальним, політичним елементом відбувається в усій Історії, антагонізм, який для свого розв'язання вимагає посередницьких об'єднань. Приватні особи мають входити до них, вступаючи то у випадкові, умовні зв'язки, – в громадянському суспільстві Гегеля, чи у договірні громади у деяких російських дослідників, – то у громадські спілки, органічні, необхідні, як сім'я, громади, стани, поєднання матеріальних і духовних зв'язків яких спроможні нерозривно скріпити вічний державний союз» [17, с. I].

Не зважаючи на еkleктичність твердження В. Лешкова про скріплення громадянського суспільства *«вічним державним союзом»*, його вчення про завдання, метод і систему *«суспільного права»* отримала свій розвиток у теорії права та галузевих юридичних науках, зокрема, у теорії адміністративного права, яке справило значний вплив на формування та утвердження сучасного державного управління. Так, до прикладу, М. Шпилевський не лише підтримував доктрину суспільного права В. Лешкова, а й передбачав, що ця широка галузь знань мусить розчепитись на два компоненти народного життя – політичну демологію та соціальну демологію [18, с. 132-133]. Очевидно, йшлося про наукові підходи до ідентифікації народу, як політичного суб'єкта та носія суверенітету та про громадянське суспільство, як суб'єкт, який представляє неполітичні відносини у стосунках з державою й бере участь у державному управлінні. Також звернемо увагу, на прикладі роботи В. Лешкова, що уже в середині XIX ст. учені, що працювали в Російській

імперії, до складу якої входили і Українські землі та імператорські університети в Києві, Одесі та Харькові, чітко володіли знаннями про громадянське суспільство, дефініцію якого обґрунтував Г.В. Гегель у роботі *«Філософія права»* [19, с. 228], а також про закони і закономірності його взаємодії в сфері державного управління.

Для розуміння методів і методології дослідження сутності, змісту, методів, форм і механізмів реалізації демократії участі в державному управлінні можна звернутися до робіт інших представників теорії адміністративного (поліцейського) права, або ж права внутрішнього управління, сформованої в кінці XIX – на поч. XX ст. Зокрема, В. Івановський визначив, що *«під ім'ям методу науки розуміється сукупність прийомів, що застосовуються в видах розкриття наукової істини»* [20, с. 6]. Серед основних методів дослідження в праві внутрішнього права В. Івановський відносить індуктивний метод, історико-порівняльний або соціологічний і, власне, юридичний метод, за допомогою якого вивчається *«виключно юридична сторона держави і державної діяльності»* [20, с. 14].

Згадуваний М. Шпилевський писав, що поліцейське або суспільне право, в методологічному сенсі, може бути вивчене з трьох точок зору: догматичної, політичної та філософської. У першому випадку, на право дивляться як на сукупність догматів. При цьому, за основу вивчення беруть догму позитивного права і вивчають її з суто формальної сторони, не приймаючи до уваги зв'язок між правовими нормами і життєвими відносинами, що урегульовані ці норми. Для політичного методу притаманний прагматизм –

бажання встановити і вивчити зв'язок між правом і суспільними відносинами, що є предметом його регулювання. Врешті право може вивчатися з позицій пізнання його природи, використовуючи для цього насамперед дедуктивний і індуктивний метод [18, с. 149-150].

Із часом вчення про методи і методологію в науці державного управління отримало свій розвиток і в незалежній Україні. Підрозділи і окремі рубрики дисертацій і монографій, присвячених вивченню проблем теорії та практики державного управління містять положення про методологію їх дослідження, під якою науковці розуміють системи взаємозумовлених і різнорівневих (філософських, загальнонаукових, спеціальних) методів і їх груп, які становлять складно диференційований інструментарій пізнання явищ, процесів, статусів і феноменів державного управління, включаючи сутність, зміст, механізми і форми використання потенціалу партисипаторної демократії в публічному (державному) управлінні.

Таким чином, методологія державно-управлінських досліджень на сьогодні достатньо досліджена, по-перше, як науковознавча категорія, по-друге, стосовно основних предметів наукових досліджень у галузі державного управління. Так, у «Енциклопедичному словнику з державного управління» (2010 р.) під методологією запропоновано розуміти *«систему способів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – її структуру, логічну організацію. Методологія охоплює три підсистеми: методологію науки (вчення про систему способів ор-*

ганізації і здійснення наукового пізнання, а також побудову систем наукових знань), яка поділяється на змістову та формальну методологію; методологію наукового дослідження (систему способів наукового дослідження певних об'єктів), яка поділяється на філософську, загальнонаукову та конкретнонаукову методологію, а також методологію практичної діяльності (систему способів організації та здійснення практичної діяльності)» [21, с. 10].

У контексті нашої публікації становить інтерес насамперед другий компонент вище наведених значень категорії «методологія» в державному управлінні, а саме – методологія наукового дослідження. Останнє визначається в науці державного управління, як *«вчення про принципи, прийоми і операції, побудову, форми і засоби наукового пізнання»* [21, с. 414].

Очевидно, що методологія наукового дослідження є важливим інструментарієм логічного формування та поширення цінності наукових знань і світоглядних принципів дослідників у практику, насамперед державно-управлінську. Що ж до її структури, тобто, внутрішньої побудови, «конструкції», то наукознавці обґрунтовують наявність у будь-якій цілісній методології відповідних рівнів, зрізів. Зокрема, українські наукознавці пишуть про диференційоване втілення в таких видах методології: філософська методологія; загальнонаукова методологія; конкретно-наукова методологія; методика та техніка наукових досліджень [21, с. 128]. Відповідні рівні методології у своєму поєднанні утворюють систему методології, яка традиційно використовується для проведення наукових, у тому числі й

дисертаційних досліджень, у різних галузях науки, включаючи науку державного управління. Не є винятком і методологія досліджень потенціалу партисипаторної демократії в державному управлінні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо зробити висновок, що методологія державного управління втілює в собі здобутки методології наукових досліджень від часів Античності до сьогодення, але зберігає свою специфіку, зумовлену предметом відповідних наукових досліджень. До того ж, у науці державного управління, як і у будь-якій іншій галузі знань, методологія дослідження конкретного предмету та об'єкту зумовлюється їх специфікою, а також метою та завданнями, які стоять перед дослідником.

Так, методологія дослідження потенціалу партисипаторної демократії в державному управлінні, на наш погляд, є системою взаємозумовлених, підпорядкованих меті та завданням дослідження, філософських, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання сутності та змісту демократії участі та її потенціалу в державному управлінні. Сутнісними ознаками цієї методології є: предметна зумовленість; цілісність і комплексний характер; диференційованість; вичерпність у межах предмету дослідження; інтегральний характер та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бень Я. В. Щодо утвердження демократії участі в публічному управлінні держав Античності // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2. С. 137-146.

2. Лоро Н. Разделенный город: Забвение в памяти Афин. Пер. с франц., предисл. и примеч. С. Ермакова. Москва: Новое литератур. обозрение, 2021. 360 с.

3. Окінашевич Л. Огляд історії філософії права. Частина перша. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. 130 с.

4. Дюгамель Ж.М. Методы умозрительных наук. Пер. П.А. Хлебникова. С.-Петербург: Изд-е Н.Л. Тиблена, 1867. 110 с.

5. Спенсер Г. Происхождение науки. Пер. с англ. С.-Петербург: Изд-е О.Н. Поповой, 1898. 87 с.

6. Харари Ю.Н. *Sapiens*. Краткая история человечества; пер. с англ. Л. Сумм. Москва: Синдбад, 2016. 520 с., ил.

7. Бачинін В.А., М.І. Панов. Філософія права : підручн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 472.

8. Бень Я.В. Утвердження партисипаторної демократії в публічному управлінні держав Європи: від Середньовіччя – до розвитку доктрини і практики конституційної держави з друг. пол. XIX ст. – до поч. XX ст. // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 4 (10). С. 135-150.

9. Ренненкампф Н. Очерки юридической энциклопедии. Киев: В Университ. типогр., 1868. 313 с.

10. Федоренко Т.А. Механізм участі громадськості в формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Дисертац. на здоб. наук. ступеня канд. наук з держ. управл / НАДУ. Київ, 2020. 247 с.

11. Стефанчук Р.О., Федоренко В.Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 162 с.

12. Градовский А.Д. Собрание сочинений. Том первый. С.-Петербург: Типограф. М.М. Стасюлевича, 1899. 419 с.

13. Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики : монографія / Р.О. Стефанчук, С.О. Кузніченко, І.М. Мишак, О.В. Совгиря, В.Л. Федоренко, А.О. Янчук. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 764 с.

14. Токвиль А.Д. Демократия в Америке. Пер. с двенадцатого изд. пересмотренного, исправл. и дополн. А. Якубовичем. Том первый. Киев: В Типогр. А. Гаммершмида, 1860. 279 с.

15. Тахтарев К. От представительства к народовластию. К изучению новейших стремлений политического развития современного общества. С.-Петербург: Изд-е «Библиотеки Общественного». 228 с.

16. Хлебников Н. О влиянии общества на организацию государства в царский период русской истории. С.-Петербург: Типограф. А.М. Котомина, 1866. XVI с., 384 с., II с.

17. Лешков В.Н. Русский народ и государство : История рус. обществ. права до XVIII в. / Соч. В. Лешкова. Москва: Унив. тип., 1858. [6], II, IV, 613 с.

18. Шпилевский М. Полицейское право, как самостоятельная отрасль правоведения. Одесса: Типогр. Ульриха и Шульце, 1875. 196 с.

19. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. Москва: Мысль, 1990. 524 с.

20. Ивановский В.В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления). Казань: Типо-литография Императорского Ун-та, 1907. 546 с., X с.

21. Энциклопедичний словник з державного управління. Уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. За ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 414 (820 с).

22. Данильян О.Г., Дзьобан О.П. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 448 с.

REFERENCES:

1. Ben, Ya. V. (2020). Shchodo utverdzhennia demokratii uchasti v publichnomu upravlinni derzhav Antychnosti [On the establishment of democracy in public administration of antiquity]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia* – *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(10), 135-150 [in Ukrainian].

paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 137-146 [in Ukrainian].

2. Loro, N. (2021). *Razdelennyi gorod: Zabvenie v pamiati Afin [The Divided City: Oblivion in the Memory of Athens]*. (S. Ermakov, Trans). Moscow: Novoe literat. obozrenie [in Russian].

3. Okinashevych, L. (1948). *Ohliad istorii filosofii prava [Review of the history of philosophy of law]*. (Vols. 1). Munich: Ukrainyskyi Vilnyi Universytet [in Ukrainian].

4. Duhamel, J.-M. (1867). *Metody umozritelnykh nauk [The methods of speculative sciences]*. (P.A. Khlebnikov, Trans). Saint Petersburg: Izd-e N.L. Tiblena [in Russian].

5. Spenser, G. (1898). *Proiskhozhdienie nauki [The Origin of Science]*. Saint Petersburg: Izd-e O.N. Popovoi [in Russian].

6. Harari, Yu.N. (2016). *Sapiens. Kratkaia istoriia chelovechestva [Sapiens: A Brief History of Humankind]*. (L. Summ, Trans). Moscow: Sindbad [in Russian].

7. Bachynin, V.A., Panov, M.I. (2002). *Filosofia prava [Philosophy of law]*. Kyiv: Vydavnychiy Dim «In Yure» [in Ukrainian].

8. Ben, Ya.V. (2020). Utverdzhennia partysypatornoi demokratii v publichnomu upravlinni derzhav Yevropy: vid Serednovichchia – do rozvytku doktryny i praktyky konstytutsiinoi derzhavy z druh. pol. XIX st. – do poch. XX st. [The establishment of participatory democracy in the public administration of European states: from the Middle Ages to the development of the doctrine and practice of the constitutional state with friends. sex. XIX century – to the beginning XX century]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia* – *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(10), 135-150 [in Ukrainian].

9. Rennenkampff, N. (1868). *Ocherki iuridicheskoi entciklopedii [Essays on the legal encyclopedia]*. Kiev: V Unyversyt. typohr. [in Russian].

10. Fedorenko, T.A. (2020). Mekhanizm uchasti hromadskosti v formuvanni ta

realizatsii derzhavnoi polityky u sferi okhorony zdorovia [Mechanism of public participation in the formation and implementation of state policy in the field of health care]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

11. Stefanchuk, R.O., Fedorenko, V.L. (2020). *Vseukrainskyi referendum u systemi referendumoi demokratii* [All-Ukrainian referendum in the system of referendum democracy]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

12. Hradovskiy, A.D. (1899). *Sobranie sochinenii* [Collected Works]. (Vols. 1). Saint Petersburg: Tipohraf. M.M. Stasiulevycha [in Russian].

13. Stefanchuk, R.O., Kuznichenko, S.O., Myshak, I.M., Sovhyria, O.V., Fedorenko, V.L., Yanchuk, A.O. (2020). *Narodovladdia v Ukraini: hlobalizatsiini vyklyky* [People's power in Ukraine: globalization challenges]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

14. Tokvil, A.D. (1860). *Demokratiiia v Amerike* [Democracy in America]. (12th ed.). (A. Iakubovich, Trans). (Vols. 1). Kiev: V Tipogr. A. Gammershmida [in Russian].

15. Takhtarev, K. (1907). *Ot predstavitelstva k narodovlastiiu. K izucheniiu noveishikh stremlenii politicheskogo razvitiia sovremennogo obshchestva* [From representation to democracy. To the study of the latest aspirations of the political development of modern society]. Saint Petersburg: Izd-e «Biblioteki Obshchestvoznaniia» [in Russian].

16. Khlebnikov, N. (1866). *O vliianii obshchestva na organizatciiu gosudarstva v*

tcarskii period russkoi istorii [On the influence of society on the organization of the state in the tsarist period of Russian history]. Saint Petersburg: Tipograf. A.M. Kotomina [in Russian].

17. Leshkov, V.N. (1858). *Russkii narod i gosudarstvo : Istoriia rus. obshchestv. prava do XVIII v.* [The Russian people and the state: History of Rus. societies. rights up to the 18th century]. Moscow: Univ. tip. [in Russian].

18. Shpilevskii, M. (1875). *Politceiskoe pravo, kak samostoitelnaia otrasl pravovedeniia* [Police law as an independent branch of jurisprudence]. Odesa: Tipogr. Ulrikha i Shultce [in Russian].

19. Gegel, G.V.F. (1990). *Filosofiiia prava* [Philosophy of Law]. (D.A. Kerimov, V.S. Nersesiants, Trans). Moscow: Mysl [in Russian].

20. Ivanovskii, V.V. (1907). *Uchebnik administrativnogo prava (Politceiskoe pravo. Pravo vnutrennego upravleniia)* [Administrative Law Textbook (Police Law. Internal Management Law)]. Kazan: Tipo-litografiia Imperatorskogo Un-ta, [in Russian].

21. Surmin, Yu.P., Bakumenko, V.D., Mykhnenko, A.M., et al. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration]. Yu.V. Kovbasiuk, V.P. Troshchynskiy, Yu.P. Surmin (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

22. Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2017). *Orhanizatsiia ta metodolohiia naukovykh doslidzhen* [Organization and methodology of scientific research]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВІ

УДК: 346.5

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-224-232](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-224-232)

Швидка Тетяна Ігорівна,

доктор юридичних наук, доцент, асистент кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна, адвокат, e-mail: Raketa7770@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6152-2705>

Бабійчук Валентина Сергіївна,

бакалавр, студентка 5 курсу господарсько-правового факультету, Національний юридичний університет імені Я. Мудрого, 03186, м. Київ, Повітрофлотський пр-т, 34, тел.: 097 406 24 33, e-mail: valentynababiychuk99@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6536-9939>

Садонцева Лідія Костянтинівна,

бакалавр, студентка 5 курсу господарсько-правового факультету, Національний юридичний університет імені Я. Мудрого, 61015, м. Харків, вул. Підлісна, 1-А, тел.: 0679995999, e-mail: lidia.sadontseva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5047-9759>

КОРПОРАТИВНЕ ЗЕЛЕНЕ ВІДМИВАННЯ В ПРАКТИЦІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Анотація. Популяризація екологічних рухів та необхідність провадження конкуренції між виробниками за потенційних споживачів в умовах тяжіння останніх до екопродукції перетворюється на недобросовісне маніпулювання зеленоорієнтованістю громадськості. Підприємства адаптуються під сучасні вимоги та потреби ринку, проте роблять це неналежним чином, використовуючи недобросовісні засоби маркетингу. За таких реалій дуже гостро постає проблема недостатнього нормативного регулювання даного питання.

У статті досліджується явище грінвошингу та детермінується дане поняття. Здійснюється аналіз іноземних кейсів, що є прикладами проявів прямого або прихованого зеленого відмивання. Використовуючи прецеденти автори виокремлюють ключові ознаки явища грінвошингу. Зокрема, у роботі здійснюється розмежування понять екологічний маркетинг та грінвошинг. Досліджується зарубіжний досвід правового регулювання згаданої проблеми та наводяться певні висновки та пропозиції щодо можливої модернізації законодавства відповідно до сучасних вимог.

У статті наведені приклади використання «зеленого відмивання» у таких сферах, як нафтопереробна, лісова, виробництва бутильованої питної води, сфери авіаперевезень.

Проаналізовано прецеденти використання недобросовісних засобів конкуренції компаніями: Shell, Coca-Cola, PepsiCo, Anheuser-Busch, Ryanair, KLM, Walmart та іншими. Розкриті заходи впливу на недоброчесних представників ринку та наведені пропозиції та шляхи мінімізації такого явища.

Ключові слова: зелене відмивання, грінвошинг, корпоративна соціальна відповідальність, недобросовісна реклама, компанія, екологія.

Shvydka Tetiana Igorivna,

Doctor of law, Associate Professor, Assistant Lecturer at the department of Economic Law of Yaroslav Mudryi National Law University, lawyer, e-mail: Raketa7770@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6152-2705>

Babiichuk Valentyna Serhiivna,

bachelor, student of the faculty of economic law, Yaroslav Mudryi National Law University, 03186, Kyiv, Povytoflotskyi Ave, 34, tel.: 097 406 24 33, e-mail: valentynababiychuk99@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6536-9939>

Sadontseva Lidiia Konstiantinivna,

bachelor, student of the faculty of economic law, Yaroslav Mudryi National Law University, 61015, Kharkiv, Street Pidlisna, 1-A, tel.: 0679995999, e-mail: lidiia.sadontseva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5047-9759>

GREENWASHING IN BUSINESS PRACTISE: ACTUAL PROBLEMS AND METHODS OF DISRUPTING

Abstract. The popularization of environmental movements and the need for the implementation of competition between producers for potential consumers in the context of the consumers' attraction to eco-products turns into unfair manipulation of the green orientation of the public. Businesses adapt to modern market demands and needs, but they do so improperly, using unscrupulous marketing tools. Under such realities, the problem of insufficient regulatory regulation of this issue is very acute.

The article investigates the phenomenon of greenwashing and determines this concept. The analysis of foreign cases, which are examples of manifestations of direct or hidden green laundering, is carried out in the article. Using precedents, the authors identify the key features of the phenomenon of greenwashing. In particular, the work distinguishes between the concepts of green marketing and greenwashing. The foreign experience of legal regulation of the mentioned problem is investigated and certain conclusions and offers concerning possible modernization of the legislator according to modern requirements are resulted.

The article gives examples of the use of «green washing» in such areas as oil refining, forestry, bottled drinking water production, air transportation.

The precedents of use of unfair means of competition by the companies: Shell, Coca-Cola, PepsiCo, Anheuser-Busch, Ryanair, KLM, Walmart and others are analyzed.

Keywords: greenwashing, corporate social responsibility, misleading advertisements, company, ecology.

Постановка проблеми. Оскільки споживачі по всьму світу стають все більш прогресивними та свідомими в питаннях екологічної безпеки – корпорації та, навіть, маленькі підприємства починають активно зазначати на лейблах, етикетках та у рекламі про екологічність товарів та можливість переробки пакувального матеріалу. Проте, подібне «екомаркування» далеко не завжди відповідає дійсності. У данній частині дослідження буде проаналізовано явище грінвошингу та наведено судові кейси. Через призму зарубіжного досвіду буде знайдено можливі засоби протидії такому виду корпоративної недобросовісності.

Підприємства спрямовують кошти у маркетинг, а дійсно нагальним заходом з мінімізації та оптимізації власного шкідливого виробництва у напрямку екологічності належної уваги не приділяють. Реклама ефективно спрацьовує: покупець надаватиме перевагу продуктам та товарам з позначкою «еко», навіть, якщо вартість буде невиправдано завищеною. Крім того, у певних випадках, псевдо-екологічність дозволяє мінімізувати податкове навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання грінвошингу як форми недобросовісного методу маркетингу через призму існування перешкод для сталого розвитку економіки досліджували: Пантелєєва К.В., Павлов О.І., Астахова І.Е., Грищенко О.Ф., Голишева Є.О., Дж. Вестервельт, Б. Клегг, К. Бруно.

Мета статті. Головною метою роботи є розкриття грінвошингу як поняття, виоремлення його характерних ознак через проведення аналізу конкретних прецедентів та кейсів. Дослідження питань використання грін-

вошингу в побудові стратегій ведення господарської діяльності та використання його як засобу просування на ринку збуту. Розкриття зарубіжного досвіду законодавчої протидії явищу зеленого відмивання.

Виклад основного матеріалу. Автором терміну «грінвошинг» є Джей Вестервельд. Під час студентських років, інвайронменталіст побачив у одному з номерів готелю екоорієнтований заклик «збережи рушник». Зелена кампанія надавала відвідувачам можливість відмовитися від послуги заміни простирадл та рушників протягом їх перебування на відпочинку. Дана акція насправді мала витратно – оптимізаційне спрямування та з захистом навколишнього середовища пов'язана не була [1].

Далі наведемо приклади детермінації поняття «зелене відмивання». Керуючись методами аналізу, абстракції та узагальнення виведемо наступне: грінвошинг – це маркетингова стратегія (прийом маркетингу або захід недобросовісної конкуренції), спрямований на введення в оману потенційного покупця щодо екологічності бренду та еко-свідомості процесу виробництва. Зокрема, Ю. І. Головня, В. М. Ільченко, О. М. Трубей визначають грінвошинг як практику використання компаніями псевдо-екологічних заходів задля створення для неї чи її продукції відповідного екологічного іміджу. Хамініч С. Ю. та Хижняк Ю. Є. розкривають грінвошинг як безпідставну демонстрацію компанією своєї екологічності.

Розглянемо також визначення поняття еко-маркетинг. Екологічний маркетинг за дефініцією Ж. Оттаман – господарська діяльність, яка провадиться без формування ситуації шкідливого впливу на навколишнє природне сере-

довище, спрямована на виготовлення еко-продукту, синтезування попиту на неї, а також акумулювання ресурсів підприємства відповідно до існуючої на ринку ситуації зі збереженням здатності до отримання прибутків [2].

Вважаємо за доцільне вказати на необхідність розмежування понять «екологічний маркетинг» та «грінвошинг», адже в деяких наукових працях зустрічається віднесення грінвошингу до одного з видів або засбів екологічного маркетингу. Натомість, еко-маркетинг у своїй сукупності не порушує права та інтереси споживача, закріплює позицію суб'єкта господарювання на ринку та надає йому певні конкурентні переваги, а господарська діяльність даного підприємства не чинить шкідливого впливу на довкілля, а також приносить позитивний економічний результат. Одночасно грінвошинг слід віднести до прийому (стратегії) недобросовісного маркетингу, що шкодить екології та вводить в оману споживача, чим порушує його законні інтереси та права, зберігаючи лише складову щодо підвищення прибутку. Додамо, що у наукових колах також існує неузгодженість думок щодо понять екологічний та зелений маркетинг. Певна частина вчених ототожнює, інша – вказує на відмінності.

У 90-х роках була утворена міжурядова група експертів із питань змін клімату, а компанії у свою чергу, задля збереження власного іміджу на ринку, почали виявляти високу стурбованість щодо проблем глобального потепління та почали вживати заходів задля формування в свідомості споживачів асоціацій з екологічним спрямуванням власної діяльності, акументуючи увагу медіа на власних кампаніях щодо озеленення планети, на вкладенні коштів

у електро-заправки для авто, фактично продовжуючи більшу частину капіталу спрямовуючи у нафтовидобувну сферу.

Виробникам бутильованої води належить одна з перших, замаскованих під зелену, кампаній. До середини минулого століття корпорації у своєму виробництві використовували багаторазове пакування, згодом було винайдено технологію багаторазового пакування – більш дешевий та швидкий спосіб. Компанії Coca-Cola, PepsiCo, пивоварна корпорація Anheuser-Busch та інші створили рух протидії засміченню задля відбілення своєї репутації під назвою «Keep America Beautiful». Акція мала на меті зупинити засмічення планети. Протягом цієї кампанії вийшло декілька роликів, де споживачів називали головними розповсюджувачами пластикових відходів. Корпорації продовжували продавати напої в одноразових пляшках та таким чином намагались перекладати відповідальність на споживачів [3].

На нашу думку, доцільно навести кейс компанії Шеврон (англ. Chevron), котрий є еталонним серед прикладів грінвошингу. Корпорація провела потужну зелену рекламу, що демонструвала екологічну добросовісність процесу видобутку нафти, паралельно порушуючи два нормативні акти: «Про чисте повітря» та «Про чисту воду» (TheCleanAirAct, TheCleanWaterAct). Показово, що на рекламні кампанії корпорація витратила більше коштів, ніж безпосередньо спрямовувала на захист природи та у рази більше, ніж взагалі потрібно на декілька років безперервного фінансування збереженням вимираючих видів тощо.

Не менш показовим є приклад компанії Вейргаузер (англ. Weyerhaeuser). Корпорація активно рекламувала свої

заходи щодо збереження риб проводячи екологічно нераціональну діяльність з вирубки лісів, тим самим порушуючи цілісність екосистеми – середовища нересту лосося [4].

Грінвошинг також тісно пов'язаний із кліматичним лобюванням інтересів підприємств у напрямі кліматично позитивного брендингу. Так, наприклад, за даними Bloomberg [5], у нафтогазовому секторі щорічні витрати на кліматичне лобювання п'яти найбільших державних компаній становлять 201 млн доларів, окрім того, додатково витрачено 195 млн доларів на позитивний кліматичний брендинг.

Ще декілька десятків років назад подібну недобросовісну практику провадити було набагато легше, адже інформація до споживачів надходила переважно з друкованих видань, радіо та телебачення, більшість з яких фінансувалася зацікавленими корпораціями. В останні роки у загалу навпаки є широкий спектр інформаційних масмедіа, тож кількість позовів до недобросовісних суб'єктів зростає.

Так у 2017 році торговий гігант Вольмарт (англ. Walmart) отримав позов від захисників навколишнього природного середовища щодо неправомірного зазначення на пластмасовій тарі інформації про біорозкладність та можливість компостування, оскільки такі загальні ствердження вводять в оману споживача з приводу часового проміжку розкладу сировини. Пластик дійсно розкладається, питання у тому за який період [1].

Наведемо побутовий приклад негативного прихованого грінвошингу. Кожна друга пластикова пляшка води на етикетці або безпосередньо на тарі містить зображення природних джерел, водоспадів, гір та дерев та має

у назві або дескриптах на офіційних сайтах слова «живильний», «криниця», «джерельно чистий», «енергія природи» тощо. Це на підсвідомому рівні викликає у потенційного споживача асоціативний ряд з екологічністю, чистотою та природністю бренду.

Наступний знаковий кейс пов'язаний з авіакомпаніями, котрі вводили споживачів їхніх послуг в оману щодо екологічності перельотів. У лютому 2020 року компанія Ryanair була у судовому порядку притягнена до відповідальності через недобросовісні ствердження про свою екологічність. Зокрема, авіаперевізник KLM провадив рекламну кампанію, у якій шлося про використовуване корпорацією біопаливо, що начебто вирізняло його з-поміж інших перевізників. Насправді, використовувана частка біопалива поністю розчинялась у керосині та ніякого суттєвого впливу на мінімізацію забруднення навколишнього природного середовища не мала [6].

Зокрема, ще одним прикладом псевдоекологізації виробництва є кейс Apple. Компанія у 2020 році перестала додавати до комплектації пристроїв адаптер живлення, мотивуючи це зниженням рівня забруднення та аргументуючи наявністю у споживачів даного пристрою від моделей попередніх поколінь. Проте, корпорація не довела до відома покупців інформацію про необхідність адаптера вищої потужності для нових моделей і, більш того, продовжила окремо випускати девайси. Такий хід мав не стільки екологічне, як маркетингове спрямування, адже роздрібний продаж адаптера потребує додаткової упаковки та відповідно додаткових витрат для споживача.

Пропонуємо узагальнити вищезазначене, інші проаналізовані нами

кейси і власні спостереження та вказати на найпоширеніші грінвошингові махінації брендів.

Яким чином корпорації провадять зелене відмивання:

- застосовують незрозумілі наукові терміни на етикетках, які пересічний покупець без відповідної освіти не здатний розшифрувати;

- розмиті зазначення, які або не мають фактичного підкріплення або дуже вдало маніпулюють свідомістю споживача (кейс Волмарту, кампанія «збережи рушник», виробники столової води);

- нативні зображення на тарі або у рекламних роликах, що викликають невинуваті асоціації у споживача (напр. АЕС зображується на березі кришталево чистого озера в оточенні квітів та зеленої трави);

- зазначають про несуттєві здобутки, які ніяким чином не впливають на екологію (напр. «використовуємо на 20% менше пластику»);

- виготовляють зелені продукти екологічно нераціональним способом (напр. екосумка виготовлена із застосуванням токсичних фарб і відбілювачів та відходи з виробництва якої скидаються у ріки тощо) [1].

Доречно розглянути міжнародну практику боротьби з грінвошингом на прикладі наступних країн. Наприклад, в Австралії відповідно до Закону про торгову практику (англ. «Trade Practices Act») будь-якій компанії, котру викриють у введенні споживачів в оману за допомогою недостовірних заяв про екологічність продукту, загрожуватиме штраф до 1,1 мільйона доларів. Зокрема, таке підприємство зобов'язує власним коштом поширити правдиву інформацію про

ступінь загрози її виробництва для навколишнього природного середовища.

У Канаді компанії заздалегідь попереджають про неприпустимість використання недостовірних заяв щодо впливу продукції на довкілля. Відомості щодо екологічності продукту, який виготовляє компанія, повинні бути легко доступними для перевірки.

Зокрема, у Сполучених Штатах Федеральною Торговою Комісією розроблено керівництво по використанню екологічної реклами або екогайд (англ. Guides for the Use of Environmental Marketing Claims), який містить вимоги та критерії для провадження маркетингу, що спрямовані на протидію зеленому відмиванню [7]. Відповідно до керівництва слід керуватися наступними принципами: 1) зрозумілість інформації – простота мови повинна гарантувати розуміння маркувальних зазначень з боку споживачів; 2) заяви щодо екологічності продукту мають чітко вказувати на те, яка частина має ту чи іншу властивість. Зокрема, якщо зазначається про можливість подальшої переробки продукту, а певні компоненти не можуть бути піддані переробці – така заява є оманливою; 3) якщо фактична користь не настільки велика, екологічні вигоди не повинні перебільшуватися прямо або побічно; 4) у разі використання порівняльних заяв, останні мають бути складені так, щоб була очевидна первинна основа для порівняння. Крім того, будь-яке порівняння повинне бути обґрунтованим [8]. Додамо, що у законодавчих актах США передбачені заходи протидії явищу зеленого відмивання шляхом виокремлення принципів еко-маркетингу, які виключають можливість застосування недобросовісних методів брендингу.

У грудні 2019 року Комісія ЄС оприлюднила Європейський Зелений курс, який спрямований на екологізацію майже всіх аспектів повсякденного життя (пересування, харчування, комунальні послуги, гроші тощо). ЄС працює над тим, щоб зробити «зелені» вимоги та маркування – більш надійними.

Доцільно буде наголосити, що слід розрізняти поняття зеленого маркетингу та безпосередньо зеленого відмивання. У першому випадку виробник правомірно наголошує на власних перевагах, рекламуючи екологічні послуги або продукцію. Такі підприємства мають законні підстави називати власне виробництво екологічно оптимальним, адже воно відповідає певним критеріям:

- на виробництві не застосовуються токсичні матеріали (ресурсоефективне виробництво);
- продукція може застосовуватись вторинно або багаторазово, адже не втрачає корисних властивостей при тривалому використанні (металеві соломинки тощо);
- підлягає повній переробці, рециркуляції, відновленню або ремонту;
- використовує мінімальну кількість матеріалів для пакування;

Яким чином можна протистояти недобросовісним проявам грінвошинг-маркетингу:

- споживачам слід бути більш прискіпливими та уважними при виборі товару;
- цікавитись інформацією про бренд, звертаючись до незалежних ресурсів;
- за допомогою петицій тощо вимагати повної прозорості з боку корпорацій щодо виробничого циклу продукції, наприклад, шляхом впровадження обов'язкового щорічного звіту

з рівня екологізації виробництва для компаній;

- не придбавати продукцію або не споживати послуги, виробництво або надання яких пов'язане з великим екологічним ризиком, відповідно знижуючи на них попит;
- звертатись зі скаргами, щоб мотивувати відповідні органи до розробки та запровадження документу на кшталт американського екогайду для виробників, котрий, навіть не маючи сили закону, зможе попередити позови до суду щодо недобросовісної еко-реклами та змусить виробників бути більш обачними при обранні засобів маркетингу. Як наслідок, споживачам буде легше вирізнити істинний еко-товар.

У рамках дослідження доцільно буде згадати про таке поняття як корпоративна і соціальна відповідальність бізнесу (далі – КСВ) та його вплив на протидію грінвошингу. КСВ можна розглядати як етичний принцип, що ґрунтується на моральних нормах і цінностях, які набуваються у процесі встановлення соціального діалогу між власниками підприємств, найманими працівниками та споживачами, а ідеологія збагачення в такому бізнесі полягає в рівності усіх перед законом та у своїй гідності. За таких реалій підприємці відповідальні своїм майном і є зацікавленими у дотриманні та гарантуванні міжнародними та національними правовими актами їхніх прав та свобод та, у свою чергу, є соціально орієнтованими, адже стійкість на ринку буде гарантована лише прихильністю споживачів. Відповідно, порушивши громадські вимоги, недобросовісні виробники будуть витіснені з ринку. Корпоративно-відповідальні виробництва зацікавлені у ефективному та екологічному ресурсокорис-

туванні та звітують про таку свою діяльність, оскільки свідомі споживачі надають перевагу саме таким брендам. Подібна транспарентність діяльності підприємств, зацікавленість та контроль з боку громадськості допоможе компаніям спрямовувати ресурси не на зелене відмивання, а на заходи екологічної оптимізації виробництва.

Висновки. Контролюючим органам слід імплементувати модель державно-приватного партнерства, відповідно до якої урядові та приватні органи будуть взаємодіяти спільно у протидії грінвошингу шляхом розроблення програм у вигляді жорстких норм, уніфікованих вказівок, моніторингу, нагляду та відповідних фінансових методів покарання. Сприятиме реальному застосуванню, визнаних міжнародною спільнотою, екологічних стандартів в змозі ефективна система заходів контролю з боку спеціалізованих державних органів, свідомої та зацікавленої громадськості, а також узгоджена та дієва сукупність законодавчих норм.

Зокрема потенційним покупцям продукції з зазначеннями еко-спрямованої характеристики слід звернути увагу, що наявність подібних характеристик не гарантує екологічності товару цілому. Додамо, що наразі Кабінетом Міністрів України опубліковано проект розпорядження «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2021-2025 роки», де вказано, що пріоритетними є дії зі сприяння впровадженню екологічного управління на підприємствах та поліпшення еко-характеристик продукції відповідно до міжнародних стандартів сертифікації та маркування. Крім того, передбачається створення баз даних щодо екологічного декларування продукції. Дані заходи

у своїй сукупності можуть сприйматись як свідчення державної зацікавленості у підвищенні стандартів для продукції, яка маркується як екологічна. Наголошено, що доцільним є перейняття зарубіжного досвіду та видання зводу вимог і критеріїв для провадження маркетингу як превентивного заходу щодо проявів зеленого відмивання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. A. Corcione. What Is Greenwashing? 2020. URL: <https://www.businessnewsdaily.com/10946-greenwashing.html>.
2. Ottman J. What green consumer polls should really be asking. URL: http://www.huffingtonpost.com/jacquelyn-ottman/to-really-understand-gree_b_1458760.html
3. А. Вишницька. Стаття: «Не зовсім зелені бренди. Пояснюємо, щотакеррінвошингтаяккорпораціїнасобманюють» 2020. URL.: <https://zaborona.com/ne-zovsim-zeleni-brendi/>
4. B. Watson. The troubling evolution of corporate greenwashing. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2016/aug/20/greenwashing-environmentalism-lies-companies>
5. Bloomberg. 2020. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-19/greenwashing-is-going-to-get-more-expensivegreen-insight>.
6. Greenwashing: Advertising Code Committee Ruled Against Airline KLM. 2020. URL: <https://stay-grounded.org/committee-ruled-klm/>
7. M. Diffenderfer and K. A. C. Baker. Greenwashing: What Your Client Should Know to Avoid Costly Litigation and Consumer Backlash. *Natural Resources & Environment*. Vol. 25. No. 3. Pp. 21-25. 2011. URL: <https://www.jstor.org/stable/25802058?seq=1>
8. Guides for the use of environmental marketing claims. 2012. URL: <https://www.>

ftc.gov/tips-advice/business-center/guidance/environmental-claims-summary-green-guides

9. A. Pushpanathan. Greenwashing and Its' Consequences in Green Entrepreneurial Thrust: A Systematic Review of Literature. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/344484614_Greenwashing_and_Its%27_Consequences_in_Green_Entrepreneurial_Thrust_A_Systematic_Review_of_Literature

10. Delmas M. A., & Burbano V. C. The drivers of green washing». *California management review*. Vol.54. No.1.P.64-87. 2011.

11. Bannamar K. & Gressel N. Forget sustainability: Go for green entrepreneurship. *Journal of Thinkers Creative Leadership*. 2015.

12. D. Durand. Going Green or Greenwashing? Environmental Claims and the Role of Trademarks. 2020. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/going-green-greenwashing-environmental-claims-role-david-durand>

REFERENCES:

1. A. Corcione. (2020) What Is Greenwashing?. [www.businessnewsdaily.com](http://www.businessnewsdaily.com/10946-greenwashing.html). Retrieved from <https://www.businessnewsdaily.com/10946-greenwashing.html> [in English].

2. Ottman J. (2012). What green consumer polls should really be asking. [www.huffingtonpost.com](http://www.huffingtonpost.com/jacquelyn-ottman/to-really-understand-gree_b_1458760.html). Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/jacquelyn-ottman/to-really-understand-gree_b_1458760.html [in English].

3. A. Vyshnytska. (2020). Ne zovsim zeleni brendi. Poyasnyuyemo, shho take greenwashing ta yak korporaciyi nas obmanyuyut. [Not exactly green brands. We explain what greenwashing is and how corporations deceive us]. zaborona.com/ne-zovsim-zeleni-brendi/. Retrieved from <https://zaborona.com/ne-zovsim-zeleni-brendi/> [in Ukrainian].

4. B. Watson. (2016). The troubling evolution of corporate greenwashing. www.theguardian.com. Retrieved from <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2016/aug/20/greenwashing-environmentalism-lies-companies> [in English].

5. Bloomberg (2020). [www.bloomberg.com/news](https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-19/greenwashing-is-going-to-get-more-expensive-green-insight). Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-19/greenwashing-is-going-to-get-more-expensive-green-insight> [in English].

6. Greenwashing: Advertising Code Committee Ruled Against Airline KLM. (2020). stay-grounded.org. Retrieved from <https://stay-grounded.org/committee-ruled-klm/> [in English].

7. M. Diffenderfer and K. A. C. Baker. (2011). Greenwashing: What Your Client Should Know to Avoid Costly Litigation and Consumer Backlash. *Natural Resources & Environment*. Vol. 25. No. 3. Pp. 21-25. www.jstor.org. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25802058?seq=1> [in English].

8. Guides for the use of environmental marketing claims (2012). www.ftc.gov. Retrieved from <https://www.ftc.gov/tips-advice/business-center/guidance/environmental-claims-summary-green-guides> [in English].

9. A. Pushpanathan. (2020). Greenwashing and Its' Consequences in Green Entrepreneurial Thrust. www.researchgate.net. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/344484614_Greenwashing_and_Its%27_Consequences_in_Green_Entrepreneurial_Thrust_A_Systematic_Review_of_Literature [in English].

10. Delmas M. A., & Burbano V. C. (2011). The drivers of green washing». *California management review*. Vol.54. No.1.P.64-87 [in English].

11. Bannamar K. & Gressel N. (2015). Forget sustainability: Go for green entrepreneurship. *Journal of Thinkers Creative Leadership* [in English].

12. D. Durand. (2020). Going Green or Greenwashing? Environmental Claims and the Role of Trademarks? www.linkedin.com. Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/going-green-greenwashing-environmental-claims-role-david-durand> [in English].

Орлова Наталія Сергіївна,

доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 61166 Україна, м.Харків, просп. Науки, 9-А, тел.: 0991506252, e-mail: nsorlova78@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0785-751x>

Бурик Зоряна Михайлівна,

доктор наук з державного управління, доцент професор кафедри управління та бізнес-адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 79034, м. Львів, вул. Угорська 12/108, тел.: +380679994240, e-mail: z.burik@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4394-6766>

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. В умовах світової пандемії інформатизація суспільства є одним з головних напрямків нової економічної політики України. Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні передбачає удосконалення умов функціонування вітчизняних інформаційних систем, що дозволить забезпечити прозорість, доступність медичних служб та підвищити ефективність механізмів реалізації інформаційної політики держави. Дослідження вітчизняних науковців дозволяють вирішити нагальні проблеми практичної медицини в межах існуючої медичної інфраструктури та обмеженого фінансування. Метою дослідження є визначення ефективних напрямів реалізації державної інформаційної політики у сфері охорони здоров'я для розвитку цифровізації цієї галузі в Україні. В статті доведено, що гарантування інформаційної безпеки та захисту суб'єктів інформаційних відносин є важливим акцентом удосконалення сучасної національної інформаційної політики. Запропоновано модель реалізації державної інформаційної політики України в сфері охорони здоров'я. Досліджено результати реалізації урядової програми «Доступні ліки» та виділено способи проведення верифікації даних у центральній базі даних електронної системи охорони здоров'я. Проаналізовано впровадження онлайн-дашборди, які створено Національної служби охорони здоров'я для забезпечення доступності та прозорості даних, аналізу динаміки впровадження медичної реформи. Доведено, що сформований інформаційний простір охорони здоров'я України потребує удосконалення та розвитку за допомогою інтенсивного використання інформаційних технологій, раціонального зберігання та аналізу медичних даних. Визначено основні напрямки інформатизації системи охорони здоров'я. Реалізація зазначених напрямків дозволить підвищити доступність та якість медичних послуг для громадян, зміцнити потенціал у сфері планування, реалізації і моніторингу програм у галузі охорони здоров'я, враховуючи їх епідеміологічну значущість.

Ключові слова: цифрове суспільство, державна інформаційна політика, охорона здоров'я, інформаційний ресурс, дашборд, електронна взаємодія

Orlova Nataliia Seergevna,

Doctor of science in Public Administration, Professor of Department of Public administration and regional economics, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauki Avenue, 9A, Kharkiv, 61166, tel: 0991506252, e-mail: nsorlova78@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0785-751x>

Buryk Zoriana Mikhailovna,

Doctor of science in Public Administration, associate professor, professor Department of Management and Business Administration, Institute of Graduate Studies and Preuniversity Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Lviv, Ukraine, tel.: +380679994240, e-mail: z.burik@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4394-6766>

GOVERNMENT INFORMATION POLICY IN UKRAINE IN THE FIELD OF HEALTHCARE

Abstract. In the context of a global pandemic, the informatization of society is one of the main directions of Ukraine's new economic policy. The strategy of reforming the health care system in Ukraine envisages improving the conditions for the functioning of domestic information systems, which will ensure transparency, accessibility of medical services and increase the efficiency of mechanisms for implementing the state information policy. Research by domestic scientists can solve urgent problems of practical medicine within the existing medical infrastructure and limited funding. The purpose of the study is to determine the effective directions of implementation of the state information policy in the field of health care for the development of digitalization of this industry in Ukraine. The article proves that guaranteeing information security and protection of subjects of information relations is an important focus of improving modern national information policy. A model of implementation of the government information policy of Ukraine in the field of health care is proposed. The online dashboards of the National Health Service, created to ensure the availability and transparency of data, analysis of the dynamics of health care reform, are analyzed. It is proved that the already formed information space of health care of Ukraine needs improvement and development through intensive use of information technologies, rational storage and analysis of medical data. The main directions of informatization of the health care system are identified. The implementation of these areas will increase the availability and quality of medical services for citizens, strengthen the capacity in the field of planning, implementation and monitoring of health programs, taking into account their epidemiological significance.

Keywords: digital society, government information policy, health care, information resource, dashboard, electronic interaction

Постановка проблеми. Покращення інформаційної політики є важливою частиною вдосконалення управлінських процесів, що сприятиме підвищенню прозорості, підзвітності та економічної ефективності надання послуг на всіх рівнях реалізації публічного управління. В умовах інформатизації суспільства важливим є удосконалення умов функціонування вітчизняних систем інформаційного захисту, визначення єдиного порядку захисту національних інтересів України в міжнародній інформаційній мережі, впровадження заходів для забезпечення безпеки національних інформаційних ресурсів. Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні покликана не тільки до вирішення проблем дефіциту ресурсів галузі, збереження та доступності медичних служб, фінансової стійкості системи та прозорості її діяльності, а й для впровадження ефективних механізмів реалізації інформаційної політики держави. В умовах світової пандемії та впровадження нової економічної політики України тема дослідження набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині для вирішення питань, пов'язаних з впровадженням інформаційних технологій в медицину, існують напрацювання Бойко О. [1], Вишневського В. [2], Голунова А. [2], Козлової Ю. [3], Конькова А. [2], Козирєвої О. [4], Потія О. [3], Чабан О. [1], що дозволяють забезпечити вирішення найбільш нагальних проблем практичної медицини в межах існуючої медичної інфраструктури та обмеженого фінансування. У сучасних умовах децентралізації є можливим використання локальних проектів з інфор-

матизації медицини, але для більш глобального застосування необхідним є дотримання єдиних вимог, які ґрунтуються на застосуванні світових стандартів збору, збереження, обробки та обміну електронною інформацією у сфері охорони здоров'я.

Метою дослідження є визначення ефективних напрямів реалізації державної інформаційної політики у сфері охорони здоров'я для розвитку цифровізації цієї галузі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Важливим акцентом удосконалення сучасної національної інформаційної політики є гарантування інформаційної безпеки та захисту суб'єктів інформаційних відносин.

Удосконалення правового забезпечення державної інформаційної політики передбачає формування такої законодавчої бази, яка була б направлена на забезпечення рівності всіх учасників інформаційної взаємодії. Однією з проблем залишається контроль за дотриманням цих вимог на практиці та визначення механізму несення відповідальності за порушення зазначених вимог. При вдосконаленні інформаційної політики держави необхідно на законодавчому рівні врегулювати питання щодо гарантування надання достовірної інформації через служби мас-медіа та унеможливити підпорядкування ЗМІ будь-яким кон'юнктурним інтересам, щоб нівелювати внутрішній та зовнішній вплив на ситуацію в країні [4].

Модель реалізації державної інформаційної політики України в сфері охорони здоров'я представлена на рис.1.

аптечних закладів до урядової програми «Доступні ліки» зросла.

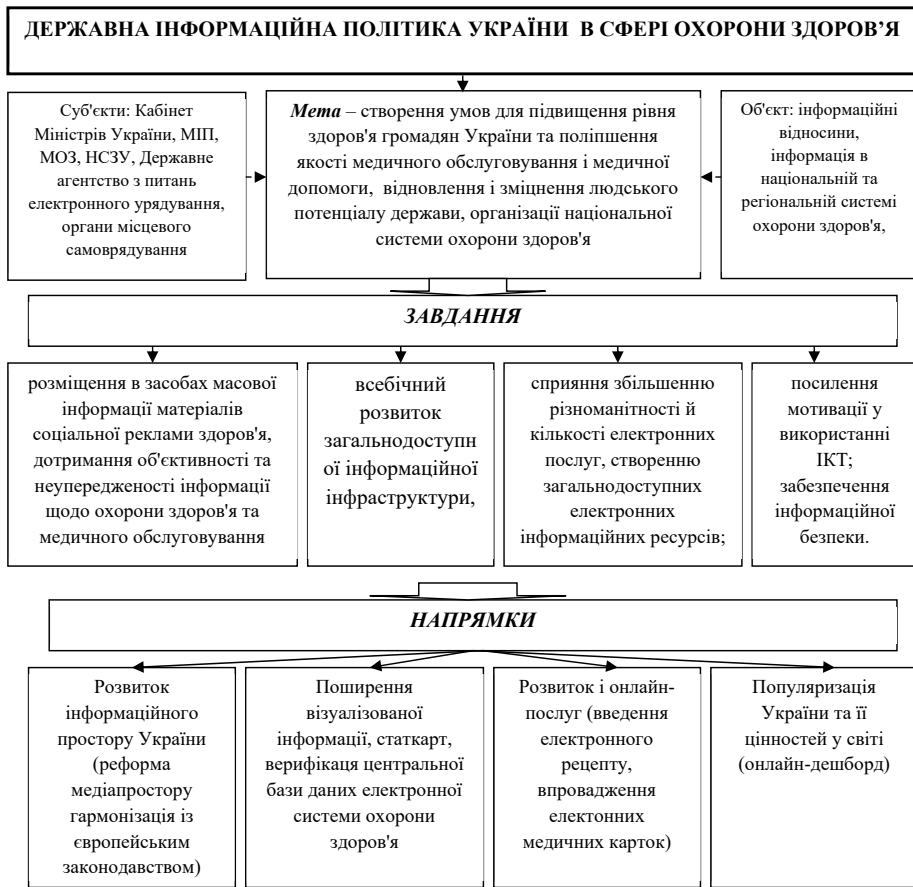

Рис. 1 Модель реалізації державної інформаційної політики України в сфері охорони здоров'я

З 1 квітня 2019 року урядова програма «Доступні ліки» перейшла в адміністрування Національної служби здоров'я України (НСЗУ). НСЗУ укладає договори з аптечними закладами і виступає єдиним платником програми. До проекту приєдналися як комунальні, так і приватні аптечні заклади країни. Цікавість 3 1 квітня 2019 року можна отримати безоплатно або з невеликою доплатою виключно за електронними рецептами, які виписують лікарі первинної ланки [6].

Для актуальності та точності всіх даних, що зберігаються у централь-

ній базі даних електронної системи охорони здоров'я, НСЗУ регулярно здійснює заходи з їхньої верифікації. Ці процеси постійно вдосконалюються, а також розробляються нові. Адже точність даних в системі є гарантією цільового використання державних коштів при оплаті закладам охорони здоров'я за договором з НСЗУ. Регулярна верифікація даних відбувається за допомогою кількох процесів:

1. Деактивація даних про померлих пацієнтів, медичних спеціалістів, інших користувачів в системі відбувається відповідно до даних Держав-

ного реєстру актів цивільного стану громадян в останній робочий тиждень кожного місяця. Офіційні дані Міністерства юстиції завантажуються в електронну систему охорони здоров'я, зв'язуються із даними реєстрів Центральної бази даних та автоматично деактивуються за визначеним алгоритмом. Станом на 25.04.2019 в системі за таким алгоритмом деактивовано 191595 таких записів. Деактивація даних про медичних спеціалістів проводиться після погодження з боку Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) як розпорядника цього реєстру.

2. Онлайн та офлайн дедублікація запобігає появі дублів даних в системі, виявляє і деактивує вже наявні дублі записів про пацієнтів, декларації, медичних працівників та спеціалістів, а також медичні заклади. Онлайн дедублікація відбувається в режимі реального часу (24/7) під час створення нового запису в системі. Офлайн дедублікація даних про пацієнта та декларацій відбувається за допомогою модулю автоматичного пошуку та деактивації дублів даних. Станом на 25.04.2019 за заданим алгоритмом в електронній системі виявлено та деактивовано 450537 таких записів. За результатами верифікації НСЗУ проводиться уточнення звітів надавачів медичних послуг та перерахунок оплат за договором.

3. Регулярно, відповідно до законодавства розглядаються запити (звернення) щодо вчинення дій із даними в системі від заявників, яких можна ідентифікувати. За необхідності дані деактивуються, активуються чи дедублікуються. Періодично також приймаються рішення про вчинення дій з даними в системі за результатами моніторингу виконання За 2019 р.

за такою процедурою в електронній системі деактивовано 2090 записів. За результатами верифікації також здійснено перерахунок оплат [5].

З квітня 2019 року для створення декларації про вибір лікаря в електронній системі функціонує оновлене API версії 2.0 – системи взаємодії між центральною базою даних та медичними інформаційними системами.

Національна служба здоров'я України приділяє велику увагу точності та актуальності всіх даних в системі. З метою обізнаності громадян щодо сфери надання електронних послуг Національною службою охорони здоров'я запроваджено онлайн-дешборд, що допомагають аналізувати динаміку впровадження медичної реформи, а також розповіли про заходи, спрямовані на розвиток прозорості в діяльності Національної служби здоров'я України. Захід було присвячено доступності та прозорості даних, якими в рамках власної компетенції оперує НСЗУ в питаннях управління державними фінансовими гарантіями медичного обслуговування населення.

Аналітичні панелі (дашборди), які запроваджено НСЗУ, містить інформацію про місця надання первинної медико-санітарної допомоги: електронна карта розташування з адресами та контактними телефонами, розподіл закладів за областями, кількість декларацій у кожного лікаря закладу. А також – розподіл декларацій за віковими групами та за спеціальностями лікаря. На дашборд потрапляє кожен лікар і заклад, який має хоча б одну активну декларацію.

Дашборд «Виплати аптечним закладам за договорами з НСЗУ» містить вичерпну, динамічну та цікаву інформацію: скільки грошей пішли за е-ре-

цептом і пацієнтом і до якого саме аптечного закладу; скільки всього сплачено коштів аптечним закладам України у відповідний звітний період; скільки виплат отримали аптечні заклади України відповідно до типу власності, місця реєстрації юридичної особи. Протягом квітня аптекам-партнерам НСЗУ за договором було виплачено 45,3 млн. грн. Найбільші виплати у квітні 2018 року направлені: у розмірі 3,2 млн. грн. – до аптечного закладу, зареєстрованого у Київській області, у розмірі 1,7 млн. грн. – до аптечного закладу, зареєстрованого на Дніпропетровщині [5].

Національна служба здоров'я України створила новий дашборд «Деталізація виписаних рецептів за програмою «Доступні ліки». За допомогою дашборду «Доступні ліки» можна роздивитися в найменших деталях. Наприклад, майже 80% (або 1,3 млн.) всіх виписаних електронних рецептів відносяться до категорії серцево-судинних захворювань, 17% – цукровий діабет 2 типу, 3% – бронхіальна астма. Дашборд містить знеособлені дані щодо кожного виписаного електронного рецепта: на лікування якого захворювання спрямовано кожен виписаний е-рецепт, які саме лікарські засоби призначені, в якому медичному закладі та населеному пункті. А також знеособлені дані про вік, стать пацієнтів, котрим призначено той чи інший лікарський засіб за урядовою програмою «Доступні ліки». За допомогою цих даних можна не тільки роздивитися програму «Доступні ліки» в найменших деталях, а й зробити висновки про її ефективність та соціальну значущість.

Новий дашборд «Деталізація виписаних рецептів за програмою «Доступні ліки» знаходиться на сайті НСЗУ у розділі «Е-дані». На сьогодні на сайті НСЗУ є 7 дашбордів з реальними дина-

мічними знеособленими даними, що регулярно оновлюються, що є запорукою прозорості діяльності НСЗУ [6].

Сучасні інформаційні системи дозволяють одночасно вести медичну документацію, інформаційний обмін, в процесі аналізувати дані пацієнта, включені до його електронних медичних записів, використовуючи формалізовані правила та алгоритми, засновані на доказах, і надавати медичному працівнику інтерактивні рекомендації щодо подальших дій, медичних втручань, а також попередження щодо критичних факторів (наприклад, індивідуальна непереносимість або несумісність лікарських засобів) [4]. Основні напрямки інформатизації системи охорони здоров'я в Україні вже втілено в інформаційні технології, які систематизовано в табл.1

З 2019 року запрацювала перша електронна взаємодія, реалізована в межах національної системи електронної взаємодії «Трембіта». «Трембіта» – це система електронної взаємодії державних реєстрів та баз даних, що дозволяє відомствам та органам влади безпечно та оперативно обмінюватися необхідною інформацією для більш якісної взаємодії як між собою, так і з громадянами та представниками бізнесу [7].

Система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів чи просто система «Трембіта» – це сучасне організаційно-технічне рішення, яке дозволяє будувати безпечні інформаційні міжвідомчі взаємодії державним органам та органам місцевого самоврядування через Інтернет шляхом обміну електронними повідомленнями між їх інформаційними системами.

**Інструменти реалізації державної інформаційної політики
в сфері охорони здоров'я України**

Інформаційна технологія	Характеристика
Електронний рецепт	Цифровий аналог рецептів на паперових бланках. Електронний рецепт покликаний усунути необхідність виписування рецептів лікарем від руки, зменшити кількість помилок, зекономити робочий час, надати можливість відстеження лікарських призначень, руху препаратів пацієнта для лікування
Верифікація центральній базі даних електронної системи охорони здоров'я	Регулярна верифікація даних відбувається за допомогою кількох процесів: дезактивація даних про померлих пацієнтів, медичних спеціалістів, інших користувачів в системі відбувається відповідно до даних Державного реєстру актів цивільного стану громадян в останній робочий тиждень кожного місяця; он-лайн та офлайн-дублікація запобігає появі дублів даних в системі, виявляє і деактивує вже наявні дублі записів про пацієнтів, декларації, медичних працівників та спеціалістів, а також медичні заклади; розгляд запитів/звернень щодо вчинення дій із даними в системі від заявників, яких можна ідентифікувати
Онлайн-дашборд	Допомагає аналізувати динаміку впровадження медичної реформи, а також розповіли про заходи, спрямовані на розвиток прозорості в діяльності Національної служби здоров'я України. Дашборд містить інформацію про місця надання первинної медико-санітарної допомоги: електронна карта розташування з адресами та контактними телефонами, розподіл закладів за областями, кількість декларацій у кожного лікаря закладу.
Візуалізована інформація	Медичні зображення – один із напрямків, для якого, через великі обсяги даних та специфічні вимоги до якості, вже давно напрацьовані стандарти інтегруєбельності, як на апаратному рівні, так і при інтеграції в electronichealthrecord або electronicmedicalrecord. Інші типи специфічних медичних даних знаходяться на різних стадіях аналогічних процесів.
Статкарти	НЕ несуть медичного інформаційного навантаження, а ведуться із єдиною метою – обчислити статистику, повністю втрачають свій сенс за умови, що це може бути автоматизовано на основі наявної в базах даних інформації. Сутність заповнення таких форм – не стільки дублювання медичної інформації із первинних медичних форм, скільки її кодування, класифікація (наприклад, клінічний діагноз, який може займати в історії хвороби півтори сторінки медичних термінів довільного змісту та форми, при заповненні форми 66 має бути сформульований в термінах МКХ-10).
Електронні медичні карти	Електронні медичні записи (electronicmedical (або health) records – EMR, EHR). Зазвичай під EMR розуміють локальний запис в закладі охорони здоров'я, а під EHR – більш узагальнену, агреговану інформацію про пацієнта, яка об'єднує різні аспекти та епізоди медичної допомоги.

Основу системи «Трембіта» становить удосконалена естонська платформа обміну даними X-ROAD, яка є фундаментом естонського цифрового суспільства. Система «Трембіта» розроблена та впроваджується за підтримки проекту «EGOV4UKRAINE» програми «U-LEAD з Європою», яка фінансується Європейським Союзом та його державами-членами Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею і Швецією. Співробітниками проекту «EGOV4UKRAINE» надано консультативну допомогу із технічного підключення до системи «Трембіта» та відлагодження електронної взаємодії. Перший автоматичний обмін даних завдяки «Трембіті» впроваджено між Національною службою здоров'я України та Державною службою України з питань лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держліксслужба).

Як дієва платформа е-урядування в системі охорони здоров'я, «Трембіта» здатна забезпечити глобальний реінжиніринг процесів державного управління з метою їх оптимізації та прозорості. Система здійснює обмін даними без участі людини, що значно покращує та пришвидшує процес надання послуг, зменшує можливість механічних помилок та корупційних ризиків.

Електронна взаємодія між відомствами дозволяє перевіряти правомірність аптечних закладів отримувати відшкодування з державного бюджету за відпущені ліки громадянам в межах програми. Предметом перевірки слугує ліцензія на провадження діяльності з роздрібною реалізацією лікарських засобів. Наявність ліцензії автоматично перевіряється завдяки «Трембіті» тричі під час: реєстрації та укладення договору між аптеками та НСЗУ; пога-

шення електронних рецептів в аптеках; подання аптеками звітів до НСЗУ про відпущені лікарські засоби, на підставі яких здійснюється відшкодування їхньої вартості.

Автоматичний обмін даними між НСЗУ та Держліксслужбою за допомогою «Трембіти» спрощує процедуру перевірки аптечних закладів на наявність ліцензії. Такі перевірки забезпечують впевненість у тому, що лікарські засоби за програмою «Доступні ліки» відпускають лише ті аптечні заклади, які мають чинну ліцензію.

Найближчим часом також заплановано запуск електронних послуг з ліцензування в медичній сфері (онлайн можна буде отримати ліцензії на виробництво, продаж та імпорт ліків) та ведення електронних карток, що забезпечить ще більшу прозорість [8].

Нові ІТ-послуги на рівні МОЗ значно б зміцнили потенціал у сфері планування, реалізації і моніторингу програм у галузі охорони здоров'я, враховуючи їх епідеміологічну значущість. Нові послуги електронної системи охорони здоров'я (наприклад ePrescription, eConsultation, профілактичний моніторинг, ведення хронічних хворих) можуть також підвищити доступність та якість медичних послуг для громадян, підтримати ефективніший процес обслуговування для постачальників послуг і поліпшити розподіл ресурсів. Створення безпечного обміну даними дозволить поєднати різні інформаційні системи, які можуть працювати через різні протоколи, у тому числі системи, що надаються приватними компаніями.

Висновки. Виходячи з аналізу реалізації державної інформаційної політики охорони здоров'я в Україні

слід зазначити, що вже сформований інформаційний простір охорони здоров'я України потребує удосконалення та розвитку за допомогою інтенсивного використання інформаційних технологій, раціонального зберігання та аналізу медичних даних.

Напрями реалізації інформаційно політики у сфері охорони здоров'я потребують подальшого комплексного підходу щодо розвитку онлайн послуг в сфері охорони здоров'я, загального інформаційного простору та гармонізації національного законодавства з європейським, що дозволить забезпечити швидкий доступ до поточної, найбільш повної і достовірної інформації користувачам; підвищити якість та доступність послуг, що надаються медичними установами пацієнтам; скоротити витрати робочого часу на обслуговування пацієнтів і управління медичним закладом за рахунок повної автоматизації процесу складання звітів; мінімізувати «людський фактор» помилки при формуванні статистичної звітності закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Чабан О., Огляд світової практики щодо впровадження медичних інформаційних систем та проблеми створення єдиного медико-інформаційного простору. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25505/1/50-365-370.pdf>

2. Вишневський В., Голунов А., Коньков А. Інформатизація системи охорони здоров'я. *Персонал*. 2005. №12. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=204>

3. В Україні розпочато впровадження «Трембіти»: налагоджено автоматичний обмін даними між держустановами. Урядовий портал. URL: [\[vprovadzhennya-trembiti-nalagodzhenno-avtomatichnij-obmin-danimi-mizh-derzhustanovami\]\(https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-rozpochato-vprovadzhennya-trembiti-nalagodzhenno-avtomatichnij-obmin-danimi-mizh-derzhustanovami\)](https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-rozpochato-</p></div><div data-bbox=)

4. Деталізація відпущених лікарських засобів за програмою реімбурсації «Доступні ліки». Національна служба здоров'я України. URL: <https://nszu.gov.ua/e-data/dashboard/reimb-manufacturer-details>

5. Козирева О.В Державні механізми інформатизації охорони здоров'я в Україні. Детермінанти розвитку публічного управління та адміністрування в Україні: колективна монографія. Київ: ВД «Освіта України», 2020. 262 С.

6. На новому дашборді НСЗУ можна побачити виплати аптекам. Національна служба здоров'я України. URL: <https://nszu.gov.ua/novini/na-novomu-deshbordii-nszu-mozhna-pobachiti-viplati-aptekam-42>

7. Потія О., Козлова Ю. Національна стратегія електронної ідентифікації України: Біла книга з електронного урядування. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/8d/f3/4c/32/regulation.gov.ua_File_196.pdf (дата звернення 14.02.2021).

8. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України: постановва Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р.№ 2. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF> (дата звернення: 14.02.2021).

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року №47/2017. Офіційне інтернет-представництво Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

10. Що таке «Трембіта»? Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів. URL: <https://e-resources.gov.ua/#/>

REFERENCES

1. Bojko, O., & Chaban, O. (2013). Ohliad svitovoi praktyky schodo vprovadzhennia medychnykh informatsijnykh system ta

problemy stvorennia iedynoho medyko-informatsijnogo prostoru [Review of world practice on the implementation of medical information systems and the problem of creating a single medical information space]. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25505/1/50-365-370.pdf> [in Ukrainian].

2. Vyshnevs'kyj, V., Holunov, A., & Kon'kov, A. (2005). Informatyzatsiia systemy okhorony zdorov'ia [Informatization of the health care system]. *Personal*, 12. Retrieved from <http://personal.in.ua/article.php?id=204> (data zvernennia: 14.02.2021 [in Ukrainian]).

3. V Ukraini rozpochato vprovadzhenia «Trembity»: nalahodzheno avtomatychnyj obmin danymy mizh derzhustanovamy [Trembita has been launched in Ukraine: automatic data exchange between government agencies has been established]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-rozpochato-vprovadzheniya-trembiti-nalagodzheno-avtomatichnij-obmin-danimi-mizh-derzhustanovami> [in Ukrainian].

4. Detalizatsiia vidpuschenykh likars'kykh zasobiv za prohramoiu reimbursatsii «Dostupni liky» [Detailing of dispensed medicines under the “Available Medicines” reimbursement program]. *nszu.gov.ua*. Retrieved from <https://nszu.gov.ua/e-data/dashboard/reimb-manufacturer-details-42> [in Ukrainian].

5. Kozyrieva, O. (2020). *Determinanty rozvytku publichnoho upravlinnia ta administruvannia v Ukraini: kolektyvna*

monohrafiia [Determinants of public administration development in Ukraine: a collective monograph]. Kyiv: VD «Osvita Ukrainy» [in Ukrainian].

6. Na novomu deshbordi NSZU mozhdna pobachyty vyplaty aptekam [Payments to pharmacies can be seen on the new NESU dashboard. National Health Service of Ukraine]. *nszu.gov.ua*. Retrieved from <https://nszu.gov.ua/novini/na-novomu-deshbordinszu-mozhdna-pobachiti-viplati-aptekam-42> [in Ukrainian].

7. Potiia, O., & Kozlova, Yu. (2015). Natsional'na stratehiia elektronnoi identyfikatsii Ukrainy: Bila knyha z elektronnoho uriaduvannia [National Strategy for Electronic Identification of Ukraine: White Paper on e-Government]. Retrieved from https://cdn.regulation.gov.ua/8d/f3/4c/32/regulation.gov.ua_File_196.pdf [in Ukrainian].

8. Pytannia diial'nosti Ministerstva informatsijnoi polityky Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.01.2015 r. № 2. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

9. Pro rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29.12.2016 r. «Pro Doktrynu informatsijnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 r. №47/2017. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [in Ukrainian].

10. Scho take «Trembita»? [What is Trembita?]. *nszu.gov.ua*. Retrieved from <https://e-resources.gov.ua/#/> [in Ukrainian].

УДК: 351/352:061.25:005.2:711

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-243-253](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-243-253)

Лесик Олена Василівна,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та регіоналістики, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 65009, м. Одеса, вул. Генуезька, 22, тел.: (066) 448-47-77, e-mail: lesik.elena2014@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1542-284X>

Тодорова Ольга Леонтіївна,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та регіоналістики, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 65009, м. Одеса, вул. Генуезька, 22, тел.: (097) 755-57-32, e-mail: kovichuk1987@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8065-9080>

СТВОРЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ ЯК БАЗИС ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖГЕОКАДАСТРУ В УКРАЇНІ

Анотація: Обґрунтовано, що наразі в Україні актуалізувалась необхідність впровадження дієвої геопросторової інформаційної системи, від чого залежить як вирішення питань просторового розвитку територіальних громад, так і функціонування Держгеокадастру.

Зосереджено увагу, що все гостріше стоїть питання реальної здатності територіальних громад забезпечувати виконання покладених на них функцій та обов'язків у сфері просторового розвитку та земельних відносин. Наголошено, що значну роль у зазначеному питанні відіграє розбудова національної інфраструктури геопросторових даних.

Визначено, що головним чинником ефективності ведення реєстраційної системи є чітко передбачений законодавством простий і доступний механізм отримання та використання громадянами інформації про права на нерухомість і земельні ділянки, що, в свою чергу, забезпечує інтенсивний розвиток інвестиційної діяльності на ринку нерухомості.

Наведено та охарактеризовано перелік глобальних ініціатив та подій, що вплинули на ідеологію побудови національних систем геопросторових даних, які, в наслідок динамічного розвитку, трансформувались в національні інфраструктури геопросторових даних країн світу.

Підкреслено, що вітчизняна практика значно відрізняється від концептуальних європейських підходів до розбудови НІГД, оскільки у європейських країнах лиш закріплено обов'язок відповідних органів влади, які мають в своєму розпорядженні певні геопросторові дані, оприлюднювати ці дані в уніфікованих форматах, при цьому надаючи таким даним максимальної доступності та інтероперабельності.

Зроблено висновок, що в умовах децентралізованих публічно-владних відносин саме Держгеокадастр повинен займатися утриманням та адмініструванням НІГД, враховуючи специфіку діяльності.

Сформульовано пропозиції, що стосуються перегляду функцій Держгеокадастру, упорядкування їх відповідно до викликів децентралізації; зміщення акцентів на сервісну складову, що буде здійснюватися у перспективі через онлайн-сервіси. Також підкреслено необхідність переосмислення функціонування Держгеокадастру у бік переорієнтації саме на роботу у форматі бек-офісу, що забезпечуватиме адміністрування земельного кадастру та суміжних баз даних.

Ключові слова: національна інфраструктура геопросторових даних, Держгеокадастр, територіальна громада, земельні відносини, геопросторові дані, просторовий розвиток.

Lesyk Olena Vasylivna.

PhD in Public Administration, Assistant Professor of the Chair of Public Administration and Regionalism, Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 65009, 22, Henuezka Str., Odesa, (066) 448-47-77, e-mail: lesik.elena2014@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1542-284X

Todorova Olha Leontiivna.

PhD in Public Administration, Assistant Professor of the Chair of Public Administration and Regionalism, Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 65009, 22, Henuezka Str., Odesa, (097) 755-57-32, e-mail: kovichuk1987@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8065-9080>

CREATION OF GEOSPATIAL DATA INFRASTRUCTURE AS A BASIS FOR SPATIAL DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF THE STATE GEOCADASTRE IN UKRAINE

Abstract: It is substantiated that now in Ukraine the need for the introduction of an effective geospatial information system has become relevant, which depends on both the solution of issues of spatial development of territorial communities and the functioning of the State Geocadastre.

It is noted that the question of the real ability of territorial communities to ensure the implementation of their functions and responsibilities in the field of spatial development and land relations is becoming more acute. It is emphasized that the development of the national geospatial data infrastructure plays a significant role in this issue.

It is determined that the main factor in the effectiveness of the registration system is clearly provided by law a simple and accessible mechanism for citizens to obtain and use information about real estate rights and land, which, in turn, provides intensive development of investment activities in the real estate market.

The list of global initiatives and events that influenced the ideology of building national geospatial data systems, which, as a result of dynamic development, were transformed into national infrastructures of geospatial data of the world, is presented and characterized.

It is emphasized that the domestic practice differs significantly from the conceptual European approaches to the development of NIS, as in European countries only the obligation of the relevant authorities, which have certain geospatial data, to publish these data in uniform formats, while giving maximum availability and interoperability.

It is concluded that in the conditions of decentralized public-power relations it is the State Geocadastre that should deal with the maintenance and administration of NIGD, taking into account the specifics of the activity.

Proposals have been formulated concerning the revision of the functions of the State Geocadastre, their arrangement in accordance with the challenges of decentralization; shifting the emphasis to the service component, which will be carried out in the future through online services. It is also emphasized the need to rethink the functioning of the State Geocadastre in the direction of reorientation to work in the format of a back office, which will provide administration of land cadastre and related databases.

Key words: national infrastructure of geospatial data, State Geocadastre, territorial community, land relations, geospatial data, spatial development..

Постановка проблеми. Активне впровадження в Україні земельної та децентралізаційної реформ зумовило перерозподіл повноважень між органами різних рівнів та актуалізувало питання інвентаризації земель, впровадження дієвої геопросторової інформаційної системи, що прямо стосується як просторового розвитку територій та повноцінної життєдіяльності територіальних громад, так і функціонування Держгеокадастру. Ще з минулого року досить часто обговорюються перспективи трансформаційних перетворень органу: від переформатування до повної ліквідації. За цей час було обговорено масу сценаріїв, але на сьогодні відсутнє єдине чітке бачення щодо того, яким саме буде Держгеокадастр або між ким розподілять його повноваження. Разом з тим, все гостріше стоїть питання реальної здатності територіальних громад забезпечувати виконання покладених на них функцій та обов'язків у сфері просторового розвитку та земельних відносин. Достатньо значну роль у зазначеному питанні відіграє розбудова національної інфраструктури геопросторових даних.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Проблема управління земельними ресурсами на рівні

територіальних громад в умовах децентралізації, державного регулювання відносин у системі управління земельними ресурсами присвячено достатня кількість праць відомих вчених: В. Андрійчук, Т. Анопрієнко, В. Боклаг, О. Дорош, І. Дробот, І. Ковтуняк, К. Мазур, В. Мамонова, В. Пальчук, О. Проніна, М. Третяк, Ю. Яремко та ряд інших.

Проблематиці напрацювання теоретичних та практичних основ просторового розвитку, земельних відносин було присвячено роботи Кваші С., Лазарева О., Сакаль О., Данкевич В., Анісімова Г., Гетьмана А., Марусенко М., Кулініча А., Семенюка В., Петрука О., Будяченко О., Ігнатенко М., Пронько Л.. Віддаючи належне значному теоретичному та практичному науковому доробку представників науки публічного управління та адміністрування, а також суміжних наук, зазначимо, що динамічні зміни актуалізують необхідність детального наукового аналізу проблематики становлення та розвитку національної інфраструктури геопросторових даних та її ролі у просторовому розвитку територій. Окрему роль у цьому варто відвести проблемі подальшої долі Держгеокадастру.

Формулювання цілей (мети) статті. Відтак, метою статті є ви-

світлення ролі та місця, а також основних особливостей національної інфраструктури геопросторових даних у просторовому розвитку територій в Україні на сучасному етапі. Одним із завдань дослідження є відслідковування місця та ролі Держгеокадастру у земельних відносинах та просторовому розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи прийняту Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, набутий в країнах Європейського Союзу досвід використання земельно-майнових ресурсів та просторового розвитку є особливо важливим для України в цілому та особливо для її регіонів. Він є надзвичайно актуальним у контексті перспективи вступу України до складу країн Європейського Союзу.

Саме актуальні зміни здійснення повноважень у частині просторового розвитку та земельних відносин, їх розпорошеність суттєво актуалізувало необхідність створення національної інфраструктури геопросторових даних. Так чи інакше це питання досить тісно пов'язане із функціонуванням та подальшою життєдіяльністю Держгеокадастру в Україні [1].

На прикладі деяких країн Європи можна пересвідчитися у тому, що кадастрово-реєстраційні системи надійно функціонують як у випадках їхнього ведення одним, конкретно-визначеним державним органом, так й у випадках спільного ведення декількома органами в межах їхньої компетенції. При цьому ефективність функціонування різних систем залежить виключно від правового механізму, визначеного державою [2]. Це вима-

гає зосередження зусиль органів державної влади на побудові повноцінної нормативної бази для остаточного запровадження ефективної реєстраційної системи.

Головним чинником ефективності ведення реєстраційної системи є чітко передбачений законодавством простий і доступний механізм отримання та використання громадянами інформації про права на нерухомість і земельні ділянки, що, в свою чергу, забезпечує інтенсивний розвиток інвестиційної діяльності на ринку нерухомості.

Враховуючи результати аудиту, проведеного у Держгеокадастрі, а також аналіз актуальних перетворень основними змінами в функціонуванні Держгеокадастру є скасування повноважень, що вміщують потенційні корупційні ризики: Держгеокадастр функціонує без контрольних функцій. Ці функції передаються до місцевих рад, а екологічним ж наглядом займаються представники Держекоінспекції, інші ж контрольні функції, що мають відношення до земельних відносин, передають МДА. Згідно такого бачення, голови територіальних громад спільно з екоінспекторами, Міністерством енергетики та захисту довкілля слідкуватимуть за дотриманням сільгоспвиробниками сівозміни на полях та труснення ґрунтів. Разом з тим досить гостро постає проблема спроможності забезпечувати виконання зазначених функцій на місцях. Онлайн-ресурси мають замінити паперовий облік і персональні рішення Державних реєстраторів, котрі вносили відомості щодо земель до баз та слідкували за їх впорядкуванням; посади Держреєстраторів відмінять.

Оскільки одним з пріоритетних напрямів є орієнтація на діджиталізацію та сервісну функцію Держгеокадастру у майбутньому, то актуальним питанням тут є створення інфраструктури геопросторових даних, що відповідатиме кращим європейським практикам.

Результатом досліджень цього розуміння стала доповідь Експертної комісії ООН по питанню Глобального Управління Геопросторовою Інформацією «Майбутні тенденції управління геопросторовою інформацією: погляд на п'ять-десять років» яка була опублікована в липні 2013 року. Дана доповідь в контексті «визнання цінності геопросторової інформації, яка може грати величезну роль в розвитку економіки, забезпеченні життєво важливих послуг, підтриманні сталого розвитку, покращуючи життя людей в усьому світі» важлива з кількох причин:

По перше, в цьому документі викладена повна структура як самого предмету – геопросторової інформації, так і всіх явищ, що на неї (геопросторову інформацію) впливають та що формують інфраструктуру геопросторових даних. По друге, надане детальне обґрунтування кожного розділу доповіді. Але головним результатом цієї доповіді стало формування ідеології розвитку тенденцій та майбутнього в напрямках створення даних для всіх країн світу. Тому в цій доповіді визначені і тенденції розвитку, і правові та політичні зміни, і необхідні знання, і роль приватних та недержавних секторів, а також роль урядів у забезпеченні та управлінні геопросторовими даними. [3] Протягом останніх років в світі відбулися кардинальні зміни, які драматичним чином змінили підходи до збору, зберігання, доставки і використання геопросто-

рової інформації, а також принципи її розповсюдження.

Дефіцит детальної та достовірної інформації про території та об'єкти під час динамічних процесів глобалізації, вибухоподібний розвиток ІТ-технологій суттєво вплинув на рішення ООН, Європейської комісії та Європейського Парламенту відносно позиції щодо питань управління глобальною геопросторовою інформацією (Рішення щодо впровадження INSPIRE).

Також були й інші вагомні ініціативи, на основі яких приймалися рішення. Наприклад ініціатива «Цифрова Земля», Smart Cities [4, 5], резолюції Генеральної Асамблеї ООН та створення комітету експертів ООН, комітету ООН UN-GGIM та континентальних комітетів з управління глобальними геопросторовими даними. Вважаємо за необхідне виділити Резолюції:

- Резолюція 69/266 Генеральної Асамблеї від 26 лютого 2015 року під назвою «Глобальна геодезична система координат для цілей сталого розвитку»;
- Резолюція 70/1 Генеральної Асамблеї від 25 вересня 2015 року під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року»;
- Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН “Укріплення інституційних механізмів управління геопросторовою інформацією”.

Це дуже короткий перелік глобальних ініціатив та подій, що вплинули на ідеологію побудови національних систем геопросторових даних, які, в наслідок динамічного розвитку, трансформувались в національні інфраструктури геопросторових даних.

Що було (і залишається) метою діяльності міжнародних організацій у сфері управління геопросторовими даними [4, 5]?

- Обговорення, покращення та координування діяльності з глобального управління геопросторовою інформацією;
- Прийняття спільних рішень та визначення напрямків використання геопросторової інформації в рамках національної і глобальної політики;
- Співпраця з урядами для поліпшення політики, організаційних механізмів та правових рамок НІГД;
- Звернення до глобальних питань та поширення колективного знання;
- Розробки ефективних стратегій для побудови геопросторових потужностей у країнах, що розвиваються;
- Розробка і підтримка відкритих стандартів та нормативів. [6]

В багатьох країнах світу, виходячи з рекомендацій комітету експертів ООН й інших міжнародних організацій, управління геопросторовими даними комерціалізовано і забезпечує не тільки утримання баз геопросторових даних, але і оновлення самих даних. Деякі країни, нові члени ЄС, в своєму прагненні якнайшвидше створити законодавчу базу для побудови національних інфраструктур геопросторових даних застосовують рекомендації INSPIRE на рівні національних законодавчих актів.

Україна наразі також вже має чималий досвід глобальних ініціатив в галузі геопросторових даних та геоінформаційних систем. Здавалось би, досвід впровадження таких ініціатив в Україні та представництво країни в міжнародних організаціях на рівні

експертів передбачає і відповідний рівень розвитку національної інфраструктури геопросторових даних України. Так, утворення Національної інфраструктури геопросторових даних (НІГД) [7] має стати одним з найбільш ефективних способів задоволення потреб громадян в усіх видах географічної інформації, підняття ефективності у частині використання геопросторових даних і геоінформаційних технологій у системах підтримки рішень ОДВ, ОМС, як у економічній, так і в соціальній, оборонній, екологічній, науковій сферах.

Разом з тим, не зважаючи на уже реалізовані, за результатами реалізації програм міжнародної технічної допомоги та пілотних проєктів, Держгеокадастр у частині створення та наповнення НІГД відстоював позицію щодо її створення та утворення адміністратора, що буде підвідомчим державним унітарним підприємством, що повинне було б здійснювати заходи стосовно утворення та впровадження відповідного програмного забезпечення НІГД [8, 9], а також повинне відповідати за технічне та технологічне забезпечення, а також за збереження і захист відомостей, які знаходяться у системі.

Зазначений підхід значно відрізняється від концептуальних європейських підходів до розбудови НІГД, оскільки у європейських країнах лиш закріплено обов'язок відповідних органів влади, які мають в своєму розпорядженні певні геопросторові дані, оприлюднювати ці дані в уніфікованих форматах, при цьому надаючи таким даним максимальної доступності та інтеоперабельності. Зазвичай, про централізоване збирання або ж про комерціалізацію таких даних приват-

ними «підприємствами-адміністраторами» мова не йде.

Відтак, враховуючи, що більшою мірою утворення та наповнення НІГД де факто має відношення до реалізації державної політики з інформатизації та електронного урядування, а також утворення національних електронних інформаційних ресурсів, то функції у частині встановлення та погодження форматів геопросторових даних, що підлягатимуть подальшому оприлюдненню за допомогою НІГД, повинні бути реалізовані Державним агентством з питань електронного урядування України [10].

Закцентуємо увагу на тому, що діяльність щодо утворення НІГД у Україні активізувалася, адже 12 серпня 2020 року відбулося засідання робочої групи з питання створення НІГД, до якої було включено представників Держгеокадастру і підвідомчих підприємств, які долучилися до проведення засідання, також було запрошено представників Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Міністерства інфраструктури України, Міністерства оборони України, Міністерства енергетики України. В ході засідання було обговорено проект постанови “Про порядок функціонування НІГД”, що було розроблено за дорученням Прем’єр-міністра України. Так як Закон України “Про національну інфраструктуру геопросторових даних” [7] вступає в дію уже 1 січня 2021 року, то одним з ключових питань поставало визначення обов’язкової до оприлюднення інформації. Надання такої інформації повинне буде забезпечуватися усіма розпорядниками базових

геопросторових даних, і іншими стейкхолдерами.

Обговореним на засідання проектом постанови КМУ “Про порядок функціонування НІГД”, який передано до розгляду КМУ буде визначено ОДВ, які будуть відповідальними за утворення і поновлення базових даних і метаданих в системі НІГД [8].

За планом НІГД – буде ресурсом, на якому у одному місці одночасно буде зібрано значний обсяг інформації, починаючи від кадастрових даних і інформації про об’єкти нерухомого майна, і до покладів корисних копалин, і включення інфраструктурних об’єктів, що підпорядковані «Укрзалізниці», «Укравтодору» тощо [7].

До структури НІГД включають три компоненти:

- framework (сукупність базових геопросторових даних, операційне середовище, технології, що забезпечують доступ до даних, організаційне забезпечення);
- стандарти на геопросторові дані;
- механізм обміну геопросторовими даними між виробниками, споживачами та іншими суб’єктами на основі баз метаданих у розподіленій мережі національних центрів геоінформаційного обміну (clearinghouse).

У контексті утворення та розвитку глобального інформаційного суспільства та процесів глобалізації, також задля успішного проведення на вітчизняних теренах земельної реформи, а також враховуючи наростаючі обсяги геопросторових даних і посилення їх значущості для розвитку нашої країни все актуальнішим стає проблема щодо нагального вдосконалення державної політики у геоінформаційній

сфері. Задля встановлення та уніфікації державної політики щодо питань створення, функціонування і розвитку НІГД, а також виключення дублювання робіт і нераціональних витрат з державного бюджету, що будуть спрямовані на створення геопросторових даних на всіх рівнях ДУ та МС, 13 квітня 2020 року ВРУ ухвалила законопроект № 2370 «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [12]. Зазначений закон вступив в силу через місяць після дня його публікації та вводиться у дію починаючи з 1 січня 2021 р.

Сам Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [5] закладає правові і організаційні основи утворення, функціонування і розвитку НІГД, яка буде спрямована на забезпечення ефективного прийняття ОДВ та ОМС управлінських рішень, задля задоволення суспільних потреб у всіх видах географічної інформації, окрім цього сприятиме інтегруванню у глобальну і європейську інфраструктуру геопросторових даних.

Цим Законом внесено зміни до Земельного, Водного, Кодексу України про надра, Лісового кодексів України, законів України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність», «Про природно-заповідний фонд України», «Про Державний земельний кадастр», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про поводження з радіоактивними відходами», Про рослинний світ» «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність», а також низки НПА.

Відповідно до норм вказаного закону, НІГД базуватиметься на принципах достовірності, повноти,

безстроковості, актуальності, інтегрованості, цілісності, інноваційності, обґрунтованості, точності, офіційності геопросторових даних, інтегрування геопросторових даних, що одержано з різних джерел; безперервності функціонування НІГД; відкритості метаданих і геопросторових даних.

Новоприйнятий Закон має на меті утворення та функціонування єдиного геопорталу НІГД, який об'єднуватиме у єдиний реєстр всі бази геопросторових даних: і державного, і приватного секторів: щодо інфраструктури, статистики, природних ресурсів і т.п..

Інформацію у НІГД планують зробити відкритою, безкоштовною та актуальною оновленою у режимі реального часу (для отримання даних, необхідною буде лише авторизація на порталі) [7]. У ВРУ зазначено, що очікуваним економічним ефектом від функціонування НІГД буде заощадження щорічно близько 100 млн. грн, що раніше спрямовувалися на фінансування неузгодженості між диверсифікованими адміністраторами кадастрів.

Крім того цим законом визначено повноваження ЦОВВ, який забезпечуватиме формування державної політики у частині НІГД, формуватиме державну політику у зазначеній сфері; а також здійснюватиме нормативно-правове забезпечення; розроблятиме концепції, стратегії, а також програми і плани і т.ін. Також визначено законом повноваження утримувачів геопросторових даних і відповідального адміністратора національного геопорталу.

Окрім перерахованого вище, Закон встановив адміністративну відповідальність, що наступатиме за пору-

шення прав на геопросторові дані та метадані. З цієї метою Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено ст. 514, відповідно до якої незаконне привласнення геопросторових даних та метаданих, їх втрата або несанкціоноване знищення, а також порушення порядку створення і використання геопросторових даних та метаданих – тягнуть за собою накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зарубіжний досвід переконливо свідчить про необхідність утворення уніфікованої системи реєстрації прав на нерухоме майно, базування на єдиній платформі наявних в країні кадастрів. Також, аналіз досвіду європейських країн яскраво продемонстрував, що проходять процеси централізації та уніфікації геопросторових даних, що варто враховувати та певною мірою враховано Україною. Держгеокадастр же при цьому значно може змінити свої функції.

Відповідно до векторів розвитку Держгеокадастру, що нині озвучуються на центральному рівні ключовим вектором реформування його стане позбавлення контролюючих функцій, розосередження їх між структурними підрозділами ОДА, територіальними органами Державної екологічної інспекції та ОМС ОТГ, а за самим Держгеокадастром залишення виключно сервісних функцій, при чому здійснення їх планується у режимі онлайн.

Щодо важливого вектору розвитку та актуального питання функціонування Держгеокадастру нині, то до нього можемо віднести створення Національної інфраструктури геопро-

сторових даних, що відбувається на часі. Як показало дослідження досить широко дискутується, хто повинен займатися утриманням та адмініструванням НІГД: Держгеокадастр чи Державне агентство з питань електронного урядування України. На наш погляд, враховуючи специфіку діяльності, все ж варто цю функцію покласти на Держгеокадастр.

На основі проведеного дослідження можемо надати такі **пропозиції**: переглянути функції Держгеокадастру, упорядкувати їх відповідно до викликів децентралізації; після зміни функцій переглянути організаційні структури, здійснити функціональний огляд; зробити пріоритетними саме сервісну складову, яка буде здійснюватися у перспективі через онлайн-сервіси, однак на перехідному етапі переглянути штатну чисельність та специфіку роботи територіальних підрозділів; залишити Держгеокадастр функціонувати у якості бек-офісу, що забезпечуватиме адміністрування земельного кадастру та суміжних баз даних; стимулювати пришвидшення формування та наповнення національної інфраструктури геопросторових даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Держгеокадастр пропонують ліквідувати, а земельні функції перенести у «смартфон» URL :<https://agropolit.com/news/13519-derjgeokadastr-proponuyut-likviduvati-a-zemelni-funktsiyi-perenesti-v-smartfon>
2. Панас Р.М. Маланчук М.С. Порівняльна оцінка земельних кадастрів зарубіжних країн і України. Геодезія, карто-

графія і аерофотознімання. -2008. -Вип. 70. – С. 68-75.

3. Майбутні тенденції управління геопросторовою інформацією: погляд на п'ять-десять років», доповідь Експертної комісії ООН по питанню Глобального Управління Геопросторовою Інформацією – 2013.

4. Konecny G., Breitkopf U., Radtke A. The Status of Topographic Mapping in the Word. A UNGGIM-ISPRS Project 2012-2015.

5. Scott G. Integration a Global Police Agenda in to National Geospatial Capabilities. ISPRS UN GGIM Mapping and Cadastre Agency Forum “Geospatial Data Infrastructures” Published in ZfV 141 (2016) no1. pp20-26.

6. Укрепление институциональных механизмов управления геопространственной информацией, Резолюция Экономического и Социального Совета 27 июля 2016 года ООН, ООН E/RES/2016/27 – 2016 URL : http://ggim.un.org/documents/E_Res_2016-27_ru.pdf.

7. Про національну інфраструктуру геопросторових даних. Закон України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text>.

8. Тарнопольський А. В. , Малашевський М. А. , Тарнопольський Є.А. Паламар А. Ю. Деякі аспекти побудови інфраструктури геопросторових даних, Молодий вчений, №2(54) – С. 28-31.

9. Тончовська Р., Стенлі В., Де Мартіно С. Інфраструктура просторових даних та INSPIRE, Інформаційний бюлетень, Всесвітній банк, вересень, 2012 року, випуск № 55.

10. Політичний порядок денний Державного агентства геопросторових даних. Дослідження ГО «Колегіум Анни Ярославни» та ГО «Центр геопросторових даних України», Київ, 2016 р.

11. Тривають роботи над створенням Національної інфраструктури геопросторових даних URL : <https://land.gov.ua/tryvaiut-roboty-nad-stvorenniam-natsionalnoi-infrastruktury-geoprostorovykh-danykh/>.

12. Каменєва Т. Формування Національної інфраструктури геопросторових даних в Україні та його правове врегулювання. Громадська думка про правотворення. 2020. № 9 (194). С. 21–25. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/9.pdf>.

REFERENCES:

1. Derzhheokadastr proponuiut likviduvaty, a zemelni funktsii perenesty u “smartfon” [State Geocadastre proposes to liquidate and transfer land functions to “smartphone”]. (n.d.). base agropolit. com. Retrieved from <https://agropolit.com/news/13519-derjgeokadastr-proponuyut-likviduvati-a-zemelni-funktsiyi-perenesti-v-smartfon> [in Ukrainian]

2. Panas R.M. & Malanchuk M. S. (2008). Porivnialna otsinka zemelnykh kadastriv zarubizhnykh krain i Ukrainy. [Comparative assessment of land cadastres of foreign countries and Ukraine] *Heodeziia, kartohrafiia i aerofotoznimannia – Geodesy, Cartography and Aerial Photography* , №70, 68-75. [in Ukrainian]

3. *Maibutni tendentsii upravlinnia heoprostorovoiu informatsiieiu: pohliad na piat-desiat rokiv: Dopovid Ekspertnoi komisii OON po pytanniu Hlobalnoho Upravlinnia Heoprostorovoiu Informatsiieiu, [Future trends in geospatial information management: a look at five to ten years: The report of the UN Expert Commission on Global Geospatial Information Management].* (n.d.). academy.gov.ua. Retrieved from http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monogr/88aa5a63-4abf-478d-87a3-366bb63d7941.pdf [in Ukrainian]. Kamenieva T. (2020).

4. Konecny G., Breitkopf U., Radtke A. The Status of Topographic Mapping in the Word. A UNGGIM-ISPRS Project 2012-2015. [in English]

5. Scott G. Integration a Global Police Agenda in to National Geospatial Capabilities. ISPRS UN GGIM Mapping and

Cadastre Agency Forum “Geospatial Data Infrastructures” Published in ZfV 141 (2016) no1. pp20-26. [in English]

6. Rezoliutsiia ekonomicheskoi i sotsialnogo soveta OON “Ukrepleniie institutsionalnykh mekhanizmov upravleniia heoprostranstvennoi informatsiiei”. [Resolution adopted by the UN Economic and Social Council “Strengthening institutional arrangements on geospatial information management”] (n.d.). base ggim.un.org. Retrieved from http://ggim.un.org/documents/E_Res_2016-27_ru.pdf [in Russian]

7. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu infrastrukturu heoprostorovykh danykh» [The Law of Ukraine «On the national infrastructure of geospatial data»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text>

8. Tarnopolskyi A. V., Malashevskiy M. A., Tarnopolskyi Ye.A. Palamar A. Yu. (2018). Deiaki aspekty pobudovy infrastruktury heoprostorovykh danykh, [Some aspects of building a geospatial data infrastructure] *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, №2(54), 28-31. [in Ukrainian]

9. Tonchovska R., Stenli V., De Martino S. (2012). Infrastruktura prostorovykh danykh

ta INSPIRE [Spatial Data Infrastructure and INSPIRE]. *Informatsiinyi biuleten, Vsesvitnii bank – The World Bank Fact Sheet*, № 55 [in Ukrainian]

10. Politychnyi poriadok denniy Derzhavnoho ahenstva heoprostorovykh danykh: doslidzhennia. [Political agenda of the State Agency for Geospatial Data: Research Report] (2016). Kyiv: HO “Kolehium Anny Yaroslavny” & HO “Tsentri heoprostorovykh danykh Ukrainy” [in Ukrainian]

11. Tryvaiut roboty nad stvorenniam Natsionalnoi infrastruktury heoprostorovykh danykh [Work is underway to create a National Geospatial Data Infrastructure]. (n.d.). base land.gov.ua. Retrieved from <https://land.gov.ua/tryvaiut-roboty-nad-stvorenniam-natsionalnoi-infrastruktury-heoprostorovykh-danykh/> [in Ukrainian]

12. Kamienieva T. Formuvannia Natsionalnoi infrastruktury heoprostorovykh danykh v Ukraini ta yoho pravove vrehuliuvannia. [Formation of the National Infrastructure of Geospatial Data in Ukraine and its legal regulation] *Hromadska dumka pro pravotvorennia – Public Opinion on Lawmaking*, № 9 (194), 21–25. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/9.pdf> [in Ukrainian]

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-254-263](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-254-263)

Непомнящий Олександр Михайлович,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений будівельник України, президент Громадської спілки «Міждержавна гільдія інженерів-консультантів», професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: n_a_m@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНЖИНІРИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Наразі інжинірингова діяльність є усталеним механізмом оптимізації управління інвестиційними проектами в країнах – членах Європейського Союзу та у Сполучених Штатах Америки, адже дозволяє підвищувати економічну компетентність, ефективність реалізації проектів та, як наслідок, ринково-економічну позицію на міжнародній арені. Державне регулювання інжинірингу в Європі координує та визначає основні аспекти його розвитку, забезпечуючи її відповідність закону та наявність прозорих інвестиційних фондів. Натомість, у Сполучених Штатах Америки більша увага приділяється способам укладення контрактних угод на виконання цільових архітектурно-будівельних та інших комерційних проектів.

В той же час, міжнародний державно-управлінський досвід у сфері інжинірингу дозволяє визначити його практичне підґрунтя, специфіку формування державно-управлінського апарату взаємодії держави і приватного сектору. Досвід Європи та Америки дозволяє актуалізувати функціональне та системне призначення інжинірингу, його тенденції розвитку та стилістику державного регулювання.

На додаток, роль інжинірингу та потреба в його ефективному врегулюванні зумовила необхідність детального ретроспективного аналізу цього виду діяльності. Актуальним є визначення його розуміння урядами країн – членів Європейського співтовариства та Сполученими Штатами Америки. Не менш важливо виокремити соціально-наукові та фінансово-економічні зміни, що супроводжують даний процес. Акцент на пошукові інструментів підвищення прогресивності капіталовкладень та строків виконання інвестиційних проектів за участі інжинірингових компаній у країнах Європи та Сполучених Штатах Америки виступає ще одним предметом дослідження.

Окрім того, стан інжинірингу є дотичним до науково-теоретичної та практично-урядової компоненти державного управління. Через це особливі значущості набуває вивчення взаємодії між науковцями та державно-управлінським апаратом як у Європейському Союзі, так і в Сполучених Штатах Америки. Успішна реалізація владно-урядової інжинірингової політики є поєднанням теоретично-практичної та державно-наукової.

Ключові слова: інжиніринг, інжинірингова діяльність, Європейський Союз, Сполучені Штати Америки, проект, державна політика, комерціалізація.

Nepomnyashchy Oleksandr Mykhailovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Builder of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: n_a_m@ukr.net, [https // orcid.org / 0000-0002-5766-3150](https://orcid.org/0000-0002-5766-3150).

STATE REGULATION OF ENGINEERING ACTIVITIES: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. Currently, engineering is the newest government mechanism of the European Union and the United States, as it allows to increase economic competence, efficiency and market and economic position in the international arena. State regulation of engineering in Europe coordinates and determines the main aspects of its development, examining in detail the compliance with the law and the availability of transparent investment funds. Instead, in the United States, more attention is being paid to ways to enter into contractual agreements for targeted architectural, development, and commercial projects.

At the same time, the international public administration experience in the field of engineering allows to determine its practical basis, the specifics of the formation of the public administration apparatus of public-private sector interaction. The experience of Europe and America allows to actualize the functional and systemic purpose of engineering, its development trends and stylistics of state regulation.

In addition, the role of engineering and the need for its study necessitated its detailed retrospective analysis. It is important to define its understanding by the governments of the member states of the European Community and the United States of America. It is equally important to distinguish between socio-scientific and financial-economic changes that accompany this process. The emphasis on finding tools to increase the progress of investment and timing of engineering projects in Europe and the United States is another subject of study.

In addition, the state of engineering is related to the scientific-theoretical and practical-governmental base. Because of this, the interaction between scientists and the government is especially important – both in the European Union and in the United States. Successful implementation of government-government engineering policy is a combination of theoretical and practical and state-scientific basis.

Key words: engineering, engineering activity, European Union, United States of America, project, government policy, commercialization.

Постановка проблеми. Можна констатувати, що рівень та функціональне призначення інжинірингу країн Європи та Сполучених Штатів Америки є достатньо високим. Масштабна складова функціонування компаній є належним чином налагодженою. Державно-управлінський апарат в даному випадку – не лише державний контролер, але й посередник між владно-інжиніринговою спільнотою та іншими стейкхолдерами у будівництві. Це дозволяє визначити гласність, відкритість та економічну прозорість основами інжинірингової діяльності у країнах Європейського співтовариства та Сполучених Штатах Америки.

Через це, необхідним є дослідження розвитку, становлення та регулювання інжинірингу у міжнародній практиці управління проектами. Враховуючи фінансову прибутковість комерційної структури бізнесу Європи та Америки, важливо визначити політико-економічну та науково-проектну складову діяльності зарубіжних компаній. Водночас, логічним виступає аналіз структурної специфіки інжинірингу та перспективних напрямків його розвитку на території країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки із одночасним дослідження ринку та управлінських закономірностей, що є притаманними для міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний досвід інжинірингу виступає предметом інтересу багатьох науковців. Інформатизаційна складова процесу, його теоретико-практична та методологічна основа визначають необхідність детального дослідження його основ. Актуальним у даному випадку є англо-американ-

ські дослідницькі надбання, зокрема, роботи Д. Мартіна, М. Робсона, М. Гаммера, Р. Гаррінгтона та Д. Чемпі). Вітчизняна наукова література визначає переважно теоретичні основи міжнародної практики інжинірингу: необхідно виокремити О. Кузьміна, Л. Лозовського, Є. Панченко та В. Кащина.

Мета статті – визначити закономірно-специфічні риси інжинірингу Європи та Сполучених Штатів Америки, встановивши особливості його державного регулювання у ретроспективному та перспективному планах.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зауважити, що поняття «інжиніринг» у міжнародній практиці трактується досить по-різному. Так, Р. Гаррінгтоном він визначається як інструмент створення продукту (процесу). Водночас, необхідною складовою інжинірингової діяльності є залучення людського капіталу – як примат законодавства країн Європи, де розумовий потенціал визнається рушійною силою соціально-економічних та політико-соціальних перетворень [1].

Поміж тим, між державно-управлінськими позиціями Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки існує певна різниця. Відтак, Європейською економічною комісією ООН (ЄЕК ООН) інжиніринг визначено як проектну діяльність, що має на меті покращення показників виробничої інженерії. Натомість, Американською Радою інженерів з професійного розвитку (APIPP, ECPD) зроблено акцент на творчому підґрунті інжинірингу, котрий виступає його основою в проектній галузі та в області стратегічно-об'єктної експлуатації [2].

Потрібно зауважити, що на теренах Європейського Союзу основною функцією інжинірингу є вирішення конкретного завдання, що базується на процесах аналізу, синтезу та моделювання. Наприклад, німецьким Бундесратом акцентовано увагу на розгалуженості інжиніринг-проблематики та, водночас, неоднорідних основах її вирішення.

Одночасно, у Сполучених Штатах Америки значна увага приділяється функціональному призначенню інжинірингової діяльності. Процес наукового дослідження та розробки проекту має включати у себе такі стадії: дослідження, розробка та проектування (консультування).

Так, відповідно до позицій Американського товариства інженерів-механіків (ASME), дослідження передбачає використання загальнонаукових та математичних методів, засобів та концепцій, що є застосовним для пошуку нових принципів та процесів вирішення завдання; розробка ототожнюється із застосуванням результатів дослідження для практичних цілей, що поєднане із творчим використанням знань для створення нових моделей у різних областях; проектування є процесом розробки виду, стилістики та характерних рис продукції, що забезпечує відповідність вимогам та задоволення потреб і очікувань [3].

Факультативно, Д. Чемпі відносить до процесу державного регулювання інжинірингу Сполученими Штатами Америки процес проектування виробу (послуги) на етапі виробництва. Науковець зазначає, що контроль та нагляд за роботою створеного об'єкту дозволяє керувати якісними характеристиками новітньої продукції. У

такий спосіб відбувається об'єднання інжинірингових функцій у окрему логічну послідовність, де проєктний менеджмент виступає базовою управлінсько-інжиніринговою ідеологією [4].

Необхідно зауважити, що інжинірингові послуги країн Європи та Сполучених Штатів Америки останнім часом мають тенденцію до оновлення урядово-управлінського регулювання. Область інжиніринг-діяльності є достатньо широкою. При цьому, на міжнародному рівні існує досвід проведення консультаційних послуг або реалізації технологічних знань як складових проєктних процесів.

Для країн Європейського Союзу більш притаманним є державний контроль за розробкою конкретного об'єкту (при цьому використовуються систематизовані знання, що є необхідними для його створення). В той же час для Сполучених Штатів Америки більш притаманним є побудова проєктно-технічної документації, нормативно-управлінський контроль за рівнем підготовки спеціалістів та регулювання процесу будівництва.

Варто констатувати, що зарубіжний досвід державного регулювання інжинірингових послуг (Європейський Союз та Сполучені Штати Америки) містить регламентацію інженерно-консультаційних, виробничих та інших послуг із підготовки інвестиційних проєктів та їх реалізації, включно із будівництвом та експлуатацією об'єктів.

Найбільш дієве управління інжиніринговими процесами серед розвинених країн світу демонструють Сполучені Штати Америки, Франція, Велика Британія, Японія, Німеччина, Італія, Канада та Швеція. За загальним пра-

вилом, основними критеріями інжиніринг-управління зазначених країн є контроль за вивченням ринку, інженерно-геологічними дослідженнями територій, розробкою планів капіталовкладень, розвитком транспортної інфраструктури та техніко-економічним обґрунтуванням доцільності створення конкретного об'єкта [5].

Державно-управлінська техніка країн Європи та Сполучених Штатів Америки дозволяє виділити два напрямки регламентації інжинірингових послуг: базисний та детальний інжиніринг.

Базисний інжиніринг більш властивий країнам – членам Європейського Союзу. Це – державно-управлінський інструмент, що дозволяє контролювати виконання попередніх інженерних досліджень та інженерних розрахунків (генеральних планів, попередня оцінка проектного кошторису, розробка вимог до обладнання та матеріалів). В той же час детальний інжиніринг, притаманний Сполученим Штатам Америки, виявляється у контрольно-наглядовій функції держави щодо проектної документації та розрахунків з реалізації послуг (проектів), технічних специфікацій та надання консультаційно-організаційних послуг.

Відповідно до нормативних позицій розвинених країн світу, інжинірингові послуги мають ознаки системності та різноманітності. Так, згідно із державно-управлінськими позиціями Франції, інжиніринг включає підготовку контракту, організацію торгів, оцінку підготовлених пропозицій, відповідні рекомендації щодо ринку. Існують окремі, субсидіарні елементи урядово-владного управління інжинірингом, до яких віднесено: надан-

ня державної допомоги в будівництві об'єктів, проведення випробувань обладнання, співставлення кошторису та реально витрачених коштів на реалізацію проекту, контроль за сертифікацією виконаної роботи, нагляд за техніко-тактичною підготовкою персоналу тощо.

Необхідно відзначити, що у країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки велика увага приділяється правовому контролю за діяльністю інжинірингових фірм. Фірма надає відповідні послуги в промислово-виробничій галузі, і ділиться на велику, середню або малу – відповідно до масштабу грошового обігу. Одночасно, в законодавстві Сполучених Штатів Америки існує колізія – інжинірингова фірма не відноситься ні до виробника, ні до будівельних компаній. Проблематика організаційно-правової форми породжує неоднозначність державно-управлінського впливу [6].

На противагу, для країн Європейського Союзу більш притаманною є повноцінна регламентація інжинірингової діяльності. Так, у державно-нормативній політиці Великої Британії (де, власне, інжиніринг зародився у 1980-х роках), фігурує поняттям «повного інжинірингу», котрим передбачається досягнення повної згоди з фірмою на рахунок комплексу послуг щодо створення об'єкта (від стадії проектування – до стадії початку експлуатації). Існує презумпція, що умови домовленості суворо фіксуються шляхом укладення контракту.

В Австрії нормативно врегульовано можливість здійснення комплексу будівельно-монтажних робіт безпосередньо замовником, за умови ефективного контролю та нагляду за ходом

будівництва спеціалістами інженерно-консультаційної фірми. Функції, обов'язки та коло компетенції замовника і виконавця повинні суворо визначатися контрактом. Такий тип роботи нерідко називають «наданням технічної допомоги замовнику».

Актуальною є державно-урядова позиція Сполучених Штатів Америки, де наголошується на обов'язковості високого рівня професійної підготовки інженерів-консультантів під час надання інжинірингових послуг. Для державної політики у даній сфері неприпустимим є зниження конкурентоспроможності інжинірингової компанії. Відтак, індикатором спроможності фірми виступає не ціна, а організаційні та кваліфікаційні умови реалізації проєктів. Урядовий апарат Америки приділяє увагу пільговому кредитуванню та фінансуванню розробницьких ідей. Широке розповсюдження отримав фінансовий інжиніринг, який полягає у наданні замовникам консультацій з питань фінансування у комплексі (щодо питань кредитів, гарантій, страхування, податків та зборів). У Сполучених Штатах Америки інжинірингові фірми тісно співпрацюють з банківськими установами. Останні нерідко виступають фінансовими партнерами, внаслідок чого уряд регулює це питання з точки зору фінансової, юридичної та проєктної грамотності.

Доцільно наголосити, що у країнах Європи помітно зріс попит на інформаційні послуги (глобалізаційний тренд), що пов'язано із впровадженням новітніх технологій. Через це Європейський Парламент регулярно відправляє представників на технічні наради інжинірингових фірм, а, також, контролює проведення семінарів, метою яких

є ознайомлення клієнтів з новими технологіями та устаткуванням [7].

Окрім того, розвинені країни світу активно використовують комп'ютерні технології як рушійну силу проєктно-ідейних змін. Влада Швейцарії приділяє значну увагу раціоналізації діяльності та підвищенню конкурентоспроможності інжинірингових компаній. Поміж тим, урядом запроваджується система автоматизованого проєктування, системи інформації та управління. При цьому, рівень автоматизації таких послуг розглядається як один із критеріїв ефективності та якості інжинірингових послуг.

Загальноурядова політика Європейського співтовариства заснована на інжиніринговій неоднорідності. Так, існують компанії, що спеціалізуються на вузький розділах інжинірингу, та ті, що здатні надавати комплексні послуги. Деякі країни Європи (Австрія, Німеччина, Франція) акцентують увагу на тісному зв'язку між наукою та інжинірингом, відмічаючи їх зв'язок. Так, парламент Австрії зазначив, що це «єдиний процес створення, апробації та запровадження техніко-технологічних досягнень, передових рішень та розробок». Німецький Бундестаг відзначає, що «наука генерує нові ідеї та рішення, а інжиніринг доводить їх до практичного втілення». То ж сучасне інвестиційне проєктування у країнах Європи пов'язане не лише з інноваційною, але й з науково-теоретичною складовою.

Необхідно наголосити, що у Сполучених Штатах Америки спостерігається певна синонімічність понять інжинірингу та інженерної діяльності. З урядово-управлінської точки зору вони пов'язані з процесом створення пакету передпроєктної та проєктної

документації та отримання даних, що відображає результати інженерних ідей. Водночас, дослідники слушно зауважують, що розробка інженерних даних американським законодавцем чітко не регламентована.

Варто додати, що Європейська економічна комісія ООН класифікує інжиніринг за видами. Виділяються консультативний, будівельний, технологічний та комплексний інжиніринг. Останній включає такі функції як проектування, поставку обладнання, керівництво будівельно-монтажними роботами, реалізацію проекту «під ключ» тощо. Практика Європейського Союзу також містить нормативне врегулювання договорів комплексного інжинірингу, де спеціалізована компанія нерідко надає послуги щодо організації фінансування (залучення додаткових інвестицій), налагодження управління поставками матеріально-технічних ресурсів, підготовка введення налагодженого (проектного) об'єкта в експлуатацію [8].

Поміж тим, інжинірингова діяльність у Сполучених Штатів Америки містить відмінну владно-урядову регламентацію. До даних особливостей можна віднести, зокрема, реінжиніринг (як модель організації робіт з термомодернізації); компіляція функцій замовника та державних органів; неактивна роль держави у процесах створення нових об'єктів; розширення області застосування міжнародних стандартів у інжинірингу та технічному регулюванні; формування нових моделей зростання та конкуренції на глобальних ринках інжинірингових послуг.

Згідно із урядовими концепціями управління Європи та Сполучених Штатів Америки, інжиніринг визна-

ється у якості координуючого елемента між технічною роботою та менеджментом, себто він сприймається як «технічний менеджмент». В цей же час, Європейська економічна комісія ООН не відносить інжинірингову діяльність до процесів проектного конструювання, створення (будівництва) та експлуатації технічних систем.

На Рис. 1. представлено концептуальну модель державного впливу на інжинірингову діяльність у країнах Європи та в Сполучених Штатах Америки.

Аргументованим є твердження про політико-управлінську привабливість інжинірингового інвестування в Європейському Союзі та Сполучених Штатах Америки. На переконання В. Кащишина, валовість західних інноваційних проєктів є достатньою; владно-політичні рішення сприяють інвестиційному розвитку; підприємницько-інженерна ініціатива заохочується державними органами (Європейська економічна комісія ООН, Європейський Парламент у Європейському Союзі, Американська Рада інженерів з професійного розвитку та Американська спільнота інженерів-механіків у США).

Водночас, варто наголосити на недостатньо визначеній державницькій концепції управління інжинірингового бізнесу: владні інституції розвинених країн світу не мають достатнього технічного та організаційного ресурсу задля менеджменту проєктів та послуг, що створює тенденцію до роздержавлення технічного регулювання. То ж країни Європи та Сполучені Штати Америки майже не регулюють об'єктно-організаційну сторону інжинірингу (ані на законодавчому, ані на виконавчо-розпорядчому рівнях).

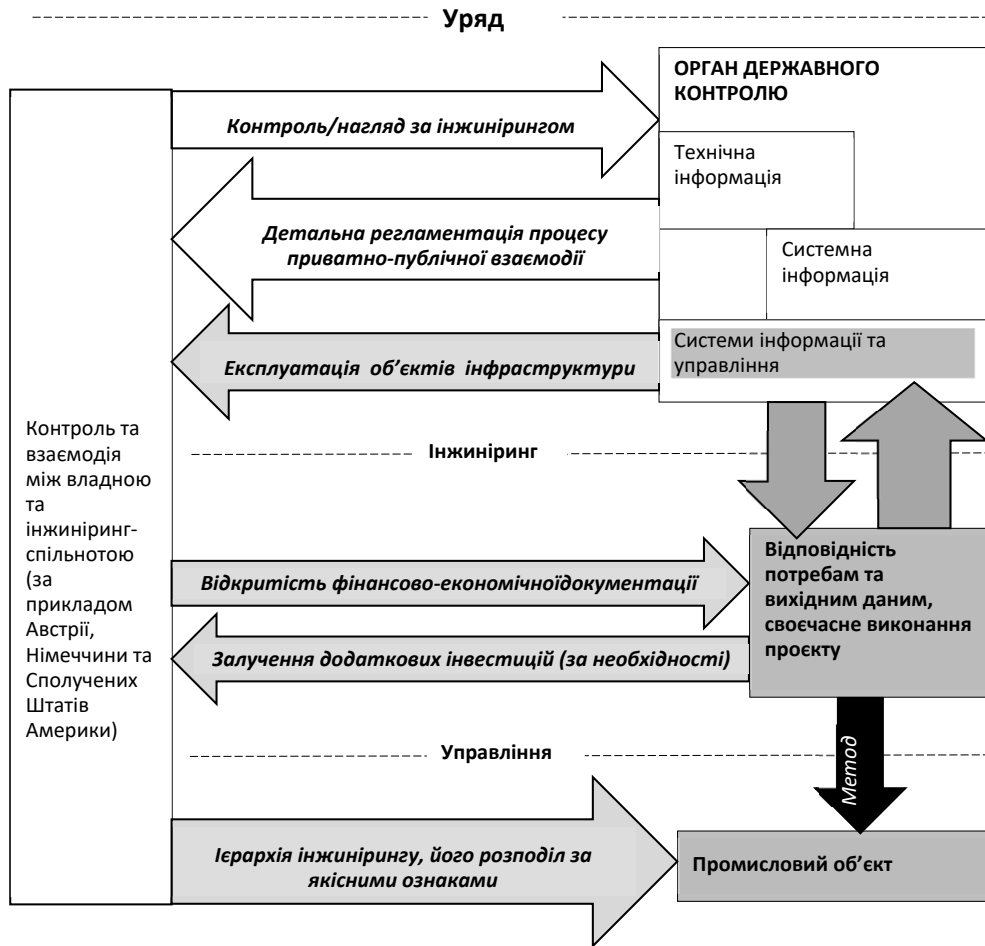

Рис. 1. Державне регулювання інжинірингу в Європі та США

Наостанок, деякими державами Європейського співтовариства досі не зроблено чіткого розмежування між будівельним та експлуатаційним інжинірингом. Відтак, страждає предметна складова інжинірингової діяльності: відсутнє належне нормування будівельної складової інженерного процесу та управління вартістю або строками реалізації проєкту [9; 10; 11].

Висновки. Ґрунтовний аналіз міжнародного досвіду державного регулювання інжинірингової діяльності

дозволяє визнати його системність, концептуальність та логічність. Розвинені країни Європи (Австрія, Німеччина, Франція, Швейцарія) та Сполучені Штати Америки будують ієрархію державно-приватної взаємодії, що дозволяє отримувати вигоду всім зацікавленим сторонам.

Окрім того, владно-урядовий апарат у Європі та недержавні організації в Америці створюють необхідні передумови для успішного здійснення конструкторсько-проєктних робіт, од-

ночасно реаліюючи власну контроль-но-наглядову функцію (моніторинг, перевірка документації та аналіз фінансових транзакцій). Враховуючи вищезазначене, можна констатувати гласний, відкритий та демократичний характер державного регулювання інжинірингової діяльності, окремі аспекти якого, з урахуванням вітчизняних реалій, можуть бути імplementовані в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. R. J. Harrington, Universities Power Engineering Conference, Galway, Ireland, September 1994.
2. Лозовський Л. Ш. Універсальний бізнес-словник / Л. Лозовський, Б. Рейзберг, А. Ратновський, 1997. -- 632 с.
3. ASME : The American Society of Mechanical Engineers (Setting the Standard) // Режим доступу : <https://www.asme.org>
4. Champy J. X-Engineering the Corporation: Reinventing Your Business in the Digital Age (WBB, 2002). – 240 p.
5. Ситник О. Досвід інжинірингової діяльності в сучасному економічному просторі / О.Б. Ситник, 2013. – с. 104 – 116.
6. Кащишин В. Передумови формування потреби підприємств в інжинірингових послугах впровадження нових технологій / В.М. Кащишин, 2013. – с. 56 – 60.
7. Квактун О. Сучасний стан світового ринку інжинірингових послуг / О. Квактун, Я. Лисенко, 2013. – С. 24 – 32.
8. Панченко Є. Економічна енциклопедія у трьох томах // ред. С. В. Мочерний, Т.1, 2000. – 864 с.
9. Зовнішньоторгова енциклопедія : під ред. С. Долгова (Москва, 2011).-- 447 с.
10. Непомнящий О. М. Аналіз сучасного стану фінансування міжнародними фінансовими організаціями інвестиційних проектів в Україні / О. М. Непомнящий, Ю. Г. Прав // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 19. – С. 72-76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_19_17
11. Marusheva O.A. Special aspects of the structure of the state mechanism of legal regulation of socio-economic relations in construction with respect to highly developed countries, members of the European Union. *News of science and education*. 2019. № 3(64) 2019. P.26-33.

REFERENCES:

1. Harrington, R. J. (1994). *Universities Power Engineering Conference*. Galway [in English].
2. Lozovskii, L.Sh., Raizberg, B.A., Ratnovskii, A.A. (1997). *Universalnyi biznes-slovar [Universal business dictionary]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
3. Site of ASME: The American Society of Mechanical Engineers (Setting the Standard). www.asme.org. Retrieved from <https://www.asme.org> [in English].
4. Champy, J. (2002). *X-Engineering the Corporation: Reinventing Your Business in the Digital Age*. Warner Business Books [in English].
5. Sytnyk, O. (2013). Dosvid inzhnirynhovoї diialnosti v suchasnomu ekonomichnomu prostori [Experience of engineering activities in the modern economic space]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi – Economics and management of machine-building enterprises*, 4, 104-116 [in Ukrainian].
6. Kashchyshyn, V. (2013). Peredumovy formuvannia potreby pidpriemstv v inzhnirynhovyykh posluhakh vprovadzhennia novykh tekhnolohii [Prerequisites for the formation of the needs of enterprises in engineering services for the implementation of new technologies]. *Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva – Technological audit and production reserves*, 4, 12(2), 56-60 [in Ukrainian].
7. Kvaktun O., Lysenko Ya. (2013). Suchasnyi stan svitovoho rynku inzhnirynhovyykh posluh [The current state

of the world market of engineering services]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 74, 24-32 [in Ukrainian].

8. Panchenko, Ye. (2000). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]*. (Vols. 1). S. V. Mochernyi (Eds.). [in Ukrainian].

9. Andreeva, O. D., Arsenov, V. I., Artemkina, E. V. (2011). *Vneshnetorgovaia entciklopediia [Foreign trade encyclopedia]*. S. Dolhova (Eds.). Moscow: Ekonomika [in Russian].

10. Nepomniashchyi, O.M., Prav, Yu.H. (2016). Analiz suchasnoho stanu finansuvannia mizhnarodnymi finansovymy orhanizatsiiamy investytsiinykh proektiv

v Ukraini [Analysis of the current state of financing by international financial organizations of investment projects in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 19, 72-76. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_19_17 [in Ukrainian].

11. Marusheva, O.A. (2019). Special aspects of the structure of the state mechanism of legal regulation of socio-economic relations in construction with respect to highly developed countries, members of the European Union. *News of science and education*, 3(64), 26-33 [in English].

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 35

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-264-273](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-264-273)

Романенко Євген Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>.

Непомнящий Олександр Михайлович,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений будівельник України, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: n_a_m@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>.

КЛЮЧОВІ ЗАКОНИ ДЛЯ ЗАПУСКУ РИНКУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті визначено, що земельні відносини в Україні у останні десятиріччя можуть впевнено вважатися однією із найбільш корумпованих сфер державного управління. При цьому систему державних органів земельних ресурсів, в межах якої зосереджено широкий спектр повноважень щодо розпорядження землями, організації землеустрою та оцінки земель, ведення Державного земельного кадастру, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, регулювання топографо-геодезичної діяльності тощо, слід розглядати як надзвичайно привабливий організаційно-управлінський інструмент для розбудови централізованої вертикалі з вилучення корупційної ренти у процедурах безоплатної приватизації земель, видачі документів дозвільного характеру, зміні призначення земельних ділянок, веденні земельного кадастру тощо.

Обґрунтовано, що, на сьогодні в Україні існує 11215 територіальних громад (як об'єднаних, так і не об'єднаних). Межі цих громад, які включають у себе населені пункти та прилеглу до них територію за межами населених пунктів, визначались ще у 90-х роках минулого сторіччя відповідно до проектів формування територій сільських, селищних рад. Вказані межі сьогодні використовуються для сплати плати за землю (земельного податку та орендної плати за землі державної та комунальної власності), а також для визначення меж громад в процесі їх об'єднання. Проте відомості про вказані межі відсутні у Державному земельному кадастрі в якості офіційних даних. У кадастрі ці межі представлені в якості меж кадастрових зон та кварталів і, в багатьох випадках, визначені досить некоректно (часто вони перетинають межі існуючих земельних ділянок, або не співпадають з тими межами, які традиційно вважають «своїми» органи місцевого самоврядування і податкові органи). Величезною проблемою є також те, що процедура встановлення і зміни цих меж в законодавстві

України відсутня, адже Конституція України та Земельний кодекс України регулюють лише порядок встановлення і зміни меж населених пунктів та районів.

Ключові слова: Державний земельний кадастр, регулювання топографо-геодезичної діяльності, органи місцевого самоврядування, податкові органи.

Romanenko Yevhen Oleksandrovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration, Vice-Rector, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, [https // orcid.org / 0000-0003-2285-0543](https://orcid.org/0000-0003-2285-0543).

Nepomnyashchy Oleksandr Mykhailovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Builder of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: n_a_m@ukr.net, [https // orcid.org / 0000-0002-5766-3150](https://orcid.org/0000-0002-5766-3150).

KEY LAWS FOR STARTING THE LAND MARKET IN UKRAINE

Abstract. The article states that land relations in Ukraine in recent decades can be confidently considered one of the most corrupt areas of public administration. At the same time, the system of state bodies of land resources, within which a wide range of powers is concentrated on land management, land management and land valuation, maintaining the State Land Cadastre, state control over land use and protection, regulation of topographic and geodetic activities, etc., should be considered extremely attractive organizational and management tool for building a centralized vertical for the removal of corruption rents in the procedures of free privatization of land, issuance of permits, change the purpose of land, land cadastre, etc.

It is substantiated that today in Ukraine there are 11215 territorial communities (both united and not united). The boundaries of these communities, which include settlements and the adjacent territory outside the settlements, were determined in the 90s of the last century in accordance with the projects of formation of territories of village and settlement councils. These boundaries are now used to pay for land (land tax and rent for state and communal lands), as well as to define community boundaries in the process of merging them. However, information on these boundaries is not available in the State Land Cadastre as official data. In the cadastre, these boundaries are presented as the boundaries of cadastral zones and quarters and, in many cases, are defined quite incorrectly (often they cross the boundaries of existing land plots, or do not coincide with those boundaries traditionally considered «own» by local governments and tax authorities). Another huge problem is that there is no procedure for establishing and changing these boundaries in the legislation of Ukraine, as the Constitution of Ukraine and the Land Code of Ukraine regulate only the procedure for establishing and changing the boundaries of settlements and districts.

Key words: State land cadastre, regulation of topographic and geodetic activity, local self-government bodies, tax bodies.

Постановка проблеми. Закон про продаж земель сільськогосподарського призначення, який повинен відкрити в Україні ринок землі, може бути скасований через всеукраїнський референдум, якщо більшість громадян підтримають таке рішення. 26 січня Рада схвалила у другому читанні законопроект про всеукраїнський референдум. Документ підтримали 255 нардепів. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як 3 мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення всеукраїнського референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по 100 тисяч підписів у кожній області.[1]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями аналізу законодавчої бази для запуску ринку землі в Україні займалися багато вітчизняних та зарубіжних учених.

Мета статті – проаналізувати законодавчу базу для запуску ринку землі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Із 1 липня нинішнього року в Україні має повноцінно запрацювати ринок землі. Однак щоб за півроку в Україні запрацював ринок землі, потрібно здійснити значну роботу – ухвалити та закінчити розробку близько 10 законів та законопроектів. Головне – ухвалення Парламентом й Урядом пакета з чотирьох законопроектів і майже 40 нормативно-правових актів. Законопроекти, які на сьогодні в розробці: щодо консолідації земель; щодо об'єднання водокористувачів (для розвитку систем меліорації); щодо трансформації інституту постійного користування та ін. [2]

Ключовим є законопроект № 2194 щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин. Це так звана земельна конституція для місцевих громад, яка відкриває можливості передаючи в розпорядження ОТГ ще більшу кількість земельних ресурсів.[3]

у 1991 році був створений Державний комітет України по земельній реформі. Протягом наступної чверті сторіччя державні органи земельних ресурсів під різними приводами зазнавали неодноразових реорганізацій. І протягом всього цього періоду спостерігався незмінний тренд на постійне розширення та зміцнення їх управлінської вертикалі, створення розгалуженої мережі власних територіальних органів, інституційне закріплення адміністративного впливу на практично усі процеси набуття і реалізації прав на землю на рівні законодавства, реалізацію масштабних проєктів міжнародної технічної допомоги тощо. Із формально сервісного відомства, яке б мало опікуватися технічними питаннями ведення кадастрового обліку, організації топографо-геодезичних робіт загальнодержавного значення, ведення фонду землевпорядної документації тощо, органи земельних ресурсів поступово перетворилися на потужну вертикально-інтегровану «державну корпорацію», що починає агресивно відстоювати та лобювати власні відомчі інтереси на всіх рівнях державного управління, ефективно конвертує владні повноваження у політичний та економічний вплив, відіграє ключову роль у перерозподілі та наданні доступу державних та комунальних земель тощо.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що земельні відносини в Україні у останні десятиріччя можуть впевнено вважатися однією із найбільш корумпованих сфер державного управління. При цьому систему державних органів земельних ресурсів, в межах якої зосереджено широкий спектр повноважень щодо розпорядження землями, організації землеустрою та оцінки земель, ведення Державного земельного кадастру, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, регулювання топографо-геодезичної діяльності тощо, слід розглядати як надзвичайно привабливий організаційно-управлінський інструмент для розбудови централізованої вертикалі з вилучення корупційної ренти у процедурах безоплатної приватизації земель, видачі документів дозвільного характеру, зміні призначення земельних ділянок, веденні земельного кадастру тощо.[4]

Складність, розпорошеність та колізійність земельного законодавства України створює передумови, при яких набуття і повноцінна реалізація прав на землю громадянами, підприємцями та органами місцевого самоврядування стають можливими, по великому рахунку, лише за «доброї волі» чиновників державних органів земельних ресурсів. При цьому, якщо припустити, що внаслідок політичних рішень такі органи можуть будуть очолені недоброчесними особами, які слідуватимуть не інтересам суспільства, а меті особистого збагачення або збагачення політичної групи, що їх делегувала, через контроль за кадровими призначеннями недоброческа поведінка може бути швидко поширена на усі нижчі ланки прийняття рішень. В

цьому випадку, державний орган, що, нібито, покликаний служити суспільству, може стати надзвичайно привабливим середовищем для становлення та зміцнення стійких злочинних угруповань, метою яких буде акумуляція, перерозподіл та примноження корупційної ренти, джерелом якої стає «ручне» регулювання доступу земельних ресурсів через управління державним майном, вибіркове застосування адміністративних процедур та дозвільної системи, а також здійснення державного контролю (нагляду).

Існують численні проблеми у здійсненні державного контролю за використанням та охороною земель. На сьогодні функції державного контролю належать Держгеокадастру України і виконуються ним неефективно. По-перше, штат інспекційних підрозділів є надзвичайно малим (часто використання земель району контролюється лише одним державним інспектором). По-друге, вказані державні інспектори не мають жодної зацікавленості у ефективності контролю. Крім того, потребує коригування і сама передбачена законом система державного контролю. Існуючими нормами Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» функції такого контролю дублюються двома контролюючими центральними органами виконавчої влади – у сфері агропромислового комплексу (Держгеокадастр) та у сфері охорони навколишнього природного середовища (Державною екологічною інспекцією України). Здійснення одних і тих же повноважень декількома органами створює передумови для зловживань, необґрунтовано посилює тиск на суб'єктів господарювання та

призводить до збільшення видатків державного бюджету на утримання зазначених органів.

Значною проблемою є також наявність застарілих і відверто корупційних форм державного контролю, однією з яких є державна експертиза землевпорядної документації. В Україні в останні десятиріччя повсюдно сформувалася своєрідна «корупційна культура» у сфері земельних відносин, коли посадовці дозвільних органів найчастіше розглядають висновки щодо документації із землеустрою не стільки як засіб контролю якості проектних рішень, скільки як один із інструментів вилучення корупційної ренти шляхом скільки завгодно тривалого блокування набуття прав на земельні ділянки для громадян і бізнесу.

Повернення органам місцевого самоврядування повноважень щодо управління землями місцевих громад за межами населених пунктів, якого вони були позбавлені з 1 січня 2002 року із набранням чинності чинним Земельним кодексом України, слід вважати чи не найголовнішим завданням реальної децентралізації. Фактично, обрані місцевим населенням органи місцевого самоврядування у даний час контролюють лише близько десятої частини неприватизованих земель, в той же час, управлінські рішення, які приймаються призначеними із Києва чиновниками територіальних органів Держгеокадастру, далеко не завжди можуть розглядатися як такі, що відповідають інтересам сільських громад. Більш того, практика розпорядження землями через Держгеокадастр є яскравим прикладом абсурдної ситуації, коли суспільні видатки на державне управ-

ління суттєво перевищують вигоди від цього управління.

На сьогодні в Україні існує 11215 територіальних громад (як об'єднаних, так і не об'єднаних). Межі цих громад, які включають у себе населені пункти та прилеглу до них територію за межами населених пунктів, визначались ще у 90-х роках минулого сторіччя відповідно до проектів формування територій сільських, селищних рад. Вказані межі сьогодні використовуються для сплати плати за землю (земельного податку та орендної плати за землі державної та комунальної власності), а також для визначення меж громад в процесі їх об'єднання. Проте відомості про вказані межі відсутні у Державному земельному кадастрі в якості офіційних даних. У кадастрі ці межі представлені в якості меж кадастрових зон та кварталів і, в багатьох випадках, визначені досить некоректно (часто вони перетинають межі існуючих земельних ділянок, або не співпадають з тими межами, які традиційно вважають «своїми» органи місцевого самоврядування і податкові органи). Величезною проблемою є також те, що процедура встановлення і зміни цих меж в законодавстві України відсутня, адже Конституція України та Земельний кодекс України регулюють лише порядок встановлення і зміни меж населених пунктів та районів.[5]

Крім того, у останні десятиріччя в Україні повсюдно сформувалась ганебна корупційна культура, коли посадовці дозвільних та розпорядчих органів починають використовувати дозвільні процедури не стільки як засіб контролю якості проектних рішень, скільки як один із інструментів вилучення корупційної ренти шляхом

скільки завгодно тривалого блокування набуття прав на земельні ділянки для громадян і бізнесу. Цьому сприяє недосконалість та неузгодженість актів земельного законодавства, що часто дозволяє посадовцям вирішувати питання набуття та реалізації прав на землю на власний розсуд.

Наслідком надмірного і неадекватного регулювання землеустрою та оцінки земель стає погіршення бізнес-клімату в країні, дискредитація землевпорядної галузі, зростання витрат громадян та підприємців на виплату корупційної ренти, а також утворення стійких злочинних угруповань у галузі земельних відносин, що мають на меті максимізацію та вилучення цієї ренти.[3]

Проектом закону пропонується наступні положення.

1. Передати землі державної власності за межами населених пунктів (крім земель, які потрібні державі для виконання її функцій) до комунальної власності сільських, селищних, міських рад.

2. Встановити на законодавчому рівні чіткий, організаційно простий та незатратний механізм порядку встановлення і фіксування у Державному земельному кадастрі меж громад, у тому числі об'єднаних,

3. Надати органам місцевого самоврядування повноваження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок приватної власності.

4. Надати органам місцевого самоврядування повноваження щодо затвердження планів детального планування території за межами населених пунктів.

5. Відмовитися від існування спеціально уповноваженого центрального

органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, із передбаченням існування натомість центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері кадастрової діяльності та геопросторових даних.

6. Надати повноваження із здійснення державного контролю за використанням та охороною земель: обласним державним адміністраціям (які в перспективі, після завершення реформи децентралізації, будуть трансформовані у префектури), виконавчим органам сільських, селищних, міських рад.

При цьому, враховуючи різний стан забезпеченості органів місцевого самоврядування фінансовими та кадровими ресурсами, пропонується встановити, що цих повноважень виконавчі органи місцевого самоврядування набувають у разі прийняття відповідною радою рішення про їх здійснення.

7. Закріпити за центральним органом виконавчої влади, що здійснює державний контроль за у сфері охорони навколишнього природного середовища, функцію контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

8. Скасувати інститути державної експертизи землевпорядної документації та агрохімічної паспортизації земель.

9. Скасувати повноваження Верховної Ради України стосовно погодження зміни цільового призначення особливо цінних земель, вилучення земельних ділянок для розміщення та обслуговування будівель і споруд дипломатичних представництв та консульських

установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій.

10. На законодавчому рівні встановити правило, за яким зміна цільового призначення вказаних земельних ділянок не впливає на особливий режим використання територій в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також земель, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини.

11. Скасувати погодження із Кабінетом Міністрів України продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення державної і комунальної власності іноземним юридичним особам.

12. Виключити із Земельного кодексу України норми, які обмежують можливість іноземців та іноземних юридичних осіб придбавати вільні від забудови земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

13. Встановити правило, за яким особливий охоронний статус земель, на яких розташовані об'єкти культурної спадщини або об'єкти чи території природно-заповідного фонду, поширюються на землі будь-якого цільового призначення.

14. Запровадити перевірку документації із землеустрою та оцінки земель вимогам нормативно-правових актів державними органами за принципом «одного дотику» та «мовчазної згоди», де ця публічна перевірка має поєднуватися із контролем топологічної зв'язності та відсутності накладання меж, для чого доцільно вилучити із законодавства вимоги щодо зайвих видів погоджень документації (крім випадків встановлення та зміни меж адміністративно-територіальних оди-

ниць) та скасувати державну експертизу документації із землеустрою;

15. Запровадити добровільний незалежний контроль якості робіт із землеустрою через можливість її рецензування сертифікованими інженерами-землепорядниками зі стажем практичної роботи не менше двох років, які не приймали участь у складанні цієї документації, а також експертними радами саморегульвних організацій у сфері землеустрою, у випадках, коли раніше передбачалася обов'язкова державна експертиза;

16. Запровадити правовий механізм попередження конфлікту інтересів для виконавців робіт із землеустрою, зокрема, вони не повинні складати документацію із землеустрою у разі, якщо: об'єктом землеустрою є земельні ділянки, що належать виконавцю робіт із землеустрою або особам, які працюють у його складі; особи, які працюють у складі виконавця робіт із землеустрою мають родинні зв'язки із замовником робіт із землеустрою або юридичній особі, керівництво якої має родинні зв'язки із замовником; об'єктом землеустрою є земельні ділянки, що належать засновникам або учасникам виконавця робіт із землеустрою; замовником робіт із землеустрою є засновник або учасник виконавця робіт із землеустрою;

17. Скасувати окрему процедура видачі спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриття земельних ділянок як документів дозвільного характеру. Натомість, запроваджується загальне правило щодо визначення вимог щодо збереження поверхневого (родючого) шару ґрунту у будь-якій документації із земле-

устрою, проектні рішення якої передбачатимуть його порушення.

18. Скасувати окрему процедуру переднього погодження матеріалів місця розташування об'єкта, який передбачається розмістити на земельній ділянці, адже вона лише повторює та дублює планувальні рішення щодо просторової композиції та параметрів забудови, котрі визначаються у містобудівній документації.

19. Вилучити зі складу усіх видів землевпорядної документації ті складові, що не розробляються інженером-землевпорядником особисто. В той же час, встановлюються деталізовані вимоги щодо змісту текстової та графічної частин будь-якої документації із землеустрою.

20. З метою уникнення зловживань при «постачанні межових знаків встановленого зразка», які мали місце у 2010 році, встановити загальне правило за яким спосіб закріплення меж між земельними ділянками під час здійснення землеустрою має визначатися за згодою власників цих земельних ділянок, а витрати на встановлення суміжних меж несуть власники земельних ділянок у рівних частинах, якщо інше не встановлено угодою між ними. Межевими знаками (спорудами) визнаються будь-які природні та штучні споруди і рубезі (річки, струмки, канали, лісосмуги, рослинні смуги, дерева, стежки, рівчаки, канали, стіни, паркани, огорожі, шляхові споруди, бетонні або металеві стовпи, плити, моноліти, камені, буї, інші споруди і рубезі), що збігаються із межею земельної ділянки або спеціально встановлюються на ній.

21. Забезпечити відхід від «паперової» технології складання доку-

ментації із землеустрою та технічної документації з оцінки земель. Передбачено, що документація із землеустрою та технічна документація із оцінки земель має розроблятися виключно у електронному вигляді та засвідчуватися електронним цифровим підписом розробника.

22. Запровадити правові гарантії повної відкритості та доступності документації із землеустрою, публічності її розгляду, в тому числі гранично спрощується доступ громадян, органів влади, розробників документації із землеустрою до Державного фонду документації із землеустрою та оцінки земель, при безумовному додержанні законодавства про захист персональних даних.

23. Гарантувати розробникам документації із землеустрою право отримувати необхідні документи для проведення землеустрою, які знаходяться у замовника або і у третіх осіб, можливість користуватися відомостями державних, галузевих та відомчих кадастрів (реєстрів), право безперешкодного доступу до об'єктів землеустрою тощо.

24. На заміну державного нагляду у землеустрою та топографо-геодезичній діяльності, який нічим не гарантує реального відшкодування збитків постраждалим від неякісного виконання робіт особам, запровадити обов'язкове страхування відповідальності виконавців робіт перед замовниками та третіми особами за наслідки необережності, недогляду і професійних помилок, допущених при складанні документації із землеустрою або виконанні топографо-геодезичних робіт. Страхувим випадком слід вважається пред'явлення виконавцю робіт замовником або тре-

тіми особами обґрунтованих претензій по відшкодуванню шкоди заподіяної внаслідок складання документації із землеустрою або виконання топографо-геодезичних робіт. У разі настання страхового випадку страховик здійснює виплату страхового відшкодування в розмірі заподіяної третій особі майнової шкоди, визначеному судовим рішенням, що набрало законної сили, або письмовою вимогою (претензією) третьої особи, визнаною страхувальником та погодженою страховиком. Страхове відшкодування здійснюватиметься страховиком відповідно до договору обов'язкового страхування на підставі судового рішення, що набрало законної сили, або визнаної страхувальником та погодженої страховиком письмової вимоги (претензії) третьої особи.

25. Лібералізувати вимоги до професійної підготовки та кадрового забезпечення у сфері землеустрою шляхом розширення ролі саморегулювальних організацій у питаннях професійної атестації та управління ризиками професійної діяльності (в тому числі ширше представництво у кваліфікаційній комісії та здійснення колективного страхування відповідальності своїх членів). Скасувати сертифікація виконавців топографо-геодезичних робіт при збереженні вимог щодо наявності спеціальної освіти та запровадженні страхування професійної відповідальності.

26. Конкретизувати підстави для позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката, при чому підставою має бути факт завдання збитків, а не порушення формальних вимог.

27. Зняти обмеження щодо виключного фінансування деяких робіт із землеустрою або оцінки земель

за рахунок Державного або місцевих бюджетів. Скасовується законодавче регулювання вартості робіт із землеустрою скасовується.

28. Для удосконалення законодавства про оцінку земель:

1) економічну оцінку земель виключити зі складу землеоціночних робіт як застарілий та архаїчний вид оцінки радянського періоду, що проводився в Україні у останнє ще у 1988 році і взагалі не застосовується у розвинених країнах із ринковою економікою;

2) уточнити склад суб'єктів оціночної діяльності у сфері оцінки земель з метою ліквідації законодавчої колізії щодо реєстрації виконавців землеоціночних робіт у реєстрі сертифікованих інженерів-землевпорядників, що була помилково запроваджена у 2015 році;

3) надати статус публічної інформації технічній документації з бонітування ґрунтів та нормативної грошової оцінки земельних ділянок, а також звітам про експертну грошову оцінку земельних ділянок державної та комунальної власності, а також у разі оцінки земельних ділянок для цілей оподаткування, нарахування і сплати інших обов'язкових платежів;

12) запровадити моніторинг ринку земель на підставі відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно із опублікуванням його результатів.

Також, з метою підняття престижу професії працівників землевпорядної галузі та надання можливості оцінки найвищих професійних здібностей інженерів-землевпорядників та їх особливих заслуг перед державою, пропонується внести зміни до Закону України «Про державні нагороди України», запровадивши почесне звання

у галузі землеустрою – «Заслужений землевпорядник України».[3; 6]

Висновки. Таким чином законопроект №2194 фіналізує земельну децентралізацію, максимально дерегулює та деконцентрує сферу земельних відносин, усуне корупційні ризики в управлінні земельними ресурсами. стане новою земельною «конституцією», яка ліквідує цілий ряд корупційних складових у земельних відносинах і підвищить інвестиційну привабливість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про народовладдя через всеукраїнський референдум; закон України від 26 січня 2021р. № 3612.

2. [HTTPS://AGROREVIEW.COM/content/zemelna-reforma-verhovna-rada-vyhodyt-na-finishnu-pryamu-u-pryunyattiklyuchovyh/](https://agreview.com/content/zemelna-reforma-verhovna-rada-vyhodyt-na-finishnu-pryamu-u-pryunyattiklyuchovyh/)

3. Проект Закону про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: від 01.10.2019 №2194. Режим доступу:

[http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66970.](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66970)

4. Є. О. Романенко Стан власності на землю: землі українців та проблеми /Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (4 грудня 2018 р., Житомир). – Житомир: ЖНАЕУ, 2017. – с.247-250.

5. Романенко Є.О. Державні землі передані об'єднаним територіальним грома-

дам//Наукові перспективи: журнал. 2020. №6 (6) 2020. – с. 223-234

6. Zhukova I.V. Methodological aspects of public-civic communication research / I.V. Zhukova // Public management – 2019. – № 5 (20) – December 2019. – pp. 75-84.

REFERENCES:

1. Pro narodovladdja cherez vseukraïns'kij referendum; zakon Ukraïni vid 26 sichnja 2021r. № 3612.

2. [HTTPS://AGROREVIEW.COM/content/zemelna-reforma-verhovna-rada-vyhodyt-na-finishnu-pryamu-u-pryunyattiklyuchovyh/](https://agreview.com/content/zemelna-reforma-verhovna-rada-vyhodyt-na-finishnu-pryamu-u-pryunyattiklyuchovyh/)

3. Proekt Zakonu pro vnesennja zmin do Zemel'nogo kodeksu Ukraïni ta inshih zakonodavchih aktiv shhodo udoskonalennja sistemi upravlinnja ta dereguljacii u sferi zemel'nih vidnosin: vid 01.10.2019 №2194. Rezhim dostupu:

[http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66970.](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66970)

4. Є. О. Романенко Стан власності на землю: землі українців та проблеми /Становлення механізму публічного управління розвитком сил'с'ких територій як пріоритет державної політики децентралізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (4 грудня 2018 р., Житомир). – Житомир: ZhNAEU, 2017. – s.247-250.

5. Romanenko Є.О. Derzhavni zemli peredani ob'ednanim teritorial'nim gromadam//Naukovi perspektivi: zhurnal. 2020. №6 (6) 2020. – s. 223-234

6. Zhukova I.V. Methodological aspects of public-civic communication research / I.V. Zhukova // Public management – 2019. – № 5 (20) – December 2019. – pp. 75-84.

ВАРНА

БОЛГАРИЯ

Видавнича група

Наукові
перспективи

+38 (063) 951-78-55. naukovi.perspektivu@ukr.net. <http://perspectives.pp.ua>

ДАТА ПРОВЕДЕННЯ:
07.06.2021

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
ПРИЙМАЮТЬСЯ
ДО 01.06.2021

X МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Місце проведення: м. Варна (Болгарія)
ДИСТАНЦІЙНО

Сертифікат конференції може вважатися документом, який підтверджує участь у роботі наукової конференції в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС згідно Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково педагогічним працівникам, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13.

ТЕЗИ ПРИЙМАЮТЬСЯ НА ЕЛЕКТРОННУ
ПОШТУ: NAUKOVI.PERSPEKTIVU@UKR.NET

ДЕТАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ ПРО УМОВИ УЧАСТІ У
КОНФЕРЕНЦІЇ МОЖНА ДІЗНАТИСЬ НА САЙТІ
ВИДАВНИЦТВА: [HTTP://PERSPECTIVES.PP.UA](http://perspectives.pp.ua)

Наукові
перспективи

Журнал
видається
в рамках
роботи
Видавничої
групи

**МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНИЙ
МІЖНАРОДНИЙ ЖУРНАЛ**
«Věda a perspektivy»

*запрошує до публікації у першому
номері журналу 2021 року*

- у журналі публікуються статті українською, англійською, російською, чеською, італійською, французькою, китайською, польською, грузинською та іншими мовами;
- всім статтям присвоюється унікальний номер DOI.

МАТЕРІАЛИ ПРИЙМАЮТЬСЯ НА ЕЛЕКТРОННУ ПОШТУ: NAUKOVI.PERSPECTUVU@UKR.NET

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ!

Детальну інформацію про умови публікації статті можна дізнатись на сайті видавництва <http://perspectives.pp.ua>

ВИДАВНИЧА ГРУПА
«Наукові перспективи»

Запрошує взяти участь у підготовці
VIII ТОМУ КОЛЕКТИВНОЇ МОНОГРАФІЇ
"СУЧАСНІ АСПЕКТИ НАУКИ"

Публікація у колективній монографії є
одним із кроків до визнання ваших
наукових здобутків

Для того, щоб взяти участь, необхідно
надіслати матеріали на електронну адресу:
naukovi.perspectivu@ukr.net

Будемо раді співпрацювати з Вами

МАТЕРІАЛИ ПРИЙМАЮТЬСЯ ДО
07.06.2021

Наукові
перспективи

+38 (063) 951-78-55
naukovi.perspectivu@ukr.net
<http://perspectives.pp.ua>

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ «ВСЕУКРАЇНСЬКА АСАМБЛЕЯ ДОКТОРІВ НАУК З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

З метою заохочення видатних науковців, педагогів, державних та громадських діячів, які працюють в галузі публічного адміністрування, громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» заснувала почесні нагороди та відзнаки:

Знак пошани Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління;

Медаль «За вагомий внесок у розвиток науки державного управління»;

Нагрудні знаки:

- «Почесний доктор наук Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління»;
- «Почесний професор Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління»;

Дипломи:

- Почесного кандидата наук з державного управління Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління;
- Почесного доктора філософії Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління;
- Почесного доцента Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління.

Почесна грамота Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління;

Очікуємо Ваші пропозиції щодо нагородження визначних діячів.

З повагою,
Президент

Євген РОМАНЕНКО

<https://vadnd.org.ua> • (063) 951-78-55 • irina_pravo@ukr.net

Наукові
перспективи

Стажування організовано в рамках
роботи Бюджетної групи

СТАЖУВАННЯ

«Scientific perspectives and innovations in
education: experience of the Czech Republic»

на базі міжнародного економічного інституту
(дистанційно, Чехія)

з 26.04.2021 р. по 07.06.2021 р.

Стажування - для педагогічних і науково-педагогічних
працівників на базі Міжнародного економічного
інституту (дистанційно) у місті Есеніце, Чехія

Програма стажування:

- модуль 1: академічна мобільність в освіті;
- модуль 2: інноваційні напрями розвитку галузей науки: досвід Чехії;
- модуль 3: освіта та наукові дослідження в умовах сучасного розвитку економіки. Інноватика та методи навчання.

ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СТАЖУВАННЯ СЛУХАЧАМ БУДУТЬ ВИДАНІ СЕРТИФІКАТИ!

(Сертифікат про проходження стажування є документом, який підтверджує проходження стажування у країні, яка входить до Європейського Союзу для здобуття вчених звань доцента, професора і старшого дослідника згідно Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13)

Електронне наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 2 (14) – квітень 2021

Формат 70x100¹/₁₆.

Ум. друк. арк. 22,66 Обл.-вид. арк. 20,57.